

**DAVID
GRAEBER**
TIRIŞKADAN İŞLER

Türkçesi: Burak Esen

İNCELEME

§

DAVID GRAEBER

1961-2020; antropolog ve anarşist-aktivist. Değer teorisi ve sosyal teori alanlarında uzmanlaşan Graeber, 1998'den başlayarak Yale Üniversitesi'nde dersler verdi, ancak 2007'de siyasi görüşleri nedeniyle yönetimle ters düşerek ayrılmak zorunda kaldı. Ardından, ABD'deki üniversitelerde kendine bir yer bulamayarak İngiltere'ye gitti ve London School of Economics ve diğer bazı kurumların bünyesinde derslerine devam etti. Bir aktivist ve teorisyen olarak pek çok eylemin ve oluşumun içinde yer alan Graeber, "Occupy Wall Street" – "Wall Street'i İşgal Et" hareketinin de baş aktörleri arasındaydı. *Tırsıkadan İşler*, yazarın *Tersine Devrimler*, *Borç*, *Kuralların Ütopyası* ve *Demokrasi Projesi*'nden sonra Everest Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılan beşinci kitabıdır.

BURAK ESEN

1981 doğumlu. Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu. Basında çalıştı, Ankara'da radyo, televizyon programcılığı, basın danışmanlığı, Datça'da kitapçılık yaptı. Hollanda'da yaşıyor.

DAVID GRAEBER

TIRIŞKADAN İŞLER

Türkçesi: Burak Esen

Yayın No 2014

İnceleme 87

Tırışkadan İşler

David Graeber

Kitabın zgn adı: *Bullshit Jobs*

Editör: Çiğdem şentuğ

İngilizce aslından eviren: Burak Esen

Kapak tasarımı: Emir Tali

Sayfa tasarımı: Muzaffer Aysu

© 2018, David Graeber

© 2021, bu kitabın Türkçe yayın hakları Kayı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla Everest Yayınları'na aittir.

1. Basım: Mart 2021

ISBN: 978 - 605 - 185 - 589 - 9

Sertifika No: 43949

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık

Matbaa Sertifika No: 45099

Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8

Bayrampaşa/İstanbul

Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI

Ticarethane Sokak No: 15 Çağaloğlu/İSTANBUL

Tel: (0212) 513 34 20-21 Faks: (0212) 512 33 76

e-posta: info@everestyayinlari.com

www.everestyayinlari.com

www.twitter.com/everestkitap

www.facebook.com/everestyayinlari

www.instagram.com/everestyayinlari

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

TIRIŞKADAN İŞLER

Doğru dürüst bir baltaya sap olmasını bilenlere

İÇİNDEKİLER

Önsöz: Tırışkadan İşler Olgusuna Dair 15

Birinci Bölüm

Tırışkadan İş Nedir?

Mafya Tetikçiliği Neden Tırışkadan İşlere İyi Bir Örnek Sayılamaz? **37** | Özel Unsurun Önemine Dair Ve Ayrıca Tırışkadan İşler Yaptıklarına İnananların Neden Genellikle Haklı Olduğu Varsayılır **44** | Tırışkadan İşlerin Kamuyla Sınırlı Bir Olgu Olduğu Yanılgısına Dair **53** | Kuaförlüğün Tırışkadan İşlerin Zayıf Bir Örneği Olmasının Nedeni **56** | Kısmen Tırışkadan İşlerle Çoğunlukla Tırışkadan İşler Ve Dibine Kadar Tırışkadan İşlerin Arasındaki Farka Dair **63**

İkinci Bölüm

Tırışkadan İşler Kaça Aynılır?

Beş Temel Tırışkadan İş Türü **69** | 1. Emir Erinin Yaptığı **69** | 2. İnfazcının Yaptığı **79** | 3. Yamacının Yaptığı **85** | 4. Kutu Doldurucunun Yaptığı **91** | 5. İş Yığıcının Yaptığı **100** | Çok Yönlü Karmaşık Tırışkadan İşlere Dair **110** | İkinci Dereceden Tırışkadan İşler Üzerine Bir Çift Söz **114** | Özetle “Tırışkadan Bir İş Yapıp Farkında Olmamak Mümkün mü?” Sorusuna Döndüğümüz Son Bir Not **115**

Üçüncü Bölüm

Tırışkadan İşleri Olanlar Neden Habire Mutsuz

Olduklarını Söylerler?

(Manevi Şiddet Üzerine, Birinci Fasıl)

Arpalığa Düşen Ama İşleri Yüzüne Gözüne Bulaştıran Genç Hakkında **121** | Tırışkadan İşlerin Merkezindeki Amaçsızlık Ve Sahtelik Deneyimi Ve Gençlerin Amaçsızlık Ve Sahtelik Deneyimini Tatmasına Verilen Önem Üzerine **127** | İnsanları Nelerin Harekete Geçirdiğine Dair Temel Varsayımlarımızın Çoğu Neden Hatalı **134** | Angaryanın Ve Özellikle De Diğer İnsanların Vaktini Alma Kavramının Tarihi Üzerine Konu Dışı Bir Kelam **140** | Zaman Ahlakıyla Doğal İş Ritmi Arasındaki Çatışma Ve Bunun Yarattığı Hınç Üzerine **153**

Dördüncü Bölüm

Tırışkadan İş Sahibi Olmak Ne Mene Bir Şeydir?

(Manevi Şiddet Üzerine, İkinci Fasıl)

Tırışkadan İş Yapmanın Her Zaman Kötü Bir Şey Olmamasının Nedeni **164** | Muğlaklığın Ve Rol Yapmaya Zorlanmanın İstirabına Dair **167** | Etken Olmamanın İstirabına Dair **177** | İstirap Çekme Hakkına Sahip Olmama Hissinin Yarattığı İstiraba Dair **188** | Zarar Ziyana Sebep Olduğunu Bilmenin İstirabına Dair **199** | Final: Tırışkadan İşlerin Yaratıcılık Üzerindeki Etkilerine Ve Manasız İşler Karşısında Yaratıcı Ya Da Siyasi Söz Söyleme Girişimlerinin Neden Manevi Savaş Olarak Görülebileceğine Dair **203**

Beşinci Bölüm

Tırışkadan İşler Neden Artıyor?

Nedenselliğe Ve Sosyolojik Açıklamanın Doğasına Dair Konu Dışı İki Kelam **224** | Devletin Tırışkadan İş Yaratma

Ve Sürdürme Rolüne Dair Muhtelif Notlar **229** | Tırışkadan İşlerin Artışıyla İlgili Kimi Yanlış Açıklamalar Üzerine **233** | Finans Endüstrisini Tırışkadan İş Yaratım Paradigması Olarak Düşünebilmemizin Nedeni **242** | Güncel İşletmeci Feodalizm Ve Klasik Feodalizmin Benzerlik Ve Farklarına Dair **256** | İşletmeci Feodalizmin Yaratıcı Sektörlerde Aracı Yönetici Kademelerini Sürekli Artırmak Suretiyle Kendini Dışavurması Üzerine **264** | Üç Nedensellik Seviyesi Meselesini Tekrar Ziyaret Ve Sonuç **274**

Altıncı Bölüm

Toplum Olarak Manasız İstihdam Artışına

Neden Karşı Çıkıyoruz?

Mutlak Bir Değer Ölçütü Geliştirmenin İmkânsızlığına Dair **282** | Günümüz Toplumunda Çoğu İnsanın Tam Dile Dökmese De Ekonomik Değerden Bağımsız Bir Toplumsal Değer Kavramını Kabul Etmesinin Açıklaması **289** | İşin Toplumsal Değeriyle Karşılığında Alınacak Ücret Arasındaki Ters Bağlantı Üzerine **297** | Emeğe Yönelik Tavırlarımızın Dinbilimsel Kökenlerine Dair **316** | Ücretli Emeği Yetişkinliğin Şartlarından Sayan Kuzey Avrupa Düşüncesinin Kökenlerine Dair **319** | Kapitalizmin Gelişiyle İşin Hemen Her Yerde Toplumsal Reform Aracı Yahut Kendinde Değere Sahip Bir Şey Olarak Görülmeye Başlanmasının Ve Emekçilerin Cevaben Emek-Değer Kuramını Benimsemesinin Açıklaması **325** | On Dokuzuncu Yüzyılda İyiden İyiye Tutulur Olan Emek-Değer Kuramındaki Hayati Kusur Üzerine, Ardından, Sermaye Sahiplerinin Bu Kusuru Kendi Çıkarları İçin Nasıl Sömürdüklerinin Açıklaması **334** | Yirminci Yüzyılda İşin Bir Disiplin Ve Özveri Biçimi Olarak Değer Kazanma Süreci **344**

Yedinci Bölüm

Tırışkadan İşler Siyaseten Ne Tür Etkiler Doğuruyor Ve Bu Durumdan Kurtulmanın Yolu Var mı?

İşletme Feodalizmine Ait Siyasi Kùltürün Hınç Dengesiyle Sùrdürùlmesine Dair **354** | Günümüzdeki Robotizasyon Krizi Tırışkadan İşler Meselesine Nasıl Bağlanıyor **366** | Tırışkadanlaştırmanın Olası Siyasi Neticeleri Ve Bununla Beraber Bakım Sektöründe Çalışan Sınıfların İsyân Etme İhtimaliyle Bağlantılı Düşünùlen Verimlilik Kaybı Üzerine **377** | İşin Maddi Karşılıkla Bağını Koparabilecek Ve Bu Kitapta Dile Getirilen İkilemlere Son Verebilecek Örnek Bir Program Olarak Evrensel Temel Gelire Dair **383**

Kaynaklar 405

Teşekkür

İşyerlerindeki acılarını paylaşan, isimsiz kalması gereken yüzlerce insana teşekkür ediyorum. Onlar kendilerini biliyor.

Strike! dergisinden, bu kitaba temel oluşturan ilk makalenin ortaya çıkmasına vesile olan Vyvian Raoul'a ve (başta Özel Devriye Grubu olmak üzere) dergideki diğer herkese bütün bunları mümkün kıldıkları için teşekkür ediyorum.

Simon & Schuster'daki editör ekibim Ben Loehnen, Erin Reback, Jonathan Karp ve Amar Deol'ün çabaları, Janklow & Nesbit'ten temsilcim Melissa Flashman'ın teşvikleri olmasa bu kitap elinize ulaşamazdı.

Kahrımı çeken dostlarıma, ayrıca sabır ve destekleri için LSE'deki iş arkadaşlarıma, özellikle de Yanina ve Tom Hinrichsen, Renata Todd, Camilla Kennedy Harper ve Andrea Elsik'ten oluşan idari ekibe elbette şükran borçluyum.

Ayrıca, yarattığım “etkiyi” izleme görevini azimle yerine getiren LSE Antropoloji Bölümü doktora öğrencisi Megan Laws'a teşekkür etmeliyim. Umarım bu kitap işini biraz kolaylaştırır.

Önsöz: Tırışkadan İşler Olgusuna Dair

2013 baharında, bilmeden küçük çapta uluslararası bir sansasyonun fitilini ateşledim.

Her şey *Strike!* adında yeni ve farklı bir derginin bir yazı talep etmesiyle başladı. Derginin editörü şöyle kışkırtıcı, başka yerde boy göstermesi zor bir şeyler karalayabilir miyim diye sordu. Genelde demlenmeye bırakmış olduğum, bu türden bir iki yazı fikrim olur hep, ben de birinin elini yüzünü biraz düzeltip “Tırışkadan İşler Olgusuna Dair” başlığıyla sundum kendisine.

Yazı bir önseziye dayanıyordu. Herkesin aşına olduğu, dışarıdan bakınca ne işe yaradığına pek akıl sır erdirilemeyen işler vardır. İnsan kaynakları danışmanları, iletişim koordinatörleri, halkla ilişkiler uzmanları, finansal strateji uzmanları, şirket avukatları yahut (akademi camiasında gayet iyi bilindiği üzere) gereksiz komiteler meselesini masaya yatırmak üzere oluşturulacak komitelere isim bulmakla vakit harcayanlar... Liste uzadıkça uzuyordu. Bu işler *gerçekten* beyhude, bu işlerle uğraşanlar da bu durumun farkında olabilirler miydi? Arada bir de olsa, yaptıkları işlerin manasız ve gereksiz olduğunu içten içe hisseden insanlarla karşılaşmayanımız yoktur. Bir yetişkin düşünelim; yaptığı işin bütünüyle gereksiz olduğuna, zaman ve kaynak israfından başka

bir halta yaramadığına, hatta dünyanın içine ettiğine içten içe inanıyor ama görevini yerine getirmek üzere yedi günün beşinde, sabahın köründe ayağa dikiliyor. İnsanı bu kadar elden ayaktan düşüren başka şey var mıdır? Toplumunu bir baştan bir başa kat eden berbat bir ruhsal yara değil mi bu? Hoş, bu hususta kimsenin ağzını bıçak açmıyordu zaten. İnsanların işyerindeki mutluluklarına dair araştırmaların sürüsüne berekettti. Ama bildiğim kadarıyla, işlerinin faydasına kafa yormadıklarına dair tek satır yoktu.

Toplumun, kimsenin iki kelam etmek istemediği faydasız işlere boğazına kadar batmış olabileceği düşüncesi bana hiç mantıksız gelmiyordu. İş dendi mi tabudan geçilmiyordu. Misal, çoğu insanın işini sevmediği, kaytarmak için habire bahane uydurduğu gerçeğini televizyonda duyamazsınız; belgesellerde yahut tek kişilik gülmecelerde nadiren değinildiği olur ama haberlerde bu mümkün değildir. Başıma gelen bir tabu durumunu anlatayım. Bir eylemci grubun basın sözcülüğünü yapıyordum, grubun küresel ekonomi zirvesini protesto etmek için, tüm Washington kentinin ulaşım sistemini kilitleyecek bir sivil itaatsizlik eylemi örgütleyeceği yolunda söylentiler vardı. Beklenen olaya günler kala, artık adım anarşiste çıkmıştı; ikide bir memurun biri gelip, ağzı kulaklarında, pazartesi sahiden işe gitmiyor muyuz, diye sorguluyordu beni. Bu arada televizyoncular da durumdan vazife çıkarıp birçok çalışandan görüş almıştı, *yolumu kesen* memurlar da vardı bunların arasında mutlaka, hepsi işe gide-meyecekleri için feryat figan ediyordu; ekranda görünebilmek için kullanmaları gereken dili iyi biliyorlardı. Kimse, en azından kamuoyu önünde, meseleyle ilgili hakiki hissiyatını dile getirme cesaretine sahip değildi.

Fikir hiç mantıksız değildi; ama henüz ayağımı yere sağlam basamıyordum. Yazıyı bir deney olarak görüyordum. Ne tür tepkiler alacağını merak ediyordum.

Derginin Ağustos 2013 sayısında yer alan yazı şuydu:

Sene 1930, John Maynard Keynes yüzyılın sonuna geldiğimizde teknolojinin belli bir düzeyin üzerine çıkacağını, İngiltere, ABD gibi ülkelerde haftalık iş yükünün 15 saate düşeceğini öngörüyordu. Keynes'e inanmamak için hiçbir sebep yoktu. Teknolojimiz buna gayet müsaitti. Gelgelelim öngörü gerçekleşmedi. Ters köşeye yatırıldık, bilakis, teknolojiye, daha fazla çalışmamızın yollarını bulma görevi verildi. Bunun için bilfiil manasız işler yaratılması gerekiyordu. Özellikle Kuzey Amerika ve Avrupa'da yığınlarca insan, çalışma hayatlarını gereksiz buldukları görevleri yerine getirerek geçiriyorlar. Bu durum muazzam bir ahlaki ve ruhi hasara neden oluyor. Müşterek ruhumuzda açılmış upuzun bir yara bu. Fakat elbette kimse bu konuda konuşmuyor.

Keynes'in, daha altmışlı yıllarda bile heyecanla beklenen ütöpik vaadi neden gerçekleşmedi? Günümüzde bu soruya, Keynes tüketiciliğin yükselişini atladi, şeklinde yanıt veriliyor. Daha çok oyuncak ve daha çok haz mı, yoksa daha az mesai mi demişler, cümbür cemaat ilkinı seçmişiz. İşte size hoş bir kıssadan hisse; ama duyduğumuzun üzerinden bir saniye bile geçmeden bunun da doğru olmadığını fark ediyoruz. Kuşkusuz, yirmilerden bu yana gün geçmedi ki yeni yeni işler, yeni yeni endüstriler yaratılmış olmasın. Lakin bu endüstrilerin büyük bir çoğunluğunun derdi, suşi, iPhone veya havalı spor ayakkabı üretimi ya da dağıtımını değildi.

O halde bu yeni mesleklerin iştigal alanları nelerdi? ABD'de 1910-2000 arası istihdamı karşılaştıran yakın tarihli bir rapor, manzarayı gözler önüne seriyor (raporun İngiltere'deki duru-

mu da birebir yansıttığını söylemeden geçmeyeyim). Geçen yüzyıl boyunca ev hizmetçisi veya endüstride ve çiftliklerde işçi olarak çalışanların sayısı ciddi bir düşüş gösterdi. Buna koşut olarak “mesleki ve yönetsel işçilerin, hizmet sektörü ve büro çalışanlarının ve satış elemanlarının” sayısı, “daha önce toplam işgücünün çeyreğini oluştururken” üçe katlanarak “dörtte üçlük bir düzeye” yükseldi. Başka bir deyişle, üretime yönelik işler tam da tahmin edildiği gibi büyük oranda otomatikleşti. (Dünyanın bütün endüstri işçilerini sayın, hatta Hindistan ve Çin’de ırgat gibi çalışan kitleleri de hesaba katın, elde ettiğiniz nüfus küresel çapta eski sayıların yanında devede kulak kalır.)

Öte yandan, dünya nüfusu kendi projelerini, keyiflerini, hayal ve fikirlerini hayata geçirebilsin diye mesailerin elden geldiğince kısaltılması şöyle dursun, “hizmet” sektörü şişti, idari sektör daha da şişti, şişti, en sonunda hem finans hizmetleri, tele-pazarlama gibi yepyeni sektörler ortaya çıktı hem de şirketler hukuku, üniversite ve sağlık idaresi, insan kaynakları ve halkla ilişkiler gibi sektörler bu nedenle görülmedik ölçüde büyüdü. Bu arada, bahsettiğimiz büyümede, bu sektörlerle idari ve teknik destek veren, güvenlik hizmeti sunan insanların, hatta hemen herkes idari sektörde ömür tükettiği için ortaya çıkan (köpek kuaförleri, 24 saat açık pizzacılar gibi) sayısız yan sanayilerde çalışanların sayısı hesaba katılmıyor.

Bunları “tırışkadan işler” olarak adlandırmayı öneriyorum.

Sanki birileri, herkes çalışmayı sürdürsün diye kışından iş uydurmuş gibi. İşte asıl muamma da burada. Kapitalizmde kesinlikle *olmayacak* şeyin ta kendisi değil mi bu? Hiç kuşku yok ki, istihdamın hem hak hem de kutsal bir görev addedildiği Sovyetler Birliği gibi eski, köhne sosyalist ülkelerde, sistem herkese iş yaratmak için elinden geleni ardına koymazdı (bu yüzden Sovyetler’de marketten bir parça et almak için üç tezgâhtarla

muhatap olmak gerekirdi). Piyasa rekabetinden beklenen de bu sorunu ortadan kaldırması değil mi? Zira iktisat, en azından kuramda, kâr odaklı hiçbir işletme ihtiyaç fazlası işçinin cebini doldurmaz diyor. E ama bal gibi de dolduruyor.

Şirketlerin insafsızca kitlesel işten çıkarmalara başvurma ihtimali her zaman var ama daha sıklıkla karşılaşılan küçülmeler ve iş hızlandırmalar sırasında, hep sağı solu derleyip düzenleyenler, çekip çevirenler, bakım onarım yapanlar tokadı yiyor. Kimsenin sırrına vâkıf olamadığı esrarengiz bir simyacılık kudretiyle midir bilinmez, maaşlı kalem efendilerinin sayısı her geçen gün artıyor. Günden güne daha fazla sayıda çalışan da Keynes'in öngördüğü gibi, Sovyet işçilerden farklı olarak toplamda on beş saatlik iş yaparken kâğıt üstünde haftada kırk saat, elli saat çalışır görünüyorlar, çünkü geri kalan vakitleri motivasyon semineri düzenledim, seminere katıldım, Facebook profilimi güncelledim, şu diziye indirdimlerle geçip gidiyor.

Meselenin ekonomiyle uzaktan yakından alakası olmadığı ortada; konu aslen ahlaki ve siyasi. Yönetici sınıf, boş vakti olan mutlu ve üretken bir nüfusun ölümcül bir tehlike içerdiğinin epeydir farkında. (Bu vaziyete hafiften yanaşıldığı altmışlarda yaşananları hatırlayalım.) Bunun yanı sıra, işin kendinde değere sahip olduğu algısının yarattığı, günlük vaktinin çoğunu işe harcamayanın bu dünyada yeri olmadığı hissiyatı da bir o kadar işlerine geliyor.

Bir keresinde tam da İngiliz üniversitelerindeki idari görevlerin dur durak bilmeden arttığını düşünürken, son derece olası bir cehennem tasviri canlanıverdi gözümde. Cehennem, sevmediği hatta pek ustası sayılmayacağı bir işte ömür çürüten insanlarla doluydu. Mesela, mükemmel birer mobilyacı oldukları için işe alınmışlar ama vakitlerinin çoğunu balık kızartarak geçirecekleri ortaya çıkmış. İşin yapılması da elzem değil, topla çıkar üç beş

balık kızartılacak, o kadar. Ama hepsi, iş arkadaşlarının hangilerinin sorumlulukları eşit paylaşmaktan kaçıp balık kızartmaktan kaydardığını ve mobilyaya yapımına daha çok vakit ayırdığını düşünüp durduğundan, çok geçmeden bütün atölye yarı pişmiş, yarı yanmış, yesen yenilmez balık istifleriyle dolmuş. Doğru düzğün iş yapanı ara ki bulasın.

Bana soracak olursanız bu tablo, ekonomimizin ahlaki dinamiklerinin son derece gerçeğe yakın bir tasvirini ortaya koyuyor.

Bu savın hemen salvoları maruz kalacağının farkındayım: “Hangi işlerin ‘gerekli’ olduğunu sana mı soracağız? Ayrıca ‘gerekli’ derken? Antropoloji profesörü değil miydin sen, senin işine ne ‘gerek’ var?” (Hakikaten de bulvar gazeteleri okurlarına sorun, çoğunun işimin kamu kaynağı israfı olduğundan zerre kuşkusu yoktur.) Bir bakıma yalan da değil. Toplumsal değerin nesnel bir kıstası yok sonuçta.

Dünyaya katkıda bulundukları inancını taşıyanların dünyalarını yıkmak peşinde değilim. Ama işlerinin manasız olduğunu çoktan fark etmiş insanlar ne olacak? Çok olmadı, on beşimden beri görmediğim eski bir okul arkadaşımın tekrar bulduk birbirimizi. Adamın önce şairlik yaptığını, sonra bağımsız bir rock grubunun solisti olduğunu duyunca hayretten ağzım açık kaldı. Kimi şarkılarını radyodan biliyordum ama söyleyenin tanıdık olduğunun farkında değildim. Zekâsı ve yaratıcılığı gözlerinden okunuyordu, yaptığı iş dünyanın dört bir yanında insanların hayatını aydınlatmış, güzelleştirmişti. Sonra ne olduysa olmuş, üst üste birkaç başarısız albümün ardından sözleşmesi iptal edilmiş. Borç batağında yüzerken üstüne bir de kızı doğunca, kendi ifadesiyle “ne halt edeceğini bilmeyen herkesin ilk aklına gelen yere, hukuk fakültesine” yazılmış. Şimdilerde önde gelen New Yorklu bir şirkette avukatmış. İşinin akla mantığa sığmadığını, kimseye

hayrı dokunmadığını, yer yarılrsa içine girse daha iyi olacağını kendi ağzıyla söyledi.

İnsanın aklına bir sürü soru geliyor. Toplumun taş çatlasın bir avuç yetenekli şair-müzisyen talep etmesini ama şirketler hukuku uzmanına doymamasını neye yormalı? (Cevap: Hazır varlıkların çoğu nüfusun yüzde birinin kontrolündeysen, “piyasa” diyegelğimiz şey sadece *yüzde birin* yararlı ya da önemli addettiği şeylerin aynasıdır.) Dahası, saçma sapan işlerde çalışanların çoğunun duruma ayıktıklarını da gösteriyor. Hakikaten şu güne dek, işinin tırışkadan olduğunu düşünmeyen bir şirket avukatıyla karşılaşmadım diyebilirim. Aynısı yukarıda bahsettiğim yeni yeni sektörlerin tamamı için geçerli. Partilerde havadan sudan konuşurken, insanların ilgisini çekeceğini düşündüğü bir mesleği olanlar (antropolog olabilir mesela) işinden bahsettiğinde, lafı kendi mesleklerine getirmemek için kırk takla atmaya hazır maşalı profesyonellerin bini bir para. Birkaç kadeh yuvarlayınca da başlarlar işlerinin ne kadar manasız, ne kadar salakça olduğundan dem vurmaya.

Derin mi derin bir psikolojik şiddet vakası duruyor karşımızda. İşim yere batsın diyen, emeğin yüceliğinden bahsedebilir mi? Muazzam bir öfke ve hınca yol açmaz mı bu? Ama toplumumuzun nevi şahsına münhasır dehası sayesinde yöneticilerimiz, balık pişiricilerin örneğinde olduğu gibi, bu öfkeyi doğrudan doğruya anlamlı işlerle uğraşanlara yönlendirecek bir yol buldular. Örneğin, epey genelgeçer olduğunu tahmin ettiğim toplum kurallarmızdan biri der ki; yaptığınız iş başkalarına ne kadar faydalıysa cebiniz o kadar boş kalır. Ölçüp biçmesi kolay değil ama kafamızda bir resim oluşması için şöyle sorayım: Bir meslek toptan yok olsa ne olur? Hemşireleri, çöpçüleri, tamircileri sevin ya da sevmeyin, duman olup uçtukları an halimiz harap. Öğretmenin, liman işçisinin olmadığı bir dünyanın belasını bulması uzun

sürmez, bilimkurgu yazarlarını yahut ska müzisyenlerini ortadan kaldıran, en fazla dünyanın tadı kaçır. Özel sermaye şirketlerini yönetenler, lobiciler, halkla ilişkiler uzmanları, sigorta uzmanları, tele-pazarlamacılar, icra memurları, avukatlar buhar olup uça insanlığa ne zararı olur ki? .¹ (İşlerin epeyce düzeleceğini düşünen çok çıkar.) Herkesin ağız birliği ettiği birtakım istisnalar (doktorlar mesela) dışında, kuralımızın şaşırtacak ölçüde geçerli olduğu söylenebilir.

Daha da acısı, olan bitenin normalliğine dair tam bir ağız birliği var. Bu aynı zamanda sağ popülizmin gizli silahlarından biri. Misal, metro işçileri sözleşme mücadelesi verirken bulvar gazetelerinin, Londra ulaşımını felce uğrattıyorlar diye milleti galeyana getirmesinden anlayın. Metro işçilerinin Londra'yı tıkaması, işlerinin gerçekten gerekli olduğunu gösteriyor, zaten herkesi kızdıran da bu. Cumhuriyetçilerin güya kıyak maaş ve haklara sahip öğretmen ve oto sanayi işçilerini (ama zinhar sorunun asıl kaynağı olan okul yönetimlerinin ve oto sanayi yöneticilerinin değil) gayet başarıyla genel bir hıncın hedefi haline getirdiği ABD örneği, meseleyi çok daha net ortaya koyuyor. Öğretmenlere ve oto sanayi işçilerine söylenen şey özetle şöyle: “Yahu işte çocuk yetiştiriyorsun! Yahut araba yapıyorsun! Hem harbi işi bulmuşsun, hem de hiç yüzün kızarmadan orta sınıflara layık emeklilik, sağlık hakları mı istiyorsun?”

Finans kapitalin iktidarını sürdürmesini sağlayacak bir çalışma düzeni istesek, kırk yıl düşünsek daha iyisini akıl edemezdik. Gerçekten çalışan, üretken işçiler durmadan ezilip horlanıyorlar.

1 Sigorta uzmanlarıyla ilgili ağzımın payını epey alınca kendilerine haksızlık ettiğime ikna oldum. Sigorta uzmanlarının yaptığı kimi işler fark yaratıyor. Saydığım diğer mesleklerinse hiçbir olumsuzluk yaratmadan yok olabileceği konusunda tavrım net.

Geri kalanlarsa ikiye ayrılıyor; bir tarafta bütün dünyada yerin dibine batırılan, dehşetten dudağı uçuklamış işsizler tabakası var. Diğer tarafta ise, hem yönetici sınıfın (müdürlerin, yöneticilerin falan) özellikle de finans dünyasındaki simgelerin bakış açılarını ve hassasiyetlerini benimseyecek, hem de açık ve net toplumsal değere sahip işlerde çalışan herkese karşı derin bir hınç besleyecekleri mevkilere getirilerek temelde hiçbir şey yapmasınlar diye para ödenen daha geniş bir tabaka. Açıkçası bu sistem kesinlikle bilinçli bir tasarım değil. Yüzyıl kadar süren bir deneme yanılma silsilesinin sonucu. Ama bütün teknolojik kapasitemize rağmen günde yalnızca üç dört saat çalışmamamızın tek sebebi de bu sistem.

Ortaya attığı tez, yarattığı etkiyle doğrulanan tek yazı belki de budur. “Tırışkadan İşler Olgusuna Dair” tam anlamıyla bir bomba etkisi yarattı.

Bir de aksi gibi yazı çıktıktan sonraki ilk iki hafta, hayat arkadaşım ile tüm vaktimizi kitaplara ve birbirimize ayırmak üzere Quebec kırsalında bir ağaç eve gittiğimiz zamana denk geldi. Seçtiğimiz yerin internet bağlantısı olmamasına da özen göstermiştik. Kısacası, kendimi olan biteni cep telefonundan izlemek gibi münasebetsiz bir durumda bırakmış bulunuyordum. Yazı anında yayıldı. Birkaç hafta içinde Almanca, Norveççe, İsveççe, Fransızca, Çekçe, Romence, Rusça, Türkçe, Letonca, Lehçe, Yunanca, Estonca, Katalanca ve Korece gibi on küsur dile çevrildi, İsviçre’den Avustralya’ya kadar bir dolu gazetede yayınlandı. Yazıya ev sahipliği yapan *Strike!*’ın internet sayfasını ziyaret edenler milyonu aştı, site yoğun trafikten defalarca çöktü. Birbiri ardına bloglar yazıldı, yorum köşeleri beyaz yakalıların itiraflarıyla doldu taşı; kimisi bana akıl danıştı, kimisi işinden ayrılıp daha anlamlı bir şeyler yapma şevki aşıladığını söyledi.

Avustralya'da yayımlanan *Canberra Times*'in yorum köşesinden alıntılıdığım (buna benzer yüzlerce yorum biriktirdim) heyecan dolu şu yanıtı bakın mesela:

“Vay be! Valla taşı gedğine oturtmuşsun! Şirket avukatıyım ben (vergi avukatı diyelim de tam olsun). Şu dünyada hiçbir halta yaradığım yok, acınacak haldeyim. Ama birilerinin karşıma geçip ‘sen de çek kapıyı çık o zaman’ demesine de illet oluyorum, yani öyle ha deyince olmuyor bu işler. Yüzde 1’lik kesime önemli katkılarda bulunmak ve karşılığında Sydney’de, henüz ortada olmayan çocuklarımı yetiştireceğim bir ev parası kazanmak dışında seçeneğim yok işte... Teknoloji sağ olsun, muhtemelen eskiden beş günde yapacağımız işi iki günde hallediyoruz. Ama işte açgözlülük ve verimlilik adı altında arı gibi çalışma hastalığı yüzünden, karşılığında herhangi bir ödeme almadığımız tutkularımız için değil, başkalarının kârı için, hem de köpek gibi ter dökmemiz bekleniyor bizden. Akıllı tasarıma yahut evrime inanır mısın bilmem ama insanın çalışsın diye yapılmadığı çok açık; bana kalırsa yılanın başı, temel ıvır zıvırın fahiş fiyatlarına sırtını yaslamış bir açgözlülük, başka bir şey değil.”

Aldığım mesajlardan biri, yazımı finans hizmetleri camiasında dolaştıran rastgele oluşmuş bir grubun üyesi olduğunu söyleyip ismini açık etmeyen bir hayranımdandı; bir gün içinde yazımın yer aldığı beş ayrı e-posta almıştı (buyurun, finans hizmetlerinde pek bir iş yapılmadığına dair bir kanıt daha). Yazıyı paylaşan

-
- 2 David Graeber, “The Modern Phenomenon of Bullshit Jobs,” *Canberra (Avustralya) Times* çevrimiçi baskı, son değişiklik tarihi 3 Eylül 2013, www.canberratimes.com.au/national/public-service/the-modern-phenomenon-of-bullshit-jobs-20130831-2sy3j.html.

paylaşanaydı, bu paylaşım çılgınlığının başkalarına inceden mesaj vermenin bir yolu olduğu söylenebilir ama kaç kişinin işiyle ilgili sahiden böyle hissettiği sorusuna yanıt veren yoktu. Neyse ki çok geçmeden istatistiksel bulgular da gün yüzüne çıkmaya başladı.

Yeni yılın ilk Pazartesi 5 Ocak 2015'te, yani çoğu Londra'nın kış tatilini bitirip işinin başına döndüğü gün, Londra metrosunun vagonlarındaki yüzlerce reklamın yerini, yazımdan alıntılarla dolu bir dizi gerilla posterini almıştı. Seçilen alıntılar şunlardı:

Sürüsüne bereket insan çalışma hayatlarını, yapılmasına gerek olmadığına inandıkları görevleri yaparak geçiriyorlar.

Sanki birileri, herkes çalışmayı sürdürsün diye kışından iş yuduruyormuş gibi.

Bu durum muazzam ahlaki ve ruhani hasara neden oluyor. Müşterek ruhumuzda açılmış kocaman bir yara bu. Fakat elbette kimse bu konuda konuşmuyor.

İşim yere batsın diyen, emeğin yüceliğinden bahsedebilir mi?

Poster kampanyası basında yeni bir tartışma dalgasına yol açtı (ben de kısa süreliğine *Russia Today*'de arziendam eyledim), durumdan vazife çıkaran anket şirketi YouGov da varsayımımı sınamak için yazıdan alıntılarla oluşturulan, mesela "İşiniz dünyaya anlamlı bir katkı sağlıyor mu?" gibi sorularla İngiltere'de bir kamuoyu yoklaması yaptı. Hayret verici bir sonuç çıktı; ankete katılanların üçte birinden fazlası -yüzde 37'si- yukarıdaki soruya olumsuz yanıt vermişti (yüzde 50'nin yanıtı olumluydu, geri kalan yüzde 13'lük kesimse çekimserdi).

Bu rakam benim öngördüğümün neredeyse iki katıydı, zira tahminlerime göre tırışkadan işlerin oranı yüzde 20 civarında seyrediyor olmalıydı. Dahası da var; Hollanda'da da benzer bir anket yapılmış, olumsuz yanıt verenlerin sayısı hemen hemen

aynı, ama bir miktar daha yüksek çıkmıştı; Hollandalı işçilerin yüzde 40'ı işlerine hiç gerek olmadığı kanaatindeydi.

Yani tezim halkın tepkileriyle doğrulanmakla kalmamış, istatistiksel araştırmalarla da büyük ölçüde teyit edilmişti.

* * *

Anlaşılan, önümüzde son derece önemli ama sistemli olarak hiç soruşturulmamış bir toplumsal olgu duruyor.³ Düşünün, meseleyi azıcık ucundan gösterince bile bir sürü insanın duyguları sel olup taşıtı. Daha kapsamlı bir çalışma beklendiği ortadaydı.

Burada, bahsi geçen ilk makaleden biraz daha sistemli bir şey ortaya koymaya çalışıyorum. 2013'teki makale devrimci siyasetle ilgili bir dergi için yazıldığından meselenin siyasi yönlerini ön plana çıkarmıştı. Aslına bakılırsa bu makale, Thatcher ve Reagan'dan beridir dünyaya egemen olan neoliberal ("serbest piyasa") ideolojinin iddia ettiğinin tam aksi bir sistemin gerçekleştiği ve bunun aslında ekonomi gömleği giymiş siyasi bir tasarıdan başka bir şey olmadığı üzerine, o dönem kafa yorduğum bir dizi fikirden birinin dışavurumuydu.

Bu sonuca vardım, zira iktidardakilerin davranış şeklini açıklamanın tek yolu bana kalırsa buydu. Neoliberal retorik, piyasanın büyüsunü özgür bırakmaktan ve ekonomik verimliliğin en üstün değer olduğundan bahsededursun; serbest piyasa politikaları, ekonomik büyüme oranlarının Hindistan ve Çin hariç her yerde düşmesine, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin durmasına ve

3 Bildiğim kadarıyla tırışkadan işler üzerine yazılan tek kitap, Parisli gazeteciler Julien Brygo ve Olivier Cyran'a ait *Boulots de Merde!* (2005) adlı kitap, yazarlar fikri benim makalemden edindiklerini de ifade ettiler. İyi bir kitap olmakla birlikte benimkinden çok farklı sorular etrafında hareket ediyor.

en varıl ülkelerde bile yeni yetişen nesillerin yüzyıllardır ilk kez ebeveynlerinden daha az refah beklentisi içine girmesine neden oldu. Piyasa ideolojisi savunucuları bunlardan bihaber değildi ama bu etkilerle baş etmenin yolunun ilacın dozunu artırmaktan geçtiğine inanıyor, siyasetçiler de bu tavsiyeleri görev bilinciyle uyguluyorlardı. İyi de bu ne iş? Şirketin biri iş planı oluşturması için danışman tutsa ve hazırlanan plan kârlılığın azalmasına sebep olsa, o danışmanı kovarlar. Hadi kovmadılar diyelim, kesinlikle başka bir plan isterler. Serbest piyasa reformlarında yapılan bunun tam tersiydi. Başarısız oldukça daha çok bastırdılar. Bundan tek mantıklı sonuç çıkıyordu; projenin temelinde aslında ekonomik zorunluluklar yer almıyordu.

Peki o halde neydi bu projenin temelindeki? Sorunun yanıtının siyasi sınıfın zihniyetinde bulunabileceği kanısındayım. Mühim karar alıcıların hemen hepsi altmışlarda, yani kampüslerin siyasi çalkantıların tam kalbinde yer aldığı yıllarda okudular ve yaşayıp gördüklerinin bir daha tekrarlanmaması gerektiğine iman ettiler. Sonuçta, ekonomik göstergelerin kötü gidişinden kaygılandıklarını düşünsek bile, sendikaların pençelerinin sökülmesi, güvencesiz ve aşırı çalışma şartları yaratılması ve küreselleşmenin yanı sıra, altmışların (sonradan “yaşam tarzı liberal, parada muhafazakâr” olarak bilinecek olan) hazcı kişisel hürriyet çağrısına yönelik yapmacık ama her fırsatta gösterilen hayranlığın, varılların servetine servet, iktidarına iktidar kattığını ve örgütlü bir muhalefet olanağını tamamen ortadan kaldırdığını, ağzı kulaklarında hatırlatıyorlardı. Ekonomik bakımdan işler pek umdukları gibi gitmemiş olabilir ama siyaseten her şey rüya gibiydi. Bu politikaları yürürlükten kaldırmanın işlerine gelen hemen hiçbir yanı yoktu. Makalede yalnızca şu fikri takip ettim: Ekonomik verimlilik adına, ekonomiden azıcık anlayanın bile yapmayacağı şeyleri (misal çalışanlarına kıçlarını devirsinler diye

güzel para ödemek) yapan biriyle karşılaştığında, eski Roma'da dendiği gibi, “*Qui bono?*” -Kime yarıyor?- ve nasıl yarıyor diye sor.

Komplo kuramı demeyin, bu daha çok komplo karşıtı bir kuramdı. Neden eyleme *geçilmedi* diye sordum. Ekonomik eğilimler birçok sebebe dayanabilir ama işin ucu zengin ve güçlülere dokunduğunda, bunlar, kurumlara işleri yoluna koyması konusunda baskı yaparlar. 2008-2009 mali krizinin ardından büyük yatırım bankalarının kurtarılmasının ama sıradan borçlunun dikkate alınmamasının sebebi de buydu. Tırışkadan işlerin pıtrak gibi çoğalmasının da göreceğimiz gibi, sayısız sebebi vardı. Benim sorduğum asıl soru şuydu: Niçin bir Allahın kulu çıkıp da bu gidişata müdahale etmedi? (Fesat çıkarmadı da diyebilirsiniz.)

* * *

Bu kitapta, çok daha fazlasını yapmayı umuyorum.

Tırışkadan işler olgusunun çok daha derin toplumsal sorunlarımıza ayna tutabileceğine inanıyorum. Kendimize sormamız gereken sorular var. İşgücünün büyük kısmı, kendilerinin bile manasız buldukları işlerde nasıl ter döker oldu? Neden bir dolu insan bu hali normal, kaçınılmaz, hatta cazip buluyor? Daha da tuhafı, kafalarında bu fikirlerle dolaştıkları hatta manasız işlerde çalışanların, yararına inandıkları işleri yapanlardan daha fazla ün ve şeref sahibi olması gerektiğine inandıkları halde, boş oturmaları yahut başkalarına fayda sağlayan hiçbir şey yapmamaları için para ödenen makamlara geldiklerinde, neden kendilerini üzgün ve çökmüş hissediyorlar? Çelişkili fikir ve güdülerin birbirine girdiği bir ormana daldığım ortada. Bu kitapta yapmak istediğim şeylerden biri, bunları ayırt edip yerli yerine oturtmak. Bunun için “tırışkadan işler nasıl ortaya çıktı” gibi, işleyişe dair birtakım

sorular sormam gerekiyor. Ayrıca, “yaratıcılığın sancılı bir süreç olması gerektiğine ne vakit, nasıl inanır olduk” ya da “insanın zamanını satmasının mümkün olduğu fikrini nasıl akıl edebildik” gibi derin tarihsel soruların yanı sıra, insan doğasına dair temel sorular da sormalıyım.

Bu kitapla siyasi bir amaca da hizmet ediyorum.

Kitabın medeniyetimizin tam kalbini hedef alan bir ok görevi üstlenmesini diliyorum. Kendimizi iler tutar yanı olmayan bir şeye çevirdik. İş temelli bir uygarlığa dönüştük ama “üretken iş” kavramını da kaybettik ve işi, kendinde amaca ve anlama sahip bir şey haline getirdik. Hiç de ayılıp bayılmadıkları işlerde dışını tırnağına takıp çalışmayanların, çevrelerinden sevgi, şefkat ve destek görmeyi hak etmeyen işe yaramazlar olduklarına inandık. Kendi elimizle, toplu köleliği seçtik. Zamanımızın yarısını hoşlanmadığımız bir üstün gözetimi altında, tepeden tırnağa anlamsız, hatta zararlı faaliyetlerle geçirdiğimizi fark edince verdiğimiz siyasi tepki ise bu tuzağa düşmemiş olabileceklere hınçla dış bilemekten ibaret. Yani nefret, hınç ve şüphe, toplumu bir arada tutan çimentonun ana maddeleri haline geldi. Bunun sonu felaket. Umarım bir an önce son bulur.

Bu kitap bu amaca ufacık bir katkı dahi sağlarsa, yazdığımı yerinmem.

Birinci Bölüm

Tırışkadan İş Nedir?

Tırışkadan işlere model teşkil edebilecek bir örnekle başlayalım.

Kurt, Alman ordusuna iş yapan bir taşeron için çalışıyor. Ya da... aslında şöyle; Kurt, Alman ordusuna iş yapan bir taşeronun taşeronunun taşeronu için çalışıyor. İşini şöyle tarif ediyor:

Alman ordusunun bilgi teknolojileri işlerini yapan bir taşeron var.

Bu taşeronun da lojistik hizmeti aldığı başka bir taşeron var.

Lojistik firmasının da personel idaresi işlerini yürütsün diye tuttuğu bir taşeron var. Ben bu şirkette çalışıyorum.

Şimdi, asker A kendi odasından iki ilerdeki odaya taşınıyor. Bilgisayarını alıp yeni odasına götürmek yerine bir belge dolduruyor.

Bilgi teknolojileriyle ilgilenen taşeron belgeyi alıyor, belgeyi okuyor, onaylıyor, lojistik şirketine gönderiyor.

Lojistik şirketi taşınmayı onaylıyor ve bizden personel talep ediyor.

Benim şirkettekiler de gereken neyse yapıyorlar falan, sonra ben devreye giriyorum.

Bana bir e-posta geliyor: “Şu saatte şu kışlada ol.” Kışla demek genelde yüz - yüz elli kilometre mesafe demek. Ben de bir araç kiraliyorum. Kiralık araçla kışlaya gidiyorum; merkeze geldiğimi bildiriyorum, bir form dolduruyorum, bilgisayarın bağlantılarını söküyorum, bilgisayarı bir kutuya koyuyorum, kutuyu bantlıyorum, kutuyu öteki odaya taşıması için lojistikten birini ayarlıyorum, orada kutuyu açıyorum, başka bir form dolduruyorum, bilgisayarın bağlantılarını yeniden kuruyorum, işimin ne kadar sürdüğünü bildirmek için merkezi arıyorum, birkaç imza alıyorum, kiralık araçla evime geri dönüyorum, merkeze bütün belgeleri içeren bir mektup gönderiyorum ve paramı alıyorum.

Yani bir askerin bilgisayarını beş metre öteye taşıması yerine iki kişi altı ila on saat arası araç kullanıyor, on beş sayfa kadar belge dolduruyor, en temelde de vergi mükelleflerinin dört yüz avrosunu çar çur ediyor.⁴

Kulağa, Joseph Heller’ın 1961 tarihli *Catch-22* romanıyla meşhur ettiği, akıllara zarar askeri bürokrasinin klasik örneklerinden biri gibi geliyor ama aralarında çok önemli bir fark var; bu hikâyede neredeyse hiç kimsenin askeriyeyle doğrudan ilgisi yok. Teknik olarak herkes özel sektör çalışanı. Kuşkusuz ulusal orduların kendi iletişim, lojistik ve personel birimlerinin olduğu bir dönem oldu, ama artık tüm işleri dışarı havale ediyorlar.

Yukarıdakinin tırıskadan işe model oluşturacak bir örnek olduğunu söylememin nedeni basit; işi ortadan kaldırdığımızda dünya üzerinde hiçbir şey değişmiyor. Belki de işler iyiye gidiyor, ne de olsa Alman askeri üslerinin daha makul bir ekipman taşıma yöntemi geliştirmek zorunda olduğu ortada. Daha da önemlisi,

4 “Bullshit Jobs,” *LiquidLegends*, www.liquidlegends.net/forum/general/460469-bullshit-jobs?page=3, son değişiklik tarihi 1 Ekim 2014.

Kurt de işinin saçma sapan olduğunun bal gibi farkında. (Hatta kendisi yukarıdaki metni yayınladığı blogunda, bir anda türeyen-internet forumlarında mantar gibi yerden bitiverme huyları vardır bunların- ve özel sektörün yarattığı her işin, doğası itibariyle mantıklı bir amacı olması gerektiğini iddia eden serbest piyasa sevdalılarına karşı, yaptığı işin hiçbir amacı olmadığını savunmak zorunda bile kaldı.)

Bana kalırsa tırışkadan işlerin ayırt edici özelliği şu olmalı; öyle manasız olacak ki o işi her Allahın günü yapmak zorunda olanlar dahi bu iş şu yüzden elzem diyemeyecekler. Meslektaşlarına açılamayabilirler, haksız da sayılmazlar. Ama işlerinin lüzumsuzluğunun bal gibi farkındadır hepsi.

O halde başlangıç mahiyetinde geçici bir tanım oluşturalım:

Geçici Tanım: Tırışkadan iş, o işi yapanın bile, bu iş şu yüzden elzemdir demesini engelleyecek kadar manasız, gereksiz yahut habis bir ücretli istihdam türüdür.

Öyle manasız işler vardır ki işi yapan ortadan kaybolursa kimse haberi olmaz. Genellikle kamuda karşımıza çıkan bir durumdur bu:

İspanyol Memur 6 Yıl Boyunca İş Ekip Spinoza Çalıştı

Jewish Times, 26 Şubat 2016

İspanyol basınında yer alan bir habere göre, en az altı yıl boyunca çalışmadan maaş alan bir İspanyol memur, bu süreyi Yahudi filozof Baruch Spinoza'nın metinleri üzerinde uzmanlaşmak için kullanmış.

Euronews.com'un geçen hafta bildirdiği üzere, İspanya'nın güneyindeki Cadiz'de konuyla ilgili davaya bakan mahkeme,

geçen ay nihai kararını açıkladı. Mahkeme altmış dokuz yaşındaki Joaquin Garcia'nın, 1996 yılından bu yana mühendis olarak çalıştığı su işleri müdürlüğü Agua de Cadiz'deki işine gelmediği için, yaklaşık 30 bin dolar ceza ödemesine karar verdi.

Garcia'nın yokluğu ilk kez 2010 yılında, hizmet süresi nedeniyle madalya almaya hak kazandığında fark edilmişti. Olayı soruşturan Belediye Başkan Yardımcısı Jorge Blas Fernandez, Garcia'nın altı yıldır ortalıkta görünmediğini ortaya çıkarmıştı.

El Mundo gazetesinin ulaştığı, Garcia'ya yakın isimsiz kaynaklar, memurun işi gücü bırakıp on yedinci yüzyılda Amsterdam'da yaşamış doktrin karşıtı bir Yahudi olan Spinoza'nın metinlerini incelemeye 2010 yılından daha erken bir tarihte başladığını anlatmıştı. Garcia'nın Spinoza üzerine uzmanlaştığını söyleyen kaynaklardan biri, memurun çalışmadığı iddiasını reddederek düzensiz de olsa zaman zaman işe geldiğini ifade etmişti.⁵

Bu haber İspanya'da manşet oldu. Ülkenin dehşetli bir işsizlik ve kemer sıkma zorunluluğuyla boğuştuğu bir dönemde, kimsenin ruhu duymadan işten kaytaran memurların varlığı insanları çileden çıkardı. Gelgelelim, Garcia'nın savunmasında da haklı olduğu taraflar yok değildi. Kentin su arıtma tesisinde uzun yıllar, büyük bir özenle çalıştıktan sonra, sosyalist görüşleri nedeniyle kendisine dış bileyen kimi üst düzey yöneticilerin iş başına gelmesiyle kızığa alındığını anlatıyordu. Morali aşırı bozulan Garcia bir süre sonra depresyon tedavisi görmek zorunda

5 "Spanish Civil Servant Skips Work for 6 Years to Study Spinoza," *Jewish Telegraphic Agency* (JTA), son değişiklik tarihi 26 Şubat 2016, www.jta.org/2016/02/26/news-opinion/world/spanish-civil-servant-skips-work-for-6-years-to-study-spinoza.

kalmıştı. Tedavi sırasında, terapistinin de onayını alarak bir karara varmıştı; bütün gün meşgul gibi görünmeye çalışarak boş boş oturacağına, su işlerini belediyenin gözetiminde çalıştığına, belediyeyi de su işlerinin gözetiminde çalıştığına inandıracak, sadece gerekli hallerde işe uğrayacağı bir düzen yaratıp işe yarar bir şeylerle meşgul olacaktı.⁶

Kamuda yaşanan benzer olaylara dair haberleri sürekli okuyoruz. Postaları dağıtmak yerine çöpe atan, bahçelere fırlatan yahut dolapta unutulmaya terk eden, böylelikle kimsenin yıllar boyu fark etmediği mektup ve paket dağları oluşmasına neden olan postacıları biliyoruz.⁷ David Foster Wallace, Illinois Peoria vergi dairesindeki hayatı anlattığı *Pale King* (Solgun Kral) romanında daha da ileri gidiyor. Bir noktada denetçilerden biri masasında ölüyor ama günlerce kimse fark etmediğinden öylece kalıyor. Bu artık fazlaca karikatürize görünebilir ama Helsinki’de 2002 yılında tıpatıp benzer bir vaka yaşandı. Finlandiyalı bir vergi

-
- 6 Jon Henley, “Long Lunch: Spanish Civil Servant Skips Work for Years Without Anyone Noticing,” *Guardian* (US), son değişiklik tarihi 26 Şubat 2016, www.theguardian.com/world/2016/feb/12/long-lunch-spanish-civil-servant-skips-work-for-years-without-anyone-noticing. Spinoza’nın, bütün varlıklar kendi güçlerini en üst düzeye çıkarmak için didinirler, ancak bu güç hem diğer varlıklar üzerinde etkide bulunabilme hem de onlardan etkilenebilme yetisini eşit olarak içerir görüşünden ilham almış olabilir. Spinozacı bakış açısına göre en berbat işler, etkileyeceğiniz ve etkileneceğiniz kimsenin olmadığı işler oluyor.
- 7 Posta dağıtıcılarının yaptığı iş kesinlikle tırıskadan değil ama haberlere göre dağıtmamayı tercih ettikleri postanın yüzde 99’u çerçöp olduğu için, pekâlâ tırıskadan bir iş yapıyor da olabilirler. Bana pek olası gelmemekle beraber haberlerin toplumsal davranışları şekillendirdiği de bir gerçek. Postacılar karşı değişen tavırlarla ilgili, bendenize ait *Utopia of Rules* (*Kuralların Ütopyası*, çev: Muammer Pehlivan, Everest, 2016) (2015), s. 153–163’e göz atabilirsiniz.

denetmeni odasında hayatını kaybetti, otuz kadar meslektaşı adamın öldüğünü kırk sekiz saatten uzun bir süre sonra fark etti. Müdürü, “Karışan eden olmadan çalışmak istediğini düşünüp rahatsız etmemişler” ifadesinde bulunmuş. Bir bakıma, bu ne kadar da düşünceli bir davranış.⁸

İşte bu hikâyeler birikiyor birikiyor, bütün dünya siyasetçilerinin özel sektöre daha fazla rol verme çağrılarına ilham kaynağı oluyor; zira özel sektörde böyle istismarlara mahal verilmediği iddia ediliyor. Şimdiye dek FedEx ya da UPS çalışanlarının ellerindeki paketleri bahçe ardiyelerine sakladıklarına dair kulağımıza bir şey gelmediği doğru, fakat Kurt’un anlattıklarının gösterdiği üzere, özelleştirmenin de kendine has, terbiyeden pek nasibini almamış delilik halleri yarattığı malum. Kurt’un Alman ordusu için çalışmasındaki ironiyi dile getirmeye gerek bile duymuyorum. Yıllar içinde Alman ordusuna pek çok suçlama yöneltildi ama verimsizlik hiçbir zaman bunlar arasında değildi. Hoş, hâlâ yayılmaya devam eden tırışkadanlık her yerin içine ediyor. Yirmi birinci yüzyılda zırhlı birlikler bile, taşeronun taşeronunun taşeronunun taşeronunun gölgesi altında bunalmış durumdalar, tank komutanları odadan odaya teçhizat taşımak için karmaşık ve egzotik bürokratik ayinler gerçekleştiriyorlar, bu bürokratik işlemlerle uğraşanlar da kimliklerini gizleyerek internete girip, yaptıkları işin ne kadar aptalca olduğundan şikâyet ediyorlar.

Yukarıdaki örneklerden hareket edecek olursak, kamuyla özel sektör arasındaki temel fark hangisinin daha çok manasız iş yaratma potansiyeline sahip olduğu değil. Ne tür manasız işleri yarattıkları da değil. Aradaki en büyük fark, manasız işlerin özel sektörde kural olarak çok daha yakından denetlenmesi. Ama bu

8 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/3410547.stm?a>, erişim tarihi 7 Nisan 2017.

da her zaman aynı şekilde işlemiyor. İleride göreceğimiz üzere bankalarda, ilaç şirketlerinde, mühendislik firmalarında, Facebook profillerini güncellemekten başka iş yapmayan çalışanların sayısı bir hayli fazla. Yine de özel sektörün birtakım sınırları var. Kurt en sevdiği on yedinci yüzyıl Yahudi filozofunu incelemek için işten kaytarsa kapı dışarı edilirdi. Cadiz kentinin su işleri özelleştirilse Joaquin Garcia yine kendisinden hazzetmeyen müdürlerince kızağa alınır ama ya her gün masasına oturup çalışır gibi yapmak zorunda kalır ya da iş değiştirirdi.

Bunun daha iyi olup olmadığı kararını okurun takdirine bırakıyorum.

mafya tetikçiliği neden tırışkadan işlere iyi bir örnek sayılamaz?

Hatırlayalım, “tırışkadan işler” derken, esasen işi yapanın kendisinin manasız, gereksiz hatta habis olduğunu düşündüğü görevlerden ibaret işleri kastediyorum. Ortadan kalksalar hiçbir etkisi olmayacak, hatta işi yapanların bile yapılmaması gerektiğini düşündüğü işlerden bahsediyorum.

Çağdaş kapitalizm, boğazına kadar bu işlere batmış durumda. Girişte bahsettiğim YouGov anketine göre İngiltere’de tam zamanlı çalışanların ancak yarısı yaptığı işin dünyaya anlamlı bir katkı sağladığı kanaatinde, yüzde otuz yedisi ise aksi görüşe sahip. Schouten & Nelissen firmasının Hollanda’da yaptığı anket ise ikinci grubun bu ülkede yüzde kırk civarında olduğunu ortaya koyuyor.⁹ Dikkat ederseniz, bunlar sarsıcı istatistikler. Zira azımsanmayacak kadar meslek, kimsenin manasını tartışa-

9 “Vier op tien werknemers noemt werk zinloos,” <http://overhetnieuwewerken.nl/vier-op-tien-werknemers-noemt-werk-zinloos/>, erişim tarihi 10 Temmuz 2017.

mayacağı görevler içeriyor. “İşinizin dünyaya herhangi bir katkısı var mı?” sorusuna “Hayır” yanıtı veren hemşire, otobüs şoförü, diş hekimi, çöpçü, çiftçi, müzik öğretmeni, tamirci, bahçıvan, itfaiyeci, set tasarımcısı, sıhhi tesisatçı, gazeteci, güvenlik denetmeni, müzisyen, terzi ve okul önu trafik görevlisi sayısının sıfıra yakın olması lazım. Kendi incelemelerim mağaza görevlilerinin, restoran çalışanlarının ve bunlar gibi alt düzey hizmet sektörü çalışanlarının da tırışkadan işlerle meşgul olduklarını düşünmediklerini gösteriyor. Hizmet sektöründe işinden nefret edenler gırla ama bunlar dahi yaptıkları işlerin anlamlı olduğu, dünyada fark yarattığı kanaatindeler.¹⁰

Dolayısıyla ülke çalışanlarının yüzde otuz yedi ila kırkı, işlerinin bir halta yaramadığında ısrarlıysa, yine kayda değer bir kesim kendi işlerinin de manalı olmayabileceğinden şüphe duyuyorsa, bundan ancak şu anlam çıkar: İşimin tırışkadan olduğuna dair içten içe şüphe duyuyorum diyen ofis çalışanlarının hepsi, aslında işlerinin kesinlikle tırışkadan olduğunu düşünüyor.

* * *

Birinci bölümde esasen tırışkadan işle ne kastettiğimi ortaya koymaya çalışacağım. Bir sonraki bölümde tırışkadan olduğunu düşündüğüm işlerin genel tipolojisini çıkaracağım. Bu sayede ilerleyen bölümlerde, tırışkadan işlerin nasıl ortaya çıktığını, neden bu denli genelgeçer hale geldiğini ve psikolojik, toplumsal ve siyasi etkilerini değerlendirebileceğim. Son derece yüklü etkilerle karşı karşıya olduğumuz kanaatindeyim. Nüfusun önemli bir

10 Rufus’tan tipik bir açıklama gelsin: “En kıtıpiyos işimin, çok özel, nevi şahsına münhasır insanlara latte yapmak olduğunu söyleyebilirim ama durup bakınca, bu insanların gündelik yaşantılarına destek olduğumu, hatta hayati bir rol oynadığımı anlıyorum.”

kısının işe yaramaz işlere saplanıp kaldığı, işe yarar işlerle meşgul olanlara yahut para karşılığı çalışmayanlara hınç ve horgörü beslediği toplumlar inşa ettik. Ama bu mevzuyu etraflıca masaya yatırmadan evvel, bazı olası itirazları yanıtlayayım.

Okur ilk tanımımdaki belirsizliği fark etmiş olabilir. Tırışkadan işleri, işi yapanın “manasız, gereksiz hatta habis” olduğunu düşündüğü görevler olarak betimliyorum. Ama dünyaya hiçbir etkisi olmayan işlerle, habis etkilerde bulunan işler arasında dağlar kadar fark var. Mafya tetikçilerinin dünyaya iyilikten çok kötülük yaptığında hemfikir olsak da, kaçımız tetikçiliğe tırışkadan iş der? Pek akla yatmıyor.

Sokrates’in işaret ettiği gibi, ne düşündüğümüzün net bir biçimde farkında değilseniz, tanımlarımızın sezgisel olarak bize yanlış gelen sonuçlar doğurmasıyla karşı karşıya kalırız. (Dolayısıyla, Sokrates’e göre filozofun asli görevi, insanlara bilip de bildiğinin farkında olmadığı şeyleri söylemekten ibarettir. Bendeniz gibi antropologların da benzer bir görev icra ettiği söylenebilir.) “Tırışkadan işler” lafı hemen herkese bir şeyler anlatıyor. Duyunca anlamsız gelmiyor. Yani insanlar üstü kapalı, sezgisel bir düzeyde de olsa, “Ne tırışkadan işti o” veya “Berbat bir işti ama tam da tırışkadan değildi sanki” demelerini sağlayan birtakım kıstaslara sahipler. Habis işlerle meşgul birçok insan bu lafin kendilerine cuk oturduğunu düşünüyor, kimileri de düşünmüyor. Bu kıstasların ne olduğunu ortaya çıkarmanın yolu da sınır durumları incelemekten geçiyor.

Öyleyse, tetikçinin işinin tırışkadan olduğunu düşünmek niye yanlış, şimdi ona bakalım.¹¹

11 Aşağıdaki görüşleri gerçek tetikçilere dair etnografik ya da sosyolojik çözümlemelerden çok, popüler kültürdeki temsillerden devşirdiğimi söylemiyim.

Sebeup çok, ama en başta mafya tetikçileri, döviz spekülörleri yahut marka pazarlama uzmanlarının aksine, yalan yanlış iddialarda bulunmazlar. Mafya üyelerinin genelde işadamı pozuna büründüklerini biliyoruz. Ancak gerçek mesleklerini açık etmek istediklerinde, ne yapıp ettiklerini dobra dobra ortaya koyarlar. Meşgalelerinin öyle ya da böyle topluma yararlı olduğu konusunda atıp tutma meraklısı değillerdir, hatta (uyuşturucu, fuhuş gibi) yararlı bir hizmet ya da ürün sunan bir ekibin başarısına katkıda bulundukları zırvalarıyla falan hiç işleri olmaz ya da hadi yaptılar diyelim, sayıp döktükleri zırvalar pek dişe dokunmaz.

Bu noktada tanımımızı gözden geçirelim. Demek ki tırışkadan işler yalnızca yararsız yahut habis olmakla kalmıyor, işin içinde tipik olarak birtakım numaralar, alavereler de bulunuyor. İş yapan, sıkıdığı zırvalara içten içe gülse de işinin pek ehemmiyetli bir işlevi varmış gibi davranmak zorunda. Gerçekle, kestiği rol arasında bir mesafe bulunmalı. (Etimolojik olarak da anlamlı,¹² tırışkadan nağmeler okumak da bir nevi sahtekârlık değil mi?¹³)

12 İlginçtir, zırva anlamına gelen *bull* kelimesi, tırışka anlamındaki *bullshit*’ten kısaltılarak oluşturulmuş bir kelime değil, aksine *bullshit* yirminci yüzyılın başlarında *bull*’dan hareketle icat ediliyor. Kelimenin kökeniyse Fransızca, “sahtekârlık ya da hile” anlamlarına gelen *bole* kelimesi. *Bullshit* ifadesi ilk kez T. S. Eliot’ın yayımlanmamış bir şiirinde kullanılıyor. Saçmalık anlamında kullanılan *bollocks* da yine *bole* kelimesinden gelme.

13 “Yalan söylemek” olarak da adlandırabilirdim ama filozof Harry Frankfurt (2005) tırışkadan nağmeler yumurtlamakla yalan söylemek arasında fark olduğu savıyla meşhur oldu. Aralarındaki farkı cinayetle katliam arasındaki farka benzetebiliriz; biri kasten doğruları tahrif etmek, ötekisi doğrunun pervasızca hiçe sayılması. Söz konusu ayrımın bu bağlamda geçerli olup olmadığından emin olmamakla birlikte, konuyu daha fazla düşmenin bize pek fayda sağlayacağını düşünmüyorum.

Öyleyse ikinci denememize girişelim:

Geçici Tanım 2: Tırışkadan iş, işi yapanın dahi bu iş şu yüzden elzem diyemediği ama öyle değilmiş numarası yapmak zorunda hissettiği; dibine kadar manasız, gereksiz yahut habis bir istihdam türüdür.

Şüphesiz, tetikçiliğin tırışkadan bir iş olarak görülmesini engelleyen bir sebep daha var. Tetikçiler işlerinin var olmaması gerektiğini düşünmezler. Mafya üyelerinin çoğu, kamu yararı gütsünler gütmesinler, kendine özgü bir değere sahip, kadim ve şerefli bir geleneğin parçası olduklarına inanırlar. Yeri gelmişken, “feodal efendinin” yaptığı iş de aynı nedenle tırışkadan değildir. Krallar, kontlar, imparatorlar, paşalar, emirler, beyler, toprak ağaları, efendiler ve nice benzerlerinin lüzumsuz adamlar olduğu öne sürülebilir; çoğu insan (bendeniz de aynı kanaatteyim) bunların dünya üzerinde habis roller oynadığında hemfikir. Amma velakin *kendileri* hiç de böyle düşünmüyor. Dolayısıyla, gizliden gizliye Marksist yahut cumhuriyetçi olmayan bir “kralın” işinin tırışkadan olduğunu kimse öne süremez.

Bu noktayı akılda tutmamız gerekiyor, zira dünyanın içine edenlerin çoğu, koruma duvarlarıyla çevrili olduklarından, aslında ne yapıp ettiklerinin bilgisine vâkıf değiller. Yahut da kendilerini, yapıp ettiklerinin ne kadar iyi şeyler olduğunu anlatmak üzere çevrelerinde dört dönen ücretli emir erlerinin ve şakşakçıların ellerine bırakmayı tercih ediyorlar. (Bunlara günümüzde düşünce kuruluşu dendiği de oluyor.) Aynı şey mali spekülâtörlük yapan yatırım bankası yöneticileri için de, Azerbaycan ya da Kuzey Kore gibi ülkelerdeki askeri diktatörler için de geçerli. Mafya aileleri, muhtemelen bu tür alaverelelere pek girişmedikleri için müstesna olmakla birlikte, başlangıçta Sicilya’daki yerel ağa-

ların infazcılığını yaparken zamanla kendi hesaplarına çalışmaya başladıklarından, aslen aynı feodal geleneğin daha ufak, kanunsuz versiyonlarından başka bir şey değil.¹⁴

Tetikçiliğin tırışkadan bir iş olmadığını gösteren son neden ise, tetikçiliğin bir “meslek” olup olmadığı konusundaki belirsizlik. Yerel çete reisi için tetikçiye uyduruk işler bulmak kolay. Kumarhanede yalandan bir güvenlik işi uyduruldu diyelim. Bu durumda *bu* işin kesinlikle tırışkadan olduğunu söyleyebiliriz. Ancak tetikçinin, maaşını tetikçi olduğu için almadığını da unutmayalım.

* * *

Bu son noktayı da hesaba katarak tanımımızı biraz daha törpülememiz gerekiyor. Tırışkadan işler denince, karşılığında maaş ya da ücret alınarak başkası için yapılan işler kastedilir (çoğu insan ücretli danışmanlık işlerini de bu

-
- 14 Feodalite bağlantısını daha iyi anlamak için “Corleone” adını ele alalım. Mario Puzo’nun, Francis Ford Coppola tarafından filme de çekilen romanı *The Godfather*’daki [Baba] kurgusal mafya ailesinin adıydı bu ama ismin kaynağı Sicilya’da, sayısız mafya üyesinin memleketi olarak bilinen bir kasaba, kelime anlamı ise “aslan yürekli”. Bunun sebebi, 1066 yılında İngiltere’yi fetheden Normanların, bundan önce Arapların elindeki Sicilya’yı ele geçirmesi ve Arap idare anlayışının kimi yönlerini benimsemeleri olabilir. Okur hatırlayacaktır, bir sürü Robin Hood hikâyesinde başdüşman Nottingham Şerifi; uzakta, Haçlı Seferlerindeki kralsa “Aslan Yürekli Richard”dır. Arapça şerif İngilizceye de geçerek *sheriff* halini almış ve bu makam Sicilya idari anlayışı aracılığıyla İngiltere idari sistemine de girmiş. Corleone ve İngiliz kralı arasındaki bağlantının tam açıklamasını yapamam da bir bağlantı olduğu kesin. Sadede gelelim; Marlon Brando’nun *The Godfather*’da oynadığı karakterin adı, uzun yoldan da olsa Aslan Yürekli Richard’dan gelmez.

sınıfa dahil eder). Elbette, birtakım faydalar sağlıyor ya da bir hizmet sunuyor gibi görünerek başkalarının parasını alan çok sayıda serbest meslek erbabı var (bunlara genel olarak tokatçı, üçkâğıtçı, şarlatan ya da dolandırıcı diyoruz), yine aynı şekilde başkalarına zarar vererek yahut dayak tehdidiyle onlardan para alan serbest meslek çalışanları da var (bunlara da gündelik hayatımızda gaspçı, soyguncu, haraççı ya da hırsız adını veriyoruz). İlk grupta tırışkadan birtakım unsurların varlığından bahsedebiliriz ama bunlara yine de tırışkadan işler diyemiyoruz, zira bunlara tam anlamıyla “iş” diyemiyoruz. Çünkü dümen çevirmek meslek değildir, edimdir. Hırsızlık da öyle. Profesyonel hırsız dendiğinde anlatılmaya çalışılan, hırsızlığın soyguncunun esas gelirini teşkil etmesi.¹⁵ Yoksa kimse hırsıza insanların evini soysun diye düzenli maaş vermiyor. Böylece soygunculuğun da işten sayılması doğru olmaz.¹⁶

Bu fikirler üzerinden, nihai çalışma tanımını işlevi görececek bir şey kurgulayabiliriz:

İşimizi Gören Nihai Tanım: Tırışkadan iş, işi yapanın dahi bu iş şu yüzden elzem diyemediği ama istihdam ko-

15 Boş vaktinde hırsızlık yapan çok kişi var. Bir zaman yaşadığım apartmanda, bir dolu eve girilmişti, hırsızlıkların hepsi haftanın ilk günü gerçekleşmişti. Kuaförler pazartesieleri çalışmadıklarından tüm şüpheler kuaförler üzerinde toplanmıştı.

16 Sanat hırsızlarından sıradan dükkân hırsızlarına kadar birçok hırsız başkaları için hizmet görebilir ama esasen bağımsız yükleniciler, yani kendi işlerinin patronlarıdır. Tetikçinin durumu daha muğlak. Bir suç örgütünün uzun süreli ve tabii bir elemanı olmanın “işten” sayılabileceği söylenebilir ama (kesin olarak bilmemekle birlikte) bu noktalardaki insanların mesele-ye böyle yaklaştığına dair bir izlenime sahip değilim.

şulları gereği öyle değilmiş numarasına yatmak zorunda hissettiği, dibine kadar manasız, gereksiz yahut habis bir ücretli istihdam türüdür.

özel unsurun önemine dair ve ayrıca tırışkadan işler yaptıklarına inananların neden genellikle haklı olduğu varsayılır

Bu tanım, bana oldukça işe yarar, hiç değilse kitabın amaçlarına az çok uygun geliyor.

Külyutmaz okur, karanlıkta kalan son bir noktayı fark etmiş olabilir. Bu, esasında özel bir tanım. Tırışkadan işleri, işçinin manasız, gereksiz yahut habis olarak gördüğü işler olarak tanımıyor, öte yandan işçinin dürüst olduğunu öne sürüyorum.¹⁷ Geri planda bir gerçekliğin var olduğunu farz ediyorum. Bu varsayımı yapmak zorundayım, aksi halde aynı işin hercai işçilerin gönlüne göre bir gün tırışkadan ertesi gün tam tersi olacağını kabul etmekten başka yol yok. Temelde söylediğim şey şu; toplumsal değer dediğimiz, piyasa değerinden farklı bir şey olduğuna göre ve bu değeri ölçmenin bir yolu da olmadığından, işçinin bakış açısı en doğru yanıtı en yakın değerlendirmeyi sunar.¹⁸

-
- 17 Böyle işler, “iş yapanın dahi, bu iş şu yüzden elzem demesini engelleyecek kadar manasız, gereksiz yahut habis bir iş yaptığını *bissettiği* bir ücretli istihdam türüdür” demiyorum, “iş yapanın dahi, bu iş şu yüzden elzem demesini engelleyecek kadar manasız, gereksiz yahut habis bir ücretli istihdam türüdür” diyorum. Başka deyişle, sadece işçinin tırışkadan bir iş yaptığını inandığını değil, inancının doğru ve geçerli olduğunu da söylüyorum.
- 18 Kendimden bir örnek vereyim. London School of Economics’te antropoloji hocasıyım. Antropolojiyi tırışkanın şahikası olarak görenler bol. Florida Valisi Rick Scott’ın 2011 yılında devlet üniversitelerinden kaldırılma daha iyi olur dediği bölümlerin başında antropoloji geliyordu. (Scott Jasc-

Bunun sebebi hemen her durumda açıkça anlaşılabilir; bir ofis çalışanı zamanının yüzde seksenini kedili kısa videolar hazırlamakla geçiriyorsa, komşu bankalarda çalışan iş arkadaşları onun neyle meşgul olduğunu bilsin bilmesin, kendisi vaktini neye harcadığının pekâlâ farkındadır. Çalışanın işletmeye ne kadar katkı sağladığı sorusunun gündeme geldiği daha karmaşık durumlarda bile en iyi yöntem bana kalırsa en doğrusunu işçinin bildiğini varsaymaktan geçiyor. Bakış açımı itirazlar geleceğinin farkındayım. Yöneticiler ve büyükbaşlar, büyük resmin ancak yukarıdan bakıldığında görülebildiğini, büyük firmalarda çalışanların kendi katkılarını doğru dürüst takdir edemediğini öne sürer. Bu düşüncüyü tamamen göz ardı etmiyorum; alt kademelerdeki çalışanların büyük resmin kimi kısımlarını göremedikleri yahut kendilerine bu konuda bilgi verilmediği doğru. Bu durum özellikle gayrimişru birtakım hevesler peşinde koşan şirketlerde görülür.¹⁹ Ancak kendi deneyimlerime dayanarak, belli bir süre, misal bir iki yıl boyunca aynı ekip için çalışan alt düzey çalışanların da şirket sırlarına ortak edildiğini söyleyebilirim.

hik, "Florida GOP Vs. Social Science," *Inside Higher Education*, son değiştirme tarihi 12 Ekim 2011, www.insidehighered.com/news/2011/10/12/florida_governor_challenges_idea_of_non_stem_degrees).

- 19 2008'deki yüksek riskli konut kredisi skandalının önemli aktörlerinden Countrywide Financial'da temelde iki grup çalışan olduğu kulağıma gelmişti; ilk grup alt düzeydeki "ineklerden" oluşurken ikinci grup bütün düzenlerden haberdar, işin içyüzünü bilenlerden müteşekkildi. Araştırmalarım sırasında daha uç bir vakayla karşılaştım. Bana mektup gönderen bir kadın, uçak içi dergilerinden birine bir yıl boyunca reklam sattığını ama zaman içinde böyle bir dergi olmadığını fark ettiğini anlattı. Sık sık seyahat ettiği halde uçaklarda ya da ofiste derginin hiçbir kopyasına rastlamayan kadın durumdan şüphelenince, çalışma arkadaşları kurdukları düzeni kendisine anlatmak zorunda kalmış.

İstisnaların varlığı da vakıa. Kimi zaman idareciler görevleri bile isteye öyle parçalayıp dağıtırlar ki işçiler kendi çabalarının işletmeye nasıl katkıda bulunduğunun sırrına vâkıf olamazlar. Bunu genelde bankalar yapar. Amerika’da montaj işçilerinin ne ürettiklerinin farkında olmadıkları fabrikaların varlığı da kulağıma geldi; ama bunun esas nedeni fabrika sahiplerinin çalıştırmak için İngilizce bilmeyen işçi tercih etmesiydi. Lakin söz konusu işçiler bile yaptıkları işin yararlı olduğunu düşünüyor, yalnızca nasılinı tam manasıyla çözemiyorlardı. Bu tür durumları bir yana bıraktığımızda, bir ofis yahut dükkân çalışanının olan bitenin farkında olduğunun ve işletmeye katkısını hiç değılse başkalarına göre daha iyi anladığının kabul edilebileceğı kanısındayım.²⁰ Yüksek mercilerdeyse mesele daha meşakkatli. Araştırmalarım sırasında en sık karşılaştığım durumlardan biri, alt düzey çalışanların, “Acaba amirim vaktimin yüzde seksenini kedi videolarına harcadığımın farkında mı? Farkında değılmiş gibi mi davranıyor, yoksa gerçekten de hiçbir fikri yok mu?” mealindeki sorulara yol açan kaygılarıydı. Emir komuta zincirinde yükseldikçe insanlar giderek sizden daha fazla şey saklar, işler daha da kötüleşir.

Asıl bela, (tele-pazarlama, piyasa araştırması, danışmanlık gibi) belli iş *türlerinin* tırışkadan olup olmadığı yani olumlu her-

20 Bütün kuralların olduğu gibi bunun da istisnası var. İleride de göreğemiz gibi bankalar gibi büyük kuruluşların çoğunda üst düzey yöneticiler çalışanlarının ne yaptıklarını öğrenmek için danışman ya da şirket içi denetmen tutar. Bankaları denetleyenlerden birinin anlattıklarına göre, banka çalışanlarının yüzde seksen kadarı gereksiz işlerle uğraşıyor ve örgüt içi rolleri konusunda hiçbir şey bilmediklerinden bu durumun farkında değılmiş tavrı takınıyorlarmış. Amirleri de pek bir şeyden anlamıyormuş, denetçinin reform önerileri bir bir reddedilmiş. Yeri gelmişken bir noktanın daha altını çizeyim; insanlar işlerinin tırışkadan olduğu yanılgısına düşüyor değıller, ancak bunun tam aksi görülebiliyor.

hangi bir toplumsal değer yaratıp yaratmadıkları sorusunu sordugumuzda su yüzüne çıkıyor. Bu durumda da en makul seçeneğin, işi yapanların yargısını kabul etmek olduğunu ileri sürüyorum. Toplumsal değeri insanlar şekillendiriyor neticede. O halde kim işi yapandan daha doğru bir yargıda bulunabilir? Haliyle şunu rahatlıkla öne sürebilirim; aynı işle meşgul olanların çoğu, içten içe yaptıkları işin toplumsal değerden yoksun olduğunu düşünüyorsa, haklı olduklarını varsaymak gerekir.²¹

Kılı kırk yaranlar yine seslerini yükseltecekler. Bir sektörde çalışanların çoğunluğunun içten içe ne düşündüğünden nasıl emin olabiliriz, diye soracaklar. Cevap açık, elbette emin olamayız. Lobicilere ya da mali danışmanlara anket yapmak mümkün olsa dahi, kaçının dürüst yanıt vereceğini de bilemeyiz. Özgün makalede kaba hatlarıyla faydasız sektörlerden bahsederken, lobicilerin ve mali danışmanların işe yaramazlıklarının bilincinde olduğu varsayımından hareket ettim. Gerçekten de bunların hemen hepsi, en azından birçoğu, işleri yok olsa dünyanın hiçbir şekilde etkilenmeyeceği bilgisini bir lanet gibi zihinlerinde taşıyorlar.

Yanılıyor da olabilirim. Şirket lobicileri ya da mali danışmanlar pekâlâ kendi işlerinin ulusun sağlığı ve gönenci için hayati önem taşıdığını savunan bir toplumsal değer kuramına inanıyor olabilirler. Yaptıkları işin çevrelerindeki herkes için bir nimet olduğunu bilmenin huzuruyla mışıl mışıl uyuyor olabilirler. Pek

21 Buna dahi itiraz gelebilir. Ya *Scientology* tarikatı mensupları? İnsanlara, geçmiş yaşantılarındaki travmaları ortaya çıkarmalarını sağlayan elektronik ölçüm hizmeti verenlerin çoğu, yaptıkları işin muazzam bir toplumsal değere sahip olduğuna inanıyor, nüfusun büyük bir kesimi onların sahtekâr ya da kafadan çatlak olduğunu düşünürse düşünsün. Gerçi inanç şifacılığının tırışkadan olduğunu iddia eden olmadığından bizim konumuza pek girmiyor bu.

bildiğimden değil ama sanki besin zincirinde yukarı çıktıkça bu huzurlu uyku ihtimali artıyormuş gibi geliyor bana. Zira kodamanların dünyanın içine etme kudretiyle ne de iyi ettiklerini söyleyip durarak, bunların çevrelerinde pervane gibi dönen şakşakçıların, propagandacıların sayısı arasında doğrudan bir ilişki varmış gibi görünüyor. Bu kodamanlar arasından üç beş kişi de mi inanmasın yani bütün bu güzellemelere?²² Şirket lobicilerinin ve mali danışmanların dünyaya verilen zararın çok önemli bir kısmından (en azından, mesleki görevler dolayısıyla neden oluşan zarardan) sorumlu oldukları aşikâr. Bu insanların kendilerini doğru bir şey yaptıklarına inandırmaya zorlamaları kaçınılmaz bir gereksinim olabilir.

Mali besin zincirinin tepesinde işlerin böyle yürüdüğü kesin. Nisan 2013'te, ilginç bir tesadüf sonucu, kendimi Philadelphia Merkez Bankası'nda düzenlenen "Bankacılık Sisteminin Kökünden İyileştirilmesi" adlı bir konferansta buldum. Sovyetler Birliği'ne uygulanan "şok terapi" reformlarını tasarlamasıyla nam salmış Columbia Üniversitesi ekonomi hocası Jeffrey Sachs, uzaktan kamera bağlantısıyla katıldığı konferansta, Amerika'nın mali kurumlarını yönetenlere dair, kimi işbilir gazetecilerin "haddinden fazla içten" diyebileceği bir değerlendirme sunarak herkesin ağızını açık bıraktı. Sachs'ın söylediklerinin değeri muazzamdı, zira kendisinin de her fırsatta altını çizdiği gibi bütün bahsettiği yöneticiler kendi saflarında olduğunu düşündükleri (hakları da var hani) bu adam karşısında son derece dobraydı:

Bakın, Wall Street'te bu tür adamlarla düzenli olarak görüşüyorum... hepsini tanıyorum. Öğle yemeğine çıktığım

22 Görünüşteki amacı insanları kandırmak olan propagandanın asli amacının propagandacının vicdanını yatıştırmak olduğu da öne sürülebilir.

insanlar bunlar. Lafımı hiç dolandırmadan ortaya koyacağım: Ahlaki ortamlarını hastalıklı buluyorum. [Bu adamlar] vergi ödeme zorunluluğu hissetmiyor, müşterilerine yahut parasal işlemlerde öteki taraflara karşı sorumluluk duymuyorlar. Sert, açgözlü, agresif, hatta kelimenin tam anlamıyla kontrol dışı adamlar bunlar, sistemi de kendi keyiflerince epeyce yontmuşlar. Yasal olsun olmasın, mümkün olan her yolla parsayı toplamak için tanrı vergisi bir hakla donatıldıklarına samimi biçimde inanıyorlar.

Seçim destekçilerine bir göz atın. Daha dün başka bir sebeple inceledim; ABD sisteminde en büyük kampanya destekçilerinin mali piyasalar olduğunu göreceksiniz. Köküne kadar çürümüş bir sistemin içindeyiz... bütün taraflar boğazına kadar pislik içinde.

Bunun neticesinde insanın kanını donduran bir dokunulmazlık anlayışı ortaya çıkıyor, gerçekten bunu tek tek hepsinde rahatlıkla görebiliyorsunuz. Sağlıksız, son derece sağlıksız bir şey bu. Dört yıldır... beş yıldır her Allahın günü bekliyorum, Wall Street'te biri ağzını açıp ahlaklı bir iki kelam etsin diye. Bir kişi çıksın dışımı kıracağıım.²³

Böyleyken böyle. Sachs haklıysa - zaten kim daha iyi bilebilir ki - finans sisteminin zirvelerinde söz konusu olan şey, ne tırış-

23 Doğaçlama, kaleme alınmamış ifadeler bunlar. Alıntı, bir kısmı kendi notlarımdan bir kısmı basından alınarak yeniden oluşturuldu. John Adam Byrne, "Influential Economist Says Wall Street Is Full of Crooks," *New York Post* çevrimiçi baskı, 28 Nisan 2013, <http://nypost.com/2013/04/28/influential-economist-says-wall-streets-full-of-crooks>; Janet Tavakoli, www.businessinsider.com/i-regard-the-wall-street-moral-environment-as-pathological-2013-9?IR=T, erişim tarihi 21 Nisan 2017.

kadan işler ne de kendi propagandacılarına inanmaya başlayan insanlar. Açıkça bir grup hırsızdan bahsediyoruz.

Manasız işlerle nahos işler arasında da bir ayırım yapmak gerekiyor. Bu ikincisine, halkın genel gidişatına uyararak, “boktan işler” diyeceğim.

Bu ayırımın altını çiziyorum, zira bu ikisi çok karıştırılıyor. Halbuki hiç alakaları yok. Hatta birbirlerine taban tabana zıt olduklarını söylesek yeri. Tırıskadan işlerde iyi para alırsınız, çok iyi şartlarda çalışırsınız. Sadece yaptığınız işin manası yoktur. Boktan işlerinse tırıskadan işlerle hiçbir alakası yok; gerçekten yapılması gereken, topluma yararı rahatlıkla anlaşılabilen meşgalelerle uğraşırsınız. Amma velakin bu işlerde çalışanlara verilen para, reva görülen davranışlar pek hoş değildir.

Kimi işler tatsız olabilir ama başka bir güdüyü tatmin eder. (Bununla ilgili bir fıkra da var: Adamın biri sirk gösterisinin ardından fil pisliklerini temizlemekle görevliymiş. Üstündeki koku bir türlü çıkmıyormuş. Kıyafetlerini değiştiriyor, saçını yıkıyor, durmadan orasını burasını fırçalıyor ama kokudan kurtulamıyormuş. Kadınlar da yanına yaklaşmıyormuş tabii. Sonunda bir dostu sormuş, “Niye böyle kendine eziyet çektiriyorsun? Sana iş mi yok?!” Adam da cevap vermiş, “Ne yani, şov dünyasını bırakıp git mi diyorsun?”) Bu tür işler, içeriği ne olursa olsun, ne boktan ne de tırıskadan sınıfına girer. Temizlikçilik gibi birtakım işler de esasında, hiçbir şekilde aşağılayıcı olmamakla birlikte, kolaylıkla bu noktaya kayabilirler.

Sözgelimi, çalıştığım üniversitede temizlikçilere çok kötü davranılıyor. Her üniversitede olduğu gibi hizmet dışarıdan satın alınıyor. Yani çalışanlar okul tarafından değil, adı görevlilerin mor kıyafetlerine işlenmiş bir aracı şirket tarafından istihdam ediliyorlar. Üç kuruş para alıyorlar ama ellerine zarar veren, hatta iyileşmek için ücretsiz izin almalarını gerektiren zararlı kimyasal-

larla çalışmak zorunda bırakılıyorlar. Keyfi ve terbiyeden yoksun davranışlara maruz kalıyorlar. Temizlikçilere kötü davranmak için hiçbir sebep yok. Ama temizlikçiler en azından binaların temizlenmek zorunda olduğunu, yani onlar olmadan üniversitenin işleyişinin duruverceğini bilmenin gururunu yaşıyorlar. Gerçekten de buna sık sık şahit oluyorum.²⁴

Boktan işlerin çoğu, mavi yakalı işler dediğimiz saatlik ücret alınan alana ait, tırışkadan işlerse genelde beyaz yakalı maaşlı işler. Boktan işlerde çalışanlar onur kırıcı davranışların hedefi olur; hem çok çalışırlar hem de bizzat bunun için horgörülürler. Ama bu insanlar en azından işe yarar bir şeyler yaptıklarını bilirler. Tırışkadan işlerde çalışanlarsa şerefle, saygınlıkla sarılıp sarmalanırlar. Mesleklerinden ötürü saygı görür, iyi maaş alır; büyük başarı sahibi, işiyle ne kadar övünse az gelecek insanlar olarak muamele edilirler. Hoş, kendileri bir halta yaramadıklarını içten içe bilirler; evlerini hınca hınç doldurdukları tüketici oyuncaklarını almak için aslında hiçbir şey yapmadıklarını, her şeyin bir yalandan ibaret olduğunu hissederler. Hislerinde haklıdırlar da.

Birbiriyle hiçbir alakası olmayan iki ayrı zulüm yöntemi bunlar. Birbirlerine denk olduklarını öne sürecek değilim; son derece elzem bir iş olsa dahi, hiç kimse hendek kazmak için orta yönetim kademesinde ama manasız bir işi bırakmaz (öte yandan temizlikçi olmak için istifa eden ve bu kararından memnuniyet duyan tanıdıklarım da var). İkisinin de kendine özgü baskıcı yanları olduğunu vurgulamak istiyorum sadece.²⁵

24 Araştırmalarım sırasında yapabileceği ofis işlerinin manasızlığından bunaltıp doğru dürüst bir iş yapıyorum diyebilmek için temizlikçi olan şaşılacak sayıda (aslında sadece üç) üniversite mezunuyla karşılaştım.

25 Aslında bunu yeni-başlayanlara anlatır gibi anlatmamalıyım ama basit mantıktan tekrara kalmış okurların da olduğunu bildiğimden söyleyeyim;

Teoride *hem* boktan *hem* tırışkadan bir iş sahibi olmak da mümkün. En berbat işler iki türün bileşimlerinden çıkardı herhalde. Dostoyevski, Sibirya mahpushanesinde sürgündeyken, en berbat işkencenin, manasızlığı her yanından belli olan bir görevi biteviye yapmaya zorlanmak olduğu fikrini geliştirmişti. Sibirya'ya gönderilen mahkûmlar kâğıt üzerinde “ağır cezaya” çarptırılmış olsa da, Dostoyevski'ye sorarsanız işleri pek öyle zor değildi. Köylüler daha ağır işler görüyordu. Ama köylü en azından kısmen de olsa kendine çalışıyordu. Mahpushanede işi “ağırlaştırın” işi yapanın avcunu yalayacak olmasıydı:

Bir insanı hiç mertebesine indirmek istiyorsanız, ona gerçekten çektirmek, eli kanlı katilleri bile tir tir titretecek, kanını donduracak işkenceler etmek istiyorsanız, yaptığı işi dibine kadar, hatta kargaların güleceği kadar faydasız hale getirmenizden daha iyi bir yol gelmiyor aklıma.

Bahis konusu ağır iş, mahkûma hiçbir yarar sağlamaz ama faydalıdır. Mahkûmlar tuğla yapabilir, toprak kazabilir, yapı inşa edebilirler; bu meşgalelerin hepsi birer amaca hizmet eder. Hatta kimi mahkûmlar yaptıkları işe ilgi de duyabilirler. O zaman daha ustaca, daha yararlı çalışmak isterler. Ama ona deyin ki, şu tanktan ötekine su aktar, kum döv, şu toprak yığını şuradan şuraya taşı, sonra hemen geri getir, birkaç gün içinde mahkûm kendini asmaz ya da daha beter suçlar işlemeye başlamazsa benim de adım Fyodor değil. Sonuçta böylesine bir aşağılamaya,

boktan işler genelde yararlı ve üretkendir demek bütün yararlı ve üretken işler boktandır demeye gelmez.

utanca ve işkenceye katlanmaktansa öleyim de kurtulayım diye düşünür insan.²⁶

tırışkadan işlerin kamuyla sınırlı bir olgu olduğu yanılıısına dair

Buraya kadar ilk ikisi yararlı işler (bunlar boktan olabilir, olmayabilir) ve tırışkadan işler olmak üzere toplam üç genel iş kategorisi belirledik; üçüncü kategoriyi de esasen şerefsiz bir benciller güruhu olan, bunu da saklamaya hiç gerek görmeyen gangsterlerin, gecekondu simsarlarının,²⁷ üst düzey şirket avukatlarının yahut serbest yatırım fonu şirketi yöneticilerinin işleri gibi, küçük ama pis meşgaleler oluşturuyor.²⁸ Yine her durumda, işin hangi kategoriye girdiğini en iyi iş sahibinin bileceğine inanıyorum. Türler konusuna girmeden birtakım kavram karışıklıklarına da değineyim. Kavramdan bihaber birilerine tırışkadan işlerden bahsettiğinizde boktan işleri kastettiğinizi sanabilir. Diyelim birtakım noktaları açıkladınız, o zaman da karşıdakinin aklına iki basmakalıp düşünceden birinin gelmesi muhtemel.

26 *House of the Dead*, (Ölü Bir Evden Anılar, çev: Nihal Yalaza Taluy, MEB, 1946) 1862, çev: Constance Garnett (Mineola, NY: Dover, 2004), s. 17–18. Arkadaşım Andrej Grubacic, dedesinin 1950’lerin Titocu Yugoslavya’sındaki yeniden eğitim kamplarında bunun aynına maruz kaldığını anlattı. Gardiyanlar klasikleri yalayıp yutmuşlar meğer.

27 ‘Özgün metinde, genellikle fakir mahallelerdeki dökük evleri satın alarak, herhangi bir iyileştirme kaygısı gütmenden bunları fahiş fiyatlara kiralamak peşindeki insanları anlatan *slumlord* ifadesi kullanılıyor. (ç.n.)

28 Bu sınıflandırmayla nihai bir liste oluşturmayı amaçlamıyorum. Büyük oranda tırışkadan (gereksiz gözetmenleri düşünün) olmakla beraber özünde çirkin yahut kötü bir iş kategorisi olan “bekçiliği” dışarıda bıraktım mesela.

Ya devletteki bürokratlardan yahut da muhatabınız Douglas Adams'ın *Otostopçunun Galaksi Rehberi* kitabıyla yatıp kalkıyorsa, kuaförlerden bahsettiğinizi düşünür.

İki satırda halledebileceğimiz bürokratlardan başlayalım. Dünyanın gereksiz bürokratlarla dolup taşıdığına karşı çıkan olacağını sanmam. Benim asıl ilgimi çeken, özel sektörün de aynen kamu gibi bürokrasiyi besleyip büyütmesi. Pasaport dairelerinde ya da imar komisyonlarında olduğu gibi bankalarda, cep telefonu mağazalarında anlaşılmaz kurallardan, yönetmeliklerden bahsedenden takım elbiseli, insanı çileden çıkaran küçük adamlarla karşılaşmanız işten bile değil artık. Bunu da geçtim, kamu ve özel sektör bürokrasileri siyam ikizlerinden hallice bir şeye dönüştü, hangisi hangisidir ayırt edebilene aşkolsun. Alman ordusuna hizmet sağlayan bir özel şirket çalışanından bahsederek bölüme başlamam tesadüf değil. Böylece hem tırıskadan işlerin devlet bürokrasilerine özgü olduğu fikrinin yanlışlığını, hem de “piyasa reformlarının” bürokrasiyi azaltmak yerine artırdığını ortaya koyuyorum.²⁹ *Kuralların Ütopyası*’nda gösterdiğim gibi kırtasiyecilik yüzünden bankada işlerin yavaşladığından şikâyet ederseniz, görevliler suçu devletin hazırladığı yönetmeliklere atar. Fakat şu meşhur yönetmelikler kimin başının altından çıkmış diye bakacak olsanız, hepsinin bankanın kendi işi olduğunu görürsünüz.

Ama heyhat; devletin iliklerine kadar gereksiz, şımarık bir idari sıradüzene boğulduğu, özel sektörünse verimlilikten öldüğü

29 *The Utopia of Rules: On Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy* (Brooklyn, NY: Melville House, 2015) kitabımın dokuzuncu sayfasında, buna “Liberalizmin Demir Yasası” adını veriyorum: “Kırtasiyeciliği azaltmayı ve piyasa kuvvetlerini desteklemeyi amaçlayan her türlü piyasa reformu ve devlet girişimi yönetmelik sayısının, kırtasiye işlerinin ve devletin çalıştırdığı bürokrat sayısının artmasından başka işe yaramaz.”

varsayımı herkesin kafasına çoktan kazıldığından sözünüz hiç dinlenmiyor.

Elbette bu algının sebeplerinden biri, herkese istihdam politikası uygulayarak gerekli gereksiz iş yaratmak zorunda kalan Sovyetler Birliği gibi ülkeler. SSCB’de ekmek almak için üç kasiyerle boğuşmanızın, üçte ikisinin içki içtiği, kâğıt oynadığı ya da şekerleme yaptığı yol işçileriyle karşılaşmanızın sebebi bu. Kapitalizmde olmayacak işler bunlar, yani öyle söyleniyor. Muadilleriyle rekabet eden bir şirket kesinlikle ihtiyaç duymadığı insanı işe almaz deniyor. Şirketlerin çalışanlarını daha hızlı çalışınlar, kotaları aşınlar diye kırbaçladığı, her anlarını gözetlediği kapitalizme ancak *aşırı* verimlilik üzerinden saldırmanıza izin var.

Bu verimlilik saplantısını reddedecek değilim. Şirketlerin küçülmelerine ve verimlilik artırımlarına yönelik baskı 1980’lerin birleşme ve satın alma çılgınlığıyla iki katına çıktı. Ancak bu baskının asıl tehdit ettiği insanlar, gerçekten önemli işlerle uğraşan; piramidin en alt katmanındaki yapan, onaran, düzelten, oradan oraya taşıyan çalışanlardı. Günlük işini yapmak için belirli bir kıyafet giymek zorunda kalan kişi baskı altındadır.³⁰ FedEx ve UPS kuryeleri “bilimsel” bir verimlilik anlayışı temelinde tasarlanmış, çok yorucu bir çizelgeye göre çalışıyorlar. Üst kadrolardaysa işler farklı. Buradan hareketle işletmeciliğin verimlilik kültürünün en büyük zaafını yani Aşıl’ın topuğunu açığa çıkarabiliriz. Zaman ve enerjiden en çok tasarruf ettirecek istihdam koşullarının oluşturulmasıyla ilgili bilimsel çalışmalar yumurtlayan yöneticiler, bu teknikleri kendilerine hemen hiçbir zaman uygulamazlar. Hoş,

30 Birine tek tip kıyafet giydirmenin manası bu olmalı; zira bu kıyafetleri genelde (otellerin çamaşırhane görevlileri gibi) insanların hemen hiç görmediği çalışanlar giyer. “Askeri disiplin altında olduğunu aklından çıkarma” demek gibi bir şey.

alışanlarına uygulayınca da niyet ettiklerinin tam tersiyle karşı karşıya kaldılar. Hlusa, mavi yakalı sektörlerde en acımasız hızlanma ve küçülme uygulamalarının gerçekleştirildiği dönem, büyük firmaların hemen hepsinde manasız yönetimsel ve idari pozisyonların giderek arttığı bir zaman dilimiydi. Sanki işçilerin suyunu çıkararak elde edilen gelir, gereksiz ofis çalışanları almaya harcanıyordu. (Göreceğimiz gibi kimi şirketlerin durumu gerçekten de böyleydi.) Sonuçta, sosyalist rejimlerin proleterlere milyonlarca yalandan iş yaratması gibi kapitalist rejimler de ürettikleri milyonlarca göstermelik beyaz yakalı mesleğin üzerinde yükseliyor.

Bunun oluşum sürecini ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğim. şimdilik bir noktanın altını çizmek yeterli; betimleyeceğim dinamiklerin hemen hepsi günümüzde özel sektörde de kamuda da aynı şekilde yürürlükte. Nitekim kamuyla özel sektörün birbiri-nin kopyası haline geldiğini düşününce, bu saptama pek şaşırtıcı gelmiyor.

kuafrlğn tırışkadan işlerin zayıf bir rneği olmasının nedeni

Günah keimizin biri devletse ötekisi, ne hikmetse, kadın. Sadece devlet bürokrasisinden bahsetmediğiniz anlaşıldığı anda, hemen herkesin aklına sekreter, resepsiyon görevlisi gibi (tipik olarak kadın işi olarak görülen) bir dolu idari meslek gelir. Tanımımıza göre bu işlerin tırışkadan olduğu ortada. Ancak buradan hareketle tırışkadan işlerin genelde kadınların iştigal ettikleri işler olduğu varsayımı hem cinsiyetçi olur, hem de bana öyle geliyor ki ofis ahvaline dair kara bir cehaleti ortaya koyar. Erkek bir dekan yardımcısının yahut “stratejik ağ yöneticisinin” kadın idari asistanı büyük ihtimalle ofisteki işe yarar tek çalışandır, patronu

da odasında World of Warcraft oynayarak aylıklık ediyordur muhtemelen. Neden muhtemelen dedim ki, asıl öyle yapmıyorsa şaşarım.

Bu dinamiği, emir erlerinin rolünü incelediğim bir sonraki bölümde tekrar ele alacağım ama istatistiki verilere de sahip olduğumuzu belirtmeden geçmeyeyim. YouGov anketinde, veriler maalesef mesleğe göre sınıflandırılmamış ama cinsiyet ayrımı yapılmış. İşinin manasız olduğunu düşünen erkeklerin oranı (yüzde 42) kadınlardan (yüzde 32) yüksek. Yine, doğru olduklarını kabul etmemek için sebep göremiyorum.³¹

Gelelim kuaförlere. Douglas Adams gelsin de kendini savunsun bakalım. Bazen düşünüyorum da toplumumuzdaki işlerin çoğunun gereksiz olduğunu her söylediğimde adamın biri çıkıyor (hep de adam), “Hakikaten ha, kuaförler işte!” buyuruyor. Sonra da ekliyor; fikri Douglas Adams’ın komedi bilimkurgu romanı *Evrenin Sonundaki Restoran*’dan kapmış. Romanda, Golgafrincham gezegeninin liderleri gezegen yok edilecek numarasıyla en işe yaramaz vatandaşlarından kurtulmayı planlıyorlar. Krizle başa çıkmak için A, B, C gemilerinden müteşekkil bir “Ark Filosu” kuruyorlar. Bu gemilerin ilkinde, nüfusun yaratıcılıklarıyla ön plana çıkan üçte birlik kesimi konuk olacak. Son geminin yolcuları mavi yakalı işçilerden, ikinci geminin yolcuları ise geriye kalan işe yaramazlardan oluşacak. Kitaba göre bunların hepsi uyutularak yeni bir dünyaya gönderilecek, ama B gemisi gerçekten de

31 Garip ama anket yanıtları siyasi tercihlere (işinin tırışkadan olduğunu düşünenler arasında en küçük grubu Muhafazakâr Parti seçmeni, en büyük grubu ise Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi seçmeni oluşturuyor) ve bölgeye (işinin tırışkadan olduğunu düşünenlerin dağılımı bakımından, Londra hariç Güney İngiltere yüzde 42 ile birinci sırada, İskoçya ise yüzde 27 ile en son sırada yer alıyor) göre de sınıflandırılmış. Yaş ve “toplumsal tabaka” ise önemli görülmemiş.

inşa edilmiş ve güneşe doğru yola düzülmüş bile. Kitaptaki karakterler işte kendilerini bu gemide, önce ölü sandıkları gereksiz insanlarla dolu milyonlarca uzay lahdinin yer aldığı bir salonda bulurlar. Biri lahitlerin üzerindeki yazıları okumaya başlar:

“Burada ‘Golgafrincham Ark Filosu, Gemi B, Bölük Yedi, Telefon Temizleyicisi, ikinci sınıf’ diye yazıyor, bir de seri numarası var.”

“Telefon temizleyicisi mi” dedi Arthur, “Ölü bir telefon temizleyicisi mi?”

“En iyisinden.”

“Ama burada ne yapıyor?” Ford kapağın üzerinden içerdeki şekle baktı.

“Pek bir şey yaptığı söylenemez,” dedi, sonra birden, görenlerde son günlerde kendini fazlaca yorduğu, biraz dinlenmesi gerektiği hissini uyandıran o sırtışılarından biri belirdi suratında.

Bir başka lahde seyirtti. Lahitin camını hızla temizledikten sonra açıkladı:

“Buradaki de ölü bir kuaför. Kıyak!”

Bundan sonraki lahit, bir reklamcılık şirketinin muhasebe müdürünün ebedi istirahatgâhı olduğunu anlatıyordu; bir sonrakiyse üçüncü sınıf bir ikinci el araba pazarlamacısına ev sahipliği yapıyordu.³²

32 *The Restaurant at the End of the Universe* (Hitchhiker’s Guide to the Galaxy, book #2) s. 140, (Evrenin Sonundaki Restoran, Otostopçunun Galaksi Rehberi 2. Kitap, çev: İrem Kutluk, Sarmal, 1996) (London: Macmillan Pan Books, 1980). (Çeviri çerçevesini kitaptan almakla birlikte epey değiştirdim. Buna *telephone sanitizer* kelimesine karşılık kullanılan *telefon tesisatçısı* kelimesi de dâhil; sebebi bir sonraki notta açıklanıyor. ç.n.)

Tırışkadan işler lafını ilk kez duyanlar, hikâyenin cuk oturduğunu düşünecek ama, liste buradan Wall Street'e yol olur. Bir kere telefon temizlikçiliği diye bir iş yok³³ ama reklam şirketi yöneticiliği, ikinci el araba satıcılığı gerçek dünyada var - olmasalar herkes daha rahat nefes alır - ama ne hikmetse Douglas Adams tutkunları hep kuaförü hatırlıyorlar.

Açık konuşacağım. Douglas Adams'la hiçbir derdim yok, hatta yetmişlerin komik İngiliz bilimkurgularına bayılırım, ama ne bileyim, bu kurgunun biraz tepeden baktığı kanaatindeyim. Bir kere kitapta sayılanlar hiç de yararsız meslekler değil. Islingtonlu orta sınıf bir bohem'in hafiften tansiyonunu yükseltecek insanların çalıştığı işler bunlar. Ölsünler mi yani?³⁴ Ben de *işleri* ortadan kaldırma düşleri kuruyorum ama beraberinde insanları da yok etmiyorum. Adams, katliamı meşru göstermek için sadece gereksiz görmekle kalmadığı, yaptığı işi benimsediğini düşündüğü insanları seçmiş gibi duruyor.

* * *

33 Tahmin edilebileceği gibi, bu mesele Douglas Adams sevenler arasında tartışmalara yol açtı. Sonunda, 1970'lerde telefon ve diğer elektronik ekipmanın temizlenmesini de içeren iş alanları olmuşsa da, "telefon temizleyiciliği" diye bir iş olmadığına uzlaşıldı diye biliyorum. Adams daha sonra Monty Python'dan Graham Chapman'la beraber, Ringo Starr'ın başrol oynadığı, *The Telephone Sanitisers of Navarone* (Navarone'un Telefon Temizleyicileri) adlı bir televizyon filmi projesine girdi ama ne yazık ki sonuçlandıramadı.

34 Şimdi yiğidi öldürelim hakkını verelim, romanın devamında Golgafrincham gezegeni sakinlerinin ava giderken avlandığını öğreniyoruz. Hepsisi insan gibi temizlenmemiş bir telefonda bulaşan hastalıktan kınıyor. Bu kısmı pek kimse hatırlamıyor gibi ya neyse.

Ne diyorduk, kuaförler. Kuaförlük neden tırışkadan değil? Her şeyden önce, kuaförlerin kendileri buna *inanmıyor*. Saç kesmek, şekillendirmek dünyada gözle görülür bir fark yaratıyor, beyhude bir gösterişçilik olduğu düşüncesi de son derece öznel. Saç tasarımı için içsel değerini belirleyebilecek bir otorite mi var? Adams'ın kültürel bir olgu haline gelen ilk romanı *Otostopçunun Galaksi Rehberi*, 1979 yılında yayımlandı. Ben o zaman New Yorklu bir ergendim. İnsanların Astor Place'deki berber dükkânının önünde toplaşıp, sandalyede oturan punkçıların mor kafalı mohawklara dönüşmesini izlediklerini hatırlıyorum. Douglas Adams mohawk kafaları yapanların ya da sadece tarzını beğenmediği kuaförlerin ölmeyi hak ettiğini mi söylemeye çalışıyordu acaba? İşçi sınıfı mahallelerinde kuaför aynı zamanda toplama yeridir, belli yaş ve kültürden kadınlar tüm günlerini yerel haber ve dedikoduların paylaşıldığı mahalle kuaföründe geçirir.³⁵ İnsan, kuaförleri faydasız görenlerin tam da bu nedenle böyle düşündüğü zannından kurtulamıyor. Kuaför denince akıllarına, kafalarındaki koca metal başlıkların altında boş boş dedikodu yapan, gürültücü bir orta yaşlı kadınlar topluluğu yahut istediğin kadar kes biç, gene bir şeye benzemeyecek kadar şişman, yaşlı, işçi olduğu her halinden belli (ben sadece söyleneni aktarıyorum) bir adamı düzgün göstermek için saçma sapan yöntemler bulmak zorunda kaldığından yakınan çalışanlar geliyor olmalı. Bol keseden cinsiyetçilikle malul züppelik bu, başka bir şey değil.

35 Saç sakal işleriyle uğraşan dükkânlar göçmen mahallerinde de hem kadınlar hem erkekler için benzer bir işlev görür. Kendilerinin de aynı tecrübeyi yaşadığını fark edip büyük bir gecekondu mahallesinde berber olan tanıdıklarım bile var. Mahalleye yeni gelenlerin genel gidişatı öğrenmek için evvela tıraşa oturduklarını öğreniyorlar.

Mantiken, kuaförlere bu yüzden karşı çıkmakla, sırf bowling ya da tulum sevmiyor, sevenleri de sevmiyor diye bowling salonu işletmenin ya da tulum çalmanın tırışkadan bir iş olduğunu söylemek arasında hiçbir fark yok.

Haksızlık ettiğimi söyleyen çıkar mı, çıkar. Ne belli derler, belki de Douglas Adams fakirin sa sakalcısını değil, han hamam sahiplerininkini kastediyordu. Finansıların, film yapımcılarının kızlarını, günün modasına göre abuk sabuk kılıklara sokup insanın dudağını uçuklatan paralar isteyen, havasından geçilmeyen kuaförler mesela? Bunlar işlerinin değersiz, hatta habis olduğundan şüpheleniyor olmasınlar? Bu onların tırışkadan iş sahibi olduğunu göstermez mi?

Kağıt üzerinde bunun doğruluğunu kesinlikle kabul etmemiz gerekir. Ama meseleyi biraz irdeleyelim. şu kesim 15 dolar, şuradaki 150 dolar, şu da 1.500 dolar eder diyecek bir kalite ölçer yok, orası kesin. Dört haneli ücreti ödeyen, bu saa 1.500 dolar döktüm diyebilmenin hayalini kurmuyorsa ne olayım. Kimisi de Kim Kardashian'ın, Tom Cruise'un kuaförüne gidiyordur. Burada aleni bir israf ve savurganlık gösterisi söz konusu. İsraf derecesinde savurganlıkla tırışka arasında derin bir yapısal yakınlık olduğu söylenebilir. Ayrıca Thorstein Veblen'dan Sigmund Freud'a ve Georges Bataille'e kadar birçok ekonomik psikoloji uzmanının da gösterdiği gibi, servet piramidinin zirvesinde - Donald Trump'ın altın kaplama merdivenleri gelsin aklınıza - aşırı lüksle bok arasında ince bir çizgi var. (Rüyalarda altınla bokun birbirini simgelemesinin sebebi de bu.) Dahası, Fransız yazar Émile Zola'nın 1883 tarihli *Au Bonheur des Dames* (Kadınların Mutluluğuna) romanında mağaza sahiplerinin ve satış elemanlarının, müşterilere ve sattıkları mallara karşı hissettiği derin küçümseme ve tiksitmeyi göklere çıkarmasıyla doğan, giderek İngiliz komedi rutinleri arasına yerleşen son

derece uzun bir edebi gelenek var. Mağaza çalışanı müşterilerine değerli hiçbir şey sunmadığına samimi olarak inanıyorsa, o zaman gerçekten de yaptığı işe tırıškadan diyebilir miyiz? Çalışma tanımımıza göre teknik olarak yanıt evet, öte yandan en azından kendi araştırmalarımaya göre bu hisleri taşıyan çalışan sayısı oldukça düşük. Pahalı parfüm satıcıları, ürün fiyatlarının fahiş, müşterilerinin ise sıkıcı zevzekler olduğunu düşünebilir, ama parfüm sektörünün kapatılması gerektiği hissine taş çatlasın kırk yılda bir kapılırlar.

Araştırmalarım, hizmet sektöründe bu kuralın üç önemli istisnası olduğunu gösterdi. Bunlar bilgi teknolojileri hizmeti sağlayanlar, tele-pazarlamacılar ve seks işçileriydi. İlk kategorinin önemli bir kısmı, ikinci kategorinin hemen hepsi bir dümen çevirdiklerine kaniler. Son örnek biraz daha meşakkatli, hatta bizi muhtemelen “tırıškadan işlerin” esas çerçevesinden çıkarıp daha habis bir bölgeye sürükleyecek ama yine de ilgilenmeye değer diye düşünüyorum. Araştırma yaparken birçok kadın bana yazılı ya da sözlü olarak direk dansçılığı, Playboy Kulübü tavşanlığı, “Sugar Daddy” internet sitelerinde boy göstermeler ve benzeri çalışma deneyimlerini aktardılar ve bu işlerin de kitabımda yer alması gerektiğini söylediler. En etkili iddia striptizcilikten eğitimciliğe geçen bir kadından geldi. Kadına göre seks işçiliği büyük oranda tırıškadan sayılmalıydı. Seks hizmeti sahici bir tüketici talebine yanıt veriyor olabilirdi, amma velakin becerisine, hikmetine göre ayırmadan tüm kadınlara sahnede dans etmeye değer bulunduklarını, bunu da on sekizden yirmi beşe kadar yapabileceklerini bilfiil söyleyen bir toplumda, bir şeyler kökten çürümüştü. Bir kadın striptiz yaparak, dünyaca ünlü bir eğitimci

olduğu zaman alacağının beş katı para kazanıyorsa, yalnızca bu kıstas bile striptizciliği tırışkadan bir iş yapmaz mı?³⁶

Bu savın gücünü reddetmek zor. (Seks endüstrisinde hizmet verenle hizmet alan arasındaki karşılıklı horgörü yanında, son moda bir mağazada karşılaşılacak kibir hiç kalır.) Tek itirazım bu savın pek ileri gidemeyeceği yönünde olabilir. Bu durum, striptizcinin tırışkadan bir iş yaptığını göstermekten çok, belki de tırışkadan bir toplumda yaşadığımızı kanıtlıyor.³⁷

kısmen tırışkadan işlerle çoğunlukla tırışkadan işler ve dibine kadar tırışkadan işlerin arasındaki farka dair

Son olarak kaçınılmaz bir soruya da kısaca yanıt vermeye çalışayım. Kısmen tırışkadan işlere ne dersiniz?

Bu zor bir soru çünkü üç beş salaklık, manasızlık içermeyen iş bulmak kolay değil. Kısmen karmaşık bir örgütün işleyişinin kaçınılmaz bir yan etkisi olarak da düşünülebilir bu. Gelgelelim or-

36 Kadınların sahnede dans etmeyi sürdürmesi için harcanan parayla iklim değişikliği tehdidinin ortadan kaldırılabilceğini de unutmayalım, diye ekledi. “Seks endüstrisi, çoğu kadının sunabileceği en değerli şeyin, seks nesnesi olarak sunacakları genç bedenleri olduğu algısını normalleştiriyor. Kadınların on sekiz ila yirmi beş yaşları arasında kazanacağı parayı bir daha kazanamayacakları bir ortam oluşturuyor. İşte benim hayatım.” —yazar, başarılı bir akademisyen ve yazar olmasına rağmen striptizcinin üç ayda kazandığı parayı bir yılda kazanıyor.

37 Genellemeyi şöyle kanıtlayayım; tele-pazarlamacılık ya da işe yaramaz orta düzey müdürlükler yasadışı kılınsaydı oluşan boşluğu doldurmak için karaborsa kurulmazdı. Gel gör ki tarihsel olarak seks endüstrisinde yaşanan bu. Sorunun ataerkinin ta kendisi olduğu, yani bütün iktidarı ve serveti erkeklerin ellerine teslim ettikten sonra, onları cinsel yönden tatminsiz bırakmak ya da belirli haz alma yöntemleri peşinde koşmaya sevk etmek olduğu söylenebilir. Toplumsal doğanın çok derinine işlemiş bir olgu bu.

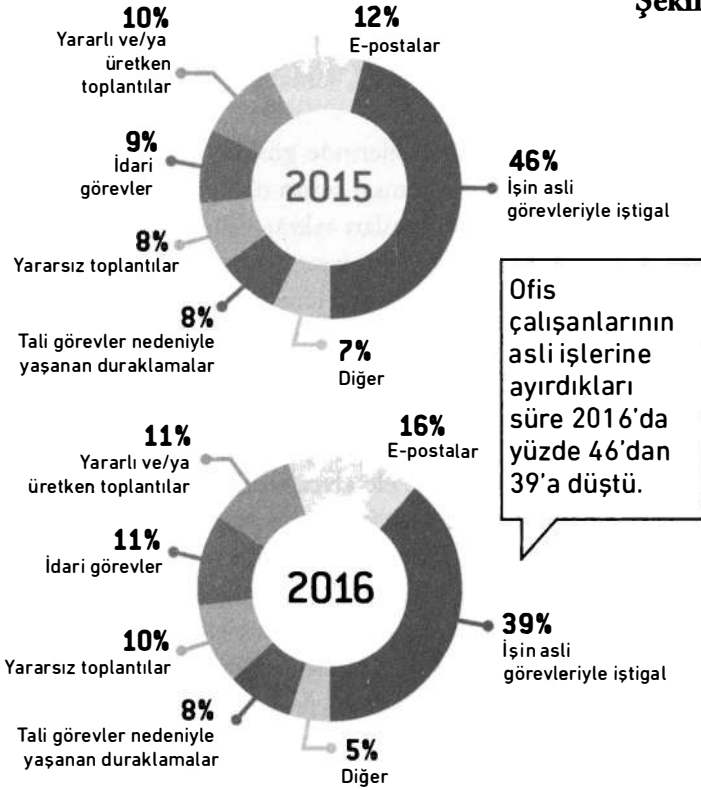
tada bir sorun olduğu, hatta sorunun kötüye gittiği aşikâr. Aynı işi otuz yıl boyunca yapan tanıdıklarımın hepsi, işlerinin giderek tırışkadanlaştığını düşünüyor. Kendi işimde yani eğitimcilikte de bunu gözlemliyorum. Yüksek öğrenim kurumlarında öğretmenlik yapanların idari belgelere ayırdığı süre giderek artıyor. Bunu belgelemek de mümkün; bizden istenen (ve istenmesine hiç alışık olmadığımız) manasız işlerden biri de idari kırtasiyeciliğe harcadığımız haftalık net süreyi de işlediğimiz üç aylık zaman çizelgeleri doldurmak. Bu eğilimin daha da hızlanacağı anlaşıyor. 2013 yılında *Slate* dergisinin Fransızca baskısında dendiği gibi, “la bullshitisation de l’économie n’en est qu’à ses débuts” (Ekonominin tırışkadanlaştırılması daha yeni başlıyor).³⁸

Tırışkadanlaştırma süreci ne denli amansız da olsa, aşırı tutarsız ilerliyor. Anlaşılır sebepler nedeniyle süreç, işçi sınıfından çok orta sınıf istihdamını etkiledi, işçi sınıfı içinde ise tırışkadanlaştırmanın en büyük kurbanı, geleneksel olarak kadınlara yakıştırılan bakım işleri oldu. Hemşireler mesailerinin yüzde sekseninde kâğıtla, belgeyle, toplantılarla uğraştıklarından yakınıyor, kamyon şoförleri ve duvarcılarsa pek yara almadan hayatlarına devam ediyor. Bu konuyla ilgili elimizde istatistikler var. Aşağıdaki şekli *2016-2017 Şirket Mesaisi Durum Raporu*’nun ABD baskısından aldım (bkz. Şekil-1).

Araştırmaya göre Amerikan ofis çalışanlarının işe ayırdıklarını söylediği süre 2015’te yüzde 46 iken 2016’da yüzde 39’a düşmüş. Öte yandan e-postalarla meşgul olma süresi (yüzde 12’den 16’ya), “zaman öldüren” toplantılar (yüzde 8’den 10’a) ve idari görevlere ayrılan zaman (yüzden 9’dan 11’e) artmış. Bu

38 “L’invasion des <<métiers à la con>>, une fatalité économique?,” Jean-Laurent Cassely, *Slate*, 26 Ağustos 2013, www.slate.fr/story/76744/metiers-a-la-con. Erişim tarihi 23 Eylül 2013.

Şekil-1

denli çarpıcı rakamlar kısmen de olsa birtakım istatistiksel belirsizliklerden kaynaklanmış olmalı, zira gidişat böyle sürerse, on yıla kalmaz ABD ofislerinde kimse kendi işine vakit ayıramaz hale gelir. Ama araştırma bugün dahi ofislerde geçirilen vaktin yarısının tırıskadan işlere harcandığını ve sorunun giderek daha da vahimleştiğini ortaya koyuyor.

Sonuç olarak gerçekten de kısmen tırıskadan işlerin, çoğunlukla tırıskadan işlerin ve dibine kadar tırıskadan işlerin varlığını

dan bahsedilebilir. Ben bu kitapta ele almak için sonuncu türü (daha net bir ifadeyle, tırışkalık seviyesi yüzde ellilerde dolaşan çoğunlukla tırışkadan işler değil, tamamen ya da baskın tırışkadan işleri) seçtim.

Ekonominin bütün veçhelerinde görülen tırışkadanlaşmanın son derece önemli bir toplumsal sorun olduğunu reddediyor değilim. Dile getirdiğim rakamları tekrar değerlendirelim. İşlerin yüzde 37 ila 40'ı tamamen manasızsa, manasız olmayan ofis işlerinde yapılan işin en azından yarısı yine manasızsa, yapılan işlerin en azından yarısının muhtemelen hiçbir fark yaratmadan yok edilebileceği sonucuna ulaşırız. Büyük ihtimalle gerçek sayı daha da yüksek, zira ikinci seviyeden tırışkadan işleri, yani tırışkaya bulanmış işlere hizmet sağlayan gerçek işleri hesaba katmıyoruz. (Bu konuyu ikinci bölümde ele alacağım.) Haftada yirmi saatlik bir çalışma düzenini göz açıp kapayana dek oturtup keyif toplumu haline gelebiliriz. Belki on beş saat bile yeter. Gelin görün ki zamanının çoğunu işte, yeryüzünde zerre değişikliğe yol açmayan görevlerle uğraşarak geçirmeye mahkûm bir topluma dönüştük.

Kitabın geri kalanında, insanın kanını donduran bu hale nasıl düştüğümüzü ele alacağım.

İkinci Bölüm

Tırışkadan İşler Kaça Ayrılır?

Araştırmalarımın edindiğim izlenim beş temel tırışkadan iş türü olduğu yönünde. Bu bölümde bunları ve temel özelliklerini ele alacağım.

Öncelikle araştırmamdan bahsedeyim. İki farklı, kapsamlı veri dizisi kullanıyorum. 2013 yılında “Tırışkadan İşler Olgusuna Dair” adlı makalem yayımlandıktan sonra farklı ülkelerden bir dolu gazetede de yer aldı, çeşitli bloglarda tekrar tekrar boy gösterdi. Bu yayılım sayesinde, katılımcıların saçma sapan ya da manasız bulduğu işlerle ilgili kişisel deneyimlerini de paylaştıkları çok sayıda çevrimiçi tartışma ortamı oluştu. Bunların 124’ünü bilgisayarıma kopyalayarak gruplamaya giriştim.

İkinci veri grubu, bilfiil kendi taleplerim sonucunda ortaya çıktı. 2016 yılının ikinci yarısında, araştırmam için özel bir e-posta adresi oluşturdum, Twitter hesabımı da şu an ya da geçmişte tırışkadan işler yapan insanları kişisel görüşlerini göndermeye teşvik ettiğim bir mecraya çevirdim.³⁹ Aldığım karşılıklar beklen-

39 Bir e-posta hesabı açtım (“doihaveabsjoborwhat@gmail.com”), Twitter’da da ilgilenenlerin bu adrese yazmalarını istedim. Gmail, ne hikmetse hesap adı olarak “tırışkadan” kelimesini kabul etmiyor.

tilerimin katbekat üstündeydi. Tek paragraflık gönderilerin yanı sıra, tüm tırışkadan işleri sıralayan, bunlara neden olan örgütsel ya da toplumsal dinamikler hakkında söz söyleyen, bu tür işlerin toplumsal ve psikolojik etkilerini betimleyen, on sayfayı aşan yazıların da yer aldığı 250 civarında anlatı derleyip topladım. Yanıtların çoğu İngilizce konuşulan ülkelerden olmakla birlikte, kıta Avrupası'nın yanı sıra Meksika, Brezilya, Mısır, Hindistan, Güney Afrika ve Japonya'dan da yazarlar oldu. Oldukça duygu-landırıcı, hatta acı verici olanlar da vardı ama çoğu epey matraklı. Bekleneceği gibi hemen herkes isminin kullanılmaması talebinde bulundu.⁴⁰

Yanıtları ayırıp fazlalıklarından kurtardıktan sonra, hepsini tek tek renk kodlarına göre düzenlediğim 110 bin civarında kelimededen oluşan bir veri tabanı elde ettim. Sonuçlar istatistiksel çözümlemenin bilindik biçimlerine pek uygun bulunmayabilir ama bir dolu insana tekrar tekrar soru sorup yanıt aldığım, hatta kimileriyle uzun söyleşiler yaptığım için elimdeki verilerin nitel çözümleme için son derece zengin bir kaynak oluşturduğu kuşku götürmez. Kitapta ele alacağım bazı temel fikirler bu söyleşilerde dile getirildi, bazısını da ben konuşmalar sayesinde akıl edebildim. Bu bakımdan bu kitabı ortak bir çalışma olarak görmek gerekiyor. Aşağıdaki tipoloji de doğrudan bu söyleşilerin eseri,

40 Dolayısıyla isimler benim eserim, birinin kimliğini açık etme riski taşıyan herhangi bir işyeri adı ya da coğrafi bilgi vermekten de kaçındım. “Connecticut New Haven’da ünlü bir üniversite”, ya da “Berlin merkezli bir ortaklığın İngiltere, Devon’da kurduğu küçük bir yayınevi” gibi ifadeler kullandım. Hatta bazı örneklerde bu tür bilgileri de uydurdum, kimi yerde hiç kullanmadım.

dolayısıyla benim ortaya çıkardığım bir şeyden çok süregelen konuşmaların ürünü olarak görülmesi daha yerinde olur.⁴¹

beş temel tırışkadan iş türü

Kusursuz tipoloji olmaz, herkes meşrebine göre sonsuz çeşitlilikte sınıflandırmalar geliştirebilir,⁴² benim incelemelerimse tırışkadan işleri beş ana tipe ayırmanın uygun olacağını gösteriyor. Bunları, emir erleri, infazcılar, yamacılar, kutu doldurucular ve iş yığıcılar olarak adlandırıyorum.

Her birini sırayla inceleyeceğim.

1. Emir erinin yaptığı

Emir eri, bir başkasının önemli görünmesini yahut hissetmesini sağlamaktan başka bir amaç taşımayan işleri yapanlara denir.

Bu kategoriye “feodal hizmetliler” adı da verilebilir. Yazılı tarih boyunca zengin ve iktidar sahibi kişilerin çevrelerine hizmetçiler, bağımlılar, yağcılar, yani çeşit çeşit peykler doldurduğundan bahsedilir. Bu kişiler konağın demirbaşı değildi, çoğunun arada bir şeylerin ucundan tutması beklenirdi ama piramidin en tepesindekilerin asıl işi, etkileyici bir görünüşle ortalıkta takıl-

41 Aşağıdaki konuşmalar, aksi belirtilmediği sürece, bu veri tabanından alınmıştır. Kısaltmaları açmak, noktalamaları, ufak tefek imla ve biçim hatalarını düzeltmek gibi hafif müdahaleler yaptım ama ifadelere dokunmadım.

42 Dikkatime sunulan bir BBC videosunda “Manasız İşler”; “Ofiste Yan Gelip Yatılan” işler, “İdarecileri İdare Eden İdari İdarecilik” ve “Olumsuz Toplumsal Değere Sahip” işler olarak üçe ayrılmış. Bkz. “Do You Have a Pointless Job?,” BBC çevrimiçi sürüm, son değiştirme tarihi 20 Nisan 2017, www.bbc.com/capital/story/20170420-do-you-have-a-pointless-job.

maktan ibaretti.⁴³ Herkesin maiyeti kadar konuşabildiği bir çağdı bu. İhtişamın çevrenizde dört dönen takmış takıştırmış hizmetlilerin sayısıyla ölçüldüğü bir dönemdi. Misal, Victoria dönemi-ne gelindiğinde bile, ayakçı denen, tek görevi aracın önünden yürüyerek tümsekleri, çukurları haber vermek olan özel kıyafetli uşaklar çalıştırmayı sürdüren kimi varıl İngiliz aileler vardı.⁴⁴

Bu tür hizmetlilere varlıkları sorgulanmasın diye haybeden, ufak tefek görevler verilirdi. Zira asıl amaç siz çevrenizdekilerle hasbıhal ederken şıkır şıkır giysiler içinde genç, yakışıklı insanların kapı önünde caka satması ya da önünüz sıra baston yutmuş

43 William Perkins adlı birinin 1603'te yazdığı üzere, "hizmet edenler diye bilinen zevatın, büyük devletlerin, büyük yerlerin yöneticilerine hizmet verenler müstesna, oturup iş beklemek dışında birtakım işleri güçleri olmalı. Öğle ve akşam yemeği arasını ve sonrasını yiyip içerek, oyun oynayıp kestirerek geçiren bu zevat kilisenin de imparatorluğun da en işe yaramaz topluluğudur. Velinimetleri ölünce yahut bir kabahatlerinden ötürü kovulunca iş bulamaz, çalışamayınca da ya dilenmeye ya çalmaya başlarlar" (Thomas 1999: 418'den alıntı). Altıncı bölümde "garson" kelimesinin tarihi üzerinde duracağım. *Gerçek* feodal hizmetlilerin modern anlamda "tırışkadan işlerle" uğraşmadığının da altını çizmeliyim, onlar ne olduklarını reddetme ihtiyacı duymamış, ancak yaptıklarından daha fazlasıyla değil azıyla uğraşıyormuş kisvesine bürünmüş insanlardı.

44 Başka ufak tefek işlere de gönderiliyorlardı bu görevliler. Verilen isimlerden bu tiplerin bir zamanlar ne kadar fazla olduğu da anlaşılıyor. Ayakçılar, emir erleri, yordakçılar, getir götürücüler, peykler, uşaklar, kafadarlar, vasıfsızlar, görevliler, yanaşmalar, ayvazlar, hazır askerler, hizmetliler ve hizmetçiler, kullar ilk akla gelenler. Bunları, bağımsız yapışkanlar sınıfına giren yalakalar, ahşap çavuşlar, yancılar, yağcılar, parazitler, maşalar, şakşakçılar ve benzerleriyle karıştırmamak gerekiyor. Avrupa saraylarında işe yarar hiçbir şey yapmayan kesim saray mensuplarıydı, özel giyimli görevliler törenler sırasında ortalıkta boy göstermelerinin yanı sıra akla gelebilecek tüm işleri, gerekli gereksiz demeden yapıyorlar, büyük bir maharetle yapmıyormuş gibi görünüyorlardı.

gibi yürümesiydi. Bunlar genelde askeri kılıklara sokulur, oralarına buralarına bir sürü takım taklavat doluşturulurdu ki insanlar, şu zenginlerin saray muhafızı gibi adamları var desin. Haraca ve ganimetin paylaşılmasına dayalı ekonomilerde bu tür rollerin sayısı artmaya eğilimlidir.

Bir düşünce deneyi yapalım. Köylünün ürettiğinin yarısını iç eden feodal sınıfa mensupsunuz. Demek ki koca bir orduyu besleyebilir durumdasınız. Net konuşalım, köylü üreticilere eş bir nüfusa yetecek kadar yiyeceğiniz var.⁴⁵ Bir şekilde bunları eritmeniz lazım ama sizde olsa olsa feodal bir lordun fakirhanesine sığacak kadar aşçı, someliye, bulaşıkçı, haremağası, müzisyen, kuyumcu falan var. Olası bir kalkışmayı indirmeye yetecek kadar silahlı adam da yığdınız içeriye. Gene de daha elinizde yiyecek dağları var. Acizler, kaçaklar, yetimler, suçlular, zor durumdaki kadınlar ve yerinden yurdundan olmuş daha nice insan kaçınılmaz olarak konağın etrafında birikmeye başlar (neticede yiyeceğin hepsi orada). Bunları kovalayabilirsiniz kuşkusuz, o zaman da tehlikeli, yolsuz bir sınıfa evrilip siyasi tehdit oluştururlar. Geriye ne kalır? Düz kılığını, gereksiz, ufak tefek işler ver, tamam. Hem gönül alırsınız, hem gözünüz üstlerinde olur.

Şimdi, birazdan mevcut kapitalizmde de bundan çok farklı olmayan bir dinamiğin işlediğini öne süreceğim ama daha önce şunun tekrar tekrar altını çizmek istiyorum; bir yere kaybolmasınlar diye insanlara ufak tefek görevler verenlerin, herkesin gönlüne taht kurmasının tarihi uzun olduğu kadar şerefli de.⁴⁶

Bunun modern muadilini bildiniz mi?

45 Haraç oranının bu denli yüksek olduğunu sanmıyorum ama dediğim gibi, bu tür durumlarda ortaya çıkabilecek dinamikleri anlamak için yaptığımız bir düşünce deneyi bu.

46 Hatta şeref, tarih boyunca bu kişilerin göbek adıdır.

Eski moda hizmetli işlerinin bir kısmı halen varlığını sürdürüyor.⁴⁷ Hemen akla zengin apartmanlarındaki kapıcılar geliyor. 1950'lerden itibaren herkes elektronik dahili telefon sistemine geçmişken, çok zengin insanların yaşadığı yerlerde kapıcılar halen var. Eski bir kapıcıya kulak verelim:

Bill: Size tırıskadan bir iş söyleyeyim; bu binalardan birinde kapıcılık. Günümün yarısı gelip giden bina sakinlerine kapıyı açacak düğmeye basmak ve bir o tarafa bir bu tarafa selam vermekle geçiyor. Ben düğmeye yetişene kadar kapıyı eliyle açan olursa hesabını sorarlar.

Brezilya gibi ülkelerde bu gibi binalarda, bütün işi gideceğiniz katın düğmesine basmaktan ibaret, özel giyimli asansörcüler bulunur. Buna benzer feodalizm kalıntısı olduğu aşikâr işlerle, çalıştığı yerde fazlalık olduğu gün gibi görünen resepsiyonist ve kabul personeli arasında bir bağlantı var.

47 Kuzey Atlantik ülkelerindeki ev hizmetçisi sayısı Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hızla düştü ama bunların yerini büyük oranda, öncelikle "hizmet sektörü çalışanlarından" (örneğin "garson" aslında bir tür ev hizmetçisinin adıydı), ikinci olarak idari yardımcılar ve iş dünyasının diğer sıradan çalışanlarından oluşan koca bir ordu aldı. Aşağıdaki ifadede eski, feodal gereksiz emek tiplerinin günümüze sızan bir örneğini bulabiliriz: "Bir arkadaşım Hertfordshire'da eski bir konakta kurulu bir film setinde getir götürü bakıyor, ayrıca ekibin şık binaya zarar vermemelerini sağlıyor. Günün sonuna doğru tam iki saatini 'mum izleyerek' geçirmek zorunda. Evin sahibi lord ve lady ana salonda mumlar söndürüldükten sonra mumların tekrar alevlenmesi ve evi yakması riski nedeniyle, ekipten birinin en az iki saat mumları izlemesini istemiş. Arkadaşımın mumları suya batırmaya ya da başka 'numaralara' da izni yoktu." Mumları *neden* suya batıramıyormuş diye sordum ama açıklama yapmamışlar.

Gerte: 2010'da Hollandalı bir yayınevinde resepsiyonist olarak çalıştım. Gün boyu bir iki arayan ya oluyor ya olmuyordu. Bana da birtakım ek görevler verdiler:

- Şeker kabını nane şekeriyle dolu tut. (Yok, şekerleri bir başkası alıyordu. Benden istenen, şeker kabının yanındaki çekmecedan bir avuç alıp kaba koymamdı.)

- Haftada bir, toplantı odasına gidip sarkaçlı saati kurmam gerekiyordu. (Açık söyleyeyim, bu kısım biraz geriordu beni, hani unutursun, geç kalırsın, bütün mekanizma çöker, koca saati tamir edeceğim diye saçını başını yolarsın dedilerdi.)

- Vaktimi en çok alan görevse öteki resepsiyonistin Avon satışlarının idaresiydi.

Yayınevi çalışanları günde bir aramayı, insanların evde yaptığı gibi davranarak rahatlıkla çözebilirler; o an meşgul olmayan, telefona en yakın kişi telefonu yanıtlar. Bir, hatta anlaşılan iki kadına, girişte kadı oturtmuş gibi otursun diye maaş ödemek, birtakım haklar sağlamak neden? El cevap: Garabet gibi kalıp elâleme maskara mı olsaydık? Ön büroda insanları karşılayan birileri olmazsa kimse sizi ciddiye almaz. Göreneklere göstere göstere kafa tutan bir yayıncı, müstakbel yazarlara, satıcılara, anlaşma imzalamaya gelenlere, “Resepsiyonistsiz de olur bu işler diye düşünüyorlarsa, her yayıncının yapması gereken daha neleri yapmazlar kimbilir. Para falan da vermezlerse ya?” sorusunu sordurur.⁴⁸

48 Yanlış anlaşılmalari önlemek için, lüzumlu bir işlevi olan yeteri kadar resepsiyonist olduğunu söyleyeyim. Benim kastettiğim, bu gruba dashil olmayanlar.

Resepsiyonistler yapacakları hiçbir iş olmasa da bir Ciddiyet Göstergesi olarak son derece lüzumlular. Diğer bir emir eri türü de Önem Göstergeleri. Alt sıralarda yer alan bir menkul kıymet alım satım firmasında telefonda satış görevlisi olarak çalışan Jack'i dinleyelim. Dedğine göre bu tür firmalar, "Şirketlerden alınan iletişim bilgileri üzerinden hareket ediyorlar. Birtakım uyanıklar şirketlerin çalışanlarının numaralarını içeren telefon defterlerini kopyalayıp sağda solda satıyorlar." Sonra simsarlar şirketlerin üst düzey çalışanlarını arayıp hisse kakalamaya çalışıyorlar.

Jack: Telefonda satış yapan biri olarak görevim bu insanları aramaktı. Onlara hisse satmaya çalışmıyorum, bir borsacı adına aradığımı üstüne basa basa söyleyerek, "yakında halka açılacak gelecek vaat eden bir şirketle ilgili bedava bilgi belge" sunuyordum. Borsacı adına arama ayrıntısını, eğitimim sırasında iyiden iyiye kafama kazıdılar. Bu tür görüşmeler yapması için yardımcı tutuyorsa, kendisi deli gibi para kazanmakla meşguldür görüntüsü çizen borsacı, olası müşteriye çok daha mahir, çok daha profesyonel görünür diye öğretmişlerdi. Anlayacağınız üzere, yaptığım iş, komşumun, borsacıyı olduğundan daha başarılı görmesini sağlamaktı.

Haftada elime iki yüz Dolar sayıyordu, para gerçekten de borsacının cüzdanından çıkıyordu, böylece kendisi de para babası bir kumarbaz görüntüsü çiziyordu. Amaç sadece borsacının müşterileri nezdindeki toplumsal sermayesini artırmak değildi. Ofisinde kendi satış görevlisinin olması borsacı için bir statü simgesiydi; içinde bulunduğu aşırı erkekse, aşırı rekabetçi çalışma ortamında onu yüksek bir mevkiye yerleştiriyordu. Ben bir tür totemdim. Bana

sahip olup olmaması bölge amiriyle toplantıya katılıp katılamayacağını belirleyebilirdi ama esas işlevim kendisini işyerinde bir tık yukarı taşımaktı.

Bu tür borsacıların nihai amacı patronlarını etkileyerek, rezil “alım satım cehenneminden” kurtulmak ve yukarı katta bir oda kapmaktı. Jack’in ifadesiyle toparlayayım; “şirkette yaptığım, üstümün önemli görünmesini ve hissetmesini sağlamak dışında hiçbir amacı olmayan, gereksiz bir işti.”

Emir erinin tanımı işte bu.

200 dolar 1990’larda, ahım şahım bir para olmaktan çıkmıştı. Buradaki numaranın ufaklığı, daha büyük, karmaşık şirket ortamlarında kendilerini açıkça göstermeyen dinamikleri rahatlıkla görmemize yardımcı oluyor. Buralarda nasıl ortaya çıktığını, neden sürdürüldüğünü kimselerin bilmediği işler var. Toplumsal pazarlama kampanyaları yürüten bir kuruluştaki çalışan Ophelia’yı dinleyelim:

Ophelia: İnsanlara portföy koordinatörüym deyin, yani, ne iş yaparsın diye soruyorlar. İnanın ben de bilmiyorum. Yakında kıvrırım diye düşünüyorum. İş tanımına göre, ortaklarla ilişkileri iyileştirmekle ilgili bir dolu şey yapmam gerekiyor ama arada gelen soruları yanıtlamak dışında bir şey istendiğini görmedim.

Anladım ki işimin adı tırıskadandı. Aslında idarecilerin kişisel yardımcılığını yapıyordum. Yardım ettiğim insanlar aşırı “meşgul” ya da bu işleri yapmayacak kadar yüksekte olduğundan, gerçekten de birtakım görevleri yerine getiriyorum. Aslına bakarsanız koca işyerinde iş yapan tek kişi olduğumu düşünüyorum. Ara idarecilerin çoğu oturup duvarları izler, sıkıntıdan geberirken, ya da zaman öldür-

mek için (her yarım saatte bir çantasını düzenleyen biri var misal) manasız şeylerle uğraşırken, ben oradan oraya koşturup dururum.

İşyerinde herkese yetecek kadar iş olmadığı ortada ama daha fazla çalışan almak kendi konumlarını daha önemli gösterdiğinden, şimdi yeni bir müdür daha arıyoruz. Kimbilir, bütün amaç işlerin yığılı olduğu yanılması sürdürmektir belki de.

Ophelia işinin, çalışan sayısıyla övünmek isteyen işverenin yumurtlayıverdiği uydurma bir iş olduğunu düşünüyor. Ama pozisyon yaratıldığı andan itibaren makus bir düzen işlemeye başlıyor. Müdürler, bu işleri yapmaya vakitleri olmadığı izlenimini vererek peyderpey sorumluluklarını en alt düzeydeki kadın çalışanlarına yüklüyorlar, bunun sonucunda daha önce yata yata çalışırken artık hiç çalışmaz oluyorlar; işin sonu sırf duvara baksın ya da Pokemon oynasın diye yeni bir müdür daha almak gibi garip bir karara varıyor, çünkü yeni çalışanlar alarak işyerinde herkesin kendileri gibi davranmadığı izlenimi vermek istiyorlar. Ophelia ise (omzuna yüklenen) az sayıda işinin yanı sıra, alt kadronun arı gibi çalışmasını sağlayacak, bütünüyle uydurma sorumlulukları yerine getirmek için deli gibi çalışıyor:

Ophelia: Şirket kendi binası olan iki ayrı örgütlenmeden oluşuyor. Patronum (yani büyük patron) diğer binaya geçeceği zaman odasını hazırlamaları için form doldurmam gerekiyor. Her seferinde. Akla mantığa sığmıyor ama oradaki resepsiyonisti meşgul ettiği ve bu yüzden vazgeçilmez gösterdiği kesin. Tertipli düzenli, işten işe koşturan, bir dolu kâğıtla uğraşan bir görüntü vermesi sağlanıyor böylelikle. İş ilanlarında ofis yöntemlerini daha verimli

uygulamanın önemli olduğunu söylüyorlar ya, kastettikleri bu işte, zamanı doldurmak için daha çok kırtasiye işi yarat demeye getiriyorlar.

Ophelia'nın bize anlattığı örnek bir belirsizliği de göz önüne seriyor. İş tırıskadan olan kim, emir eri mi yoksa patron mu? Jack'in anlattıklarının ortaya koyduğu üzere, kimi zaman emir erinin işi tırıskadandır; varlık amacı yalnızca üstünün önemli görünmesini ve hissetmesini sağlamaktır. Bu tür durumlarda emir eri elini sıcak sudan soğuk suya sokmasa da kimse umursamaz:

Steve: Yeni mezun sayılırım, yeni "işim" patronumun bana, "Steve, bunu alt kadrolara ilet" mesajıyla e-posta göndermesinden, benim de postanın konu dışı ya da bir dolandırıcılık amaçlı olduğu şeklinde yanıt yazmamdan ibaret.

Kimi zaman da Ophelia'nın durumunda olduğu gibi emir eri bizzat patronun işlerini yapar. Yirminci yüzyılın önemli bir kısmı boyunca erkek yöneticiler için çalışan, (günümüzde adı idari yardımcısıya çevrilmiş) kadın sekreterlerin geleneksel rolü buydu. Sekreterin görevi kâğıt üzerinde telefonları yanıtlamak, not almak, üç beş dosya işi yapmaktı. Oysaki zamanla patronlarının işlerinin yüzde seksenini, doksanını, hatta kimi tırıskadan olmayan taraflarının tamamını yapar oldular. Ünlü adamlara atfedilen kitapların, tasarımların, planların ve belgelerinin ne kadarının sekreterleri tarafından hazırlandığının tarihini yazmak neredeyse imkânsız, ama bu müthiş bir girişim olurdu.⁴⁹

49 Yeri gelmişken aynı şeyin bugün de geçerli olduğunu ifade edeyim. Hiçbir askeri deneyimi olmamasına rağmen, bir NATO yetkilisinin kişisel yardımcısı olan ve savaş alanındaki hareketlerin stratejik planlarını yazan genç

Tekrar soralım, bu tür durumlarda tırışkadan iş yapan kim?

Yine öznel unsura başvurmamız gerekecek gibi. Ophelia'nın çalıştığı yerdeki, her yarım saatte bir çantasını düzenleyen ara idareci, işinin manasız olduğunu kabul edebilir veya etmeyebilir. Gelgelelim, sırf biri önemli görünsün diye işe alınan hemen herkes, sırtına gereksiz meşgaleler yüklenmese dahi, işlevinin farkındadır ve bunu oldukça yaralayıcı bulur:

Judy: Bugüne dek yaptığım tek tam zamanlı iş özel bir mühendislik firmasında insan kaynakları bölümündeydi ve tamamen gereksiz bir işti. Aşırı tembellikten mustarip bir insan kaynakları uzmanı kıcını kaldırmassn diye icat edilmişti. İnsan kaynakları yardımcısı olarak görev yapıyordum. şaka etmiyorum, günde bir saat, taş atlassn bir buçuk saat işim vardı. Geri kalan süreyi 2048 oynayarak, Youtube'da takılarak geçiriyordum. Telefon almıyordu, veri girişi üç beş dakikadan fazla zaman almıyordu. Sıkılmak için maaş alıyordum. Dediğim gibi, patronum tembel kaltağın teki olmasaydı benim yaptığım her şeyi kolaylıkla yapabilirdi.

* * *

Madagaskar'ın dağlık bölgelerinde antropolojik incelemeler yaparken, önde gelen soylulara ait mezarların ayakucuna doğru hep iki üç sıra mezar daha çıkıyordu. Bu gösterişsiz mezarların ne olduğunu sorduğumda bana “ölenin askerleri” olduğu söylendi. “Köleler” için kullandıkları bir güzellemeydi bu ifade. Mesele çok

bir kadın tanıyorum (yazıp izdiklerinin NATO generallerininkinden daha kötü olduğunu düşünmek için hiçbir sebep yok).

açıktı, aristokratlık diğerlerine emir verme iktidarı demekti. Öldüğünüzde bile yanınızda, emrinize amade adamlarınız olmazsa soyluluğunuz beş para etmiyordu. Şirket ortamlarında da benzer bir mantık işliyor olmalı. Hollandalı yayınevi neden resepsiyoniste ihtiyaç duydu? “Gerçek” bir şirket olabilmek için en az üç yönetim düzeyi olması gerekiyordu da ondan. Bir patron, birkaç editör olacak, bir de editörlerin asları ya da yardımcıları olacak, bu silsilenin en dibinde de müşterek ast görevi üstlenen resepsiyonist bulunacak. Bu unsurlar olmazsa hippie kolektifinden farkınız kalmaz. Gereksiz emir erleri yeter ki el altında olsun. Onlara iş verilip verilmeyeceği meselesi; yapılacak iş olup olmadığından, üstlerin ihtiyaç ve tutumlarına, toplumsal cinsiyet dinamiklerine ve kurumsal sınırlara kadar bir dolu alakasız unsura dayalı, ikincil tartışma konusudur. Kuruluş büyüdükçe üstlerin önemi altlarındaki çalışan sayısına göre ölçüldüğünden, en tepedekiler önce eleman alıp *sonra* bunlara ne iş uyduracağını düşünüyor ya da muhtemelen daha çok karşılaşıldığı üzere, lüzumsuz görülen işleri kaldırma girişimlerine direniyor. İleride göreceğimiz gibi (banka ya da tıbbi malzeme firmaları gibi) büyük şirketlerde verimliliği artırmak için işe alınan danışmanların anlattıkları, verimlilik için alt kadroların önemli bir kısmını ortadan kaldırmak gerektiğini fark eden yöneticilerin sessizliğe büründüğünü ya da danışmanlara düşmanca tepkiler verdiklerini ortaya koyuyor. Zira bu verimlilik zırvaları müdürleri sıfır mertebesine indiriyor, hava balonlarına çeviriyor. Emir erleri olmayınca kimin “üstü” olacak bunlar?

2. İnfazcının yaptığı

Burada infazcı kavramını tamamen mecazi olarak kullanıyorum, gerçek gangsterleri ya da kiralık kabadayıları kastetmiyo-

rum. Özetle, görevlerinin saldırgan bir yönü olmakla birlikte, temelde birileri bu işler yapılsın istiyor diye çalışan insanlardan bahsediyorum.

Bu kategorinin en bariz örneği, ulusal ordular. Bütün ülkeler başka ülkelerin ordusu olduğu için ulusal orduya ihtiyaç duyar.⁵⁰ Kimsenin ordusu olmasaydı, ordulara gerek duyulmazdı. Kuşkusuz aynı şey halkla ilişkiler uzmanları, lobiciler, tele-pazarlamacılar ve şirket avukatları için de söylenebilir. Ayrıca bunlar da aynı gerçek infazcılar gibi toplumu olumsuz etkilerler. Tele-pazarlamacılar olmasa dünyanın daha iyi bir yer olacağını bir kez dahi aklından geçirmemiş olanımız var mı? Aynı şekilde tüm şirket avukatları, banka lobicileri, pazarlama guruları buhar olup havaya karışsa, dünyanın az biraz daha yaşanır hale geleceğine karşı çıkan olacağını sanmıyorum.

Soru belli: Bu işler de mi tırışkadan? Bu iş kolları geçen bölümdeki mafya tetikçisine benzemiyorlar mı? Nihayetinde infazcılar, genel olarak bütün insanlığa olumsuz etki ediyor olsalar da, kendilerini işe alanın menfaatine çalışıyorlar.

Demek ki yine öznel unsura başvurmamız gerekiyor. Bazen bir iş kolunun manasızlığı o denli ortadadır ki bu işi yapan üç beş kişi, bu algıya karşı çıkmak için kendini yormaz. İngiltere'deki çoğu üniversitenin halkla ilişkiler bölümlerinde, benzer büyük-

50 Bu bakış açısı son teknoloji silahlar için kesinlikle geçerli. Mevcut ya da olası iç karışıklıkları önlemek için de ordunun gerektiğini söyleyenler çıkabilir ama bu tez, savaş uçaklarını, denizaltıları, MX füzelerini açıklayamaz. Coğrafi konumu itibarıyla sadece ABD ve Guatemala'yla sorun yaşama riski bulunan Meksika, geleneksel olarak bu tür pahalı oyuncaklara para harcamama politikası uyguluyor. Her yana top tüfek yığılsalar da ABD'ye karşı hiçbir şansları yok, Guatemala'yla savaşırsalar uçakları olsun olmasın kazanırlar. Meksika da bu yüzden, iç karışıklıkları önlemek için yeterli takım taklavatı bulundurmamakla yetiniyor.

lükteki banka ya da otomobil üreticilerinininkinden kat kat fazla insan çalışıyor. Oxford, en iyi üniversitelerden biri olduğu algısını yaratmak için bir düzineden fazla halkla ilişkiler uzmanına gerçekten gerek duyuyor mu? Bu kadar çalışanı bir araya toplayıp yıllarca ter döktürseniz, yine de halkı Oxford'un en iyi üniversitelerden biri *olmadığına* ikna edemeyebilirsiniz. Bu dediğimin biraz yersiz kaçtığıнын farkındayım, halkla ilişkiler bölümlerinin tek işi bu değil. Yine Oxford'u örnek verirsek, birimin günlük mesaisinin önemli bir kısmı daha gündelik meselelere, misal başka ülkelerdeki petrol zenginlerinin ya da yoz siyasetçilerin çocukları Cambridge yerine kendilerine gelsin diye harcanıyor. Bununla beraber seçkin İngiliz üniversitelerinin halkla ilişkiler, “stratejik iletişim” gibi bölümlerinde çalışan insanlardan işlerinin neredeyse tamamen manasız olduğunu dile getirdikleri mesajlar da alıyorum.

İnfazcılığı tırışkadan işler arasında saymanın en büyük nedeni, çoğu infazcının işinin toplumsal bir değeri olmadığını ve ortadan kalkması gerektiğini düşünmesi. Girişte yer verdiğim vergi avukatını hatırlayın: “Şirket avukatıyım ben... Şu dünyada hiçbir halta yaradığım yok, acınacak haldeyim.” Bu düşünceleri paylaşan şirket avukatı sayısını bilmeye imkân yok maalesef. YouGov anket sonuçları mesleklere göre ayrılmamış. Kendi araştırmalarım bu hislerin nadir olmadığını ortaya koyuyor ama benzer ifadelerde bulunanların hiçbirisi üst düzeylerde değil. Pazarlama ya da halkla ilişkiler için de aynı şey söylenebilir.

Neden “infazcı” ifadesini uygun bulduğuma gelince; infazcılarının hemen hepsi işlerinin hem olumlu bir değerden yoksun olduğunu, hem de manipülatif ve saldırgan olduğunu düşünürler.

Tom: Londra’da, Amerikalılara ait devasa bir post-produksiyon şirketinde çalışıyorum. İşimin keyifli ve tat-

minkâr yanları var; bütün dünya seyircisini eğlendiren film şirketleri için arabaları uçuruyorum, binaları patlatıyorum, dinozorları uzay gemilerine saldırtıyorum.

Bir süredir epey reklamcıyla iş yapıyoruz. Tanınan markalara ait şampuanlar, diş macunları, nemlendirici kremler, çamaşır tozları için reklam filmleri getiriyorlar, biz de görsel efekt numaraları çekip ürünler işe yarıyormuş gibi gösteriyoruz.

Televizyon programları ve müzik videoları için de bir şeyler yapıyoruz. Kadınların gözaltı torbalarını gizliyor, saçlarını, dişlerini parlatıyoruz, pop yıldızlarını, ünlü oyuncularını ince gösteriyoruz. Yüzdeki noktaları boyuyoruz, dişleri inci gibi dizip daha beyaz görünsünler diye renkleriyle oynuyoruz (çamaşır tozu reklamlarında yaptığımızın aynısını dişlere yapıyoruz), şampuan reklamlarında saçların kırıklarını düzelterip parlak gölgeler ekliyoruz. İnsanları ince göstermek için geliştirilmiş şekillendirme araçları var. Bu araçları bütün televizyon reklamlarında, bir sürü televizyon programında ve filmde kullanıyoruz. Ağırılık kadınlarda ama biçim verdiğimiz erkekler de azımsanmayacak sayıda. Amacımız seyircinin programları izlerken kendini yetersiz hissetmesi ve reklamlarda sunulan “çarelerin” tesirini gözünde büyütmesi.

Bu iş sayesinde cebime yılda 100 bin dolar giriyor.

Tom’a işini neden (mesela kötü değil de) tırışkadan buluyorsun diye sorunca, şu yanıtı verdi:

Tom: Bence ya var olan bir ihtiyacı karşılırsın ya da kim senin aklına gelmeyen ama herkesin yaşamını iyileştirecek, geliştirecek bir ürün, bir hizmet yaratırsın. Gerisi boş

iş. İşlerin böyle yürüdüğü noktayı çoktan geçtik. Birçok sektörde arz talebi aştı, artık talep imal ediliyor. İşimin bir parçası talep oluşturmak, öteki parçası da ürünlerin yararını abartarak talebi karşılamak. İstisnasız bütün reklamcılık dünyası çalışanlarının yaptığı bu. Ürünleri satmak için insanları bu ürünlere ihtiyacı olduğuna inandırmamız gerekiyor, yaptığımızın tırışkadan olmadığını savunmayacakmış herhalde.⁵¹

Reklam, pazarlama, tanıtım sektörlerinde yaşanan bu rahatsızlık öyle bir düzeye ulaşmış ki ekmek parası için yapmak zorunda kaldığı işten yazıklanan ve kazandığı yetileri şerre değil de hayra hizmet eden reklamlar üretmek, tüketim kültürüne saldıran cafcaflı “yeraltı reklamları” tasarlamak için kullanmak isteyen sektör çalışanlarınca çıkarılan *Adbusters* adlı bir dergi bile var.

Tom’un işini tırışkadan bulmasının sebebi, tüketim kültürüne karşı olması değil. Kendi deyişiyle “güzellik mesleğini” özünde baskıcı ve manipülatif bulduğu için bu sonuca ulaşmış. Tom dürüst yanılsamalarla aldatıcı yanılsamaları birbirinden ayırıyor. Dinozorları uzay gemilerine saldırttığınızda kimse bunun gerçek olduğunu düşünmez. Asıl eğlence sihircilik gösterilerinde olduğu gibi bir numara döndüğünü bilmekten ama hileyi ortaya çıkaramamaktan geçiyor. Ünlülerin şekliyle şemaiyle oynadığı-

51 Böyle sorulara yanıt vermek son derece zor, zira ben dahil bütün akademisyenler 1980’lerden itibaren, tüketici talebinin pazarlama hilelerinin sonucu olduğu fikrini terk etti; (Amerika’da herkes Snoop Dogg ya da RuPaul’müş gibi) insanların tüketici ürünlerini akla gelmeyecek biçimlerde kullanarak kırkyama, gelişigüzel kimlikler oluşturdukları düşüncesini benimsedi. Bu bakış açısına oldum olası şüpheyile yaklaşıyorum. Öte yandan sektörde çalışanların çoğu, insanların gözünde halen altmışlarda ve yetmişlerdeki rollerini sürdürdüklerinden eminler.

nızda ise izleyicilerin, kadın ve erkek bedenlerinin nasıl *olması gerektiğine* dair bilinçaltı varsayımlarıyla oynamış oluyorsunuz. Zamanla kendi gerçekliklerinin, asıl gerçeğin biçimsiz bir ikamesi olduğuna dair tekinsiz bir hisse kapılıyorlar. Dürüst yanılsamalar dünyaya neşe katarken aldatıcı yanılsamalar insanları dünyalarının bayağı ve acınası bir yer olduğuna inandırmayı amaçlıyor.

Çağrı merkezi çalışanlarından da bir sürü mesaj aldım. Hiçbiri gerekçe olarak çalışma koşullarını göstermedi, zaten şirketler arasında dağlar kadar fark vardı; kimisinde ka-âbus gibi üzerlerine çökülüyor, kimisinde çalışma şartları son derece gevşek olabiliyordu. Çağrı merkezi çalışanlarının işlerinin tırışkadan olduğunu düşünme sebebi, insanlara baskı ya da hileyle iyiliklerine olmayacak şeyler yaptırmalarıydı. Aşağıda örnek bir liste var:

- “Çağrı merkezlerinde bir sürü tırışkadan iş yaptım; insanlara istemedikleri, ihtiyaç duymadıkları şeyler sattım, sigorta taleplerini aldım, manasız pazar araştırmaları yaptım.”
- “Buna sağ gösterip sol vurmak deniyor; önce beleş bir hizmet öneriyor, sonra iki haftalık deneme üyeliği için 1,95 dolar talep ediyoruz, internet sitesindeki işini halletmek için önce işlemi tamamlayıp söz konusu ücreti ödemen gerekiyor. Ama sonra da karşına, söylenen rakamın on katının yazılı olduğu aylık otomatik ödeme talimatı formu çıkıyor.”
- “Hiçbir olumlu katkı yapmasak gene sorun yok ama biz insanların gündelik hayatlarını bilfiil olumsuz etkiliyoruz. İnsanlara telefon edip hiç ihtiyaçları olmayan, gereksiz, boktan hizmetler kakalıyorum. İstedikleri an bedava ulaşabilecek olmalarına rağmen, yalnızca 6,99 sterline (ya-

nında birtakım saçma sapan eklentilerle) kredi notlarına erişim hizmeti sunuyorduk.”

- “Destek hizmetlerimizin önemli bir kısmı, müşterilerin internetten kolaylıkla öğrenip kendi kendilerine yapabilecekleri temel bilgisayar işlemlerinin gerçekleştirilmesinden oluşuyordu. Hedef kitlemiz muhtemelen yaşlılar ve beceriksizlerdi.”
- “Çağrı merkezimizin bütün kaynakları, insanların sorunlarını çözmekten çok onları ihtiyaç duymadıkları şeylere yönlendirme eğitimlerine seferber ediliyor.”

Gördüğümüz gibi bu iş kolunda da insanları rahatsız eden şey saldırganlık ve hile. Kendi kişisel deneyimlerimden de bahsedebilirim, zira genelde kısa süreli olmakla birlikte bu tür işler yaptım. İnsanlara sağduyuya aykırı şeyler yaptırmak için dil dökmeye zorlanmaktan daha çirkin bir şey bilmiyorum. Bu meseleyi gelecek bölümde, manevi şiddet bağlamında ele alacağım, infazcılığın merkezinde bu olgunun yattığını bilmek şimdilik yeterli.

3. Yamacının yaptığı

Yamacıları var eden şey, işleyişteki bir hata ya da teknik sorundur. Bu kişiler, aslında olmaması gereken sorunlara el atmak üzere hazır ve nazır beklerler. Yamacı, yazılım sektöründe kullanılan bir kavram olmakla birlikte bana kalırsa daha genel bir anlamı var. Yazılım geliştirici Pablo kendi çalıştığı sektörü şöyle özetliyor:

Pablo: Temelde iki iş yapıyoruz. Görevlerimizden biri temel teknolojilerimiz üzerinde çalışmak, zor ve sıkıntılı sorunları çözmek.

Diğeri ise kimi temel teknolojilere birtakım yamalar ekleyerek birbirleriyle uyum içinde çalışmalarını sağlamak.

İlki genelde yararlı bulunmakla birlikte, ikincisinin yararı epey tartışmalı, hatta çoğu meslektaşına göre yararsız, ayrıca ilkinde kıyasla hiç tatmin edici değil. Zira herkes temel teknolojiler doğru dürüst yapılsa yamaya gerek kalmayacağı kanısında.

Pablo, insanlar bedava yazılımlara alıştıkça sektördeki ücretli işlerin yamacılığa indirgendliğini anlatmaya çalışıyor. Kod yazanlar, gecelerini herhangi bir karşılık almadan temel teknolojilere dair ilginç, kendilerini geliştiren işlere ayırmaktan mutluluk duyuyorlar ama bu süreçte geliştirdikleri yeniliklerin var olanlarla uyumlu çalışması meselesine pek kafa yormadıklarından, iş saatlerinin tamamı bunları birbirine uydurma (ücretli) angaryasından ibaret hale geliyor. Bu saptamayı son derece önemli buluyorum, bunun neticelerini daha ayrıntılı ele alacağım ama şimdilik yalnızca yamacılık kavramına odaklanacağım.

Temizlik gerekli bir işlev; eşyalar durdukları yerde tozlanır, gündelik koşuşturmacanın neden olduğu dağınıklığın arada bir derlenip toplanması gerekir. Ama kimse ortalığı sebepsizce dağıtıp duran birinin arkasından koşturmaktan hoşlanmaz. Bütün mesaisini böyle bir angaryaya harcamak insanın sinirini bozar. Hatta Sigmund Freud, işi gücü insanların arkasını toplamaktan ibaret olan kadınların, hınç duygusuyla temizlik saplantısına kapılmasına “ev kadını nevrozu” adını veriyor. Yamacının yaşadığı ahlaki ıstırap da buna benziyor; daha önemli insanlar hiç mi hiç umursamadıkları için iş hayatlarını tek bir değere (temizlik olur, başka şey olur) önem verecek biçimde şekillendirmeye zorlanıyorlar.

Dolayısıyla yamacılığın ilk akla gelen örnekleri, özensiz ya da beceriksiz üstlerinin neden olduğu zararı ortadan kaldıran çalışanlar:

Magda: Bir ara bir KOBİ’de [küçük ve orta büyüklükte işletme] “testçi” olarak çalıştım. Havasından geçilmeyen, herkesin gözünün bebeği bir istatistik uzmanı vardı, yazdığı raporları elden geçirmem gerekiyordu.

Adam istatistiği rüyasında bile görmemişti, doğru dürüst cümle kurmak için tüm gücünü harcadığı da anlaşılıyordu. Cümlelerini yüklemle bitirmek gibi bir huyu yoktu. Metinler dökülüyordu; makul mantıklı tek bir paragraf bulursam kendime pasta ısmarlamaya karar vermiştim. Çalıştığım sürede dokuz kilo verdim. Adamı raporlarını baştan ayağa düzeltmeye ikna etmek için tüm vaktimi harcıyordum. Mümkün mü? Elden geçirmek şöyle dursun, tek bir noktanın dahi değiştirilmesine yanaşmıyordu muhterem. Ben de çaresiz, raporu öylece şirket yöneticilerine teslim etmek zorunda kalıyordum. Onların da pek istatistik bilgisi yoktu ama adamlar yöneticiydi, meseleyi büyütüyor da büyütüyorlardı.

Görünen o ki, sahip olduğu konuma iş becerisi sayesinde gelmemiş üstlerin verdiği zararı gidermeye dayanan yığınla iş kolu var. (Üstünün yapması gereken işleri önünde bulan emirlerinin durumuyla yamacılar arasında bir miktar örtüşme olmakla birlikte, farklı iş tipleri bunlar.) Kendisini eskinin bilimsel devrimcilerinden sanan, şirkette kısaca “algoritma” denen bir şey keşfetmiş Viyanalı bir psikoloğun yanında çalışan bir programcıya kulak verelim. Algoritma insan konuşmasını taklit etmek

için oluşturulmuş, internet sitelerinde kullansınlar diye eczacılara satılmıştı. Ama algoritma işe yaramıyordu:

Nouri: Şirketin “dâhi” kurucusu, algoritmayı keşfettiğini iddia eden bu Viyanalı uzman psikologdu. Algoritmayı görmeme aylarca izin verilmedi. İşim algoritmanın kullanacağı bir şeyler karalamaktan ibaretti.

Psikoloğun kodları bir türlü anlamlı sonuçlar doğurmuyordu. Bildik akış şöyleydi:

- Kodun en basit cümlelerde bile işin içine ettiğini gösteriyordum.

- Allak bullak olmuş bir havaya bürünüyor, sanki Ölüm Yıldızı'nın zayıf noktasını bulmuşum gibi, “*Hoppala!*” buyuruyordu.

- İki saat mağarasına gömülüyordu...

- Hatayı düzeltmiş, göğsünü gere gere geri geliyor; “Tıkır tıkır çalışıyor artık!” diyordu.

- Birinci basamağa geri dönüyorduk.

Uzun lafın kısıası, algoritmanın tamamen saçmalıktan ibaret olduğu ortaya çıkmasın diye, programcı aşırı ilkel Eliza⁵² diliyle internet sayfaları için ses taklit eklentileri yazar olmuş, eski bir spor salonu işletmecisinin eline teslim edilen şirket de boşa kürek çekip durmuş.

Yamacılık, kimsenin düzeltmeye elinin ermediği sistem hatalarının meyvesi. Bunların çoğu kolaylıkla otomatikleştirilebilecek görevlerden oluşuyor ama kimse vakit harcamadığından, yöneticiler çalışan sayısını azaltmak istemediğinden ya da yapısal bir karışıklıktan; belki de bu üçünün bileşimi nedeniyle, hiçbir

52 1960 sonlarından kalma kaba saba bir doğal kodlama dili.

zaman düzeltilmiyorlar. Bununla ilgili sayısız mesaj aldım. Aşağıda birkaç örneğini veriyorum:

- “Tur şirketlerinin birinde programcılık yaptım. Garibanın biri, e-postayla haftada bin defa güncellenen uçuş tarifele-rini alıyor ve tek tek Excel’e geçiriyordu.”
- “İşim devletin petrol kuyularıyla ilgili bilgileri, bulunduk-ları defterlerden yeni defterlere geçirmekti.”
- “Yedi buçuk saat boyunca yaşlıların sağlık raporlarının fo-tokopilerini çekiyordum... İşlemleri dijital ortama taşıya-cak makinelerin çok maliyetli olduğu söyleniyordu bize.”
- “Tek bir görevim vardı; şirket çalışanlarının doldurduğu standart teknik yardım formlarının düştüğü e-posta adre-sini kontrol ediyor, gelenlerin biçimini değiştirerek başka bir yere kopyalıyordum. Otomatikleştirilmesi gereken görev dendiğinde ilk akla gelecek örneklerden biriydi bu, zaten önceden otomatikmiş. Müdürler arasında anlaş-mazlık çıkınca tepedekiler bütün otomatik sistemleri iptal ettirmiş.”

Yamacılık toplumsal olarak geleneksel kadın işleri arasın-dadır. Tarih boyunca önde gelen erkekler, çevrelerinde olup bitenlere pek aldırmaksızın, bir sürü insanı inciterek yaşadılar. Egoları indirmek, sinirleri yatıştırmak, çıkan sorunları halletmek için gereken duygusal emeği harcayanlar hep bunların karıları, kızları, anaları, bacıları oldu. Yamacılık daha maddi bir düzeyde klasik bir işçi sınıfı işlevi olarak da görülebilir. Mimar kâğıt üze-rinde büyüleyici bir planla gelebilir, yuvarlak bir odaya elektrik prizlerini *nasıl edip de* döşeyeceğini düşünmesi gereken ya da tas-lağa göre yapınca birbirini tutmayan malzemeyi tutturmak için

gerçek bir yama, yani yapışkan bant kullanmak zorunda kalan yine inşaat işçisidir.

Son verdiğim örnek olsa olsa, Lady Macbeth'i canlandıran bir aktrisin ya da Beethoven senfonisini yorumlayan bir orkestra şefinin yaptığı iş kadar tırıškadan. Taslaklar, şemalar ve planlarla gerçek uygulamalar arasında illaki örtüşmeyen bir şeyler çıkar. Bu yüzden de gerekli uyarlamaları yapmakla görevli birilerine ihtiyaç var. Öyleyse bu iş nasıl tırıškadan olur? Mesela planın bir halta yaramadığı ortadadır, kendine mimar diyen herkes, sistemin aptalca tasarlandığını, her an çökebileceğini görür ama ilgili kuruluş sorunu çözmek yerine planın neden olacağı zararlı ilgilensinler diye tam zamanlı çalışanlar almayı tercih eder. Yani, çatıda akıntı olunca tamirci çağırarak uğraşacağınıza bir kova buluyor, kovayı arada sırada boşaltması için de birini tutuyorsunuz.

Yamacıların tırıškadan iş yaptıklarından haberdar ve bundan ötürü de bir hayli öfkeli olduklarını tahmin edebilirsiniz.

İngiltere'nin önde gelen üniversitelerinden birinde ders verirken klasik bir yamacıyla karşılaştım. Bir gün odamdaki duvara monte raflar çöktü. Kitaplar her yana saçıldı, rafları tutmaya yarayan ucu sivri metal raf, bir ucu duvara bağlı halde masamın üzerinde sallanmaya başladı. Bir saat kadar sonra duruma bakmak için bir marangoz geldi ama her yere kitap saçıldığı için iş güvenliği kurallarının odaya girip işini yapmasını engellediğini bildirerek gitti. Kitapları bir yere dizmeme, sonra da hiçbir şeye dokunmadan marangozun sallanan rafın icabına ilk fırsatta bakmak için gelmesini beklemem gerekiyordu.

Ben kitapları tek tek dizdim ama marangoz bir daha ortalıkta görünmedi. Antropoloji bölümüyle kampüsün bakım onarım birimi arasında günlük telefon trafiği başladı. Antropoloji bölümünden birileri her gün birkaç kez öteki tarafı arayıp marangozu

soruyor, adam her defasında kafasını kaşıyamayacak durumda oluyordu. Haftayı devirdiğimizde işimi yerde, kitaplardan çat-tığım bir yuvada görmeye alışmıştım, bakım biriminde de tek işi marangoz gelmediği için özür dilemek olan birinin çalıştığını öğrenmiştim. Fena bir herife benzemiyordu. Son derece kibar-dı, yumuşak huyluydu, hafif melankolik bir yanı vardı; yaptığı iş sanki onun için yaratılmış gibiydi. Lakin seçtiği kariyerden memnun olduğunu söylemek zordu. Her şey bir yana, okulun adamı atıp yerine marangoz almaması için hiçbir sebep yoktu, böylece yaptığı işe de gerek kalmayacaktı.

4. Kutu doldurucunun yaptığı

“Kutu doldurucu” ifadesini, kuruluşun aslında yapmadığı şeyleri, yaptığını iddia edebilmesini sağlayan çalışanları anlatmak için kullanıyorum. Aşağıdaki ifade bir bakımevinde boş zaman faaliyetlerini düzenlemek için işe alınan bir kadına ait:

Betsy: İşimin esası misafirlerle görüşerek tercihlerini lis-teleyen bir eğlence-dinlence formu doldurmaktır. Form daha sonra bilgisayara yükleniyor ve ebediyete kadar unu-tuluyordu. Ama fiziksel kopya da saklandığına göre, vardı bir bildikleri. Bu formların doldurulması patronumun gözünde en önemli işti, yetiştiremezsem paparayı yerdim. Zaman zaman form doldurmak için konuştuklarım kısa süreli misafir çıkardı, ertesi sabah da gidecekleri tutardı. Tonlarca kâğıt attım. Anketler tırıskadan kâğıt işleriyle uğraştığımızı düşünen misafirlerimizi sinirlendirmekten başka işe yaramıyordu, tercihlerini dikkate alan da yoktu.

Kutu doldurma faaliyetinin hiçbir zaman amacına ulaşamaya-cağını bilmenin yanı sıra söz konusu alana aktarılacak zaman

ve kaynağı da çarçur ederek bu amacın iyice altını oyduklarının farkında olmaları, kutu doldurucuların yaptığı işlerin en acınası yanını oluşturuyor. Betsy de misafirlerin eğlence anlayışlarıyla ilgili formlara harcadığı zamanın, onları eğlendirmek için kullanılabilecek zamandan *çalındığının* farkında. Zaman zaman misafirlerle boş zaman faaliyetleri de yapmış (“Akşam yemeğinden önce misafirlere piyano çalıyordum, güle oynaya zaman geçiriyorduk.”) ama bu anlarda hep hissedilir ya; Betsy de bu keyif dolu dakikaların form doldurmak ve formlardan itinayla kurtulmaktan oluşan asli görevini yerine getirdiği için bahşedildiği düşüncesinden kurtulamıyordu.⁵³

Kutu doldurmayı bir yönetim biçimi olarak iyi biliriz. Devlet çalışanları, rüşvet almak, trafik ışıklarında duranlara ateş etmek gibi yüz kızartıcı bir eylem esnasında yakalandı diyelim, anında olan biteni iyice deşmek için “durum tespit komisyonu” kurulur. Komisyonun iki işlevi vardır. Öncelikle, birkaç kendini bilmez dışında kimsenin olan bitenden haberi olmadığıнын altı çizilir (külliye yalan). İkinci olarak da bütün bulgular elde edildikten sonra gerekenin yapılacağı izlenimi verilir (yine yalan). Durum tespit komisyonu aslında devleti kamuoyuna, yapmadığı bir şeyi yapıyormuş gibi göstermenin bir yolu. Ama büyük şirketler de

53 Bu konuda deneyimliyim. London School of Economics'teki hocalar haftalık mesleki faaliyetlerini saat saat kaydettikleri kapsamlı zaman çizelgeleri doldururlar. Formda idari faaliyetlerin bin bir çeşidini, her şeyin laciverdini bulabilirsiniz ama “kitap okuma ve yazma” diye bir kategori göremezsiniz. Bundan bahsettiğimde bana bu faaliyetleri “masrafları LSE tarafından karşılanan araştırmalar” başlığı altına eklememi söylediler, yani okulun bakış açısına göre araştırma faaliyeti, (1) okuma ve yazma faaliyeti için dış kaynak edinmemiş olmam, (2) gerçek işimi yapmam gereken vakitlerde bu faaliyeti gerçekleştirmem için üstüne para veriyor olmaları bakımından önem taşıyordu.

misal tekstil fabrikalarında köle ya da çocuk işçi çalıştırıldığı ya da zararlı atık boşaltıldığı ortaya çıktığında, aynı şekilde davranırlar. Yaptıklarının hepsi tırışkadan ama tırışkadan iş tanımını en çok, şirket önündeki kalabalığı def edenler değil (bunun en azından şirkete bir hayrı var), halkı atlatmaya uğraşan şirket çalışanları hak ediyor.⁵⁴

Kurumsal yasal yeterlilik sektörü, ara bir tür olarak düşünülebilir. Bu sektör Amerika'da bilfiil devlet düzenlemesiyle yaratıldı:

Layla: Yurtdışında Ahlaksız Uygulamalar Yasasının ortaya çıkardığı, büyüyen bir sektörde çalışıyorum.

Amerikan şirketleri başka ülkelerdeki yolsuzluğa bulaşmış şirketlerle iş yapmaktan kaçınmak için gerekli incelemeleri gerçekleştirmek zorundalar. Şirketimin müşterileri, (benim bölgem olan) Çin gibi ülkelerde beraber çalıştıkları ya da hammadde temin ettikleri bir sürü ufak tefek şirketle iş yapan büyük teknoloji, otomotiv devleri.

Müşterilere gerekli inceleme raporlarını hazırlıyoruz; esasında bir iki saatlik internet araştırması rapora dönüştürülüp yollanıyor. Raporların tutarlılığını sağlamak için bir sürü eğitim ve jargon gerekiyor.

54 Bilgi teknolojileri sektöründe duymaya alışık olduğumuz ifadelerden birine bakalım: "Sorumluluğun kimde olduğunu gizlemek amacıyla tasarlanmış pek çok tasarım gördüm. Bir bilgi teknolojisi sisteminin değerlendirilmesini düşünelim. Amaç koridorda bir yerlerde verilmiş kararları etkilemekten çok, kararları herkesin duyduğunu, bütün kaygıların ele alındığını iddia etmek. Tasarı yalandan olduğuna göre tasarıyla ilgili tüm emekler de boşa gitmiş sayılır, insanlar da bir süre sonra bunu fark edip tasarımı dikkate almamaya başlarlar." Bu tür hatalı oydaşma arayışları, üniversiteler ya da STK'lar gibi sorumluluğun görünüşte paylaşıldığı kurumlarda son derece yaygın, öte yandan sıradüzenli şirketlerde de sık görülüyor.

İnternette gezinirken, söz konusu şirketin patronuna kamu davası açıldığı gibi olumsuz değerlendirmenin kolay olmadığı haberlerle karşılaşabiliyoruz ama genelde gerçek/tırıшка oranı 20'ye 80 civarında. Brooklyn'deki dairemde oturduğum yerden, resmen suçlu bulunmamış birine, Guanco'da para dolu zarflar uzatılıp uzatılmadığını bilme şansım yok.⁵⁵

Bütün bürokrasiler üç aşağı beş yukarı şu ilkeyle hareket eder: Biçimsel başarı ölçütleri oluşturduğunuz anda, o kuruluş için “gerçeklik” kâğıt üzerinde yazarlardan ibarettir. Bu gerçekliği mümkün kılması beklenen insanın gerçekliği ise en iyi ihtimalle tali bir meseleye dönüşür. Yale Üniversitesi'nde görev yaparken arkeoloji yüksek lisansına başladığı gün kocasını araba kazasında kaybeden bir öğrenciyle ilgili, bitmek tükenmek bilmeyen tartışmaları dün gibi hatırlıyorum. Yaşadığı şok, nedense, kadının belge işlerini yüzüne gözüne bulaştırmaya başlamasına sebep olmuştu. Derslere katılıyordu, tartışmalarda sık sık yer alıyor, ödev ve sınavlarından muazzam notlar alıyordu. Ama hocası bir gün kadının derse kayıt olmadığını fark etti. Bölümün *éminence grise*'i⁵⁶ olarak bölüm toplantılarında hiç sıkılmadan dile getirdiği üzere, bundan daha önemli bir şey yoktu.

55 Sektörün büyüklüğüne dair bir fikir vermek adına söyleyeyim, Citigroup 2014 yılında, bir sonraki yıl otuz bin çalışanınin, yani toplam personelin yüzde on üçünün uyum alanında çalışacağını açıkladı. Sital S. Patel, “Citi Will Have Almost 30,000 Employees in Compliance by Year-end,” *The Tell* (blog), MarketWatch, 14 Temmuz 2014, <http://blogs.marketwatch.com/thetell/2014/07/14/citi-will-have-almost-30000-employees-in-compliance-by-year-end>.

56 * Fr. Perde arkasındaki güç. (ç.n.)

“Kayıt bölümünde çalışanlara göre gerekli formları zamanında doldurmazsan dersi alamazsın. Konunun performansıyla alakası yok.” Diğer hocalar lafı geveliyor, konuşuyor da konuşuyorlardı, zaman zaman olayın ne olduğuna değinmeden, kadının “kişisel talihsizliğini” büyük bir özenle anırtıyorlardı. (Kazayı ben de daha sonra öğrencilerden öğrenmiştim.) Kayıt bölümünün söylediğine doğrudan karşı çıkan yoktu. Böyleyken böyleydi, idari bakış açısı öyle diyordu.

Kayıtlara geç kalanlar için hazırlanmış, tuğla kadar mazeret formlarını doldurtma önerileri de sessizlikle karşılandıktan, üstüne bir de Yüksek Lisans Enstitüsü Müdürü’nün, kendisine yardım etmeye çalışanların⁵⁷ işini zorlaştırdığı için kıza veryansın edip durduğu tiratlarından sonra, form doldurmayı bile beceremeyenlerin akademik kariyer için uygun olmadığı düşüncesiyle öğrencinin programdan atılmasına karar verildi. Devletin işlevleri iş dünyasının yöntemlerine özenerek yeniden yapılandırıldıkça ve vatandaş “müşteri” olarak tanımlandıkça, bu zihniyet yayılacak gibi duruyor. İngiltere’de yerel bir konseyin kıdemli kalite ve performans görevlisi olan Mark’ı dinleyelim:

Mark: Müşteriyle doğrudan iletişim kurmayı bıraktıktan sonra işim kutu doldurmakla sınırlandı. Bu arada üst kademedekilere her şeyin güllük gülistanlık olduğu havası yayarak ve denetim yanılısamı yaratan birtakım anlamsız sayılar servis ederek “canavarları besliyordum”. Yaptıklarımın hiçbirinin konseye en ufak bir yararı yoktu.

Üst yöneticilerin birinin yangın alarmına basıp bütün çalışanları park yerinde topladığına dair uydurma bir hikâ-

57 Yardım derken, kadının belgelerini doldurmasına yardım edecek birini görevlendirmek ne hikmetse kabul edilemez bulundu.

ye anlatmışlardı. Herkes bir araya geldikten sonra aların çaldığı sırada müşterilerle ilgilenen çalışanların derhal geri dönmelerini istemiş. Kalanlar da müşteriyle ilgilenen çalışanların ihtiyacı oldukça geri dönebileceklermiş. Ben konseydeyken böyle bir şey yapsalar kesin sona kalırdım!

Mark yerel yönetimi, aylık “hedefler” etrafında kutu doldurma ayınlarının döndüğü bir yer olarak tarif ediyor. Bu hedefler, “ilerleme gösteren” için yeşil, “istikrarlı” için kehribar, “düşüşte” için kırmızı renk kodlarıyla poster haline getirilip ofise asılıyor. Amirlerinin rastgele istatistiksel varyasyon kavramından bile bihaber olduğu ya da öyle bir görüntü çizdikleri anlaşılıyor, zira her ay yeşil kodlular ödüllendiriliyor, kırmızılarının da kulağı çekiliyor. Yapılanların hiçbirinin hizmet sağlamakla alakası yok:

Mark: Üzerinde çalıştığım tasarılardan biri konut “hizmet standartları” oluşturmaya yönelikti. Tasarı, müşterilere göstermelik bir saygı, toplantılarda müdürlerle bitmez tüketmez münakaşalar, son olarak da (son derece şık hazırlandığı ve sunulduğu için) büyükbaşların övgüsünü toplayan bir rapor yazılmasından ibaretti. Sunumun ardından arşive kaldırılan rapor, konut sakinlerine hiçbir bir faydası dokunmamakla beraber, personelin epey zamanını alıyordu. Anketi dolduranların ya da odak grup toplantılarına katılanların harcadığı zaman da cabası. Tecrübe-
rim, yerel yönetimlerde politikaların böyle yürütüldüğünü gösteriyor.⁵⁸

58 Hem kamuyu hem özel sektörü kapsayan bir kutu doldurma sektörü de inşaatçılık. Aşağıdaki ifadeye ne dersiniz?

Sophie: “İzin planlama faaliyetleri için danışmanlık yapıyorum, iyi para getiriyor. Altmışlarda, planlama komisyonlarının bilgisine başvurduğu tek

Raporun fiziksel çekiciliğinin önemine dikkat lütfen. Kutu doldurma faaliyetleriyle ilgili çoğu anlatıda karşıma çıkan, devlete nazaran özel sektörde daha yoğun karşılaştığım bir tema bu. Müdürün önem seviyesi, altında kaç kişinin çalıştığıyla belirleniyorsa, iktidar ve saygınlığının başta gelen dışavurumu da rapor ve sunumlarının görsel kalitesidir. Bu simgelerin sergilendiği toplantılar, iş dünyasının en önemli ayinleri olarak düşünülebilir. Her nasıl feodal lordun maiyetinde tek görevi turnuva ya da alaylardan önce lordun atının zırhını cilalamak ve lordun bıyığını kırmak olan⁵⁹ hizmetçiler varsa, günümüz yöneticilerinin çoğu da raporlarına harita, karikatür, fotoğraf ya da çizimler eklesin, yahut PowerPoint sunumları hazırlasınlar diye insan çalıştırıyor. Bu raporların çoğu şirketlerin oynadığı gölge oyununun payan-

danışman mimardı. Şimdi büyükçe bir bina için izin almak, (ben dahil) bir dolu danışmanın bin bir konuda hazırlayacağı raporlara bağlı.

Çevresel Etki Değerlendirmesi

Tabiata Yönelik ve Görsel Etki Değerlendirmesi

Ulaştırma Raporu

Rüzgâr Mikro İklim Değerlendirmesi

Güneş Işığı / Gün Işığı Analizi

Miras Belirleme Değerlendirmesi

Arkeolojik Değerlendirme

Manzara Bakım Yönetimi Raporu

Ağaç Etki Değerlendirmesi

Taşkın Riski Değerlendirmesi...

... ve daha neler neler!

Bu raporların her biri elli ila yüz sayfa aralığında, asıl anlamadığım, ortaya çıkan binaların altmışlarda inşa edilen çirkin kutulardan hiçbir farkı da yok. Bu raporların hiçbir amaç taşımadığını düşünüyorum.”

59 Tek değilse de görünürdeki rolü.

dalarıdır, kimse zahmet edip de okumaz.⁶⁰ Ama tüm bunlar, hırslı yöneticilerin, “ha o mu, bir rapor hazırlatıyoruz” diyebilmek için şirket kasasından, bir işçinin yıllık maaşının yarısına denk bir meblağı güle oynaya çarçur etmesini engellemez.

Hannibal: Küresel ilaç şirketlerinin pazarlama bölümlerine dijital danışmanlık yapıyorum. Sık sık küresel halkla ilişkiler şirketleriyle çalışıyor, *Önde Gelen Dijital Sağlık Hizmetleri Paydaşları Arasındaki İlişkiler Nasıl Gelişir?* gibi başlıkları olan raporlar kaleme alıyorum. Su katılmamış, saf tırıška bunlar, pazarlama bölümleri kutucuk doldursun diye yapılan işler. Ama tırıškadan raporlar yazmak için dudak uçuklatacak rakamlar istemek çocuk oyuncağı. En son, ilaç sektöründen bir müşterinin küresel strateji toplantısında sunması için hazırladığımı iki sayfalık rapor için on iki bin sterlin aldım. Toplantının süresi o meseleye girmelerine yetmediği için kullanılmadan kalan raporu isteyen ekip, çalışmamdan çok memnun kalmıştı.

Kutu doldurma faaliyetini kolaylaştırmak için yaratılmış mini mini sektörler de var. Chicago Üniversitesi bilim kütüphanesindeki ödünç kitap gişesinde birkaç yıl çalıştım. Çalışanların yüzde doksanı fotokopi çekiyor ya da *Journal of Cell Biology* (Hücre Biyolojisi Dergisi), *Clinical Endocrinology* (Klinik Endokrinoloji), *American Journal of Internal Medicine* (Amerikan İç Hastalıkları Dergisi) gibi adlara sahip tıp dergilerinden istenen makaleleri,

60 “Sektörümde çalışan birinin tutup Sokal olayına bağlamasını ne kadar çok isterim,” diyor bir şirket danışmanı. Sokal olayı, yani bir danışmanın, tamamen muğlak, son moda iş jargonundan oluşan ve hiçbir mantıklı içeriğe sahip olmayan bir rapor sunması. Bunun çoktan, hem de birden çok kez yapıldığına kuşku yok, bu danışmanlara haber vermemişler, o kadar.

isteyenlere e-postayla gönderiyorlardı. (Ben şanslıydım, bambaşka bir görevim vardı.) İlk birkaç ay boyunca bu makalelerin doktorlara gönderildiği gibi toyca bir düşünce içindeydim. Aksine, şaşkın bir çalışan, makalelerin çoğunlukla avukatlara gönderildiğini anlattı.⁶¹ Yanlış tedavi davası açıldığında bulgular ortaya konmaya başlamadan, en teatral anda, bilimsel makale dağları masaya indirilmezse gösteri eksik kalır. Bunları kimsenin okumadığı iyi bilinir ama yine de savunma avukatının ya da yanındaki uzmanlardan birinin, içlerinden bir tanesine göz gezdirmiş olma ihtimali her zaman dikkate alınır. Hukuk danışmanlarının davayla somut bağlantısı olan tıbbi makalelere sahip olmasının büyük önem taşıdığına inanılır.

Sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi şirketlerin gerçekte yapmadıkları şeyleri yaptıklarını söyleyebilmek için eleman almasının bin bir yolu var. Birçok büyük şirket firma içi dergiler çıkarır, hatta kimisi televizyon kanalı kurar. Bunların amacı görünürde çalışanların ilginç haber ve gelişmelerden uzak kalmamasını sağlamaktır. Ancak asıl işlevi yöneticilerin kendisiyle ilgili olumlu haberler gören her insanın hissettiği o ılık ve hoş duygudan yoksun kalmamasını ve dışarıdan haberci gibi görünmekle birlikte istenmeyen konulara hiç girmeyen insanlara röportaj verme deneyimini yaşamasını sağlamaktır. Bu şirketler yazar, prodüktör ve teknisyenlerine son derece bonkör davranır, genelde piyasadaki rakamların iki üç katını verir.

61 Tekrar düşününce aslında mantıklı, tıp alanındaysanız zaten bu dergileri ya kütüphaneden almış okumuş ya da dijital baskılarını edinmişsinizdir; ödünç verme birimine başvurmanız için hiçbir sebep yok.

Ama bu işleri tam zamanlı yapıp da tırışkadan olduğunu söylemeyen kimseye rastlamadım.⁶²

5. İş yığıcının yaptığı

İş yığıcılar iki alt gruba ayrılır. Birinci grup ona buna iş dağıtanlardan oluşur. İş yığıcı yaptığı müdahalenin gereksiz olduğunu düşünüyor ve kendisi olmadan da astlarının her şeyi çekip çevirebileceğine inanıyorsa, işinin tırışkadan olduğu söylenebilir. Dolayısıyla birinci grup iş yığıcıyı emir erinin tam tersi olarak düşünebiliriz. Burada söz konusu olan gereksiz astlar değil, gereksiz üstlerdir.

İlk iş yığıcı tipinin tek suçu gereksiz olmak, ancak ikinci türün faaliyetleri zararlı. Zira bunlar, başkaları uğraşsın kendisi de denetlesin diye tırışkadan görevler ya da bütünüyle tırışkadan işler yaratırlar. Kendilerine tırışka üretmeleri de denilebilir. Bu grubun iş yığıcılık dışında gerçek sorumlulukları olması mümkündür, ancak mesailerinin çoğu başkalarına tırışkadan görev yüklemekle geçiyorsa, bunların yaptığı işi de tırışkadan işler sınıfına yerleştirebiliriz.

Siz de takdir edersiniz ki iş yığıcılardan görüş almak hiç kolay olmadı. İşlerinin gereksiz olduğunu düşünenler dahi kendilerini

62 Şirket dergileriyle, daha erken bir buluş olan sendika dergilerini karşılaştırmak ilginç sonuçlar yaratabilir. Sendika dergilerinde şişirme haber yok değildi ama ciddi meseleler de tartışılıyordu. Babam New York'taki matbaacı sendikalarından biri olan Birleşik Taş Baskıcılar Birinci Bölge üyesiydi, ben de çocuk aklımla, yeni çizim teknikleriyle hava basma peşindeki dergileri *Lithopinion*'ın gördüğüm en güzel dergi olduğunu düşünür, gururlanırdım. Son derece sert siyasi analizler yayımladıkları da olurdu.

açık etmeye yanaşmadı.⁶³ Yine de günah çıkarmak isteyen üç beş kişi bulabildim.

Ben, birinci tipe uygun bir örnek. Kendisi orta düzeyde bir müdür:

Ben: Benim işim de tırışkadan, üstelik ben orta yönetim kademesindeyim. Altımda on kişi çalışıyor ama görebildiğim kadarıyla her şey bense de tıkr tıkr yürüyor. Benim tek işlevim çalışanlarıma, zaten yapacakları işleri kakalamaktan ibaret. (Verdiğim görevlerin çoğu, tırışkadan işler yapan diğer müdürlerin yumurtladığı işler, haliyle benim işim iki kat tırışkadan.)

Bu göreve daha yeni geldim, günümün çoğu ne yapmam gerektiğini düşünmekle geçiyor. Çalışanları motive etmekten sorumluyum gibi görünüyor. Kendimi ne kadar zorlasam da maaşımı hak etmemi sağlayan faaliyetin bu olduğundan emin olamıyorum.

Ben'in hesabına göre, işinin dörtte üçü astlarına görev dağıtıp, orada olmasa da işin en iyi biçimde yapılacağını adı gibi bildiği halde iş süreçlerini takip etmekten oluşuyor. Çaktırmadan makul mantıklı bir şeylerle uğraşayım diyor ama üstleri kısa süre sonra fark edip kendi işiyle uğraşmasını söylüyorlar. Tabii, Ben o zaman daha iki buçuk aylık müdür, heyecanı bundan.

63 Örneğin, kısa süre önce yapılan bir araştırmaya göre, çalışanların yüzde 80'i müdürlerinin işe yaramaz olduğunu, onlarsız da işlerini aynı şekilde yapabileceklerini düşünüyor. Buna katılan kaç müdür çıkacağı meçhul ama iki elin parmaklarını geçerse şaşarım. ("Managers Can be Worse than Useless, Survey Finds," *Central Valley Business Times*, 5 Aralık 2017, <http://www.centralvalleybusinesstimes.com/stories/001/?ID=33748>, erişim tarihi 18 Aralık 2017.

İşine iyiden iyiye alışıp yeni hayatını kabullenince, başka bir mesajda son derece özlü anlatıldığı üzere, “orta yönetim kadrosunun tek işi[nin], alttakilerin ‘verimlilik kotalarını’ doldurmasını sağlamak” olduğunu anlayacak, akabinde de astlarının bozmaya çalışacağı biçimsel istatistiksel ölçütler uygulamaya başlayacak.

Denetilmeleri hiç de gerekmeyen insanları boş yere denetlemeye zorlanmak, sık karşılaştığım şikâyetler arasında. Aşağıda yerelleştirme müdür yardımcısı Alphonso’nun ifadelerine yer veriyorum:

Alphonso: Beş çevirmeni çekip çevirmekle yükümlüyüm. Gel gör ki ekip kendi kendini zaten rahatlıkla idare ediyor; kullanacakları araçları çok iyi biliyor ve zamanlarını son derece etkin kullanıyorlar. Ben “görevlerin bekçisi” gibi dikiliyorum ortada. İşler bana (iş idaresi için kullanılan çevrimiçi bir bürokratik araç olan) Jira aracılığıyla geliyor, ben de bunları ilgili kişilere aktarıyorum. Bir de müdürüme düzenli raporlar gönderiyorum, o da bunları üst yöneticiye gönderilecek “daha önemli” raporların arasına ekliyor.

Orta yönetim kademesi, temelde iş yığma ve kutu doldurma-cılığın birleşiminden oluşuyor gibi görünüyor.

Unutmadan, Alphonso’nun gerçekten yararlı bir işlevi vardı. İrlanda’dan çalışan çevirmen ekibine Japonya’daki merkezden çok az iş geldiği için herkesin işi başından aşkın sanılsın, kimseye yol verilmesin diye, ha babam raporları şişirmeye uğraşıyordu.

* * *

İlk grubun ardından, başkalarına tırıskadan işler yükleyen ikinci grup iş yığıcıcıyı inceleyelim.

İngiltere'nin önde gelen üniversitelerinden birinde stratejik dekanlık görevine getirilen ve sorunlarla dolu kampüse “stratejik liderlik” sunması beklenen Chloe ile açılışı yapalım. Bizim gibi hâlâ öğretmenlik ya da akademisyenlikten memnuniyet duyarak, akademik çarklarda öğütölmeye devam edenlerin en çok korktuğu sözcük “stratejik”tir. “Stratejik hedef tanımları” daha da kötüsü “stratejik vizyon belgeleri”, şirket yönetim tekniklerinin niceliksel performans değerlendirme yöntemleri gibi araçlarla akademik hayata sızmasını sağlayan öncülerdir. Bunlar, öğretmen ve akademisyenleri durmadan ne yaptıklarını değerlendirmek ve gerekçelendirmek zorunda bırakarak, asıl yapmaları gereken işlerden alıkoydukları için tüylerimizi diken diken ederler. Aynı şey her lafının arasında “kalite,” “mükemmeliyet,” “liderlik,” ya da “paydaş” laflarını sıkıştıran tüm belgeler için geçerlidir.

Bu yüzden Chloe'nin “stratejik liderlik” yaptığını okuyunca kendi kendime, “hem kendi işi tırışkadan hem de herkesin hayatına tırışkadan işler sokuşturuyor,” diye düşündüm.

Dediğim çıktı, ama bambaşka sebeplerle:

Chloe: Benim işimin tırışkadanlığı, üniversitelerde icra yetkisi olmayan, “stratejik” rollere sahip bütün dekanların, rektör yardımcılarının ve diğer yetkililerin işlerinin tırışkadan olmasından kaynaklanıyor. Üniversite bünyesinde gerçek iktidar ve sorumluluk getiren roller, paranın akış yolunun üstünde yer alanlar. Yetkili bir rektör yardımcısı ya da dekan (bütçeye yön verenler diyelim), para sopasını (ya da havucunu) kullanarak bütün bölümleri ne yapabilecekleri, yapmaları gerektiği ya da yapmak isteyebilecekleri konusunda ikna ya da teşvik edebilir, onlara baskı yapabilir, gözlerini korkutabilir, olmadı tek tek pazarlığa oturabilir. Stratejik dekanların ya da benzerlerinin elinde

böyle bir imkân yok. Bir kere icra yetkileri yok. Paraya, (yani eskiden duyduğum bir tanıma göre) “ikna gücüne ve nüfuza” sahip değiller.

Üniversite yönetim kadrosunda değilim; hedefler, genel strateji, performans ölçütleri, denetimler üzerine bağırış çağırış tartışmalarda herhangi bir rolüm yok. Elimde bütçe yok. Binalar, zaman çizelgesi ve işleyişe dair benzer meseleler üzerinde hiçbir söz hakkım yok. İşte bu nedenle ben de üniversite yönetiminin çoktan üzerinde uzlaştığı stratejilere takla attırıp yeni şeylermiş gibi sunuyorum.

Özetlersek, kadının asıl işi İngiltere’de akademik yaşamın merkezine hesap kitap işlerinin ve kutu doldurmanın yerleştiğini kanıtlayan, düzenli hazırlanan stratejik vizyon belgelerinden yumurtlayıp durmak.⁶⁴ Chloe’nin hiçbir söz hakkı olmadığından bir gölge oyunu oynadığı da söylenebilir. Ama hiçbir şey elde etmedi değil; günümüzde üniversite üst yönetimlerinde en önemli şeref payesi olarak kabul edilen, kendi küçük idari çalışanlar ordusuna kavuştu:

Chloe: Mesailerinin dörtte üçünü bana ayıracak bir kişisel yardımcı “Özel Proje Politika Destek Görevlisi”, bir de doğrudan bana bağlı doktoralı bir araştırma görevlisi verdiler ve *üstüne* yirmi bin sterlinlik “harcırah” eklediler. Başka bir deyişle tırıskadan bir işe, kamuya ait tonlarca para akıtıldı. Proje ve Politika Destek Görevlisi, proje ve politikalarda bana yardımcı olmak üzere hazır bekliyordu. Kişisel yardımcı parlak görünüyordu ama sonunda, övülen bir seyahat acentası ve mandıra sekreteri oldu. Yardımcıya

64 Göreceğimiz gibi Amerika’da da, dünyanın geri kalanında da durum aynı.

ihtiyaç duymadan tek başına çalışan bir araştırmacı olduğundan, araştırma görevlisi de zaman ve para israfından başka bir şey değildi.

Özetle, iki yılımı bu insanlara ve kendime iş uydurmakla geçirdim.

Chloe, hakikaten de oldukça yüce gönüllü bir patronmuş. Kendi vaktini bir kenara atılacağını bildiği stratejiler geliştirmekle harcarken, özel projeler görevlisi “tarife senaryoları hazırlayarak ortalıkta koşturuyor”, yararlı istatistikler topluyormuş, kişisel yardımcı Cloe’nin ajandasını tutuyor, Araştırma Görevlisi de kendi araştırmasıyla meşgul oluyormuş. Her şey son derece masum görünüyor değil mi? En azından birbirlerine zarar vermemişler. Kimbilir, Araştırma Görevlisi belki insanlığın bilgi dağarcığına önemli katkı sağlamıştır. Ama Chloe’ye göre bütün bu düzende tuhaf, rahatsız edici bir şey vardı. Chloe, gerçek yetkilere sahip olduğu takdirde zararlı şeyler yapma ihtimali olduğunu fark etmişti. Dekanlığının üçüncü yılında, kısa süreliğine eski bölümünün başına geçme gafletinde bulunup işine dışarıdan bakma şansı yakalayan Chloe, altı aya kalmadan dehşet ve tiksintiyle istifayı basmıştı:

Chloe: Bölüm başkanı olarak geçirdiğim kısacık süre, asıl yaptığım işin en az yüzde doksanının tırışkadan olduğunu hatırlamamı sağladı. Fakülte dekanının, emir komuta zincirinin daha üst mertebelerine göndereceği strateji belgeleri için gereken formları doldurmak; araştırma ve eğitim faaliyetlerinin denetim ve gözetimiyle ilgili kucak dolusu belge hazırlamak, bölümlerin halihazırda ellerinde bulunan para ve personele duyulan ihtiyacı gerekçelendiren beş yıllık plan, ardından yeni bir plan, sonra yeni bir

plan daha oluşturmak. ekmeceye atılıp çürümeye terk edilecek yıllık kanaat notları hazırlamak. Kuşkusuz, bölüm başkanı olarak bunların yapılması için çalışanları işe koşmak. Tırışkadan işler elden ele...

Ne mi düşünüyorum? Tırışka üreten şey, kapitalizmin kendisi değil.⁶⁵ Asıl suçlu karmaşık örgütlenmelerde uygulanan işletmeci ideolojiler. İşletmecilik gelip koltuğuna yerleşince, üniversitelerin esas yaşam kaynağı olan eğitim öğretimden bağımsız, sanki başka bir yatakta akan bir dönüşüm gerçekleşir; stratejiler, performans hedefleri, denetimler, gözden geçirmeler, kanaatler, yenilenen stratejiler sarmalında ter döken, tek görevleri işletme çarklarının dönmesini sağlamaktan ibaret akademisyen orduları oluşur.

Son sözü Chloe söylemiş olsun.

Chloe en azından önce kendi personelini edinmiş, daha sonra onlara ne iş vereceği sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Hem kamuda hem özel sektörde bir dolu iş yığıcılık koltuğunda oturmuş Tania ise sıfır kilometre tırışkadan mevkilerin nasıl ortaya çıktığına ışık tutuyor. Bu bölümde geliştirdiğim tipolojiyi tamamen yansıtan bu örneğin eşi benzeri yok. Araştırmamın sonuna doğru, yeni şekillendirdiğim beş parçalı sınıflandırmamı Twitter’da paylaşarak yorum, düzeltme ya da tepki istedim. Tania listedeki iş tiplerinin her birine uygun düşen deneyimleri olduğunu söyledi:

65 Chloe burada konuya dair ilk makalemin evonomics.com’da çıkan halinin başlığına atıfta bulunuyor olabilir. Yazı “Why Capitalism Creates Pointless Jobs” (Kapitalizm Neden Manasız İşler Yaratıyor?) başlığıyla yayımlanmıştı. Bana ait değil. Soyutlamalara eylemlilik yakıştırmamaya özen gösteririm.

Tania: Tırışkadan işler sınıflandırmanıza göre iş yığıcı olduğumu söyleyebiliriz. Toplam 600 milyon dolarlık kaynağı ve bin kişilik kadroyu idare eden iki farklı firmanın insan kaynakları, bütçe, hibe, sözleşme ve seyahat işlerini düzenleyen bir şirketin iki müdür yardımcısından biri idim.

Yönetici (yahut işlevsel boşlukları doldurmaya çalışan bir yamacı) olarak, yeni birilerini işe alarak örgütsel açığı kapamak gerektiğini fark edersiniz. Ya kendi birimime bir yamacı ya da kutu doldurucu lazımdır ya da diğer müdürlere tırışkadan olmayan işleri yapacak birileri gerekir. Belki de kendi infazcı ve emir eri kotalarını doldurmaya çalışıyorlardır.

Yamacılara, hem otomatik hem personel iş akışlarını düzenleyen ama esasen doğru dürüst işlemeyen program-yönetim sistemlerinin neden olduğu zararı telafi etmeleri için gerek duyarım. Ama bu yamacıların; işini iyi yapamayan bir kutu doldurucunun, hatta yirmi beş yıl muazzam bir performansla tırışkadan olmayan işler yapan, eski müdürlerinin hepsinden tam not almış kadrolu bir astın eksiklerini giderdikleri de olur.

Bu son nokta önemli. Şirketlerde bile sıradan ama sicili başarılarla dolu kıdemli çalışanları yetersizlik bahanesiyle kapı dışarı etmek, kolay iş değil. Bu insanlarla baş etmenin en kolay yolu, devlet bürokrasilerinde yapıldığı gibi “yukarı postalamaktan” yani daha yüksek görevlere getirerek başkalarının başına bela etmekten geçer. Ama Tania sıradüzenin tepesine gelip dayandığından, beceriksizler ne kadar yukarı postalanırsa postalsın hepsiyle kendisi uğraşmak zorunda kalıyordu. Yalnızca iki seçeneği vardı. Beceriksizleri anlamlı bir sorumluluk taşımadıkları

tırışkadan makamlara atayacak, henüz yeterli mevki icat edilme-mişse kalanları yerinde bırakacak, bir taraftan da işlerini yapması için başkalarını alacaktı. Ama bu sorunu çözmüyordu, çünkü ikinci seçenek pek işlemiyordu. Beceriksizin yerine onu başka yere göndermeden yeni birini almanıza imkân yoktu. Öyleyse siz ne yapıyorsunuz; bir dolu tırışkadan güzellemeyle şişirdiğiniz yeni bir iş yaratıp, beceriksizlerin işini yaptıracığınız insanları bu tırışkadan makama alıyorsunuz. Artık her fırsatta, yapmasını istemediğiniz işler için aldığınız insanların o makamlar için biçilmiş kaftan olduğunu dile getirir oluyorsunuz. Bu öyle muazzam bir iş yükü ki ben anlatırken yoruldum:

Tania: İş sınıflandırmaları ve görev tanımları oturmuş kuruluşlarda adı ve görev tanımı belli, boş bir pozisyon olmalı ki birilerini işe alabilesiniz (Kendi kendine mükemmel işleyen bir tırışkadan işler ve gereksizlik evreni. Koca koca teklifler ya da ihale dosyaları hazırlayan insanların dünyasını andırıyor.).

Sadede geleyim; tırışkadan bir iş yaratılması söz konusu pozisyonun amaçlarını, işlevlerini ve iş için istenen nitelikleri, çalıştığım ajansın insan kaynakları personelinin ve personel idaresi biriminin belirlediği formata ve özel bürokratik ıvır zıvıra uygun olarak dile getiren, koca bir tırışkadan nağmeler evreni oluşturulmasını da gerektiriyor.

Bu aşamadan sonra aynı türden, uzun mu uzun bir iş ilanı hazırlanacak. İşe uygun olduğunu düşünenler, ajansın kullandığı işe alım yazılımının arama yapabileceği şekilde, ilanda yer alan bütün temaları ve laf salatasını içeren özgeçmişler sunacaklar. Biri işe alındıktan sonra da yapılması gereken işler, yıllık performans değerlendirmesinin temelini oluşturacak bir belgeye tek tek yazılacak.

İş başvurusunda bulunan bütün adaylar işe alım yazılımını doldurup yüz yüze görüşme aşamasına geçebilsinler diye özgeçmişleri tek tek düzeltiyorum. Çünkü eğer yazılımı geçemezlerse, ben de onları değerlendiremiyorum.

Şimdi bunu kıssadan hisseye dökelim: Yine feodal lord oldunuz. Bir bahçıvan işe alıyorsunuz. Büyük bir sadakatle yirmi yıl hizmet eden adam, yaşlandıkça ayyaşlaşıyor. Papatyalar her yana yayılıyor, hasirotları ölmeye yüz tutarken adam çiçek tarhlarının arasında sızmış yatıyor. Ama herifçioğlunun arkası sağlam, adamı kovduğunuz, kapışmak istemediğiniz birilerinin kulağına gidebilir. Çaresiz, görünüşte kapı kollarını parlatmakla, birtakım başka bok püsürle uğraşmakla görevli yeni bir hizmetçi alıyorsunuz. Ama kapı kollarını parlatmak için aldığınız yeni uşağın aynı zamanda esaslı bir bahçıvan olduğundan eminsiniz. İşler tıkrırında. Yok, değil. İş dünyasında, öyle torbadan yeni bir hizmetçi çıkarıp, (“Geçiş Yolları Yüksek Kâhyası” gibi) cafcacı bir unvan uydurup, sonra da gerçek işinin eski bahçıvan sızdığında yerine bakmak olduğunu söyleyemezsiniz. Kapı kolu parlaticısının yalandan görevlerini ve işlevlerini son derece özenli bir biçimde tanımlamanız gerekir. Sonra yeni bahçıvanınızın krallıktaki en âlâ kapı kolu parlaticısıymış gibi davranması için ona yol yordam öğretir, göstermelik iş tanımını da performans değerlendirmesi denen dönemsel kutu doldurma ayınlarının temeli olarak kullanırsınız.

Bahçıvanınız bu süreçte içkiye tövbe etti, işine karışan genç serseriye de dehledi diyelim, o zaman da nur topu gibi tam zamanlı bir kapı kolu parlaticınız olur.

Tania bu yöntemin, iş yığıcılar için tırıškadan iş yaratmanın bin bir yolundan sadece biri olduğunu söylüyor.

çok yönlü karmaşık tırışkadan işlere dair

Bu beş kategori eksiksiz değil, kuşkusuz başkaları da tasarlanabilir. Duyduğum, yabana atılması güç önerilerden biri “hayali arkadaşlar” kategorisiydi. Bu kategoriyi, insanlıktan nasibini almamış kurumsal bir ortamı güya insanileştirmek üzere işe alınan, ama esasen çalışanları teşekküllü hayali oyunlar oynamaya zorlayan kişiler oluşturunuyordu. İlerleyen sayfalarda insanların zorla gönderildiği “yaratıcılık” ve “farkındalık” seminerleri, zorunlu hayır etkinlikleri örneklerinden bahsedilecek. Meslek hayatları daha dostane bir ofis ortamı yaratmak için kostümlere bürünmekten ve muhtemelen kendi hallerine bırakıldıklarında daha mutlu olacak insanlara saçma sapan oyunlar tasarlamaktan ibaret çalışanlar var. Bunları bir nevi kutu doldurucu olarak düşünmek mümkün ama pekâlâ kendi başlarına bir olgu olarak da görülebilirler.

Yukarıdaki örneklerin akla getirdiği üzere bazen işin tırışkadan olduğu açıktır ama beş türden hangisine ait olduğunu kestirmek zordur. Çoğu kez birden çok tipin niteliklerini taşıyormuş gibi görünür. Bir kutu doldurucu aynı zamanda emir eri olabileceği gibi kuruluşun dahili kurallarının değişmesiyle, kendini yalnızca emir erliği yaparken bulabilir. Bir emir eri mesaisinin yarısını yamacılıkla geçiriyor olabilir. Söz konusu emir eri, şirkette bir sorun çıkması ve patronun boştaki peyklerinden birini neticelerle ilgilenme işine koşmanın sorunu çözmekten daha kolay olacağına karar vermesiyle, tam zamanlı bir yamacıya dönüşebilir.

İcra yetkisi olmayan dekan Chloe’yi hatırlayın. Bir bakıma Chloe de emir eriydi; işgal ettiği mevki üstleri tarafından büyük oranda simgesel gerekçelerle yaratılmıştı. Astarları içinse iş yığıcıydı. Kendisinin ve altındakilerin yapacak pek işi olmadığından

bir kısım vaktini yamayabilecekleri sorunlar aramaya vakfetti ve bu çabasını, kendisine birtakım yetkiler verilse dahi işinin çoğunlukla kutu doldurma alıştırmalarıyla sınırlı kalacağını ayırdına vardığı ana dek sürdürdü.

Aldığım mesajlardan biri, müşterileri arasında önemli bilgi teknolojileri şirketlerinden birinin de (Apple diyelim. Öyle mi değil mi bilmiyorum. Hangisi olduğunu söylemedi.) bulunduğu bir tele-pazarlama firması çalışanından geliyordu. Görevi şirketleri arayıp bir Apple satış temsilcisi tarafından aranmaya ikna etmektir. Sorun, arayabileceği tüm şirketlerin halihazırda kendilerine özel, genellikle de kurum içinde çalışan Apple satış temsilcileri olmasıydı. Dahası, hepsi de pekâlâ bunun farkındaydı.

Jim: Teknoloji devi müşterimizin satış temsilcilerinden birinin halihazırda ve kurum içi hizmet verdiği müstakbel alıcıların, söz konusu devin satış temsilcilerinden biri tarafından aranmasının değeri konusunda nasıl ikna edileceğini müdürlerime defalarca sordum. Kimisi bedbahtlıkta benimle yarışlıyordu ama daha etkili müdürlerim sabırla esas noktayı gözden kaçırdığımı anlattılar. Görüşme ayarlamak için yapılan aramalar toplumsal incelik oyunundan başka bir şey değildi.

Müstakbel alıcılar işle ilgili bir sorunu çözeceğini düşündüklerinden değil, kabalık olmasın diye görüşmeleri kabul ediyorlardı.

Bu, manasızlığın şahikası olabilir ama mesele şu: Hangi kategoriye dahil edilecek? Jim'in tele-pazarlamacı olması hasebiyle infazcı sınıfına girdiğine kuşku yok. Ama tüm amacı insanları kutu doldurmaya yönlendirmek olan bir infazcıydı.

Belirsizlik içeren başka birçok yönlü iş kategorisi olarak şamar oğlanlarından bahsedilebilir. Emir eriyle yamacı bileşimi olarak görülebilirlerse de kendilerine has kimi nitelikleri vardır. Şamar oğlanları büyük oranda meşru şikâyetlerle mutahap olması için işe alınan ama bu göreve şikâyetler konusunda elinden bir şey gelmeyeceği için getirilmiş alt kademe çalışanlardır.

Şamar oğlanı, bürokrasilerin çok iyi tanıdığı bir rol. İşi-marangoz-gelmediği-için-özür-dilemek-olan-adam bir çeşit şamar oğlanı olarak görülebilir. Öyleyse yaptığı iş, alışılmadık ölçüde kıyak. Çünkü bağırıp çağırması, masaları yumruklaması ya da sinirlerinin altüst olduğunu ortaya dökmesi beklenmeyen üniversite hocaları ve idarecilerinden başkasıyla mutahap olması gerekmiyor. Başka durumlarda şamar oğlanlığı gerçekten tehlikeli olabilir. 2008 yılında İngiltere'ye ilk ayak bastığımda, kamu binalarında asılı duran ve vatandaşlardan rütbesiz memurlara fiziksel saldırıda bulunmamalarını rica eden uyarıların bolluğu çok dikkatimi çekmişti. (Bunun dile getirilmesi ihtiyacına şaşırmıştım. Demek ki gerçekten varmış.)

Kimi zaman Kanada'da bir üniversitenin çalış ve oku programına kaydolan, öğrenci işlerinde oturup yanlış form dolduran insanları arama ve yeniden doldurmaları gerektiğini söyleme görevi verilen Nathaniel'in durumunda olduğu gibi, şamar oğlanları ne işe yaradıklarının pekâlâ farkındadır. ("Göz önündeki çalışanların hepsinin öğrenci olması, insanların öfkeye kapılmalarının önüne set çekiyordu. Sinirleri kalkan birine hemen 'kusura bakma adamım, farkındayım, tırışkadan. Ama ben de öğrenciyim,' diyordunuz.") Sağlığıyla insana dokunan şamar oğlanları da olabilir:

Tim: Yazları bir üniversite yurdunda çalışıyorum. Üç yıldır bu işi yapıyorum fakat bugün halen yapmam gerekenlerin ne olduğuna dair fikrim yok.

Öncelikle söyleyebilirim ki danışmada fiziksel olarak yer kaplamak iş tanımına dahil gibi duruyor. Zamanımın yaklaşık yüzde yetmişini böyle harcıyorum. Bu görevi yerine getirirken, aylıklık etme ve dolaplarda bulduğum lastiklerden lastik toplar yapma gibi “kendi işlerimle ilgilenme” serbestisine sahibim. Bununla meşgul değilsem ofis e-posta hesabına bakıyor olabilirim (Tabii ki bunun için ne eğitimim ne de idari yetkim var, e-postaları patronuma göndermekten başka bir şey yapamıyorum.). Paketleri kapıdan kargo odasına gideceklerin oraya taşıyor olabilirim, telefona bakıyor olabilirim (Tekrarlıyorum, hiçbir şey bilmiyorum, nadiren arayanın işine yarayacak bir cevap verebiliyorum.), yazı masası çekmecelerde 2005 yılından kalma ketçap paketleri buluyor ya da birinin çöp öğütücüsüne üç çatal düşürdüğünü veya lavabonun çürümüş yiyecek kustuğunu söylemek için bakım onarım departmanını arıyor olabilirim.

Buna ilaveten hiçbir şekilde benim suçum olmayan şeyler için yani mesela çöp öğütücüsüne üç çatal düşürdüler diye, yakında inşaat var diye, kira borcunu hafta içinde ödemeyen birinden nakit olarak 1.400 dolar almam yasak ve patronum da hafta sonları çalışmıyor diye, hatta belki de *The Bachelor* dizisini izleyecekleri doğru dürüst bir televizyon yok diye insanlardan laf işitiyorum.

Bağırarak bir tür duygusal boşalma yaşadıklarını varsayıyorum, zira ben on dokuz yaşındayım ve açıkça, acınacak kadar yetkisizim.

Bu görevleri yerine getirmek için saatte on dört dolar alıyorum.

Yüzeysel bakıldığında Tim, Hollandalı yayınevinin gereksiz respsiyonisti gibi basit bir emir eri sanılabilir. Orada oturan biri olmazsa, görüntü hoş olmaz. Ama aslında Tim'in işverenlerine verdiği asıl hizmet, kızgın öğrencilerin hırslarını kendisinin üzerinde çıkarmalarını sağlamak da olabilir. Yoksa üç yıldır onu neden tamamen karanlıkta bıraksınlar? Şamar oğlanını bir tırışkadan iş kategorisi yapmaktan çekinmemin sebebi ortada gerçek bir hizmetin olması. Tim, işi marangoz gelmediği için özür dilemek olan adam gibi yapısal bir hatayı telafi etmiyor.

Tim, kalabalık genç nüfus bir yere toplandığında içlerinden aptalca şeylerden öfke nöbetlerine kapılan birileri çıkacağı ve Tim'in işvereni bu öfkenin kendisini değil, bir başkasını hedef almasını istediği için orada. Başka bir deyişle Tim'in işi boktan, ama tırışkadan mı orası çok net değil.

ikinci dereceden tırışkadan işler üzerine bir çift söz

Belirsizlik içeren son kategori, kendi başlarına manasız olmakla beraber manasız girişimleri desteklemek üzere yapıldıkları için manasız olan işleri kapsıyor. Tırışkadan bir şirketin temizlikçileri, güvenlik, bakım ve diğer destek hizmetleri çalışanları ilk akla gelen örneklerden. Alman askerinin bilgisayarını birkaç oda ileri taşımak için gereken evrak işiyle uğraşan Kurt'un şirketini düşünün. Nouri'nin çalışmayan bir algoritmayı pazarlayan şirketini düşünün. Sürüsüne bereket sahte tele-pazarlama ve yasal yeterlilik şirketinden herhangi birini düşünün. O ofislerin her birinde, bitkilerin sulanması gerekiyor. Tuvaletlerin temizlenmesi gerekiyor. Haşereyle mücadele edilmesi gerekiyor. Söz konusu şirketlerin önemli bir kısmının, bünyesinde her tür müesseseyi

barındıran, böylelikle herhangi bir temizlikçinin, elektrikçinin ya da ilaçlamacının yalnızca faydasız uğraşlarla ilgilendiklerine inananlara hizmet verme ihtimalini ortadan kaldıran büyük ofis binalarında faaliyet gösterdiği doğru olmakla birlikte, tırışkadan işlere yönelik yapılan temizlik ya da elektrik işinin oranını ölçsek, son derece yüksek bir rakam çıkardı. (Aslına bakarsanız, YouGov anketi doğruysa rakamın yüzde 37 olduğunu varsayabiliriz.⁶⁶)

İşlerin yüzde 37'si tırışkadan, kalan yüzde 63'ün yüzde 37'si de tırışkadan işlerin hizmetindeyse, tüm emeğin yarısından biraz fazlası, kelimenin en geniş anlamıyla tırışkadan işler sektöründe yer alıyor demektir.⁶⁷ Bunu yararlı mesleklerin tırışkadanlaştırılmasıyla (ofis işlerinde en az yüzde 50, diğer alanlarda muhtemelen daha az) ve varlığı herkesin çok çalışmasından kaynaklanan (birkaç örnek vermek gerekirse köpek yıkamacıları, gececi pizza teslimatçıları gibi) işlerle birleştirirseniz, haftalık çalışma süresini kimsenin pek ruhu duymadan on beş, hatta on iki saate çekmemiz işten değil.

özetle “tırışkadan bir iş yapıp farkında olmamak mümkün mü?” sorusuna döndüğümüz son bir not

İkinci dereceden tırışkadan işler fikri, tırışkadan işlerin ne kadar öznel yargı meselesi, ne kadar nesnel gerçeklik olduklarını

66 Manasız uğraşların yararlılara nazaran daha az ya da daha çok destek işi gerektirdiğine inanmamızı gerektirecek bir sebep yoksa, bu rakamı kabul etmemiz gerekir.

67 Bu rakamın kesin olmadığı açık. Bir kere çok sayıda temizlikçi, elektrikçi, inşaatçı vs. şirketler için değil özel kişiler için çalışıyor. Sonra, işlerinin tırışkadan olup olmadığı konusunda kafası karışık yüzde 13'lük bir kitle var. Yüzde 50 rakamı (net olarak yüzde 50,3) bu iki etmenin kabaca birbirini götürdüğünü varsayıyor.

tekrar düşünmemize yol açıyor. Şahsen tırışkadan işlerin son derece gerçek olduğuna inanıyorum. Yalnızca çalışanın yargısına dayanabileceğimizi söylerken onlar hakkında gözlemci olarak bilebildiklerimizden bahsediyorum. Okura bir hatırlatma daha yapmak isterim; işin gerçekte bir şey yapıp yapmadığını araştıran fiiliyata dair soruda işçinin yanıtını kabul etmeyi doğru buluyorum, ancak söz konusu işin *değerli* bir şey yapıp yapmadığına dair daha karmaşık meseleye en iyi yaklaşımın, sektörde çalışanların genel fikrine bakmak olduğunu düşünüyorum. Aksi halde aynı ofiste aynı işleri gören otuz hukuk danışmanından yirmi dokuzunun, işlerinin tırışkadan olduğunu düşündükleri için tırışkadan işleri olduğunu, ama aksi görüşteki gerçek inanç sahibinin işinin tırışkadan olmadığını söylemek gibi saçma bir noktaya sürükleniriz.

Bireysel algı dışında hiçbir gerçeklik olmadığı şeklindeki felsefi bakımdan sorunlu fikri savunmuyorsanız, insanların ne yaptıkları konusunda yanılıyor olabilecekleri ihtimalini reddetmeniz zor. Bu, kitabın amaçları açısından ciddi bir sorun teşkil etmiyor, çünkü daha önce söylediğim gibi benim esas ilgilendiğim şey öznel unsur. Ekseriyetimizin yaptığı işin toplumsal fayda ya da toplumsal değerden yoksun olduğuna içten içe inanarak çalıştığı gerçeğinin psikolojik, toplumsal ve siyasal etkilerini anlamak üzere bir toplumsal fayda ya da toplumsal değer kuramı önermek, temel hedeflerim arasında yer almıyor.

Ayrıca insanların *genellikle* yanılmadığını varsayıyorum, dolayısıyla örneğin ekonominin hangi kesimlerinin gerçek, hangilerinin tırışkadan olduğunu gerçekten ortaya çıkarmak istediğinizde bunun en iyi yolu hangi sektörlerde çalışanların çoğunun işini manasız bulduğuna, hangi sektörlerdekilerin bulmadığına bakmaktır. Hatta kendilerini bu sonuca götüren zımni toplumsal değer kuramını ortaya çıkarmaya çalışabilirsiniz. Birisi “işim

tamamen manasız” derken işe koştuğu dile getirilmeyen kıstaslar nedir? Özel efekt sanatçısı Tom gibi bu meseleye kafa yormuş olanlar bunun cevabını rahatlıkla verebilir. Diğer durumlarda, çalışanlar bir kuram ortaya koyamazlar ama tam bilince çıkmamış bir düzeyde bile olsa varlığını kesin olarak hissedersiniz. O halde insanların kullandığı dile bakarak ve işe yönelik reflekslerini gözleyerek kuramı ortaya çıkarmanız gerekir.

Benim için mesele değil. Neticede antropoloğum. Bizi insanların gündelik eylem ve tepkilerinin arkasında gizlenen kuramı açıklığa kavuşturalım diye yetiştiriyorlar. Ama tabii herkesin kuramının bir olmaması gibi bir sorun var. Örneğin bu araştırma sırasında, bankacılık sektöründe çalışanların çoğunun, banka faaliyetlerinin yüzde 99’unun insanlığa hiçbir şekilde yarar sağlamayan tırıskadan işler olduğu kanaatini içten içe taşıdığı dikkatimi çekti. Sektörde çalışan diğerlerinin bu değerlendirmeye karşı olduğunu yalnızca varsayabilirim. Burada bir örüntü var mı? Kanaatler kıdeme göre değişiyor mu? Daha yüksek makamdakilerin, bankacılığın toplumsal faydalarına inanma olasılığı daha mı fazla? Yoksa birçoğu işinin hiçbir toplumsal değeri olmadığını gizliden gizliye kabul ediyor ama bunu dert etmiyor mu? Hatta belki de kendilerini romantik birer korsan ya da tokatçı gibi görüyor, işlerinin kamuya fayda sağlamadığını bilmekten zevk alıyorlardır, ne malum öyle olmadığı? Kesin konuşmak mümkün değil (Gerçi Jeffrey Sachs’ın önceki bölümdeki ifadeleri, en tepedekilerin çoğunun her şeye hakkı olduğunu düşündüğünü gösteriyor.)

Yaklaşımına sorun teşkil eden asıl nokta, herkesin en tırıskadan işler arasında gösterdiği meslekleri yapan ama işlerini hiç de öyle görmeyenler. Bu konuda ayrıntılı karşılaştırmalı bir çalışma yapılmış değil ama kendi verilerime bakınca kimi ilginç örüntüler gözüme çarptı. Sadece bir elin parmakları kadar avukat (buna

mukabil çok sayıda yasal emir eri) ve yalnızca iki halkla ilişkilerci benimle iletişime geçti. Lobicilerden hiç ses çıkmadı. Buradan bunların büyük oranda tırışkadan olmayan meslekler olduğu sonucuna mı varmalıyız? Şart değil. Sessizliklerine başka açıklamalar getirilebilir. Örneğin Twitter'da pek takılmıyor olabilirler ya da takılanlar yalan söylemeye daha yatkın olabilirler.

Son bir not olarak, işlerinin manasız olduğunu reddetmekle kalmayıp ekonomimizin tırışkadan işten geçilmediği fikrine peşinen düşmanlık sergileyen bir grup olduğunu eklemeliyim. Söz konusu grup, tahmin edilebileceği gibi işletme sahiplerinden ve insanları işe alma ve işten atma yetkisine sahip olanlardan müteşekkil. (Tania bu bakımdan istisna teşkil ediyor gibi görünüyor.) Doğrusunu söylemek gerekirse öfkeli girişimci ve idarecilerin, bütün öncüllerimin hatalı olduğunu iddia eden mesajlarına yıllardır, düzenli aralıklarla maruz kalıyorum. Hiç kimse, diyorlar, lüzumu olmayan bir çalışan için şirketin parasını harcamaz. Mesajların hemen hiçbirinde dişe dokunur bir argüman sunulmuyor. Çoğu ileti şu bildik döngüsel savı sürdürüyor: Piyasa ekonomilerinde bu bölümde anlatılanların hiçbirinin yaşanması mümkün değildir, dolayısıyla yaşanmamıştır, bu yüzden işlerinin değersiz olduğu zannına kapılanlar ya kandırılmış ya büyüklük taşıyor ya da işlevlerinin gerçek niteliğinin farkında değillerdir. Zira bu işlevlerin ne olduğunu ancak yukarıdakiler net olarak görebilir.

Bu yanıtlara bakınca en az bir grup insanın işlerinin tırışkadan olduğunu gerçekten de fark etmediği sonucuna varmak işten değil. Ama elbette bunun sebebi, tepe yöneticilerin yaptıklarının aslında tırışkadan olmaması. Yapıp ettikleri öyle ya da böyle dünyayı değiştiriyor. Onlar, yarattıkları sürüsüne bereket tırışkadanlığı görmüyorlar o kadar.

Üçüncü Bölüm

Tırışkadan İşleri Olanlar Neden Habire Mutsuz Olduklarını Söylerler?

(Manevi şiddet Üzerine, Birinci Fasıl)

İşyerleri faşist alanlardır. Yaşamınızı yiyip bitirmek için tasarlanmış tarikatlardır. Patronlar, ejderhaların altın istiflemesi gibi zamanınızı istifliyorlar.
—Nouri

Bu bölümde tırışkadan bir işe sıkışıp kalmanın psikolojik ve ahlaki etkilerini incelemeye başlıyorum.

Özellikle herkesin aklına gelen şeyi, bunun neden problem olarak görüldüğünü sormak istiyorum. Daha net sorayım, manasız işler neden insanlarda belli aralıklarla mutsuzluğa neden oluyor? Bunun için görünürde pek bir sebep yok. Hiçbir şey yapmasınlar diye paraya boğulan insanlar bunlar. Hele de kendi hallerine bırakılıyorlarsa, ne kadar şanslı olduklarına şükretmeleri gerekir. Hakikaten de böyle işler buldukları için akılcıktan da birtakım mesajlar aldım, ama toplansanız iki elin

parmaklarını geçmez.⁶⁸ Geri kalanı, içinde bulundukları ruh halinden ötürü şaşkına dönmüştü. Kendilerini neden bu kadar değersiz hissettiklerini, keyifsiz olduklarını anlamakta zorlanıyorlardı. Hislerinin sebebini açıklayamamak ve yanlışın nerede olduğuna dair hiçbir şey bilmemek de dertlerine dert katıyordu. Kürek mahkûmları en azından mazlum olduklarını bilirler. Saati 18 dolardan yedi buçuk saat bilgisayar başında bir şeyler yazıyor numarasına yatmaya zorlanan bir ofis çalışanı veya yılda 50 bin dolara her hafta aynı yenilik ve yaratıcılık seminerini vermeye zorlanan en kıdemsiz danışman ise sadece kafasının karıştığıyla kalıyor.

Daha önce borç üzerine yazdığım bir kitapta “ahlaki karmaşa” olgusuna değinmiştim. İnsanlık tarihi boyunca ahlakın özünü borcunu ödemenin oluşturduğuna, tefecilerin de habisliğine inanıldığını söylemiştim. Tırıskadan işlerin artışı çok yeni bir olgu olsa da şimdiden benzer bir ahlaki utanç yarattığı kanısındayım. Bir taraftan herkesin kendi çıkarına göre hareket edeceğine, yani en az emek ve zaman harcayarak mümkün olan en yüksek karşılığı alacağı yere kapak atacağına inanmaya teşvik ediliyoruz. İnaniyoruz da. Oturmuş ahkâm keserken tam da bu inancı dile getiriyoruz. (“Yoksullara para dağıtamayız ya! İyi valla, çalışmasınlar besleyelim.”) Öte yandan kendi deneyimimiz, yakınlarımızın deneyimleri bu inançla epey çelişiyor. İnsanlar aklımızdaki insan doğası kuramına uygun davranış ve tepkilerde bulunmuyorlar. Bunun mantıklı tek bir sonucu var: Bu kuramlar insan doğasının kimi temel hususiyetleri konusunda hatalılar.

Bu bölümde anlamsız buldukları angaryalarla uğraşan insanların neden mutsuz olduğu sorusunu sormakla yetinmiyorum.

68 Gördüğümüz üzere bana yazanların bile kafası son derece karışık.

Bu mutsuzluğun insana ve insan olmanın manasına dair neler anlatabileceğine de kafa yormak istiyorum.

arpalığa düşen ama işleri yüzüne gözüne bulaştıran genç hakkında

Bir öyküyle başlayalım. Buyrun, insanın saçını başını yolduracak kadar manasız bir yerden iş dünyasına adım atan Eric anlatıyor:

Eric: Bir sürü saçma sapan işe girdim çıktım ama en halis muhlis tırışkadan işim 10 yıl kadar önce, mezuniyetin hemen ardından girdiğim ilk “mesleki işimdi”. Ailemde üniversiteye giden ilk çocuktum, yüksek eğitimin amacına dair çocukça bir saflıkla, üniversitenin akla hayale gelmez kapılar açacağını sanmıştım.

Olmadı. Bahtıma çıka çıka Pricewaterhouse-Coopers, KPMG gibi şirketlerde, mezun eğitim programları çıktı. Ben de mezun ayrıcalıklarım sayesinde kütüphaneden aldığım Fransız ve Rus romanlarını okuyarak altı ay boyunca işsizlik maaşımı yedim. Derken baktım işsizlik maaşıyla olmuyor, bir işe başvurdum, onların da alacağı tuttu.

Büyük bir tasarım firmasında “Arayüz Yöneticisi” olacaktım. Arayüz dedikleri, şirket işlerinin İngiltere’deki yedi şube arasında paylaştırılması için geliştirilmiş, grafik kullanıcı arayüzü esaslı, dahili bir ağ idi. İçerik idaresini bu program üzerinden gerçekleştiriyorduk.

Eric çok geçmeden kuruluştaki bir iletişim sorunu yüzünden işe alındığını fark etti. Yani kendisi bir yamacıydı, koca bilgisayar sisteminin sebebi, ortakların telefonda iki dakika konuşarak eşgüdüm sağlamayı becerememeleriydi:

Eric: Şirket çok ortaklıydı, her şube bir ortak tarafından yönetiliyordu. Hepsi de özel okullardan ve hatta aynı tasarım okulundan (Kraliyet Sanat Koleji) çıkmış gibiydi. Kırklı yaşlarını sürüyorlardı ama aşırı rekabetçi bir grup okul çocuğu gibilerdi. Birbirlerinin ihalesine teklif verirlerdi, birkaç kere iki üç farklı şubeden çalışanlar aynı müşterinin kapısında karşılaştılar, tekliflerini iç karartıcı bir iş hanı otoparkında ayaküstü birleştirmek zorunda kaldılar. İşte arayüz bu ve benzeri bir dolu beceriksizliği tekrar tekrar yaşamak istemeyen şirketin yedi şubesi arasındaki işbirliğini parmakla gösterilir hale getirecekti. Benim işim de arayüzün geliştirilmesine yardım etmek, programı kullanmak ve personele tanıtmaktı.

Çok geçmeden Eric'in yamacı değil kutu doldurucu olduğu anlaşıldı. Ortaklardan biri projede ısrar etti, diğerleri de tartışmaktansa sessiz kalmayı yeğlediler ama sonra da çalışmasın diye ellerinden geleni artlarına koymadılar:

Eric: Projeyi yalnızca fikri ortaya atan ortağın istediğini, diğerlerinin hiç oralı olmadıklarını fark etmem gerekirdi. Yoksa niye tarih mezunu, iletişim teknolojilerinin i'sini görmemiş yirmi bir yaşında bir delikanlıya maaş versinler? Gidip üç beş dolandırıcıdan piyasadaki en ucuz yazılımı almışlar. Program böcekten geçilmiyordu, dokunsan çökecekti, Windows 3.1 ekran koruyucu bile daha yakışıklıydı. Programla verimlilikleri ölçülecek, klavye hareketleri takip edilecek ya da şirketin internet bağlantısından porno paylaştıkları tespit edilecek diye çalışanların aklı çıkıyordu. Kimse programa elini sürmek istemedi. Kodlama bilmi-

yordum, yazılım geliştirme bilmiyordum, programı düzeltmek için yapabileceğim hiçbir şey yoktu. Onlar da beni doğru dürüst çalışmayan, kimsenin istemediği bu bokun satış ve idaresiyle görevlendirdiler. Birkaç ay içinde kafası karışmış birkaç tasarımcıya dosya yüklemeyi anlatmak ya da adres defterinde e-posta adresi aramak dışında hiçbir şey yapmadığımı fark ettim.

İçinde bulunduğu durumun yoruma gerek bırakmayan manasızlığı önce üstü kapalı, giderek açıktan açığa isyan girişimlerine yol açtı:

Eric: İşe geç gitmeye, erkenden çıkmaya başladım. Şirketin “Cuma öğlen bir kadeh” politikasını “her öğlen üç beş kadehe” çevirdim. Masamda romanlar okudum. Öğle vakti üç saat süren yürüyüşlere çıktım. Her gün ofiste ayaklarım çıplak, bir elimde *Le Monde* bir elimde Petit Robert Fransızca çalışa çalışa okumada iyice uzmanlaştım. İş bırakmaya çalıştım, patronum 2.600 sterlin zam önerdi, istemeye istemeye kabul ettim. Ben, kullanmak istemedikleri bir şeyi kullanacak beceriye sahip olmadığım için lazımdım, gitmeyeyim diye maaşımı artırıyorlardı. (Marx’ın 1844 *Elyazmaları*’ndan hareketle söyleyeyim; kendi emeklerine yabancılaşacakları korkusuna kapılmamak için beni potansiyel insani gelişimden soğutmaktan başka çareleri yoktu.)

Zaman geçtikçe, Eric kapı dışarı edilir umuduyla uluorta aklına eseni yapmaya başladı. İşe sarhoş gelir oldu, yalandan görüşmeler uydurup düzmece “iş seyahatlerinin” masraflarını şirkete yıktı:

Eric: Yıllık toplantıda sarhoş olunca dert yandığım Edinburgh şubesinden bir meslektaşla birlikte düzmece buluşmalar ayarlamaya başladık. Bunlardan birinde Gleneagles yakınlarındaki bir golf sahasında, ayağıma iki numara büyük golf ayakkabılarıla çimenleri biçip durduğumu hatırlıyorum. Bu buluşmaları kazasız belasız atlattıktan sonra, Londra şubesinde çalıştığını söylediğim uyduruk isimlerle sahte görüşmeler düzenlemeye başladım. Şirket beni Bloomsbury'deki St. Athans otelinin nikotin kokulu odalarından birine gönderiyordu, ben de gün boyu eski dostlarla Soho publarında içiyordum. Bu ayınlar genelde sabaha karşı Shoreditch'te son buluyordu. Birkaç pazartesi ofise çarşambadan kalma gömlekle geldiğim oldu. Tıraş olmayı da çoktan bırakmıştım, rock gruplarının ayakçılarına benzemiştim. İki kez daha istifa etmeyi denedim, ikisinde de maaşım arttı. Günde en fazla iki kez telefona bakmak için saçma sapan bir ücret alır olmuştum. Bir yaz günü öğleden sonraydı, Bristol Temple Meads tren istasyonunda yığıldım kaldım. Bristol'ü hep görmek isterdim, Bristol şubesini "ziyaret edip" "kullanıcıların durumunu" incelemeye karar verdim. St. Pauls'de anarko-sendikalist bir ev partisinde ekstazi atarak üç gün geçirdim. Ayaklarım tekrar yere bastığında amaçsız yaşamının insanı mahvettiğini anlamıştım.

Eric'in kahramanca gayretleri, sonunda meyvesini verdi, yeri-ne başkasını buldular:

Eric: Nihayetinde, yaptığım baskıya dayanamayan patronum, grafik kullanıcı arayüzümüzün elini yüzünü düzeltsin diye okulu yeni bitirmiş bir bilgisayar mühendisi aldı.

Çocuğa yapılması gerekenleri listeleyen bir not bıraktım, istifa mektubumu yazarak patronum tatildayken kapısının altından attım, muhasebeyi arayarak son maaşımı zorunlu ihbar süresine saydırdım. Anında Fas’a, Suvayr adlı minik sahil kasabasına, yan gelip yatmaya gittim. Geri dönünce altı ay bir işgal evine yerleştim, on iki dönüm arazide kendi sebzemi yetiştirdim. *Strike!*’taki yazınızı okudum. Kapitalizmin çarklarını döndürmek için gereksiz işler yarattığını ilk kez duyanlar olabilir ama ben o yollardan geçtim.

Bu hikâye önemli, çünkü Eric’in işine rüya gözüyle bakan çok insan var. Hiçbir şey yapmamak için çuvalla para. Karışan yok eden yok. Saygı görüyorsun, oyunun kurallarını istediğin gibi belirliyorsun. Bunlar iyi güzel de, iş Eric’i giderek mahvediyordu. Neden?

Bana sorarsanız mesele tamamen sınıfsal. İşçi sınıfından gelme, anası babası fabrika işçiliği etmiş genç bir adamdı Eric. Okuldan yeni çıkmıştı, hayat doluydu. “Gerçek dünyaya” biraz hızlı girdi. Gerçeklikten şunu kastediyorum; a) orta yaşlı yöneticiler yirmilerindeki beyaz erkeklerin (bu örnekte olduğu gibi hiç eğitim almamış olsa bile) bilgisayarını avuçlarının içi gibi bildiğini varsayıyordu, b) o anki amaca uygunsa Eric gibi birine kıyak iş vermeleri mümkündü, c) onu hiç ciddiye almıyorlardı. Zaten işinin de ciddiye alınacak tarafı yoktu. Şirketteki varlığı tasarımcılar arasında alay konusuydu.

Üstelik Eric işinin bir amaca hizmet edip etmediği konusunda kafa karışıklığı yaşıyor, neredeyse aklını yitiriyordu. Aile geçindiriyorum diyemezdi, henüz yuva kurmamıştı. Yapmanın, korumanın, tamir etmenin övünç kaynağı olduğu yahut olması *gerektiği* düşünülen bir kültürden gelen Eric, üniversitenin ardından iş dünyasına adım atanların bu hayatı daha büyük, daha

anlamalı bir ölçekte sürdürdüğünü düşünüyordu. Ama gitti, tam da *yapamayacağı* şeyi yapmasının istendiği bir işe girdi. İstifa edeyim dedi, zam üstüne zam yaptılar. Kendimi attırayım dedi, kovmadılar. Şirkettekilerin gözündeki imajına uygun, iyice kepaze bir karaktere bürünüp hatalarını yüzlerine vurmak istedi, kimse oralı olmadı.

Olup biteni daha iyi anlamak için başka bir gencin aynı işe yerleştirildiğini düşünelim. Beyaz yakalı ebeveynlerin yetiştirdiği, tarih mezunu bu gencin adı Ters Eric olsun. Ters Eric ne yapardı? Muhtemelen kalabalığa uyardı. Farklı dibe batma yöntemleri peşinde düzme iş seyahatlerine çıkmak yerine, toplumsal sermayesini zenginleştirmeye, kendisini daha iyi yerlere taşıyacak bağlantılar geliştirmeye çalışırdı. İşini bir sıçrama tahtası olarak görürdü, yükselme gayesiyle çakı gibi olurdu. Bu tavır ve huylar doğuştan değil. Beyaz yakalı ailelerden gelme çocuklar genç yaşta böyle düşünmeye alışırlar. Bu eğitimlerin hiçbirinden geçmeyen Eric'in içi kaldırmadı. Sonunda bir süreliğine de olsa gitti, domates yetiştiren bir işgal ekibinin arasına karıştı.⁶⁹

69 Bu satırları yazdıktan sonra Eric'e gösterdim, değiştireceği bir şey olmadığını söyledi ama ekleyecekleri vardı:

Eric: Gözleri yeni açılan orta ve üst sınıftan çocukların bu gibi işleri kariyerlerinde ilerlemek için basamak olarak gördüklerinin farkındayım; kimisi sosyalleşme becerilerini artırıyor (hafta sonları bir tanıdıklarının yörekentlerinden birindeki markalı evinde rugby maçı izliyor, ucuz şaraphanelerde kokteyl yuvarlıyorlar, hiç durmadan yeni iş bağlantıları kuruyorlar), kimisi de babaları onlara daha yağlı bir kapı bulana kadar, CV boş kalmasın diye katlanıyor. Umursayan sınıflardan bahsettiniz; babam işten ayrıldığımı duyunca nasıl o kadar iyi bir maaşı geri tepecek kadar salak olabildiğimi sordu. Hemen ardından, "Öyle işin kime ne yararı var?" sorusu geldi.

tırışkadan işlerin merkezindeki amaçsızlık ve sahtelik deneyimi ve gençlerin amaçsızlık ve sahtelik deneyimini tatmasına verilen önem üzerine

Eric'in öyküsü tırışkadan işler yapanların yıpratıcı bulduğu hemen her şeyi en ince ayrıntısına dek kapsıyor. Burada göze çarpan amaçsızlık, son derece önemli ama tek unsur bu değil. Sahtelik de var. Tele-pazarlamacıların, insanların çıkarlarına aykırı olan şeyleri, onlara baskı ya da hileyle kabul ettirmeye çabaları gerektiği için hissettikleri öfkeyi hatırlayın. Çok karmaşık bir duygu bu. Öyle ki bu duyguyu bütünüyle ifade edebilecek kelime bulamıyorum. Dümen denince aklımıza açık gözler, insanı iki lafiyla bağlayanlar gelir; bunları romantik tipler, keyiflerince yaşayan asiler olarak görürüz, birtakım alicengiz oyunlarını iyi bildiklerinden özeniriz de kendilerine. Hollywood filmlerinde karşımıza çıkmaları da bundan. Güven simsarı kurduğu dümenden keyif alır. Birini aldatmaya *zorlanmak* ise bambaşka bir mesele. Düşününce, aldattığın insandan farkın yok; ikiniz de işverenlerinizin baskı ve manipölasyonu altındasınız, hatta sen aynı safı paylaştığın birine ihanet ettiğin için iyice yerin dibine batmış durumdasın.

Tırışkadan işlerin bambaşka duygulara neden olduğu sanılabilir. Sonuçta, tırışkadan işlerde çalışanların aslında aldattığı kişi, bizzat patronlarıdır. Hem de patronun koşulsuz onayıyla yapar bunu. Ama işte, rahatsızlığın esas kaynağı da bu. Birini oyuna getirmenin keyfini bile yaşayamaz insan. Yaşadığı yalan bile kendine ait değil, ki onu dahi doğru dürüst yaşayamaz. Bu

Ardından Eric hem araştırma bursu aldığını hem de başarılı bir kariyeri olduğunu anlattı, bunu işgalcilerle yaşarken kazandığı toplumsal bilgilere borçluymuştu.

iş, patronun açık kalmış fermuarı gibidir. Herkes neyin ne olduğunu farkındadır ama yüzlememek gerektiğini de bilir.

Bu, amaçsızlık duygusunu daha da güçlendirir.

Ters Eric belki bu amaçsızlığın arkasından dolanmayı becerir, işi şakaya vururdu. Gerçekten tuttuğunu koparan biriye, belki de idari yetilerini ofisi kontrolü altına almak için kullanırdı ama zengin ve güçlülerin çocukları bile bu tür durumların üstesinden gelmekte zorlanırlar. Aşağıdaki ifadeler birçoğunun içine düştüğü ahlaki karmaşayı dile getiriyor:

Rufus: Bana o işi, babam genel müdür yardımcısı diye verdiler. Geri dönen mallardan sorumluydum. Şirketin isminde biyomedikal geçtiği için geri dönen ürünler biyolojik tehlike addediliyordu. Yapacak iş yoktu, odamda karışan eden olmadan zaman öldürüyordum. İş deyince aklıma bilgisayar oyunu oynamak ve podcast dinlemek gelirdi.

Hesap tablolarını didik didik ederek, Word belgelerindeki düzeltmeleri kontrol ederek çok zaman geçirdim ama inanın ki şirkete *hiçbir* katkım olmadı. İsteyken kulaklık kulağımdan bir dakika çıkmadı. Ne “işimle” ne çevremdeki insanlarla ilgilendim.

Orada çalıştığım her dakikaya lanet olsun. Zaten hemen her gün erken çıkıyor, öğle yemeğinden en az iki üç saat sonra dönüyordum, “tuvalette” (gezerek) zaman harcıyordum, kimse de bir şey demiyordu. Maaşım tıkr tıkr yatıyordu.

Şimdi tekrar düşününce, rüya gibi işmiş aslında.

Rufus tekrar düşününce, eski işinin bayağı kıyak olduğunu gördü, çalışırken neden bu kadar nefretle dolduğuna anlam veremedi. Ama iş arkadaşlarının kendisine ne gözle baktıklarını umursamazlık edemezdi. Patronun oğlu kışını devirip yatıyor; bir de maaş alıyor, havasından geçilmiyor, amirler “bulaşmayın” dedi. Rufus’un kulakları o dönemlerde epey çınlıyordu.

Burada başka bir sıkıntı daha var. Rufus’un babası oğlunun çalışmasını beklemiyorsa, neden işe girmesini istedi? Bunun yerine harçlık verebilirdi yahut gerçekten elzem bir iş verip görevlerine alıştırır, arada da işini yapıp yapmadığını kontrol edebilirdi. Lakin buradan anlaşılıyor ki babası için, Rufus’un “çalışıyorum” diyebilmesi, deneyim kazanmasından daha önemliymiş.⁷⁰

Çok şaşırtıcı. Babanın davranışının son derece sıradan görünmesi daha da şaşırtıcı. Eskiden bu böyle değildi. Ailesinin durumu üniversite masraflarını karşılamaya yeten ya da burs kazanan öğrencinin cebine üç beş kuruş harçlık girerdi. Gençlerin, parayı esas motivasyon kaynağı olarak almadan, kendilerini; felsefe, şiir, atletizm, cinsel deneyimler, değişen bilinç durumları, siyaset, Batı sanat tarihi gibi değerlere adadıkları birkaç yıl geçirmesinde fayda görülürdü. Bugünlerdeyse iş sahibi olmaları isteniyor. Yararlı bir iş yapıp yapmadıkları mühim değil. İş yapmaları bile beklenmiyor; ortalıkta olsunlar, çalışıyor gibi yapsınlar yeter, Rufus şahit. Birkaç öğrenci sırf bu durumdan şikâyet etmek için bana ulaştı. Kendisine ihtiyaç olduğunda bir öğrenci birliği marketinde çalışan Patrick onlardan biri:

70 Babasının motivasyonunu sorduğumda Rufus’tan aldığım yanıt da üç aşağı beş yukarı böyleydi. Babasının da şirkete zor katlandığını, boktan bir iş yaptığını düşündüğünü ama oğlunun CV’sinde bir şeyler olması gerektiğine inandığını söyledi. İnsan merak ediyor, koca genel müdür yardımcısı, neden yalan söyleyememiş?

Patrick: İŖe ihtiyacım yoktu (onsuz da karnımı doyuruyordum). Ama ailem ısrar edince, üniversite sonrasında lazım olacak iş deneyimleri edinmeye zorlayan çarpık sorumluluk anlayışım yüzünden bu işe başvurduğum. Girdim de. Ama iş yüzünden, kampanyacılık, aktivizm gibi ya da okumak gibi faaliyetlere ne zamanım ne enerjim kaldı. En çok da okumaya zamanım kalmadığı için pişmanım.

Klasik market işiydi, (pekâlâ makinelerin de yapabileceği) kasiyerlik hizmeti de veriyorduk. Ama deneme süresinin sonunda hazırlanan performans değerlendirmem, “insanlara hizmet verirken daha olumlu ve mutlu gözükmem gerektiğini” söylüyordu. Hem makinenin de en az benim kadar iyi yapabileceği bir iş ver hem de etrafa gülücükler saçmamı bekle.

Öğle vakti daha katlanılabilir oluyor; kalabalık, iş gücü derken zaman akıp gidiyordu. Ama bir allahın kulunun uğramadığı pazar öğleden sonrasına denk gelirsem hayatım kararıyordu. Dükkân boş olsa da çalışanları boş bırakmamak gibi bir inanç hüküm sürüyordu. Kasada oturup bir dergiye göz atmak bile yasaktı. Müdür hemen bir iş uyduruyor, mesela ürünlerin son kullanma tarihlerinin geçip geçmediğini kontrol ettiriyor (hayır, habire yerlerine yenilerini koyuyoruz zaten) ya da zaten inci gibi dizilmiş rafları tekrar düzenlememizi istiyordu.

İşin tartışmasız en kötü yanına geleyim; çalışırken bir saniye bile olsa aklımızı kullanmamız gerekmediğinden, düşünmek için bir dolu zaman kalıyordu. Ben de işimin ne kadar tırıŖkadan olduğunu, rahatlıkla makinelere bırakılabileceğini, hayatımın komünizmin egemenliği altında geçmesini istediğimi düşündüm de düşündüm. Milyonlarca insanın nefes aldıkça, hayatta kalmak için bu tür işlere

mahkûm olduğu bu sistemin alternatiflerini kafamda tartıp durdum. Ne kadar mutsuz olduğumu unutamıyorum.

Genç bir insanı üniversiteye göndererek onu koca bir toplumsal ve siyasi olanaklar dünyasıyla tanıştırır, sonra da düşünmeyi bırakıp inci gibi dizili rafları tekrar dizmesini isterseniz, böyle olur. Günümüzde ebeveynler genç dimağların bu deneyimi kazanmasının önemli olduğu düşüncesinde. İyi de, mesela Patrick ne kazandı bu deneyimden?

Bir örnek daha vereyim:

Brendan: Massachusetts'te küçük bir üniversitede yüksek okul tarih öğretmenliği okuyorum. Bir süre önce yurt yemekhanesinde çalışmaya başladım.

İlk günümde iş arkadaşlarımdan biri yapacağım işi, “yarısı her şeyin temiz görünmesini sağlamak, diğer yarısı meşgul görünmek” şeklinde özetledi.

İlk birkaç ay payıma destek hizmetleri düştü. Büfeleri ve çevresini temizliyorum, tatlıları tazeliyorum, insanların ardından masaları siliyorum. Alan pek büyük olmadığından yarım saatte bir beş dakikalık işim oluyor. Bütün derslerimi işyerinde çalışmaya başladım.

Sıkıntılı şeflere çattığımızda meşgul görünüp gözümün ucuyla onları takip etmem gerekiyor. Verdikleri ilanda yapılacak çok iş olmadığını açık açık söyleseler keşke. Çünkü meşgul görünmek için bu kadar uğraşmasam, işimi de okumalarımı da daha hızlı ve verimli yaparım.

Ama meselenin verimlilik olmadığı ortada. Derdimiz öğrencilere verimli çalışma alışkanlığı kazandırmaksa bırakalım derslerini çalışsınlar daha iyi. Ev ödevlerinin, bedavaya yapılması dışında diğer işlerden hiçbir farkı yok (burs ya da destek alıyor-

sanız bedavaya da gitmiyorsunuz demektir). Patrick ve Brendan, “gerçek dünyaya ait” işler yapmak zorunda kalmasalardı, belki eğitimlerine daha fazla odaklanabileceklerdi. Zira ev ödevleri, yapmaya zorlandıkları angaryalardan katbekat daha gerçek. Okula gitmek boş iş değil. Derse katılmak, okumalar yapmak, ödev ya da makale yazmak, sınavlara girmek lazım. Öğrencilere gerçek dünyayı da öğretmek gerektiğini düşünen ebeveynler, öğretmenler, hükümetler, idareciler gibi yetkili ağızlar, işte bu yüzden yersiz zaten. *Aşırı* sonuç odaklı. Sınavı geç de nasıl çalıştığının önemi yok. Başarılı olmak isteyen öğrenci elbette disiplinli olmayı bilmeli. Ancak bu, komuta altında çalışmayı öğrenmekle aynı şey değil. Şüphesiz özdisiplin, öğrencilerin meşgul olduğu bütün faaliyet ve tasarılar için aynen geçerli, tiyatro oyununa hazırlan, müzik grubun olsun, siyasi aktivizm yap, diğer öğrencilere satmak için kurabiye pişir ya da bitki yetiştir, kural aynı. Kendi işinin patronu olan insanlardan, hatta üniversitelerin geçmişte mezun etmeye programlandıkları, (doktorlar, avukatlar, mimarlar vesaire gibi) büyük oranda bağımsız mesleklere sahip insanlardan örülü bir toplumda, yukarıda sıraladıklarımın hepsi makul eğitim alanları. Gençlere, Patrick’in komünizme dair hülyalarındaki demokratik olarak örgütlenmiş kolektifler konusunda dahi eğitim verilebilir. Ama Brendan’ın altını çizdiği gibi günümüzün giderek tırışkalaştırılan iş ortamında, öğrenciyken yapılan işler gençleri hiçbir şekilde iş hayatına *hazırlamıyor*:

Brendan: Kampüs işleri kimliklere bakmak, boş odaları denetlemek, temiz masaları tekrar tekrar temizlemek gibi bir dolu tırışkadan görev anlamına geliyor. Kimse şikâyetçi değil çünkü hem okuyor hem para kazanıyoruz. Fakat öğrencilere para vermeye devam edip bu işleri otomatikleştirmekte hiçbir sakınca görmüyorum.

Tam ayrıntılarını bilmiyorum ama bu işlerin çoğu federal devlet tarafından destekleniyor ve öğrenim kredilerimizle ilişkilendiriliyor. Ülkedeki bütün öğrencileri borç batağına çekerek, geleceğin borç ödeyen kölelerine dönüştürmek için geliştirilen bir sistemin araçlarından bu. Eğitim sistemimiz bile bizi gelecekteki tırışkadan işlerimize hazırlamak üzere şekillendirilmiş durumda.

Brendan'ın hakkı var, bu konuya daha sonra döneceğim. Öncelikle bu angaryalara boğulan öğrencilerin bu tür işler yaptıklarında; sınavlara çalışmak, parti yapmak gibi daha geleneksel öğrenci meşgalelerinden öğrenemedikleri neleri öğrendiklerine bakmak istiyorum. Sadece Brendan ve Patrick'in ifadelerine bakarak (gerekirse kaynak çok) öğrencilerin bu işler sayesinde en azından beş beceri ya da bilgi edindiğini söyleyebilirim:

1. Doğrudan gözetim altında hareket etmek,
2. Yapılacak iş olmadığında çalışır gibi görünmek,
3. Gerçekten keyif alınan şeyler ne kadar önemli ve yararlı olsa da, karşılığında para verilmediği,
4. Hiç keyif almadan, hiçbir halta yaramayan şeyler yapana para verildiği;
5. Özellikle diğer insanlarla iletişim kurulmasını gerektiren işlerde, keyif almadığı şeyleri yaparak para kazananların bile keyif alıyormuş gibi davranması gerektiği.

Brendan'ın öğrencilere angarya yığarak gelecekteki tırışkadan işlerine hazırlıyorlar derken anlatmaya çalıştığı şey bu. Yüksek okulda tarih öğretmeni olmak için okuyor. Manalı olduğu tartışmasız ama ABD'de bütün öğretmenlerin iyi bildiği gibi, ders işleme ve derse hazırlanma süresinin azalıp idari vazifelere harcanan sürenin ciddi biçimde arttığı bir meslek bu.

Brendan'ın önemli bir saptaması daha var. Üniversite diploması gerektiren işler tırıřkadanlařtıķķa üniversite öğrencilerinin üzerindeki baskı artıyor. Kendi başlarına planladıkları, hedef odaklı faaliyetlerine ayırdıkları süreyi azaltmaları ve gelecekteki kariyerlerinin baştan aşağı manasız yönlerine hazırlanmalarını sağlayan görevlere odaklanarak gerķek dünyayı öğrenmeleri isteniyor.

insanları nelerin harekete geçirdiğine dair temel varsayımlarımızın çoğu neden hatalı

İnsanın kalbini, bir mucidin zihnindeki fikrin başarıya ulaştığını görmesinden daha çok heyecanlandıran bir şey olduğuunu sanmıyorum.... Bu gibi duygular insana yemeyi-içmeyi, uyumayı, arkadaşlarını, aşķını unutturuyor.

—Nikola Tesla

Geçtiğimiz kısımdaki sav doğruysa, Eric'in asıl sorununun modern iş ortamının manasızlığına hazırlıksız yakalanmasıydı diyebiliriz. Zira Eric, öğrencileri *gerķek* bir şeyler yapmaya hazırlayan ve birtakım hususiyetlerini koruyan eski eğitim sisteminin çarklarından geçmişti. Yanlış beklentilerle yola çıktı ve üstesinden gelemeyeceği hayal kırıklıklarına kapıldı.

Böyle düşünmek mümkün. Ama tek sebebin bu olduğuunu sanmıyorum. Burada daha derin bir şeyler dönüyor. Eric belki de ilk işinin saçmalığına ortalama bir insandan daha az hazırlıklıydı. Herkesin hiçbir şey yapmadan iyi maaş alan Eric'in yerinde olmak isteyeceğini varsaymamızı sağlayan tornalardan geçmiş olmamıza rağmen, çoğu insan bu saçmalıkları “katlanılması gereken” şeyler olarak tanımlıyor.

Eric'in anlattıklarından hareketle incelemeye başladığımız esas meseleye dönelim. Hiçbir şey yapmamak için para alan birinin kendini şanslı sayması *gerektiğini* nereden çıkardığımızı bir düşünelim. Bu varsayıma neden olan insan doğası kuramının temelinde ne var? İlk bakmamız gereken yer, bu tür düşünceleri bilimselleştiren iktisat kuramı. Klasik iktisat kuramına göre *homo oeconomicus*, bizdeki adıyla “ekonomik insan”, başka deyişle iktisadi tahminlerin temelinde yer alan insan tipi, adım atmadan evvel kâr zarar hesabını yapar. Müşterilerin ve halkın gözlerini kamaştıran matematiksel iktisadi hesapların altında tek bir varsayım yatıyor. İnsan, kendi aklıyla hareket ettiğinde, en az kaynak ve çabayla istediğinin en fazlasını elde edebileceği şekilde davranır. İktisadi hesapların doğru olmasının arkasında bu basitlik yatıyor. İnsanların karmaşık güdülerle hareket ettikleri varsayılsa, hesaba katılması gereken etmenlerin sayısı artar. Çoğunun doğru dürüst ölçülmesi mümkün olmadığından iktisadi tahmin de olmaz. İnsanların gerçekte bencil ve çıkarıcı makineler olmadığıнын farkında olup, öyleymiş gibi varsayarak insan davranışlarının önemli bir kısmını açıklamaya çabalayan bir iktisatçı, sadece ve sadece ekonomi bilimiyle ilgilenir.

Bu, anlaşılabilir bir iddiadır. Gelin görün ki hayatımızda bu varsayımın hiçbir işe yaramadığı sayısız alan var ve bu alanların bazıları iktisatın çerçevesinin içinde bulunuyor. “Asgazami” (asgari masraf, azami fayda) kuramı doğru olsaydı, Eric gibileri zil takip oynuyor olurdu. Eric, ofiste dolanırken ve bir iki telefonu yanıtlarken harcadığı kalori ve yol parasını saymazsak hiç kaynak ve enerji tüketmeden bir sürü para kazanıyordu. Bu durumdaki insanların mutsuz olup olmayacağını sınıf, beklentiler, kişilik gibi diğer etmenler belirlemiyor, aksi halde Eric’le aynı şartlarda çalışan herkes kesinlikle mutsuz olurdu. Bu etmenler sadece insanların *ne kadar* mutsuz olacaklarına etki ediyorlar.

Çalışmaya dair genelgeçer söylem de iktisatçıların modelinin doğruluğunu veri alıyor. İnsanların çalışmaya zorlanması lazım; yoksullar açlıktan ölmesin diye bir şey yaparsak, yardımları en aşağılayıcı, en meşakkatli biçimlerde dağıtalım ki yoksullar yardıma bağımlı hale gelip iş aramaktan vazgeçmesinler.⁷¹ Bu varsayım, “insanlara parazit olma şansı tanınırsa bir an bile düşünmezler,” diyor.

Öte yandan bütün kanıtlar aksini gösteriyor. Aşırı çalışma ve alçaltıcı işler herkesi çileden çıkarıyor. 1920’lerden bu yana “bilimsel işletmecilerin” belirlediği yoğunluk ve hızda çalışmaya razı olan üç beş kişi çıkabilir; ama insanlar aşağılanmaya hiç gelemmezler. Kendi hallerine bıraktığınızda ise en çok hiçbir halta yaramayacakları ihtimali karşısında çileden çıkarlar.

Bunu destekleyen bulgular say say bitmiyor. Bir iki renkli örnek vereyim. Başına talih kuşu konan işçiler milyonlar kazanınca bile istifa etmiyorlar (yapan üç beş kişi de çok geçmeden pişman oluyor).⁷² Mahkûmların bedava yiyip yattığı, çalışmalarının gerekmediği hapisanelerde, ceza olarak çamaşır odasındaki gömleklerini ütülemeleri, spor salonundaki tuvaletleri temizlemeleri ya da atölyede Microsoft için bilgisayar paketlemeleri yasaklanıyor. Parasız çalışılan ya da mahkûmların başka gelirle-

71 İngiltere gibi İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kurulan bütün refah devletlerinin, yoksulların çalışmaya zorlanması gerektiği düşüncesine karşı kurulduğunu duymak ilginç gelebilir. Bu durum 1970’lerden itibaren ortadan kalkmaya başladı.

72 1970’lerden bu yana araştırmaların düzenli aralıklarla saptadığı üzere, işçilerin yüzde 74 ila 80’i piyangoyu kazanır ya da başka bir şekilde servete kavuşursa çalışmaya devam edeceğini söylüyor. Bu konuda ilk çalışma Morse ve Weiss (1966) tarafından yapıldı, bu tarihten itibaren de sık sık tekrarlandı.

rinin olduğu hapishanelerde bile aynı ceza uygulanıyor.⁷³ Bunlar diğerkâmlıktan sınıfta kaldığına inanılan insanlar ama bütün gün televizyon izleyerek oturmanın en zor, en değersiz işlerle uğraşmaktan bile daha berbat bir kader olduğunu düşünüyorlar.

Dostoyevski'nin söylediği gibi, hapishane işlerinin mahkûmlara manevi yönden huzur veren tarafı; sonuçta ortaya çıkacak ürünün onlara hiçbir faydası dokunmasa ve bir gelir sağlamasa bile, en azından kendilerini faydalı hissettirmesidir.

Hapishane sisteminin olumlu yan etkilerinden biri, insanların aşırı mahrumiyet koşullarında nasıl davrandıklarıyla ilgili malumat sağlayarak insana dair temel bilgileri edinmemize kaynak oluşturmasıdır. Başka bir örneğe geçelim. Mahkûmların altı aydan uzun süre hücrede tutulması fiziksel olarak gözlemlenebilir beyin hasarlarına yol açıyor. İnsanın toplumsal bir hayvan olması şu anlama geliyor; sosyallik o kadar içimize işlemiş ki diğerkâmlarla ilişkimiz kesildiğinde fiziksel olarak çürümeye başlıyoruz.

Sanıyorum ki benzer bir çalışma deneyi yaparsak, aynı sonuçları alırız. İnsanlar dokuz beş çalışma disiplinine uygun olabilir, olmayabilir - bana sorarsanız olmadıkları son derece açık - ama en azgın suçluların gözünde bile boş oturmaktan kötüsü yok.

Neden? Bu huylar insan psikolojisinin ayrılmaz parçaları mı? Yanıtın olumlu olduğunu düşünmek için birçok sebep var.

* * *

73 Künyesini verdiğim şu eser bu konuda klasik bir çalışma sayılabilir. Robert D. Atkinson. 2002. "Prison Labor: It's More than Breaking Rocks." *Politika Değerlendirmesi*, Washington, DC, Progressive Policy Institute. Ancak okuru uyarayım, yazarın hapishane emeğinin genel olarak endüstrinin hizmetine verilmesi gerektiği şeklindeki önerisini desteklediğim gibi bir algıya kapılmasını istemem.

Henüz 1901 yılında Alman psikolog Karl Groos, bebeklerin dünyada tahmin edilebilir etkiler yarattıklarını fark ettiklerinde, etkinin kendisinden ya da kendilerine yararı olup olmadığından bağımsız, çok mutlu olduklarını keşfetti. Varsayalım ki bebekler kollarını rastgele hareket ettirerek önlerindeki kalemi oynattıklarını görüyorlar. Aynı hareketin her zaman aynı sonuca yol açtığını fark ederlerse, mutluluktan uçuyorlar. Groos buna “sebepl olma hazzı” adını verdi. Oyunun temelinde yaptıkları hareketleri, aslında yetkilerini kullanabilmek için gerçekleştirdikleri yatıyordu.

Bu keşif insani güdülerin anlaşılmasına ciddi katkılarda bulundu. Groos’tan önce, Batılı siyaset filozoflarının çoğu gibi iktisatçılar ve toplum bilimciler de, insanların ya fetih ve hükmetme arzusu nedeniyle ya da fiziksel haz, güvenlik veya soyunu sürdürme kaynaklarına erişimi güvence altına alma arzusuyla iktidar peşinde koştuğuna inanıyordu. Groos’un, yüzyıl boyunca yapılan deneylerce de onaylanan bulguları, Nietzsche’nin “güç istenci” dediği şeyin arkasında çok daha basit bir olgunun yatıyor olabileceğini gösterdi. Çocuklar bir şeyin meydana gelme sebebi “olduklarını” fark edince, var olduklarını, çevrelerindeki dünyadan ayrı, farklı bir varlık olduklarını anlıyorlar. Sebebin kendileri olduğu bilgisini de aynı şeyi tekrar tekrar deneyerek ediniyorlar.⁷⁴ Ayrıca insan, bu fark ediş anında daha sonraki insani deneyimlerin temel arka planını oluşturan bir tür haz duyuyor.⁷⁵ Benlik

74 Bir düşünün, *yapamıyor* da olabilirlerdi. Groos yapabiliyor olmalarından kaynaklanan hazzı özgürlük duygusu olarak tanımladı.

75 Örneğin yine ruh çözümlemeci G. A. Klein “Bebek birtakım nesneleri kavramaya, oturmaya, yürümeye çalışmaya başlayınca, bu başarıların merkezinin ve kaynağının kendisinde olduğu hissini edineceği bir sürece girer. Kendisinin sebep olduğu değişimlerin farkına vardığında, kendi olma al-

algımızın eyleme dayandığını düşünmek muhtemelen son derece zor, çünkü yarışmak ya da karmaşık mantık problemleri çözmek gibi ustası olduğumuz meşgalelere daldığımızda var olduğumuzu bile unutabiliyoruz. Yaptığımız işe dalıp gitsek bile, temeldeki “sebepe olma hazzı”, varlığımızın gizli temeli olarak mevcudiyetini koruyor.

Groos’un en çok merak ettiği konular, insanların neden oyun oynadıkları; ayrıca bu oyunları kimin kazandığının oyunun kapsamı dışında herhangi bir etkisi olmamasına rağmen, her şey buna bağlıymış gibi tutku ve heyecanla oynadıklarıydı. Ona göre, hayali dünyalar yaratmak da saptadığı temel ilkenin bir uzantısıydı. Gayet mantıklı bir yaklaşım ama maalesef bizi ilgilendiren, bu ilkenin sağlıklı gelişime katkıları değil, işlerin içine edince olup bitenler. Birtakım etkiler yaratabildiğini keşfedip bundan haz duyması için kendi haline bırakılan çocukların, yaptıkları şeyler yasaklanınca çok ciddi sorunlar yaşadığını gösteren deneyler var. Çocuklar önce öfkeye kapılarak bir şeylerle meşgul olmayı reddetmeyle başlıyorlar, daha ileri aşamalarda taş kesilerek

gısı geliştirmeye, fiziksel olarak değilse bile psikolojik olarak bağımsız bir birim olduğunu anlamaya başlar” diyor (1976: 275).

Francis Broucek, “The Sense of Self,” *Bulletin of the Menninger Clinic* 41 (1977): s. 86, künyeli makalesinde bunun pek uzun erimli bir sav olmadığını dile getiriyor. “Etkililik algısı, ilkel benlik algısının merkezinde yer alır, tanımlanmış bir benliğin özelliği değildir. Ruh çözümleme yazınında ilkel etkililik hissine, henüz hiçbir sınır konmamış etkililik algısını anlatmak üzere, çocukluk çağı tümgüçlülük yanılsaması adı verilir... İlk benlik algısı, niyetle nihai etkinin birbirini tutmasının yarattığı, etki etmekten kaynaklanan memnuniyetten doğar.” Demek oluyor ki insanın çevresindeki dünyayı ve geri kalan her şeyi, ilk planda ne olduklarından bağımsız olarak etkileme özgürlüğüyle gelen, kişinin kendi varlığının farkında olmasından kaynaklanan çok temel bir haz var.

dünyadan tamamen kopuyorlar. Psikiyatr ve ruh çözümlemeci Francis Broucek buna “başarısız etki travması” diyor. Broucek bu tür travmatik deneyimlerin daha sonra başka zihinsel rahatsızlıklara sebep olabileceğini öne sürüyor.⁷⁶

Demek öyle; herkesin yararlı olduğunu düşündüğü, işi yapmanın ise yararlı *olmadığını* adı gibi bildiği halde yararlıymış gibi davranması gereken bir işte sıkışıp kalmanın neden yıkıcı etkiler doğurduğu anlaşılıyor. Kişinin kendine verdiği önemi yerle bir etmekle kalmıyor, insanın kişilik algısının temellerine de doğrudan saldırıyor. Dünyaya anlamlı bir etkide bulunamayan insan yok oluşa mahkûm oluyor.

angaryanın ve özellikle de diğer insanların vaktini alma kavramının tarihi üzerine konu dışı bir kalam

Patron: Niye boş oturuyorsun?

İşçi: İş yok.

Patron: Çalışıyor gibi yapsan iyi edersin.

İşçi: Bak aklıma ne geldi. *Sen* niye çalışıyormuşum gibi yapmıyorsun. Sonuçta benden fazla kazanıyorsun.

—Bill Hicks komedi programı

76 Francis Broucek, “Efficacy in Infancy: A Review of Some Experimental Studies and Their Possible Implications to Clinical Theory,” *International Journal of Psycho-Analysis* 60 (1 Ocak 1979): s. 314. “Bir travma nedeniyle içsel olarak çevreden tamamen kopma davranışı, daha sonraki dönemde şizofrenik, depresif, narsistik ya da fobisel davranışların habercisi olabilir; bu olasılık başarısız etki ya da boşa çıkarılan beklenti deneyimlerinin sıklığına, şiddetine ve süresine, travmanın ortaya çıktığı yaşa, ayrıca etkililik deneyimlerinin travmadan önceki benlik algısını ne kadar şekillendirdiğine bağlıdır.”

Groos'un "sebeup olma hazzı" kuramı, onu –mış gibi yapmaya dayalı bir oyun kuramı geliştirmeye götürdü. Gross, insanların kendilerine oyun ve eğlence yaratmalarının sebebinin bebeğin kalemi hareket ettirebilmekten haz duymasından farksız olduğunu öne sürdü. Zira insanlar güçlerini kendinde amaç olarak uygulamak isterler. Durumun uydurma olması bir şeyi değiştirmez; hatta, mekanizmanın karmaşıklığını artırır. Groos bunun - romantik Alman filozof Friedrich Schiller'in görüşlerine başvurarak - gerçek anlamda özgürlük olduğunu söylüyor. (Schiller sanat yapma arzusunun, sırf özgürlüğü hissetmek amacıyla oyun oynama güdüsünün dışavurumlarından biri olduğunu öne sürmüştü.⁷⁷)  zg rl k sırf uydurabildiğimiz için uydurma yeteneğimizdir.

Gelgelelim, Patrick ve Brendan gibi çalışan öğrencileri en çok  fkelenndiren, işlerinin bu –mış gibi yapma kısmı. Hatta her anlarının denetlendiği gündelikli işlerde çalışmış hemen herkes bu konuda hemfikir. Çalışma bir amaca hizmet eder, etmesi için vardır. Boş durmamak adına çalışıyormuş gibi yapmaya zorlanmak son derece küçük düşürücü. Zira talebin kendisinin, haklı olarak, sırf iktidar uygulamak adına iktidar uygulamak olduğu düşünülüyor. –Mış gibi yapmak insan özgürlüğünün en saf dışavurumuysa, zorla –mış gibi yapmak da özgürlüğün ortadan kalkmasının en saf ifadesi oluyor. O halde bu konudaki, yani yapacak iş olmasa da hiç durmadan çalışan insanlarla ve bu insanlar sırf boş durmasın diye lüzumsuz işler uydurmak gerektiği düşünce-siyle ilgili ilk tarihsel bulguların,  zg r olmayan insanlara; tarihte

77 Burada Schiller'in sanat felsefesini bir cümlede aktarılabilecek kadar basite indirgemiş oluyorum.

hemen her zaman yan yana karşımıza çıkan iki kategori olan mahkûm ve kölelere atıfta bulunması son derece normal.⁷⁸

* * *

Angaryanın tarihini yazmak, “aylaklığın” ne zaman ve hangi şartlarda sorun hatta günah olarak görülmeye başlandığını incelemek pek olası gözüküyor. Ama yapılabilse fevkalade bir iş olurdu. Bu işe girişenler oldu mu bilmiyorum.⁷⁹ Öte yandan elimizdeki veriler, Patrick ve Brendan’ın şikâyet ettiği modern angarya biçimlerinin oldukça taze olduğunu gösteriyor. Dünyadan gelip geçen tüm insanlar, insanın normal çalışma seyrinin birbirini takip eden düzenli enerji patlamalarıyla dinlenme dönemlerinden oluştuğunu varsaydılar. Çiftçiliği ele alalım. Herkesin dur durak bilmeden çalıştığı ekim ve hasat dönemleri arasındaki upuzun zaman, orayı burayı düzeltmekle, ufak tefek işlerle, şununla bununla oyalanmakla geçiyordu. Gündelik işler, hatta ev inşası, ziyafet tertibi gibi kapsamlı işler bile kabaca aynı düzende yapılırdı. Başka bir ifadeyle, öğrencilerin sınavlar gelip çatana kadar ense yapması, sınav haftası günlerce sabahlayıp sonra da yatmaya devam etmesi, yani benim değişimle geleneksel “kesintili cinnet” dönemleri, insanın zorlayan eden olmadığı-

78 Köleliğin serbest olduğu toplumlarda bu kurum kölelerin savaş esiri olduğunu söyleyen hukuk yazınına dayanarak gerekçelendirilir. Gerçekten de tarih boyunca askeri faaliyetler neticesinde ele geçirilen insanlar hep köleliğe zorlandı. İnsanları prangalarla birbirine bağlama usulü ilk Roma çiftliklerinde görüldü. Bunlar itaatsizlik ya da kaçma girişimleri nedeniyle çiftliğin *ergastulum*’una, bizdeki adıyla kodesine atılan kölelerdi.

79 Çin’deki, Hindistan’daki, klasik dünyadaki ahlakçılar ve onların çalışma ve aylaklık fikirleri üzerine, Roma’daki *otium* ve *negotium* ayrımı gibi fikirler üzerine çalışmalar elbette ki var. Ben yararsız işin ne zaman, nerede işsizliğe yeğlenir olduğu gibi daha gündelik meselelerden bahsediyorum.

daki genel davranışının örneklerinden biri.⁸⁰ Kimi öğrenciler bu modeli iyice abartır.⁸¹ Ama iyi öğrenciler nasıl çalışmalarını gerektiğini bir şekilde çözerler. İnsanları kendi haline bıraktığınızda üç aşağı beş yukarı böyle davranırlar, ayrıca onları başka türlü davranmaya zorlamanın etkinliğini ya da verimliliğini artıracığına inanmak için de hiçbir sebep yok. Zorlamanın genelde ters teptiğini dahi söyleyebiliriz.

Şüphesiz kimi işler daha hareketli olduğundan, yoğun, hızlı çalışma ve dinlenme düzenine daha uygundur. Bu hep böyledir. Avlanmak, gelişigüzel yapıyor olsa da sebze toplamaktan daha zahmetliydi. Ev inşası da ev temizlemeye nazaran daha kahramanca ter dökmeyi gerektiren bir faaliyetti. Bu örneklerin de gösterdiği gibi insan toplumlarının çoğunda erkekler en heyecan verici, hareketli işleri tekellerine almaya uğraşmış ve genelde de

80 On altı ve on yedinci yüzyıl dokumacılarından bahseden E. P. Thompson'a bakalım: "İş yaşamlarını kontrol edebilen insanların çalışma yöntemi yoğun emek ve aylıklık dönemleri arasında gidip geliyordu. (Bu yöntem bugün kendi işinin patronu olan sanatçılar, yazarlar, küçük çiftçiler arasında –öğrencileri bile dahil edebiliriz belki– halen sürüyor ve insanın "doğal" çalışma ritminin bu olup olmadığı sorusunu canlı tutuyor.) Pazartesi ya da salıları, geleneğe göre, el tezgâhları 'ağır ağır, ah ne çok zaman var ah' ezgisini söylerken, perşembe ve cumaları 'haydi acele, aman acele' ritmiyle işliyor" (1967: 73).

81 Lisedeyken en havalı öğrencilerin kendi aralarında oynadıkları son derece maço bir oyun vardı. Sınav öncesi uyumadan ne kadar inekleyebilecekleri konusunda atıp tutuyorlardı; otuz altı, kırk sekiz, hatta altmış lafları havada uçuyordu. Maço demem şu yüzden; bütün bu havalılar, bu öğrencilerin tüm zamanlarını daha önemli şeylere ayırdıkları, sınavlara dek hiç çalışmadıkları havası uyandırıyor. Kendi adıma, kafası çalışmayan bir zombiye dönecek olduktan sonra, günlerce ineklemenin hiçbir işe yaramadığının hızlıca farkına varmıştım. Eğitimci olmamı da muhtemelen buna borçluyum.

başarılı olmuşlardır. Tarla açmak için orman yakılacağı zaman otları erkekler tutuşturur, kadınlarıysa en tekdüze ve zaman alan işlere, misal ot yolmaya gönderirlerdi. Erkeklerin hakkında kelam etmeye değer meslekleri seçtiği, kadınlara da çalışırken durmadan konuşulan işleri vermeye gayret ettiği de söylenebilir.⁸² Toplum ataerkil kaldıkça, erkeğin kadın üzerinde iktidarı sürdükçe, böyle gelir böyle gider. Ufak tefek istisnalar olmakla birlikte, bir grubun bir diğeri üzerinde iktidar kurduğu her durumda aynı çalışma düzenine tanık oluruz. Feodal lordların hepsi, hayatları boyunca kaç kere gerçekten dövüştükleri şüpheli olmakla birlikte, savaşıydı;⁸³ yaşamları hararetili zaferler ve yan gelip yatma dönemleri arasında gidip geliyordu. Köylü ve hizmetçilerse daha düzenli çalışsın isteniyordu. Ama onların çalışma düzeni dahi, günümüzün dokuz-beşçilerinin disiplininden, düzeninden zerre nasiplenmemişti. Kadın olsun erkek olsun, sıradan bir ortaçağ serfi, yılda yirmi otuz gün kadar şafaktan guruba ter döker, yılın geri kalanında günde ancak üç beş saat çalışır, bir de ziyafet günlerinde koşuştururdu. Ziyafetlerse pek seyrek değildi.

İşin bu denli düzensiz olması denetlenmemesinden kaynaklanıyordu. Bu durum, ortaçağ feodalizminin yanı sıra yakın zamanlara kadar yapılan çoğu iş anlaşması için de geçerliydi. Anlaşmanın bir tarafı epeyce kayırıldığında bile durum değişmiyordu. Tabandakiler kendilerinden isteneni üretince, yukarıdakiler bunun neyiyle nasılıyla kendilerini yormuyorlardı. Aynı

82 İlk ve en önemli örnek yine avcılık ve toplayıcılık. Çocuk bakımı ise en önemli istisna olabilir. Çocuk bakımı büyük oranda kadın işi olmakla birlikte, anlatılacak hikâyeler yaratır.

83 Burada kendi mülklerini yönetme işlevlerini hesaba katmıyorum ama o zamanlarda bunun emekten sayılıp sayılmadığından emin değilim. Büyük ihtimalle sayılmıyordu.

şeyi toplumsal cinsiyet ilişkilerinde de açıkça görüyoruz. Toplum ne kadar ataerkilse, kadınlarla erkeklerin alanları o kadar kopuk oluyordu; erkekler kadınların işlerine dair hiçbir şey bilmiyorlardı, kadınlar ortadan kaybolacak olsa işleri pekâlâ daha beceriksiz erkeklere yıkabilirlerdi. (Kadınlarsa genel itibariyle erkeklerin işlerinin içeriğini iyi biliyordu, erkekler ortadan kaybolduklarında onların işlerini pek de zorlanmadan yapabiliyorlardı. Bu yüzden eski toplumların çoğunda, erkek nüfusun savaştan ya da mal alıp satmak için uzun süreler ortadan kaybolması işleyişte pek bir aksamaya yol açmıyordu.) Ataerkil toplumlarda kadının denetimi de kadınlar tarafından yapılıyordu. Bu denetim kadınların erkeklerin aksine, hiç boş durmamaları gerektiği fikrinden ilham alıyordu. Polonya’da yaşamış büyükbüyükbüyükannem kızını, “Boş duranı Allah sevmez”⁸⁴ diye uyarırmış. Elbette bu geleneksel ahlaklandırma çabaları, modern zamanın “kıcını koymaya vakti olanın temizliğe de vakti vardır” anlayışından son derece farklı; zira ikincisinde altta yatan mesaj *çalışmalısın* iken, ilki sadece bir haltlar *karıştırmayasın* demeye getiriyor. Özetle, büyükbüyükbüyükannem bir Polonya *shtetl*’inde⁸⁵ yaşayan yeniyetme bir kızın, örgü örmediği vakitlerde karıştırabileceği haltların hayra alamet olmadığını söylüyordu. On dokuzuncu yüzyılda Amerika’nın güneyindeki ve Karayipler’deki çiftlik sahipleri de kölelerin tarla işi yokken boş gezmesine izin vermektense onları uydurma işlerle oyalamanın daha iyi olduğunu düşünüyordu. Bunun sebebini bilmeyen yoktu; kölelere fırsat verilirse ya isyan çıkarırlar ya da kaçarlardı.

84 Atasözünün aslı “Idle fingers knit sweaters for the devil”; aylak parmaklar şeytana süveter örür, şeklinde Türkçeleştirilebilir. (ç.n.)

85 Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde kalabalık Yahudi nüfusa sahip küçük kasabalar. (ç.n.)

Modern “benim zamanımdan yiyorsun, sana keyif yap diye para vermiyorum” töresi ise bambaşka bir şey. Bu, soyulduğunu hisseden birinin yaşadığı türden bir aşağılanma. İşçinin vakti kendine değil, o vakti satın alan kişiye ait. Çalışan boş durduğu vakitlerde, işverenin iyi para döktüğü ya da hafta sonunda iyi para vermeyi vaat ettiği bir şeyi alıyor. Bu ahlakın mantığına göre aylaklık tehlikeli olmakla kalmıyor, düpedüz hırsızlık sınıfına giriyor.

Birinin zamanının bir başkasına ait olması fikri son derece tuhaf, o yüzden bunun üzerinde durmak istiyorum. Bugüne dek hemen hiçbir toplumda görülmemiş bir düşünce bu. Büyük klasik çağ uzmanı Moses Finley’in de söylediği gibi, eğer bir Antik Yunanlı ya da Romalı çömlekçi görürse, aklına sadece çömlek almak gelirdi. Kiminin aklına çömlekçiyi de satın almak gelebilirdi, ne de olsa kölelik diye bir kurumdan haberdarlardı. Ama çömlekçinin *zamanını* alabilecekleri fikri şaşkınlıktan dillerinin tutulmasına sebep olurdu. Finley’e göre bu fikir, en yetkin Roma hukuku kuramcılarının bile idrak etmekte zorlanacağı iki düşünsel sıçrama içeriyordu. Bunların biri çömlekçinin çalışma kapasitesinin, başka deyişle “emek gücünün” çömlekçiden bağımsız bir şey olarak düşünülmesi; ikincisiyse, bu kapasitenin saat, gün, mesai gibi birörnek ve parayla satın alınabilecek zamansal birimlere bölmek için bir yöntem geliştirilmesiydi.⁸⁶ Ortalama

86 Tarihsel olarak, ücretli emek kurumu son derece yeni bir olgu. Ücretli emek fikrini düşünebilmek için iki zahmetli kavramsal adım gerekiyor. İlk önce, insanın emeğinin kişiliğinden ve işinden soyutlanması lazım. Eskiden bir satıcıdan bir şeyler satın alındığında sahip olunan şey satıcının emeği değildi; satıcının kendi çalışma koşullarına ve zamanına göre ürettiği nesneydi. Ama bir soyutlama olan emek gücü satın alınabilir hale geldiğinde, emek gücünün “sahibinin” kendi emeği üzerinde herhangi bir hakkı kalmaz; alıcı kendi belirleyeceği koşullara göre ve kendi keyfince

Atinalının ya da Romalının bu fikirleri garip, kökü dışarıda, hatta gizemli bulacağı söylenebilir. Zaman *satın mı alınır mı*? Zaman bir soyutlamadır!⁸⁷ Bu zihniyetteki toplumların bugünkü algıya en çok yaklaşabilecekleri nokta olsa olsa çömlekçiye köle olarak, her köle gibi efendisinin emirlerini yerine getirmek üzere bir süreliğine, mesela bir günlüğüne kiralamak olurdu.

Sonuçta birileri bunu akıl etse dahi, bu anlaşılmayı kabul edecek bir çömlekçi bulmanın olanaksızlığını teslim etmek zorunda kalırdı. Zira bir süreliğine dahi köle olmak, özgür iradesini başkasının emrine vermeye zorlanmak ve bir başkasının aracı haline gelmek, insanın başına gelebilecek en aşağılayıcı şey olarak görülürdü.⁸⁸

Özetle, eski dünyada karşılaştığımız ücretli emek örneklerinin hemen hepsinde işi yapanlar kölelerdi. Seramikçilikten anlayan bir köle bir seramik atölyesinde çalışmak için efendisiyle anlaşabilir, kazancının yarısını efendisine gönderirken, yarısını

kullanacağı (ve karşılığını da kullandıktan sonra ödeyeceği) bir şey satın almış olur. İkinci olarak, emek zamanı soyutlamasının da yaratılması gerekir; yani ücretli emek sistemi satın alınan emeğin ederinin ölçüleceği bir yöntemi zorunlu kılar. M. I. Finley, *The Ancient Economy* (Antik Çağ Ekonomisi, çev: Hatice Palaz Erdemir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007) (Berkeley: University of California Press, 1973), s. 65–66: “Entelektüeller değilse bile toplum açısından bu iki kavramsal adımı atmanın zorluğunu hafife almamız gerekiyor. Romalı hukukçuların bile zor akıl erdirdikleri kavramlardı bunlar.”

87 Bu fikir ilk Hıristiyanları kesinlikle rencide ederdi. Zaman, onlara göre yalnızca Tanrı'ya aitti.

88 Öte yandan Homeros *theş'in*, yani bizdeki adıyla yavaşmanın kaderinin köleden daha kötü olduğunu söyler, çünkü köle en azından saygın bir hanenin üyeleri arasında görülür (*Odyssey* 11.489–91).

kendine saklayabilirdi.⁸⁹ Köleler arada sırada limanda hamallık gibi kendi hesaplarına işler de yapmış olabilirler. Bunların hiçbiri özgür kadın ve erkeklerin yapacağı işler değildi. Bu algı yakın zamana dek korundu. Ortaçağda rast geline ücretli emek tipleri, Venedik, Malakka ya da Zanzibar gibi ticari liman kentlerinde, tamamen köle emeğine dayalı olarak ortaya çıkan işlerdi.⁹⁰

Peki günümüzde ne oldu da demokratik ülkelerde yaşayan özgür yurttaşlar bu şekilde kiralanmayı son derece doğal bulmaya başladılar? Yahut patronlar neden, çalışanları “patrona ait” vakitlerinin her anında çalışmayınca öfkelenir oldular?

En başta, zamanın ne olduğuna dair fikrimizin değişmesi gerekiyordu. İnsanlar, göksel olayların kesin ve öngörülebilir bir düzende meydana geldiği gökkubbeyi izleyerek mutlak zaman, yıldız zamanı gibi kavramlara vâkıf olmuşlardı. Ama gökyüzünü mükemmeliyet alanı olarak görüyorlardı. Belki rahipler ve keşişler yaşamlarını göksel zamana göre ayarlayabiliyordu ama yeryüzündeki yaşamın çok daha düzensiz olduğu düşünülüyordu. Gözler gökkubbeden yerküreye inince elde mutlak bir ölçü kalmıyordu. Basit bir örnek vereyim. Şafakla gurup arasındaki sürenin on iki saat olduğunu varsaydığımızda, kış mevsiminde bir saat yaz mevsimindekinin yaklaşık yarısına denk geleceğinden, yolculuk mevsimini hesaba katmadan “şurası üç saat mesafede” demenin hiçbir manası olmaz. Madagaskar’da yaşarken,

89 Bu kuralın kayda değer tek istisnası olarak, demokratik ülkelerin özgür vatandaşlarının kamusal işlerle uğraşmak için yönetimde yer almalarını gösterebiliriz, ancak devlet vatandaşlardan oluşan bir birlik olarak görüldüğünden kamusal işler de özünde kişinin kendi için çalışması olarak algılanıyordu.

90 Bkz. David Graeber, “Turning Modes of Production Inside Out: Or, Why Capitalism Is a Transformation of Slavery (Kısa Versiyon),” *Critique of Anthropology* 26, no. 1 (Mart 2006): s. 61–81.

saatle pek işi olmayan yerlilerin mesafeleri halen eski tarzda, “şu köyden şu köye iki pilav pişimi sürede gidilir” şeklinde tarif ettiklerine tanık olmuştum. Ortaçağ Avrupa’sında da insanlar “üç paternosterlik”⁹¹ ya da “iki yumurta kaynatmalık” sürelerden bahsederlerdi. Son derece yaygın bir davranıştı bu. Saatin kullanılmadığı yerde eylemin süresi ölçülmez, zaman eylemle ölçülür. Antropolog Edward Evan Evans-Pritchard’ın konuyla ilgili, Doğu Afrika’daki kırsal bir halk olan Nuerlerden bahsettiği, klasikleşmiş bir demeci var:

Nuerlerin dilinde bildiğimiz anlamda zamanı ifade eden hiçbir kavram bulunmuyor, dolayısıyla bizim gibi geçen, israf edilen, kazanılabilen gerçek bir şey olarak zamandan bahsetme imkânları yok. Zamana karşı yarışma, faaliyetlerini soyut bir zaman dilimine sığdırma hissini hiç yaşamadıkları kesin, çünkü başvuru noktaları faaliyetin kendisi, bu faaliyetler de genellikle acele etmeden yapılıyor. Olaylar mantıklı bir düzen izliyor ama soyut bir sistem tarafından yönetilmiyor. Faaliyetlerinin kesinkes uyması gereken bağımsız başvuru noktaları yok. Şanslı insanlar Nuerler.⁹²

91 *Pater Noster*: Türkçesiyle Babamız, Hristiyanlıkta önemli ve çok bilinen bir dua. (ç.n.)

92 E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutes of a Nilotic People* (Oxford: Clarendon Press, 1940), s. 103. Maurice Bloch, *Anthropology and the Cognitive Challenge* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), s. 80–94’te, Evans-Pritchard’ın bazı noktaları abarttığını söylüyor. Evans-Pritchard gerçekten de kendisine yakıştırıldığı kadar köktenci görüşler ortaya atıyorsa, Bloch’un söylediğine inanmamamız için hiçbir sebep yok ama ben hiç de öyle düşünmüyorum. Her neyse, karşı savlar genel itibarıyla gündelik faaliyetlerden çok tarihsel zaman algısı ile ilgileniyorlar.

Zaman, iş süresinin ölçülebileceği bir sistem değil, çünkü ölçek görevi gören, işin kendisi.

1967 yılında, “Time, Work Discipline and Industrial Capitalism”⁹³ (Zaman, İş Disiplini ve Endüstriyel Kapitalizm) adlı, modern zaman algısının kökenlerini inceleyen fevkalade bir makale yazan İngiliz tarihçi E. P. Thompson, bu algının kaynağında eşzamanlı ortaya çıkan ve birbirinin devamlılığını sağlayan ahlaki ve teknolojik değişimler olduğunu söyledi. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Avrupa kentlerinin çoğu, genellikle yerel tüccar loncasının desteği ve teşviğiyle yapılan saat kuleleriyle donanmıştı. Çalışma masalarına hayatın geçiciliğini anıttırın diye kurukafa koyma âdetini çıkaran da yine tüccar sınıfıydı. Çalışanlara her an ölüme bir adım daha yaklaştıklarını, zamanlarını en iyi şekilde kullanmaları gerektiğini hatırlatıyordu kurukafalar.⁹⁴ Ev saatlerinin, cep saatlerinin yaygınlaşması çok daha sonraları, endüstri devrimiyle kabaca aynı vakitlerde yani 1700’lerin sonunda gerçekleşti; yaygınlaşmalarıyla birlikte de tüccarların tavırları orta sınıflar arasında yayılmaya başladı. Yıldız zamanı, gökkubenin mutlak zamanı yeryüzüne inmeye ve en bayağısından en mahremine tüm gündelik meşgaleleri düzenlemeye başladı. Zaman hem sabit bir sistem, hem de bir mal olarak düşünülebilir hale geldi. Herkes zamanı ortaçağ tacirinin gözüyle, para gibi özenle hesaplanıp kullanılacak sonlu bir mal olarak görmeye özendirildi. Dahası bu yeni teknolojiler, insanların yeryüzündeki

93 E. P. Thompson, “Time, Work Discipline and Industrial Capitalism,” *Past & Present* 38 (1967): s. 56–97.

94 E. P. Thompson’un saptamalarını Yüksek ortaçağa taşıyan klasik bir çalışma için bkz. Jacques LeGoff, *Time, Work and Culture in the Middle Ages* (Chicago: University of Chicago Press, 1982).

sayılı vakitlerini *parayla* alınıp satılabilen birörnek birimlere bölülebilmelerini sağladı.

Zaman, para anlamına gelmeye başladığından, zaman “geçirmek” yerine “zaman harcamaktan”, hatta zamanı boşa harcamaktan, zamanı öldürmekten, zaman kazanmaktan, zaman kaybetmekten, zamana karşı yarışmaktan bahsedilebilir oldu. Püriten, metodist ve evanjelik vaizler, cemaatlerine “zaman idaresinden” bahsetmeye başladılar, ahlakın özünü zamanın özenle planlanmasının oluşturduğunu vaaz ettiler. Fabrikalar, işçiler işe gelme ve işten ayrılma saatlerini kaydetsin diye kontrol saatleri kullanmaya başladı. Hayır kurumları, yoksullara disiplini ve dakikliği öğretmek için dershaneler açtı. Bütün toplumsal sınıflardan öğrencilerin her saat başı zil sesiyle beraber kalkıp bir sınıftan diğerine uygun adım gitmeye koşullandırıldıkları devlet okulları kuruldu. Sistem, çocukları gelecekte yapacakları fabrika işlerine hazırlamak için bilinçli olarak tasarlanmıştı.⁹⁵

Modern iş disiplini ve kapitalist denetim yöntemlerinin de kendilerine özgü geçmişleri var. Toptan denetim biçimleri ilk kez ticari gemilerde görülürken, kolonilerdeki köle çiftliklerinde uygulanan yöntemler de anavatana taşınarak çalışan yoksullara

95 Modern evrensel eğitim sistemini tasarlayanların hiç gizlisi saklısı yoktu. Thompson da yöntemlerin bir kısmına değiniyor. İş ilanlarında lise mezunu eleman aradığını belirten Amerikalı işverenlere, tam olarak hangi nitelikleri aradıklarının sorulduğu bir anket hatırlıyorum; belli bir okuryazarlık seviyesi mi bekliyorlardı, yoksa matematiğe yatkınlık mı? İşverenlerin çoğu lise eğitiminin bunları sağlamadığının farkında olduklarını ifade etmişti, tek istedikleri işçinin işine vaktinde gelebilmesiydi. Ama ne hikmetse, eğitim seviyesi yükseldikçe öğrencilerin özerkliği de artıyor ve bu öğrenciler eskinin aralıklı çalışma biçimine daha yatkın oluyorlardı.

kabul ettirilmişti.⁹⁶ Bütün bunları mümkün kılansa yeni zaman anlayışıydı. Bunun hem teknolojik hem de ahlaki değişimlere neden olduğunun altını tekrar tekrar çizmek istiyorum. Bu değişimin faturası sık sık Püritanizme çıkarılır, doğrudur da, ama Hristiyan dünyasının tamamında orta sınıf hissiyatlarının yeniden şekillenmesine katkıda bulunan daha aşırı Calvinist çilecilik biçimlerinin de yeni zaman algısının abartılı versiyonları oldukları söylenebilir. Neticede on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca, başta İngiltere’de olmak üzere hemen her yerde eski aralıklı çalışma tarzı giderek toplumsal bir sorun olarak görülme-ye başlandı. Orta sınıflar yoksulların zaman disiplininin yoksun oldukları için yoksul olduklarını düşünmeye başladı; fakirler paralarını kumarda harcadıkları gibi zamanlarını da har vurup harman savuran insanlardı.

Bu arada ezici koşullara isyan eden işçiler de aynı dili konuşmaya başladılar. İlk fabrikalarının çoğunda işçilerin kendi saatlerini taşımaları yasaktı, çünkü patron arada bir fabrika saatinin ayarlarıyla oynardı. İşçiler çok geçmeden saat ücretleri konusun-

96 Batı Hint Adaları kökenli Marksist Eric Williams (1966), çiftliklerin daha sonra fabrikalarda kullanılacak işçi denetim yöntemlerinin şekillenmesindeki etkisini ilk ele alanlardan biriydi. Marcus Rediker, *The Slave Ship: A Human History* (London: Penguin, 2004), tüccar sermayesi döneminde, mantıklı çalışma disiplini geliştirmek için deney alanı olarak kullanılan ikinci esas mekâna, yani köle ticaretinde rol alan gemilere odaklanarak çiftliklerin yanına gemileri de ekledi. Donanmaya ait gemileri de unutmamak lazım; denizcilerin çoğu kendi rızaları dışında hizmete “zorlandıkları” için, özgür olmayan emek kullanılan yerlerden biri de donanmaydı. Çalışandan ne istenip istenemeyeceğine dair yerleşik geleneklerin olmadığı ortamlarda bu ortamlarda –doğrudan feodal ilişkilerin ortaya çıkardığı alanlarda bu durum halen geçerlidir– sıkı gözetim altında yapılan işler, yeni yeni ortaya çıkan saat gibi işleme ülküsü etrafında örgütlenmiş olabilir.

da işverenlerle tartışmaya başladılar. Sabit süreli sözleşme, fazla mesai, yüzde elli zam, önce on iki daha sonra da sekiz saatlik işgünü talep ettiler. İşçilerin bu şartlar altında “boş zaman” talep etmeleri anlaşılabilirdi ama bu talep mesai boyunca işçinin zamanının onu satın alana ait olduğu fikrini alttan alta güçlendirdi. Büyükbüyükbabalarının, hatta o zamana dek şu dünyadan gelip geçmiş herkesin sapkın ve rezilce bulacağı bir düşünceydi bu.

zaman ahlakıyla doğal iş ritmi arasındaki çatışma ve bunun yarattığı hınç üzerine

Modern işin manevi şiddetini tam manasıyla kavrayabilmek için işverenin ahlakıyla işçinin sağduyusu arasındaki doğrudan çatışmalardan örülü tarihi bilmemiz gerekiyor. Herhangi bir işçi, ilkokula başladığı andan iş hayatına atılana kadar zaman disiplinine iyice alıştırılmış da olsa, sekiz saat durmadan çalışması talebini sağduyuya aykırı bulur. Yapması istenen angaryaları yapar gibi görünme zorunluluğu ise işçinin tepesini attırır.⁹⁷

İlk işimi çok iyi hatırlıyorum. Sahile nazır bir İtalyan restoranında bulaşıkçıydım. Yaz başında işe alınan üç yeniyetme oğlandan biri idim, hayatımıza bir anda o kadar çılgın bir koşuşturmaca hâkim olmuştu ki doğal olarak her şeyi oyuna çevirdik. Tüm zamanların en iyi, en kahraman bulaşıkçılarıydık; makine gibi, ışık hızında çalışıyor, göz açıp kapayana kadar pırıl pırıl tabak çanak dağları oluşturunuyorduk. Sonra gururla arkamıza yaslanıp ya

97 “Ücretli emek” denince aklımıza ilk olarak fabrika işi gelecek şekilde, fabrika işini de çalışma hızının makineler tarafından belirlendiği bir üretim hattı olarak düşünmeye şartlandırıldığımız için, bu söylediklerim hemen anlaşılıyor. Aslında fabrika işleri ücretli işgücünün çok ufak bir kısmı tarafından yapılıyor, bu fabrikaların da çok azı taşıyıcı şerit tipi üretim hatları kullanıyor. Bu yanlış kanıların etkilerini altıncı bölümde ele alıyorum.

birer sigara tellendiriyor ya da karides hüpletiyorduk. Ama çok geçmiyor, patron gelip “Ne kaytarıyorsunuz?” diye çıkışıyordu. “Bana ne bulaşık kalmadıysa, benim zamanımdan yiyorsunuz! Boş vaktinizde maskaralık edersiniz. Hadi iş başına!”

“İyi de ne yapalım?”

“Bulaşık teli alıp süpürgeliklerde birikmiş yağları kazıyın.”

“Onu da yaptık bitirdik.”

“O zaman tekrar yapın!”

Dersimizi almıştık; neymiş, çalışırken *haddinden fazla* çabuk olmayacaksın. Ne bir ödül, hatta ne de kuru bir aferin alırsın (bu bile bize fazla fazla yeterdi). Aksine, saçma sapan işlerle uğraşmak zorunda kalırsın. Çalışıyormuş gibi yapmaya zorlanmanın en büyük hakaret olduğunu da öğrendik; aşağılanmanın dibiymiş, patron sırf keyfi istediği için iktidar uyguluyordu, öyle değilmiş gibi yapmak mümkün değildi. Süpürgelikleri ovar gibi yapmamızın hiçbir önemi yoktu. Yağları kazıyormuş gibi yaptığımız süre boyunca, sanki okuldaki kabadayılardan biri omzumuzun üzerinden zevkle bizi seyrediyormuş gibi hissediyorduk; gerçi kanun da töre de bu defa dayının arkasındaydı.

Bu ders sayesinde, hiçbir bulaşık dağını aceleye getirmemeyi öğrendik.

* * *

Çalışanların bu tür angaryaları tırışkadan bulma sebebi rahatlıkla anlaşılabilir. Bana yazanların hemen hepsi bunun neden olduğu hıncı anlata anlata bitiremiyordu. Wyoming’de rençberlik etmiş Mitch’in anlattığı, “geleneksel angarya” denebilecek bir örneğe geçelim. “Çiftlik işi ağır ama tatmin edici,” diyordu Mitch, “yumuşak başlı bir patrona denk geldiyse, eşek gibi çalışırken de ortalıkta takılırken de keyfedebilirsiniz.” Ama

Mitch bahsettiği şanslı işçiler arasında değildi. “Mormon kilişesinin bölgesel bilmemnesi, son derece saygın, yaşlı bir adam” olan patronu, eli boş olanın zamanını “taş toplayarak” geçirmesi ilkesinde diretmişti:

Mitch: Bizi arazinin bir yerine bırakıyordu, toprakta taş kalmasın da çiftlik edevatının arasına girmesin diye taşları toplayıp bir yere yığıyorduk.

Görür görmez ne tırışkadan iş dedim kendi kendime. Ben gelmeden önce tarlalar defalarca sürülmüş olmalıydı. Kaldı ki kışların sert geçtiği bir bölgedeydik, donlar zaman içinde toprak yüzeyinde yeni yeni taşlar oluştuyordu. Ama parasını tıkr tıkr ödediği elleri “meşgul ediyordu”, iş etiği (yani Mormonculukta çok değerli bir ilke olarak görülen itaati) öğrenmemize yarıyordu.

Vallahi bak. On metrekaare alanda kafam kadar yüzlerce taş vardı.

Bir gün, unutmuyorum, arazinin bir yerinde taş topluyorum, (niyeysen) epey de özenerek yapıyorum. Haybeye iş yaptığım gün gibi ortadaydı ama saatler boyu çalıştım. Belim kırıldı resmen. Ama ihtiyar patron beni başka bir iş için almaya geldiğinde yaptığım yığına bakıp ense yaptığımı söyledi. Hiçbir amaç taşımayan ağır bir işe zorlanmak yeteri kadar aşağılayıcı değilmiş gibi, aletsiz edevatsız gün boyu harcadığım emeğime de yetersiz olduğu söylenerek hakaret ediliyordu. Eyvallah ya. Bitmedi, toplayıp bir yere biriktirdiğim taşları almaya gelen de olmadı. Hâlâ aynı yerde üst üste alt alta duruyorlar, git bak oradalardır.

İhtiyardan öldüğü güne kadar nefret ettim.

Mitch'in öyküsü din unsurunu ön plana çıkarıyor. Birinin yetkesi altında en saçma işleri bile görev bilinciyle kabullenme fikri, sizi daha iyi bir insana dönüştüren ahlaki bir kişisel disiplin yöntemi olarak iş görüyor. Modern bir püritanizm biçimi bu. Şimdilik bunun, aylaklığı başkasının zamanından çalmak olarak tanımlayan sapkın ahlaka daha sinir bozucu bir boyut kattığını söylemekle yetinmek istiyorum. Mitch bunca aşağılanmaya rağmen, kendi yaratmadığı ve kazanması mümkün olmayan bir –miş gibi yapma oyununu oynamaktan başka çaresi olmamasının yarattığı içgüdüsel öfkeyle mücadele ederken, en manasız görevleri bile aşılması gereken zorluklar olarak görmeyi deneri.

Hiçbir şey yapmamaya zorlanmak da insanı en az manasız iş yapmak kadar yıkıyor. Hatta mahkûmların tek başlarına oturup duvara bakmaktansa prangaya vurulup taş kırmaya gönderilmeyi yeğlediklerini düşünecek olursak, daha beter olduğunu da söyleyebiliriz.

Çok zengin kişiler, düzenledikleri partilerde heykel gibi dursunlar diye gerçek insanlar tutuyor.⁹⁸ Kimi “gerçek” işlerin de bundan pek farkı yok; her an heykel gibi kıpırtısız durma zorunluluğu olmasa da, durduğun yerde daha uzun süre kalman gerekiyor:

Clarence: Önde gelen küresel güvenlik şirketlerinden birinin elemanı olarak, sergi odalarından birinin hemen her zaman boş tutulduğu bir müzede güvenlikçiydim. Görevim bu boş odayı beklemek, yani ziyaretçilerin herhangi bir şeye dokunmasına yahut yangın çıkarmasına engel olmaktı. Ama zaten söyledim, oda *boştu*. Zihnimin hep

98 Bana inanmıyorsanız www.smashpartyentertainment.com/living-status-art adresinden başvuruda bulunmayı deneyebilirsiniz.

açık, gözümün hep işimde olması için kitap, telefon gibi zihinsel uyarıcılar yasaktı.

Odaya uğrayan olmadığı için yedi buçuk saat boyunca oturuyor, kulağım yangın alarmında, zaman öldürüyordum. Alarm çalarsa sakince ayağa kalkıp odayı terk edecektim, başka işim yoktu.

Benzer yollardan geçtiğim için biliyorum; böyle bir durumda, “Şimdi elimde bir roman olsa, yahut oyun oynuyor olsam yangını fark etmem ne kadar sürerdi? İki saniye mi, üç mü?” diye hesap kitaba dalmak işten değil. “Şu an olduğu gibi, beynim sıkıntıdan boşalmamış, aklım durmamış olsa olası bir yangını daha hızlı fark etmez miyim? Ama hadi üç saniye olsun, varsayımsal bir üç saniye riskini ortadan kaldırmak için hayatımın kaç saniyesi elimden alındı acaba? Bir düşünelim bakalım (zamandan bol bir şey yok nasılsa): günde 27 bin saniye; haftada 135 bin saniye; ayda 3.375 bin saniye.” Bu kadar boş işlerle görevlendirilenler, üstleri acıyıp da başka işler vermezse, bir yıla kalmaz kaçır giderler.

Misal Clarence altı ay (kabaca yirmi milyon saniye) dayanmış, sonra da yarı maaşa ama azıcık da zihinsel uyarana tav olmuş.

* * *

Bunlar kuşkusuz uç örnekler. Ama “benim zamanımı yiyorsun” ahlakı o kadar doğallaştı ki dünyayı restoran sahibinin gözünden görür olduk. Sıradan vatandaş bile kendini patron gibi görmeye özeniyor; aylıklık etmek şurada dursun birazcık kayıtsız çalışan, ağırdan alan kamu çalışanlarına (ulaşım çalışanlarına mesela) bağırıp çağırıyor. Bana gönderdiği metinde bugüne dek yaptığı tüm manasız işleri sayıp döken Wendy’ye göre bu işlerin çoğunun var olma nedeni şuydu: Birilerini sırf gerektiğinde iş

yaptırmak üzere el altında bulundurdıkları için para ödeme fikrini patronların akli almıyordu.

Wendy: Örnek bir. Küçük bir ticaret dergisinde resepsiyondayım, telefon çalarsa bakıyorum, arada da birtakım başka işlerim oluyordu. Kulağa son derece makul geliyor ama verilen işlerin hepsi de tırışkaydı. Hele bir tanesi var ki ömür boyu unutamam; reklamcılardan biri masamın üstüne binlerce ataş yığıdı, renklerine göre ayırmamı istedi. Şaka yapıyor sandım, ciddiye. Yaptım. Aldı, gitti, rengine falan bakmadan kafasına göre kullanmaya devam etti.

Örnek iki. Büyükanнем New York'ta bir apartman dairelerinde doksanlarına kadar kendi başına yaşadı. Yardına ihtiyaç duymaya başlayınca onunla kalıp göz kulak olsun diye bir kadın tuttuk. Büyükanнем düşer ederse, yardıma ihtiyacı olursa diye hazır bekliyor, çamaşır ve alışverişe de yardım ediyordu. Kadının başkaca işi yoktu. Ama bu büyükanنemi çıldırtıyordu. "Orada öylece oturuyor!" diye söylenip duruyordu. Kadının işinin ne olduğunu tekrar tekrar anlatıyorduk kendisine.

Büyükanنemin gönlü olsun diye kadından boş vaktinde zahmet olmazsa dolapları da düzenlemesini istedik. Sorun etmedi ama daire o kadar ufaktı ki dip köşe çabucak düzenleniyor, gene yapacak iş kalmıyordu. Büyükanнем sinir krizleri geçirmeyi, kadın oturup duruyor diye şikâyetlenmeyi sürdürdü. Kadın da sonunda pes etti. Anneme istifa konusunu açınca annem, "Hayrola," demişti, "annem çok iyi görünüyor." Kadın da durur mu, yapıştırmış cevabı: "İyi görünmeyip ne olacak? Ama yedi kilo veren, saçları dökülen benim. Artık yeter." İş tırışkadan değildi ama orada bulunmasını haklı göstermek için durmadan

tırışkadan angaryalar bulmak zorunda kalması son derece aşagılayıcıydı. Yaşlılarla çalışanların hemen hepsi benzer sorunlar yaşıyor olabilir. (Hatta, sorunları biraz daha farklı olmakla birlikte bebek bakıcılarını da bu sınıfa dahil edebiliriz.)⁹⁹

Bu kadarla da kalmıyor. Mantiğı kavradığınızda tüm işlerin, kariyerlerin, koca koca sektörlerin aynı mantıkla hareket ettiğini fark edebilirsiniz.

Bizden önce yaşamış kime anlatsanız tuhaf bulacağı bu mantık çoktan bütün dünyaya yayıldı. Kahire’de bir kamu kuruluşunda çalışan genç bir Mısırlı mühendisi, Ramazan El Sokari’yi dinleyelim:

Ramazan: Ülkemin en iyi üniversitelerinden birinin Elektronik ve İletişim bölümünden mezun oldum. Meşakkatli bir bölümdeydim, öğrencilerin yeni teknolojilerin araştırılması ve geliştirilmesi alanında kariyer beklentileri çok yüksekti.

Yani, okulda böyle düşünmeye özendiriliyorduk. Ama gerçeğin bununla uzaktan yakından alakası yoktu. Mezun olduktan sonra bulabildiğim tek iş, özelleştirilmiş bir devlet şirketinde ısıtma, havalandırma, iklimlendirme ve kontrol mühendisliğiydi. Mühendis olarak değil de bir tür teknik bürokrat olarak çalışacağımı öğrenmem uzun sürmedi. Habire belge dolduruyorum, denetim çizelgelerini,

99 1900 ya da 1910’larda doğmuş birinin, meseleyi hızla içselleştirmesi ve Wendy’ye, büyükannesinin hiç işveren ya da amirlik edip etmediğini sorması beni şaşırtmıştı. Wendy, “zannetmiyorum” demişti ama daha sonra büyükannesinin, yıllar önce kısa süreliğine bir market zincirinin idaresine yardım ettiğini keşfetmişti.

formları işaretliyorum, belgelerin doğru dürüst doldurulmasından başka işle ilgilenen kimse yoktu.

İşimin resmi tanımı şuydu: “Önleyici bakım ve acil bakım işlemlerinin gerçekleştirilmesinde mühendis ve teknisyen ekibine liderlik etmek, verimliliği en üst seviyeye yükseltmek için yeni kontrol mühendisliği sistemleri geliştirmek.” Bu ifade gerçekte, kısa bir gündelik sistem verimliliği denetimi yapıp günlük belgelere ve bakım raporlarına gömülmek anlamına geliyor.

Kimse alınmasın ama koca şirket her gün gelip klimaların çalışıp çalışmadığını kontrol etsin, olası arızaları gidermek için el altında bulunsun diye kendine bir mühendis ekibi kurmuş. Şirket durumu böyle açıklamayacaktır elbet. Ramazan ve ekibin diğer üyeleri, ısıtıcılardan biri bozulduğunda anında müdahale etmeye hazır oldukları sürece, günlerini kâğıt oynayarak ya da daha iyisi okuldayken hayalini kurup durdukları icatlar üzerine çalışarak da geçirebilirlerdi. Ama olmaz. Şirket, çalışanların sekiz saat boyunca meşgul olmasını sağlamak için hazırlanmış belge yığınları ve kutu doldurma ayinleri icat etti. Allahtan şirkette belgelerin doğru dürüst doldurulduğunu kimse kontrol etmiyordu. Ramazan kısa sürede hangilerinin doldurulması gerektiğini, hangilerini doldurmazsa fark edilmeyeceğini çözüp vaktini sinema ve edebiyata yönelik, yeni palazlanan ilgisini doyurmaya ayırdı.

Gelgelelim yaşadığı süreç, içinde bir boşluğun oluşmasına sebep olmuştu:

Ramazan: Yaşadığım deneyim, her allahın günü manasız bulduğum bir işe gitmek zorunda kalmak, psikolojik olarak yıpratıcıydı, bunalıma girdim. Önce işe ilgimi yitirdim, mesai doldurmak için film izlemeye, kitap oku-

maya başladım. Sonra kimsenin haberi olmadan saatlerce ortadan kaybolmaya başladım.

Sonuç ne denli rahatsız edici olursa olsun, dibe vurulduğunu göstermiyor mu? Özellikle de Ramazan'ın sistemi çözüp kendi çıkarına kullanmaya başlamasıyla beraber. Yaptığı şeyi neden şirkete sattığı zamanını geri almak olarak göremiyor? Sahtelik ve amaçsızlık onu neden yiyip bitiriyor?

Başladığımız yere geri döndük sanki. Ama bu defa biraz daha donanımlıyız; yanıtı daha kolay bulabilme olasılığımız yüksek. Sıkı gözetlenen bütün gündelikli işlerin en nefret edilen tarafı kiskanç bir patronun keyfi olsun diye çalışır gibi yapmak; Ramazan'ın (ve Eric'in) işi bu ilke üzerinde yükseliyor. Benim tertemiz süpürgelikleri saatlerce (bana saatler sürüyor gibi geliyordu) bulşık teliyle ovup durmamla karşılaştırdınca daha keyifli olabilirler. Gündelik almıyor, maaş alıyorlar. Patronlarının nefesini bilfiil sırtlarında hissetmiyorlar, hatta patron genellikle ortalıkta olmuyor. Ama yine de *kendi kurmadıkları*, kendini tepelerine binen bir iktidar biçimi olarak hissettiren bir –mış gibi oyunu oynama ihtiyacı, insanı çökertmeye tek başına yetip artıyor.

Son tahlilde içinde bulundukları hal, biz üç gencin süpürgelikleri temizliyormuş gibi yapmak zorunda olmamızdan çok da farklı değil. Sanki gündelikli işlerin en kötü yönünü alıp, insanın varoluşuna bir anlam katması gereken meşgalelere ekleyiveriyorlar. İnsanın çat diye çatlamasına şaşmamak lazım. Bizi insan yapan her şey ayaklar altına alınıyor.

Dördüncü Bölüm

Tırışkadan İş Sahibi Olmak
Ne Mene Bir şeydir?

(Manevi şiddet Üzerine, İkinci Fası)

Resmi söyleme bakacak olursak demokratik ölkelerde yaşıyoruz, hepimizin hakkı hukuku var. Bizim kadar özgür olmayan, polis devletlerinde yaşamak zorunda kalan bahtsızlar da var. Bu kurbanlar en keyfi buyrukları dahi yerine getirmek zorundalar, yoksa başları devletle derde giriyor. Yetkililerin gözü hep üstlerinde. Gündelik yaşamlarının en ince ayrıntıları devlet bürokratlarının denetiminde. Onları itip kakan devlet ya da şirket görevlilerine hesap sorma yetkisi kendi üstlerine ait. Muhalefet ve itaatsizlik görüldüğü yerde eziliyor. İhbarcılar olan biten her şeyi yetkililere gammazlıyor. Katlanılır gibi değıl.

Değıl, değıl ama bu anlattığım aslında modern işyeri, başka bir yer değıl.

—Bob Black, “The Abolition of Work”¹⁰⁰

100 İşin Feshi. (ç.n.)

Bir önceki bölümde, iş koşullarının son derece iyi görüldüğü mesleklerdekilerin bile hiçbir şey yapmamak için ücret almayı neden rahatsız edici, katlanılmaz ve yıpratıcı bir deneyim olarak gördüklerini sorduk. Yanıtın insan doğası üzerine, iktisat biliminin, hatta kötümser bir insan doğası anlayışından hareket eden popüler bakış açılarının göz ardı ettiği kimi temel gerçekleri ortaya çıkardığını düşünüyorum. İnsanlar, diğer insanlarla düzenli bağlantı kurmaları engellendiğinde körelmeye hatta fiziksel olarak çürümeye başlayan toplumsal yaratıklardır. Dünya ve diğer insanlar üzerinde öngörülebilir etkilerde bulunabildiklerini algıladıkları için dünyadan ve diğer insanlardan ayrı, bağımsız varlıklar olduklarının farkındalar. İnsandan bu eylemlilik hissini alın, geriye hiçbir şey kalmaz. Üstelik, normal koşullarda en üstün ve en ayırt edici insani eylem olarak görülen –mış gibi yapma edimi, tırışkadan işlerde, özellikle de hayal dünyasının bir şekilde gerçeğe dönebilmesine izin veren durumlarda, kendisine zarar vermeye başlar. İş yapar gibi davranmanın geçmişine ve birinin zamanının başkasına ait olabileceği fikrinin toplumsal ve düşünsel temellerine dair incelemem burada devreye giriyor. Elinde iş olmayan işçinin boş oturması ne ara patronlarca ahlaken yanlış görülmeye başladı?

İş yaparmış gibi görünmek başka birinin iktidarına boyun eğdiğinizi gösterdiği için bu kadar öfke uyandırıyor. Yukarıda söylediğim gibi tırışkadan işler de bu ilkeye dayanıyor. Çalışıyorsunuz yahut çalışır gibi yapıyorsunuz ama işin amacı yok, en azından sizin görebildiğiniz bir amacı yok; sırf çalışmış olmak için çalışıyorsunuz. Sinirden kudurmamak mümkün mü?

Bulaşıkçıya restoran süpürgeliklerinin temizletilmesiyle tırışkadan işler arasında da net bir fark var. İlkinde ortalıkta dolanan bir zorba var. Sizle kim uğraşüyor açıkça biliyorsunuz. Tırışkadan işlerde böyle olmuyor. Çalışır gibi yapmanız için sizi zorlayan

kim? Şirket mi? Toplum mu yoksa? Yeterli iş olsun olmasın, çalışmayan insanlara geçim kaynağı sağlanmaması gerektiği fikrine yol açan, bir tuhaf toplumsal göreneklerle ekonomik güçler ittifakı mı? Geleneksel işyerinde hiç değilse öfkenizi doğrudan kusabileceğiniz birileri vardı.

İnsanı çileden çıkaran bu muğlaklık, derleyip topladığım anlatılarda durmadan karşıma çıkan konulardan biriydi. Berbat, saçma sapan, rezil bir şeyler olup bitiyordu ama bunu kendi içinizde kabul etmeniz bile yasak gibiydi, suçlularsa ortada yoktu.

tırışkadan iş yapmanın her zaman kötü bir şey olmamasının nedeni

Bu temaları incelemeye girişmeden önce, tırışkadan işi olan herkesin kederden yataklara düşmediğini kabul etmemiz gerekiyor. Bir önceki bölümde, tırışkadan işlerinden son derece memnun olan az sayıda insandan olumlu mesajlar aldığımı söylemiştim. Sayıları az olduğundan ortak özelliklerinden yola çıkarak genelleme yapmak zor ama ufak tefek benzerlikler çıkarılabilir:

Warren: Connecticut'ta bir devlet okulunda yedek öğretmenim. İşim yoklama almak ve öğrencilerin yaptıkları işlerden kafalarını kaldırmalarını engellemekten ibaret. Öğretmenler giderken ne öğreteceğimle ilgili hiçbir bilgi vermiyorlar. Çok da takmıyorum, zira Çince çalışmak ve kitap okumak için bir dolu vaktim oluyor. Ara sıra öğrencilerle de ilginç konuşmalar yapıyoruz. İşim ortadan kaldırılması gerekenler arasında olabilir ama benim şu an için keyfim yerinde.

Bu işin tırışkadan olup olmadığı pek açık değil; mevcut eğitim öğretim düzeninde hasta öğretmenlerin yerine derslerde

öğrencilerle ilgilenmesi gereken birilerinin olması gerekiyor.¹⁰¹ Buradaki tırışkalık, Warren gibi orada öğretim amacıyla bulunmayan öğretmenlerin, sanki bu yüzden oradalarmış gibi yapmalarında yatıyor. Onlara, öğrenciler koşturmayı bırakıp ödevlerini yapmaları söylendiğinde söz dinlesinler diye öğretmen denmiş muhtemelen. Yine de işin tümünden yararsız olmaması bir fark yaratıyor. Tekdüze değil, denetlenmiyor, toplumsal etkileşime izin veriyor, ayrıca Warren’a istediğini yapması için bir dolu vakit bırakıyor. Son olarak da hayatının sonuna kadar yapmayı düşündüğü bir iş değil.

Böyle tırışkadan işe can kurban.

Kimi geleneksel bürokratik meslekler de bir halta yaramayan hoş işlerden. Hele bir de Fransız amme hizmetleri gibi görkemli ve gururlu bir geleneğin parçası olduğunuzu düşünün. Grenoble’da vergi memuru olan Pauline’e kulak verelim:

Pauline: İngiltere’deki kamu gelirleri idaresini andıran bir devlet bakanlığında teknik iflas danışmanıyım. Teknik danışmanlık işimin kabaca yüzde beşini oluşturuyor. Günün geri kalanı iş arkadaşlarıma anlaşılabilir usulleri açıklamaya, hiçbir amaca hizmet etmeyen yönergeleri bulmalarına yardım etmeye, milleti coşturmaya ve “sistemin” yanlış yerlere gönderdiği dosyaları tekrar yerleştirmeye gidiyor.

Yine de işimi seviyorum. Sudoku ya da kare bulmacaya benzer bir iş yapıp yılda altmış bin dolar alıyorum.¹⁰²

101 Bir önceki bölümde bahsettiğim, ders saati sisteminin öğrencileri gelecekteki fabrika işlerine hazırlamak üzere onlara zaman disiplini edindirmenin yollarından biri olduğu doğrusu da günümüzde bu işlevine gerek kalmadığı söylenebilir. Ama mevcut sistem bu.

102 Fransızcadan kendi tercümem: Je suis conseiller technique en insolvabilité dans un ministère qui serait l’équivalent de l’Inland Revenue. Environ 5

Böylesine kaygısız, gamsız kamu dairesi ortamları eskilerde kaldı. Clinton yönetiminin “devleti yeniden icat etmek” adıyla tanıttığı iç piyasa reformlarının, memurlar üzerindeki kutu doldurma baskısını artırmamasından epey önceleri, kabaca yirminci yüzyıl ortalarında son derece genelgeçer oldukları biliniyor. Gerçi bunlar bazı kuytu köşelerde halen karşımıza çıkmayı sürdürüyor.¹⁰³ Pauline’in işini böylesine keyifli kılan şey, iş arkadaşlarıyla iyi geçinmesi ve kendi işine bakmasıydı. Üstüne bir de devlet memuriyetinin sağladığı saygınlık ve güvenliği ekleyin. Bu durumda yaptığının öyle pek matah bir iş olmadığını bilmesi önemini iyice yitiriyor.

Yukarıdaki örneklerde ortak olan bir unsur daha var. Herkes, (Amerika’da) yardımcı öğretmenliğin ve (Fransa’da) vergi memurluğunun tırışkadan olduğunu bilir, dolayısıyla kimsenin kendini kandırmasına ya da tereddüde düşmesine lüzum yok. Bu işlere başlayanlar nasıl bir dünyaya gireceklerinin farkındalar, yardımcı öğretmenin ya da vergi memurunun nasıl davranması gerektiğine dair kafalarında net kültürel kalıplar var.

Görünen o ki tırışkadan işlerinden memnun olan, küçük mutlu bir azınlık var. Toplam sayılarını tahmin etmek kolay değil. YouGov anketinin bulgularına göre, İngiliz çalışanların yüzde 37’si işlerinin bir halta yaramadığını düşünürken, işlerini

percent de ma tache est de donner des conseil techniques. Le reste de la journee j’explique a mes collegues des procedures incomprehensibles, je les aide a trouver des directives qui ne servent a rien, I cheer up the troops, je reattribue des dossiers que “le systeme” a mal dirige.

Curieusement j’aime aller au travail. J’ai l’impression que je suis paye 60 000\$/an pour faire l’equivalent d’un Sudoku ou mots croises.

103 Bu ortamların bu görevlilerle muhatap olan halk için o kadar gamsız olmadığı da biliniyor.

tatmin edici bulmayanların oranı yüzde 33. Mantıken, işgücünün en azından yüzde 4'ünün manasız buldukları işlerinden keyif aldığı ortaya çıkıyor. Gerçek rakam büyük ihtimalle daha da fazla.¹⁰⁴ Hollanda'daki ankette bu fark aşağı yukarı yüzde 6'ydı; işlerini manasız bulan yüzde 40'ın yüzde 18'i işlerini yapmaktan mutlu olduğunu da ifade etmişti.

Tek tek örneklerle bakıldığında bu bakış açısını doğuran bir dolu sebep bulunabilir. Ailesinden nefret eden olur, ev hayatına dayanamayan olur, evden kaçacak fırsat arıyordur, iş arkadaşlarını seven, makaradan, dedikodudan hoşlanan olur. Özellikle Kuzey Atlantik dünyasının büyük şehirlerinde, zamanlarının çoğunu işte geçiren orta sınıfların iş dışı toplumsal bağlarının zayıflığı genel bir sorun. Böyle olunca köylünün, kasabalarının ya da mahallelinin hayatına renk katan gündelik dedikodu ve dalavereler, eski tadını iyiden iyiye yitirerek sadece ofislerde yapılır yahut (işte çalışıyor gibi yapılırken) sosyal medyadan takip edilir oldu. Ama bu doğruysa, insanların toplumsal hayatı da genel olarak ofise bağlıysa, tırışkadan meslekler yapanların çoğunun mutsuzuz diye haykırması çok daha çarpıcı değil mi?

muğlaklığın ve rol yapmaya zorlanmanın ıstırabına dair

–Mış gibi yapma konusuna geri dönelim. –Mış gibi yapılması gereken durumlarla karşılaşılacak birçok iş olduğu ortada. Hizmet sektörü işlerinin neredeyse hepsi aslen böyle çalışıyor. Sosyolog Arlie Russell Hochschild, Delta Havayolları uçuş personeli üzerine klasik çalışması *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*'de (Kalbin Yönetimi: İnsan Hissinin Ticarileştirilmesi) “duygusal emek” kavramını ortaya attı. Hoschschild

104 Haliyle, yüzde 4'lük oran ancak işini hem yararlı hem de tatminkârlıktan uzak bulan işçi olmaması halinde geçerli olur ki bu pek olası değil.

uçuş hosteslerinin iş koşulları gereği yaratmak zorunda oldukları havai, anlayışlı, iyi huylu hostes karakterine aşırı emek harcadıklarını, bunun sonucunda da boşluk hissi, çöküntü ya da kim ve ne olduklarına dair kafa karışıklığı yaşadıklarını bulguladı. Bu duygusal emek tipi hizmet sektörü işçilerinin tekelinde değil elbette, müşterilerle doğrudan teması olmayan kadın çalışanlardan da birçok şirkette aynı şey bekleniyor.

Bir önceki bölümde Patrick'in kasiyer olmaktan hoşnutmuş gibi gözükmesi talebiyle karşılaştığında kapıldığı öfkeyi dinledik. Uçuş hostesliğinin tırışkadan bir iş olmadığını kabul edelim, bildiğim kadarıyla işlerinin bütünüyle manasız olduğunu düşünen çok fazla hizmet sektörü çalışanı da yok. Zaten tırışkadan işlerin çoğunda istenen duygusal emek türü bambaşka. Tırışkadan işler de sahte kimlikler giyinmeyi ve -mış gibi yapmayı gerektirir. Ama tırışkadan işlerde oyunun kurallarını çözmeden, oyunun niye oynandığını bilmeden, kim yanınızda kim değil anlamadan oynarsınız. Uçuş hostesleri hiç değilse kendilerinden bekleneni bütün yönleriyle bilir. Tırışkadan işlerde sizden beklenen çok daha kolay olabilir ama ne beklendiği konusunda kafalar net olmadığı için işler karmaşıklaşır. Konuştuğum hemen herkeşe, "Hiçbir şey yapmadığını amirin biliyor mu?" diye sordum. Amirlerin büyük çoğunluğu bilmiyordu. Ama bunu diyenlerin çoğu, "Bu meseleleri açık açık konuşmak tabu olduğundan kesin bilemem, yine de şefimin bazen görüp de görmezden geldiğini sanıyorum" diye ekliyordu. Ama daha da önemlisi, bu tabunun nerelere kadar uzandığı konusunda net bir fikirleri yoktu.

Her kuralın istisnası vardır. Kimisi, yapacak bir şey olmadığını görece anlayabilen ve altında çalışanlara kendi işleriyle uğraşmalarında sakınca olmadığını söyleyen amirlerden bahsetti. Ama bu hoşgörünün de makul sınırları vardı; sınırların nerede başlayıp bittiği pek anlaşılmıyor, deneye yanıla öğreniliyordu.

Çalışanlarına ne zaman çalışmaları gerektiğini, çalışmadıkları zamanlarda neler yapabileceklerini açık ve basit bir biçimde anlatan bir amirden söz eden çıkmadı.

Bazı müdürler dolaylı olarak, davranışlarıyla iletişim kurar. Mesela, Beatrice'in görev yaptığı İngiliz devlet dairesinde, amirler önemli spor karşılaşmalarını izleyerek, türlü çeşit keyif çatarak iş günlerinin makul rol yapma seviyelerine ışık tutuyorlarmış. Hafta sonları ise rol yapmaya hiç gerek olmuyormuş:

Beatrice: Bazen "üst yönetim" adıyla bilinen rol modellerim, bilgisayarda Dünya Kupası maçı açıp bangır bangır izliyorlardı. Bu davranışı birden çok işi aynı anda yapmaya özendiren bir hamle olarak görüp ben de iş olmadığında kendi işlerimle meşgul olmaya başladım.

Hafta sonu görevimse çocuk oynucağıydı. Fazla mesai ücreti de yüksek olduğu için dairede herkesin ağzının suyunu akıtıyordu. Koca ofiste yapacak hiçbir iş yoktu. Pazar yemekleri hazırlıyorduk, televizyonu açalım devriliş izleyelim diye ofise şezlong getirmeyi düşünen bile oldu. İnternette dolaştık, DVD izledik ama yapacak hiçbir şey olmadığından, genelde eve gittik, yattık. Pazartesi sabahına hazır olmak için iyi dinlenmemiz gerekiyordu.

Bazı durumlarda da kurallar açıkça ortadadır ama sanki kimse uymasın diye konmuş kurallardır bunlar.¹⁰⁵ North Carolina'da

105 Amirlerin çalışanlara çalışmış gibi yapmaları gerektiğini açıkça söylemesiyle az da olsa karşılaşılıyor. Bir araba satıcısı şunları söylüyor: "Üstlerime göre bana maaş ödendiği için, 'bir şeylerle' uğraşmam ve iş beş para etmese de üretkenmiş 'gibi davranmam' gerekiyordu. Ben de günlerimi olmayan insanlara telefon açarak geçirmeye başladım. Hadi, al bunda anlam bul." Bu konularda aşırı dürüstlük her yerde tabu olarak görülüyor gibi. Bir ke-

geçici çalışan olarak işe alınan ama kendisine herhangi bir görev verilmeyen Robin, teknik yeterliliğini kullanarak deneyiminin ağırlığını bir miktar hafifletmeyi başardı:

Robin: Boş durmamam gerektiğini söylediler, oyun oynamam ya da internette gezinmem de yasaktı. En önemli işlevim bir sandalye işgal etmek ve ofisin dekoruna katkıda bulunmaktı. İlk günler kolay geldi ama çok geçmeden meşgul değilken meşgul gibi görünmenin akla gelebilecek en berbat işlerden olduğunu anladım. Hayatımın en berbat işini bulduğumu üçüncü günümde fark etmiştim.

DOS (disk işletim sistemi) penceresine benzer bir arayüzü olan, Lynx adlı bir internet tarayıcısı yükledim. Resim yok, Flash, JavaScript yok, kapkara bir fonun üstünde biteviye yazılar. Ben internette aptal aptal dolaşırken insanlar becerikli bir teknisyenin çalışmasına göz attıklarını düşünüyorlardı, internet tarayıcısı da üretkenliğimin kanıtları olan komutları sabırla işlediğim bir terminaldi.

Robin bu sayede gününü Wikipedia sayfalarını düzelterek geçirir oldu.

Geçici işlerde çalışanlar genellikle gerçekten de oturup çalışıyor gibi yapıyor mu diye sınavdan geçiriliyorlar. Çoğu, Robin'in aksine, bilgisayar oyunu oynamaya izin olup olmadığını

resinde, yüksek lisanstayken işyeri direniş siyaseti konusunda uzman olan Marksist bir hoca için araştırma yapacaktım. Ona değil de kime karşı dürüst olacağım diye düşündüm, bana iş cetvelinin nasıl işlediğini açıkladıktan sonra sordum “Yani ne kadar yalan söyleyebilirim? Yalandan kaç saate kadar yazabilirim?” Bana başka bir galaksiden gelen bir yıldız çekirdeğiymişim gibi bakınca konuyu değiştirdim, yalan konusunda da “pek aşırıya kaçmamaya” çalışmak gerektiğini anladım.

dahi bilmiyor. Ama çok fazla geçici işçinin çalıştığı yerlerde işleyişi öğrenmek yahut işten atılmak için ne halt karıştırmak gerektiğini anlamak için insan birilerine yanaşabiliyor.

Daha uzun süreli işlerde çalışanlar arasında bazen durumu açıkça konuşabilecek, hatta amirlere karşı ortak stratejiler uygulayabilecek kadar yoldaşlık oluşuyor. Bu tür koşullarda dayanışma ortak bir amaç hissi de yaratıyor. Namussuz bir hukuk firmasındaki hukuk danışmanlarından bahseden Robert'ı dinleyelim:

Robert: İşin en tuhaf yanı, çarpık bir mantıkla da olsa eğlenceli olmasıydı. Hukuk danışmanları zeki, iyi giyimli insanlardı, bu kadar anlamsız bir iş yapmalarından olsa gerek, aralarında sıkı bir bağ oluşmuş, bir kara mizah anlayışı geliştirmişlerdi. Oturunca sırtımın duvara baktığı bir masa ayarladım kendime, böylece internette gezebilecek yahut bilgisayar programcılığı öğrenebilecektim. Yaptığımız şeylerin ekseriyeti vakit kaybıydı; binlerce dosyayı elle etiketliyorduk, bunu otomatikleştirip kazanacağım zamanı keyfimce kullanabilirdim. Bir de elimde farklı amirlerin yürüttüğü en az iki proje olmasına özen gösteriyordum ki sorana öteki projenin zamanımın çoğunu aldığını, uğraştığımı söyleyebileyim.

Bu tür kaytarma yöntemlerinde bazen suç ortakları olur, bazen de sessiz bir işbirliği. Hatta kimi zaman insanın karşısına yan gelip yatma meselesinin çerçevesini neredeyse tamamen açıklayan dürüst ve halden anlar amirlerin de çıktığı olur. Burada “neredeyse” kelimesini vurguluyorum. Tutup açık açık soramazsınız hiçbir zaman. Bir seyahat sigortası şirketinde iş oldukça icabına bakan bir çalışandan örnek vereyim. Kendisi özünde yamacıydı;

birkaç ayda bir, beraber çalıştıkları şirketle işler sarpa sardığında devreye girip durumu kurtarmakla görevliydi:

Calvin: Sıradan bir hafta boyunca, [ortak çalıştığımız şirket] birtakım konularda görüş almak için takımımınla birkaç kez iletişim kurar. Yani haftada topla çıkar yirmi dakikalık işimiz var. Her gün sekiz on tane iki satırlık e-postalar yazarım, birkaç günde bir de on dakikalık takım toplantılarımız olur. Haftanın geri kalanı tamamen bana ait ama bunu uluorta göstermek istemediğim için iki ekranımdan birinde iyice incelttiğim bir pencerede sosyal medya hesaplarıma bakar, haber okur, ders çalışırım. Birkaç saatte bir de işyerinde olduğum aklıma düşer, “Dediğine katılıyoruz. Aynen devam,” şeklindeki e-postalara yanıt veririm. Bütün bunlardan başka, yedi buçuk saat eşek gibi çalışmışım gibi gözükmem gerekiyor, o kadar.

David: Meşgul görünmesen fark eden olur mu? Yapacak iş olmadığını bildikleri halde meşgul görünmen mi isteniyor, yoksa gerçekten yapılacak çok iş olduğunu mu düşünüyorlar?

Calvin: Takım şefimiz durumdan haberdar gibi ama sorun ettiğini düşündürecek herhangi bir şey söylemedi. Kimi zaman elimde hiç iş olmaz, gidip söylerim, diğer bölümlerden bir sıkıntı yaşayan olursa yardım edebileceğimi hatırlatırım. Genelde kimsenin öyle bir talebi olmaz, dolayısıyla kendisine haber vermem aslında “Sekiz saat boyunca Twitter’da takılacağım, alicenaplık edip önceden söylüyorum,” deme yöntemim. On dakikalık şeyleri konuşmak için bir saat sürecek haftalık toplantılar düzenler, on dakika içinde havadan sudan geyiğe geçmiş oluruz. Onun üstündekiler, ne kadar yukarıdalarsa artık, öteki

şirketin yaratabileceği hakiki sorunların farkında oldukları için, sanırım kendi saçmalıklarıyla uğraştığımızı ya da lüzumu halinde bal gibi de uğraşacağımızı düşünüyor olmalılar.

Demek ki bütün amirler “benim zamanımdan yiyorsun” ideolojisiyle hareket etmiyor. Özellikle büyük kuruluşlarda müdürler sahiplik taslamaya kasmadığı, altındakilerden birinin işi serdiği fark edilirse üstlerinin kendine patlamayacağını bildiği için, işleri akışına bırakmayı tercih edebiliyorlar.¹⁰⁶ Bu kibar, şifreli, karşılıklı anlayış, muhtemelen insanın bu tür durumlarda karşılaşılabileceği dürüstlüğüne tepе noktasını oluşturuyor. Yine de yukarıdaki gibi son derece ehven koşullarda bile, fazla açık ve net olmak hâlâ tabu. Kimsenin çıkıp da “Bildığın gibi, acil durumlar için buradasın. Kafana göre takıl, başkasının işine engel olma” demesi beklenmiyor. Calvin de, bunun karşılığında bir takdir ve saygı işareti olarak, eşek gibi çalışmış gibi davranmak zorunda hissediyor.

Bazı durumlarda ise amirler “çenenı kapa da işine bak” demenin bin bir alengirli yolunu buluyorlar:

Maria: İşe başlamak için geldiğimde ilk konuştuğum insan bölüm şefimdi. Benden önce aynı konumdaki kişinin ne iş yaptığına dair hiçbir fikri olmadığını anlattı bana.

106 İşyerleri uysal amirlerin yaratacağı bütün tehlikelerin farkındadır ve bunların önüne geçmek için had safhada önlem alırlar. Benim tanımlarıma göre tırışkadan değil boktan bir iş yapan hazır yemek zincirlerinin kasa çalışanları, ellerinde iş yokken de oturup dinlenmesinler diye her kasanın kapalı devre kamera sistemiyle izlendiğini anlattılar; kameraları izleyenlerin bir çalışanı otururken yakalaması halinde amiri merkezden çağrılıp fırçalanıyormuş.

Şansıma, kendisi hâlâ çalışmayı sürdürüyordu, sadece takımdaki konumu yükselmişti. Bana önceki işinde yaptığı her şeyi tek tek anlatacağını söyledi. Yaptı da. Bir buçuk saat kadar sürdü.

“Yaptığı her şeyin” hiçbir şey olmadığı ortaya çıktı. Maria bu kadar aylıklığı kaldıramadı. Varlığının bir sebebi olduğunu hissetmek için işlerinin bir kısmını versinler diye iş arkadaşlarına yalvardı. Akli başından giden Maria en sonunda konuyu doğrudan müdürüne açma gafletine düştü:

Maria: Müdürümle konuştum, bana açıkça meşgul olmadığımı “gerçeğini afişe etmemem” gerektiğini anlattı. Kimsenin istemediği bir iş olsun verin, deyince de kendi görevleri arasında bulunan ama aslında hiç yapmadığı bir şeyler verebileceğini söyledi.

Çalışır gibi yapmanız gerektiği bundan daha açık dile getirilemez. Önde gelen yayınevlerinden birinin bilgi teknolojileri bölümünde dijital ürün proje müdürü olan Lilian’ın deneyimi daha da kötü ama beklenmedik değil. Havalı görünen adına rağmen, Lilian bu işin tırışkadan olduğunda ısrarlı. Daha önce de kısa süre benzer bir yerde çalışmış, pek talepkâr değilmiş ama küçük, sıcak bir ekiple gerçek işlerle uğraşmışlar: “Burasıysa, yani nasıl desem...”

Anlayabildiği kadarıyla (hikâye Lilian gelmeden önce başlıyor), iş dünyasının geçici modalarını, tutulan lafları saplantılı biçimde takip eden kendini beğenmiş, palavracı amirinin gönderdiği birtakım garip ve çelişkili yönergeler, Lilian’ın bütün yetki ve sorumluluklarını ortadan kaldırmış. Bir sorun olduğunu anlatmak istediye de kaygıları göz devirmelerle, birtakım sabırsız reddiye ifadeleriyle göz ardı edilmiş:

Lilian: Proje yöneticisi olarak süreci benim “yöneteceğim” düşünülebilir. Ama sürecin yapısı buna izin vermiyor. Süreci yöneten yok. Kafalar karışık.

Adım proje müdürü olduğu için insanlar onlara yardım etmemi, işleri düzene sokmamı ve proje müdüründen beklediği üzere, kendilerine güven vermemi istiyorlar. Ama herhangi bir yetkim, herhangi bir şey üzerinde kontrolüm yok. Ben de oturup kitap okuyorum, televizyon izliyorum. Kimbilir patronum ne yaptığımı düşünüyor.

Lilian içinde bulunduğu durum yüzünden biri üstleri diğeri de astları için, ikisi de son derece meşakkatli maskeler yarattı. İlkinin nedeni, amirinin ne istediğini doğru dürüst anlayamamasıydı, ikicisinin nedeniyse elinden gelen tek olumlu katkının altındakilere bulaştırmayı umduğu, kendinden emin bir neşe kelebeği havası oluşturmak olduğunu bilmesiydi. (Pauline’in “milleti coşturmak” dediği şey de bu olsa gerek.) Ya da hiç değilse böylece, kendi umutsuzluğunu ve kafa karışıklığını bulaştırmaktan kaçınabiliyordu. Ama Lilian bu maskelerin ardında kaygıdan boğuluyordu. Taşıdığı manevi ağırlığı daha iyi gösterebilmek için uzun alıntılar yapıyorum:

Lilian: Böyle bir iş sahibi olmak ne mene bir şey? Moral bozucu, iç karartıcı. Hayattaki amacını işte bulan bir insanım, gel gör ki işimin ne anlamı ne bir amacı var.

Bu bende şiddetli kaygı yaratıyor. Her an biri ben orada olmasam da hiçbir şeyin değişmeyeceğinin ve paranın ceplerine kalacağının farkına varacak diye uyuyamıyorum.

İş kendime güvenimin de içine ediyor. Karşıma üstesinden gelebileceğim zorluklar çıkmadığı sürece bu iş için yeterli olup olmadığımı nasıl bileceğim? Belki doğru

dürüst çalışma yetim kayboldu. İşe yarar hiçbir şey bilmiyorum belki. Büyük, karmaşık projelerle uğraşabilmeyi isterdim ama en ufak bir işe bile elim değmiyor. Yetilerimi kullanmazsam kaybolup gidecekler.

Ofistekiler sorunun bende olduğunu düşünecekler diye ödüm patlıyor; benim suçum olmadığı halde yan gelip yatmayı kendim istiyormuşum, bir halta yaramamayı tercih ediyormuşum sanacaklar. İşe yarama, daha çok iş alma girişimlerim de reddedildiği gibi kazan kaldırdığım, patronun otoritesini sarsmaya çalıştığım için paylanıyorum.

Bu kadar az işe bu kadar fazla para aldığım da olmadı hiç, hak etmediğimin farkındayım. Bütün diğer iş arkadaşlarımla çok daha fazla çalıştığımı biliyorum. Onlardan daha çok kazanıyor olabilirim. Bu ne tırışkadan iş be! Sırf bu bile yeter benden nefret etmelerine.

İşyerinde üstesinden gelmeniz gereken tek zorluk hiçbir zorlukla karşılaşmayacağınızı kabul etmenin zorluğu; yetilerinizi sadece onları kullanamayacağınız gerçeğini gizleyecek yöntemler bulmak için kullanmaya alışmanın zorluğu, iradeniz dışında bir parazite ve sahtekâra dönüşmüş olduğunuz gerçeğiyle baş edebilmenin zorluğu... Lilian'ın çizdiği tablo bunun yarattığı acıyı son derece canlı bir biçimde ortaya koyuyor. Böyle bir durumda kendine güvenini kaybetmeyecek çalışanın alnını karışlarım. (Kendine güven habis de olabilir, bu pozisyonu yaratan, çok şey bildiğini sanan patronuydu neticede.)

Psikologlar bu bölümde betimlenen ikilemlere “senaryosuzluk” adı veriyor. Psikolojik çalışmalar ergenlik döneminde karşılıksız aşka düşenlerin bu deneyimle fazla duygusal yara almadan başa çıkabildiklerini buldu. Karşılıksız aşkın *nesnesi* olanların deneyimiye bambaşkaydı. Çoğu halen kafa karışıklığı

ve suçluluk duygusuyla mücadele ediyordu. Araştırmacılara göre bunun en önemli sebeplerinden biri kültürel model yokluğuydu. Kendisine karşı aynı duyguları beslemeyen birine âşık olanlara ne hissetmeleri gerektiğini anlatan binlerce yıllık bir romantik edebiyat geleneği var. Bu gelenek Cyrano olmayı en ince ayrıntısına kadar anlatmakla beraber, öteki tarafın, misal Roxane'ın ne nasıl hissetmesi gerektiğiyle ne de ne halt etmesi gerektiğiyle ilgileniyor.¹⁰⁷

Birçok, hatta çoğu tırışkadan iş de aynen bu türden acı verici bir senaryosuzluğa sahip. Davranış kurallarının muğlaklığı bir yana, kimse içinde bulunduğu durumda ne demesi, ne hissetmesi gerektiğini bilmiyor.

etken olmamanın ıstırabına dair

Kimi belirsizlikler mevcutsa da hemen herkes tırışkadan iş sahibi olmanın en kötü yanının, tırışkadan iş yaptığını bilmek olduğunda hemfikir. Üçüncü bölümde dile getirdiğim üzere benlik algımızın, içinde bulunduğumuz çevreden bağımsız varlıklar olduğumuz hissinin arkasında, çevre üzerinde öngörülebilir etkilerde bulunabildiğimizi fark etmemiz ve bu keşiften haz almamız yatıyor. Bu his bebeklikte başlayıp hayat boyu sürüyor. İnsandan bu hazzı almak onu bir böcek gibi ezmeye benziyor. Kuşkusuz insanın çevresine etki etme yetisi tamamen engellenemez, zira

107 Roy Baumeister, Sara Wotman ve Arlene Stillwell, "Unrequited Love: On Heartbreak, Anger, Guilt, Scriptlessness, and Humiliation," *Journal of Personality and Social Psychology* 64, no. 3 (Mart 1993): s. 377-94. Evli bir adamla uzun süre ilişki yaşamış bir arkadaşım benzer bir zorluktan bahsetmişti -aldatılan kadının aksine, "diğer kadına" ne hissetmesi gerektiğini doğru dürüst söyleyen kültürel modeller yoktu. Bu boşluğu kapatmak için kitap yazmaktan bahsediyordu. Yapar umarım.

çanta düzenlemek ya da Mahjong oynamak da *bir şekilde* dünyaya etki eder, ama bugün başta varsıl ülke vatandaşları olmak üzere dünya üzerindeki insanların çoğuna, dünyaya öncelikle işleriyle etki etmeleri gerektiği öğretiliyor. Gerçekten anlamlı etkilerde bulunduklarının kanıtı olarak da karşılığında ücret almaları gösteriliyor. Bu durum, “Ne yapıyorsun?” sorusunu “Ne iş yapıyorsun?” şeklinde anlamamızdan da belli oluyor.

Öte yandan hemen herkes, hiçbir şey yapmamak için maaş aldığını fark etmenin yarattığı hayal kırıklığından dem vuruyor. Okulu bitirdikten sonra bilgisayar oyunları sektöründe çalışmaya başlayan Charles, Sega’daki ilk işinde kısa süre içinde testçilikten yerelleştirmeye terfi ediyor. Charles işinin haftada bir çıkan sorunlarla uğraşmak dışında masasında oturup çalışıyor gibi yapmasının beklendiği, sıradan bir nöbetçilik görevi olduğunu fark ediyor. Lilian gibi o da kendi değerini sorgulamaya başlıyor: “Bana hiçbir şey yapmadan oturayım diye para veren bir şirkette çalışmak kendimi değersiz hissettirdi.” İşe geç kaldığı ve kendini iyice aşk meşk işlerine kaptırdığı için amirleri tarafından haşlanınca işten ayrılıyor. Bir ay geçmeden tekrar deniyor.

Başta, yine bir bilgisayar oyunu şirketindeki yeni işinin farklı olacağını düşünüyor:

Charles: 2002’de Los Angeles’taki [BigGameCo] tarafından, yardımcı yapımcı olarak işe alındım. Sanatçıların arzularıyla programcıların yapabilecekleri arasında köprü işlevi görecektim tasarım belgelerini yazacağım söylendiği için işe başlamaya sabırsızlanıyordum. Ama ilk birkaç ay yapacak hiçbir şey bulamadım. En önemli günlük görevim ekip için yemek söylemekti.

Sonra oturup e-postalarla ilgileniyordum. Çoğu zaman erken çıkıyordum, kalıp ne yapacaktım?

Bu kadar vakit olunca kendi işimin patronu olma hayalleri kurmaya başladım, bütün boş zamanımı kuracağım işin internet sitesini yapmaya harcar oldum. Ama çok geçmeden üstümdeki yapımcı, patrona ne yaptığımı anlatmakla tehdit etti, ben de projeden vazgeçtim.

En sonunda ses tasarım belgesi üzerine çalışmama izin verdiler. Dört elle sarıldım. Mutluluktan uçuyordum. Yapımcı iş bitince belgeyi oyun için çalışan herkesin kullandığı ortak sunucuya yüklememi istedi.

Ortalık karıştı. Beni işe alan yapımcı aşağı katta bütün oyunların ses belgelerini hazırlayan bir ses tasarım bölümü olduğundan haberdar değilmiş. Başkasının işini yapmışım.

Yapımcının daha önceden de ciddi bir kabahati olduğu için işten atılmasın diye suçu üstlenip üstlenemeyeceğimi sordu. Ruhumun her zerresi isyan ediyordu buna. Programlama bölümündeki arkadaşlarımsa her istediklerini yapabildikleri için beceriksiz bir yapımcıyla çalışmaktan memnun olduklarından, kendimi feda etmemi istiyorlardı. Başlarına bela kesilecek bir yapımcıya kalmak istemiyorlardı. Ben de suçu üstlenip ertesi gün istifayı bastım, bir daha da kimse için çalışmadım.

Charles bu deneyimlerin ardından ücretli resmi işlere veda edip gitar çalarak geçinmeye ve minibüsünde yaşamaya başladı.

Çalışanların gerçekten de hiçbir şey yapmadığı vakalar, (gördüklerimizden sonra çok net konuşamıyorum ama) aslında öyle aman aman değil. En azından yapılacak bir miktar iş olması, çalışanın da ya ilk görüşte ya da zaman içinde işin manasız olduğunu anlaması daha alışıldık bir senaryo. Çoğu çalışan öncelikle yaptığının toplumsal değerini düşünür; işinin manasız olduğu yargısına vardığı an elle tutulur hiçbir kıstasın değiştiremeyeceği

bu yargı, çalışma koşullarına ya da işin doğasına bağlı olarak iş deneyimlerinin tümünü etkilemeye başlar. İş koşullarının da kötü olduğu yerlerde durum iyice dayanılmaz olur.

Olası en kötü durumu betimlemeye çalışayım. İş zevksiz, koşullar kötü, yararsızlık paçalarının da akıyor. Yüzbinlerce müşteri kartı başvuru belgesini tarama işi ihalesi kazanan bir şirket tarafından geçici olarak işe alınan Nigel'ı düşünelim. Şirketin kullandığı tarama aletleri pek kusursuz olmadığından ve ayrıca ihale sözleşmesine göre bütün belgelerin onaylanmadan önce en az üç defa kontrol edilmesi gerektiğinden, şirketin kırk araba dolusu “veri mükemmelleştirici” çalıştırması gerekiyordu. Nigel işini şöyle anlatıyor:

Nigel: Yaşadığım, insanın uykusunu getiren can sıkıntısını anlatmaya kelimeler yetmez. Kendimi tanrıyla konuşurken buluyordum; ne olur diyordum, bir sonraki kayıta bir hata olsa, olmadı bir sonrakinde, bir dahakinde. Zaman son hız akıyor gibiydi, hani sanki ölüme iyice yaklaşmışım, ucunda duruyorum.

Bu işin toplumsal açıdan tepeden tırnağa yararsız olmasında, sürecin insanı felç eden katılığına bütün veri mükemmelleştiricileri bir araya getiren bir hava vardı. Organ nakli kayıtları ya da Glastonbury (rock festivali) biletleri gibi toplumsal değerini daha net görebildiğimiz şeylerle ilgili başvurularla uğraşılıyor olsak belki de farklı hissederdik. Sürecin sıkıcılığından bir şey eksilmezdi, o da başvuru bu da başvuru neticede ama bu işi kimsenin salılamadığı hissi, işe nasıl eğileceğimizi belirleyen hiçbir değer olmaması, işi iş olmaktan çıkarıyor, olimpiyatlardaki sıkıcı dayanıklılık denemelerine benzer kişisel tahammül testlerine çeviriyordu.

Acayip tuhaftı.

Bir gün birkaçımız artık yeter dedik. Amirlerden birinin kaba davranışlarından şikâyet ettik, ertesi sabah arayıp bize gerek kalmadığını söylediler.

Nigel'in şansına, çalışma arkadaşları şirkete herhangi bir bağlılığı olmayan, olan biteni en azından kendi aralarında gizli tutmaları gerekmeyen geçici işçilerdi. Daha uzun süreli işlerde insanın kime güvenip güvenemeyeceğini bilmesi genelde daha zor oluyor.

Manasızlık kiminin can sıkıntısına tuz biber ekerken, kiminin kaygı seviyesini artırıyor. Greg bir pazarlama firmasında, "bütün internet sayfalarında karşınıza çıkan, insanı deli eden reklam bantlarını yapan" bir dijital ekran reklam tasarımcısı olarak iki yıl çalıştı. Greg'e soracak olursak bütün bu reklam bandı yapım ve pazarlama işi su katılmamış dolandırıcılıktı. Reklam satan bütün firmaların elinde internet kullanıcılarının bunları neredeyse hiç fark etmediğine, kimsenin reklama tıklamadığına dair bir dolu çalışma vardı. Ama bu gerçek, şirketlerin gerçekleri tahrif etmesini ve kendi cebinden ödediği etkinliklerde reklamların etkililiğinin "kanıtı" olarak müşterilere sunmasını engellemiyordu.

Reklamlar aslında işe yaramadığından her şey müşteri memnuniyetine dayalıydı. Tasarımcılara müşterinin bütün kaprislerini çekmeleri söyleniyordu; teknik olarak imkânsızmış, müşterinin isteği bitmiyormuş, saçmaymış falan dinlemiyorlardı:

Greg: İyi para ödeyen müşteriler televizyondaki reklamlarının reklam bantlarında da dönmesini istiyor, çok "sahneli" ve zorunlu unsurlar içeren karmaşık hikâye çizimleri talep ediyorlar. Otomotiv sanayisinden ellerinde parmak

kadar resimlerle gelip Photoshop'la direksiyonun ya da benzin deposunun konumunu değiştirmemizi söylüyorlar.

Tasarımcılar, internet kullanıcılarının ekrandan hızla geçen görüntülerde bu denli ufak ayrıntıları yakalamalarının mümkün olmadığını bildiği için sinirden çatlayadursun, bu müşkülpesent taleplerin karşılanması gerekiyordu. Delirmek işten değildi, zaten Greg de yukarıda bahsettiğim çalışmalardan birine denk gelip, kullanıcının bu tür ayrıntıları görse dahi reklama tıklamayacağını öğrenince klinik kaygı belirtileri göstermeye başlamıştı:

Greg: Manasızlığın strese katkıda bulunduğunu öğretti bu iş bana. Reklam bantlarıyla uğraşmaya başladığımda oldukça sabırlıydım. Ama işin anlamsız olduğunu fark edince bütün sükûnetim uçtu gitti. Zihinsel uyumsuzluğun üstesinden gelmek, yani sonucu önemser gibi yaparken süreci gerçekten önemsemek büyük çaba istiyor.

Greg sonunda bu kadar stresin fazla olduğunu düşünerek istifa etti ve iş aramaya başladı.

* * *

Stres sık sık dile getirilen noktalardan biri. Eğer bir iş, Greg'inki gibi hem çalışır görünmeyi hem de herkesin manasız bulduğu ama kimsenin bunu dile getiremediği şeylerle gerçekten uğraşmayı gerektiriyorsa, ortalık gerilir, insanlar çatacak yer aramaya başlarlar. İlaç şirketlerinin pazarlama toplantılarında sağa sola dağıtılıp ardından çöpü boylayacak raporlar yazarak iyi para kazanan Hannibal'ı hatırlayın. İşinin tırışkadan taraflarını, haftada bir iki güne sıkıştırarak giderlerini karşılıyor, geri kalan zamanındaysa günyanın güneyinde veremin kökünün kazınması

gibi, para versen kimsenin almayacağı tıbbi araştırmalar yapıyor. Hannibal her iki ortamdaki davranışları karşılaştırıyor:

Hannibal: Dikkatimi çeken şeylerden birini söyleyeyim, insanlarda gördüğüm işyeri kaynaklı saldırganlık ve stres seviyesi yaptıkları işin önemiyle ters orantılı. “Müşteri kafayı yemiş durumda, patronları raporun pazartesi günkü üçüncü çeyrek planlama toplantısına yetişmesi için başlarının etini yiyormuş! Raporu *yarın sabaha* almazlarsa bütün sözleşmeyi yırtıp atacaklarmış! Bu gece buradayız anlayacağınız! (Şu boktan pizzalardan söyleyeceğiz yine, sıkıntı yok, sidik gibi birayla iyi gider...)” Tırışkadan raporlar böyle hazırlanıyor. Anlamlı şeyler yapılan yerlerde ise işbirliğinin varlığı hissediliyor, herkes önemli bir amaç için bir arada çalışıyor.

Aynı şekilde, az sayıda ofis psikolojik savaştan ve zulümden azadeyken, katılımcıların çoğu herkesin bir şey yapılmadığını bildiği ama açıkça kabul etmediği ortamlara genelde bu atmosferin hâkim olduğu kanaatinde:¹⁰⁸

108 Yazılımcı Nouri tırışkadan bir ofisteki karşılıklı düşmanlık ve nefretin çalışanları eyleme geçirmek gibi bir işlevi olabileceğine dair ilginç bir görüş ortaya koydu. Onu hasta eden, bunalıma sokan, batmaya yazgılı reklam ajansında çalışırken “bir iki programcı düşük üretkenliğimi yönetime (pardon büyük iter kakara) ihbar etti diye sıkıntılıyım. Düşman gibi doktor raporlarını kaybettiğime dair kanıt toplamaya girişip kendimi kanıtlamam için bana bir ay süre tanıdılar. İki haftada bütün takım toplamını geçtiğim gibi şirketin lider mimarı yazdığım kodun “mükemmel” olduğunu söyledi. İter kakarın yüzünde güller açtı, yanıma yanaştı, raporların mesele olmadığını söyledi.

Annie: Bir tıbbi bakım maliyet yönetimi şirketine girdim. Çok çeşitli işlevleri olan bir özel görevler takımının üyesi olacaktım.

Eğitime gerek görülmedi. Görevlerim şunlardı:

- Belgeleri havuzdan alıp kullandığımız yazılıma yükle,
- Belgelerde gereken yerleri doldur,
- Belgeleri tekrar havuza taşıyarak herkesin kullanımına aç.

İşyerinde katı bir kültür hüküm sürüyordu, kimse kimseyle konuşmuyordu, gördüğüm en kötülük dolu iş ortamlarından biriydi.

İlk iki haftamda belgelerdeki bir kolonu birkaç defa yanlış işaretlemişim. Yanlış yaptığımı öğrenir öğrenmez düzelttim. Ama şirkette çalıştığım süre boyunca, yanlış işaretlediğim formlardan biri ne zaman ortaya çıksa hesaba çekildim. Her seferinde yeni bir şeymiş gibi. Sanki müdür bunların hepsinin işe ilk girdiğim zaman yapıldığını, daha sonra aynı hatayı yapmadığımı bilmiyormuş gibi, her seferinde *söylediğim* halde.

Ofis ortamlarına girip çıkmış herkes bu tür ufak tefek sadist tavırları bilir. Merak etmişsinizdir, Annie'yi, çoktan düzeldiğini adı gibi bildiği bir hata yüzünden “konuşmak için” habire çağıran amiri acaba ne düşünüyordu? Sorunun zaten çözülmüş olduğu

“Bu yüksek performansımı sürdürmemi istiyorsa bana hakaret etmeye, işten atmakla korkutmaya devam etmesini önerdim. Çarpık bir biçimde eğleniyordum aslında. Ama o aptal gibi reddetti.

“Kıssadan hisse: nefret en azından tutkunun ve eğlencenin olmadığı yerlerde büyük bir motivasyon kaynağı. İşyerlerindeki saldırganlığı da büyük oranda açıklayabilir bu. Biriyle kavgalaşmak insana en azından devam etme arzusu veriyor.”

her seferinde aklından çıkmış olabilir mi? Yok artık. İktidar uygulamış olmak için iktidar uygulamak bu. Annie de patronu da birine çoktan halledilmiş bir sorunu halletmesini söylemenin havanda su dövmek anlamına geldiğini bildiğinden, bu manasız davranış patronun, aralarındaki ilişkinin keyfi bir iktidar ilişkisi olduğu gerçeğini Annie'nin yüzüne vurması dışında bir amaç taşımıyor. Amirin kelimenin tam anlamıyla kimin patron olduğunu göstermesini sağlayan, asta yerini bilmesini öğreten bir aşağılama ayini oynanıyor. Bu ayinin taşlarını da astların ast oldukları için manevi itaatsizlikten, patron istibdadına öfkelenmekten suçlu oldukları algısı döküyor. Aynen polisin, masum olduğunu bildiği halde dövdüğü şüpheliler için “kesin başka bir suçları vardır” demesi gibi:

Annie: Artık ölürüm de devam etmem diyene kadar altı ay geçti. Geçinecek kadar parayı da ilk kez kazanıyordum. Daha önce okul öncesi öğretmenliği yaptım, yaptığım şey son derece önemliken (Boston bölgesinde) saatlik ücretim 8,25 dolardı.

Eğilmemiz gereken bir nokta daha çıktı. Bu tür durumların çalışanların fiziksel sağlıkları üzerinde ne tür etkileri var acaba? İstatistiksel veriler olmayınca anlatılardan medet umacağız. Görebildiğim kadarıyla tırışkadan işler stres kaynaklı hastalıkların önemli nedenlerinden. Kendini türlü türlü fiziksel hastalık belirtirleri şeklinde ortaya koyan kaygı bozukluklarına, depresyona dair sayısız rapor okudum. İnsanlar işin sona ermesiyle birlikte anlaşılmasız biçimde ortadan kaybolan sinir sıkışmaları şeklinde kendini gösteren, yahut ortaya çıktığında bağışıklık sistemi çökmesi gibi görünen kaygı bozukluğu vakaları yaşıyordu. Annie de giderek hastalandı. Sonradan bunun sebeplerinden birinin,

daha önceki işyeri ortamlarıyla son işindeki ortam arasındaki yüz seksen derecelik zıtlık olduğunu düşünmeye başladığını söyledi:

David: Kirayı ödemek için çocuklara bakmak, eğitim vermek gibi gerçek bir işten ayrılıp büsbütün manasız ve aşağılayıcı bir işe geçmenin nasıl bir şey olduğunu anlamaya çalışıyorum. Sence bu şartlarda ne kadar insan vardır?

Annie: Her köşede bir tane vardır bana sorarsan. Düşük ücretli çocuk bakım işlerine giren çıkan çok olur. Kimisi eğitim alıp daha sürdürülebilir bir noktaya geçer ama ben çalışırken ayrılan (genelde kadın) birçok kişi ofis idaresi ya da perakende satış alanlarına kaydı.

Bu deneyimin en çok kafa yorduğum kısımlarından biri, çocukları kucağıma aldığım, sırtımda gezdirdiğim, uyuttuğum, onlara sarıldığım, yani bütün gün dokunduğum ve dokunulduğum bir ortamdan kimsenin ne birbiriyle konuştuğu ne birbirine dokunduğu bir ortama geçmiş olmam. Çalışırken bunun bedenime etkisini hissetmemiştim ama şimdi düşününce fiziksel ve zihinsel sağlığıma *müt his* zarar verdiğini görüyorum.

Annie haklı olmanın yanı sıra son derece sık karşılaşılan bir dinamiğin beklenmeyecek kadar ciddi bir örneğini de sergiliyordu. İşinin manasız olduğunu düşünmekle kalmayıp bütün şirketin ortadan kalkması gerektiğini savunuyordu. İşini, şirketin de bir parçası olduğu yalan yanlış işleyen Amerikan sağlık sisteminin verdiği zararın bir kısmını telafi etmeye çalışan devasa bir yamacılık faaliyeti olarak tanımlıyordu. Ama ofiste bu meseleleri konuşmak yasaktı. Fiziksel tecritle toplumsal tecrit yan yana işliyordu. Herkes bağımsız baloncuklar haline gelmeye zorlanıyordu.

Böyle her şeyin asgaride tutulduğu ama eşitsizliğin açıkça hissedildiği toplumsal ortamlarda garip şeyler yaşanmaya başlar. Fazla püriten ve sıradüzenli ortamlarda “cinsellik dışı” sadizm ve ölü sevicilik biçimlerinin gündelik işleyişin her anına yayıldığını ilk kez 1960’larda, köktenci ruh çözümlemeci Erich Fromm dile getirdi.¹⁰⁹ Sosyolog Lynn Chancer 1990’larda bu fikirlerin bir kısmıyla feminist ruh çözümlemeci Jessica Benjamin’in görüşlerini birleştirerek gündelik hayatta sado-mazoşizm üzerine bir kuram geliştirdi.¹¹⁰ Chancer’ın keşfettiği, BDSM alt kültürüne mensup, –mış gibi yaptıklarını bilen insanların aksine, “normal” adı verilen insanların sıradüzenli ortamlarda aynı sado-mazoşist dinamiğin hastalıklı bir biçimine saplanmalarıydı. Alttaki (kişi) kural gereği hiç elde edemeyeceği onayı elde etmek için çırpınırken, üstteki (kişi) hükümlanlık kurmak için ha babam bastırıyordu. İkisi de bu gayretin aslında yalan olduğunu çok iyi biliyorlardı, çünkü üst gerçekten de –mış gibi yaptığı kadar güçlü, kendine güvenli ve mahir olsaydı, alta iktidarını kabul ettirmek için bu kadar çirkinleşmesine gerek kalmazdı. Ancak sado-mazo hayal oyunları –bu kültür mensupları yaptıklarını “oyun” olarak tanımlıyorlar– bunların gerçek yaşamdaki cinsellik dışı biçimleri arasında çok önemli bir fark var. Oyunda bütün sınırlar en baştan ve karşılıklı rızayla oluşturuluyor, iki taraf da oyunu istedikleri an, baştan kararlaştırılmış bir güvenlik sözcüğü söyleyerek sonlandırabileceğini biliyor. Portakalda anlaştıysanız, “portakal” diyorsunuz, eşiniz anında üzerinize erimiş balmu-

109 Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973). Fromm’un en önemli cinsellik dışı sadist örneği Joseph Stalin, cinsellik dışı ölüseveci örneği ise Adolf Hitler’dir.

110 Lynn Chancer, *Sadomasochism in Everyday Life: The Dynamics of Power and Powerlessness* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992).

mu dökmeyi kesiyor, aşağılık marki rolünden sıyrılıp yaralanıp yaralanmadığınızı dert edinen şefkatli birine dönüşüyor. (Düşünüyorum da, altın aldığı zevkin bir kısmı bu dönüşümü gerçekleştirecek güce sahip olduğunu bilmekten geliyor olabilir.¹¹¹) Gerçek yaşamdaki sado-mazoşistik vakaların eksik parçası bu. Patronunuza “portakal” diyemezsiniz. Amirler çalışanların hangi suçtan nasıl fırçalanacağını önceden belirlemez. Annie gibi bir çalışan azarlanır ya da aşağılanırken bunu durduracak hiçbir güvenlik sözcüğü olmadığını bilir, en fazla “istifa ediyorum”u deneyebilir. Gelgelim, bu sözcükleri dile getirmek aşağılanma seansına son vermenin yanı sıra iş sözleşmesine de son verebilir, kendinizi bir anda bambaşka bir oyunun içinde; yiyecek bulmak için ortalığın altını üstüne getirirken, gaza para denkleştirmeye çalışırken bulabilirsiniz.

ıstırap çekme hakkına sahip olmama hissinin yarattığı ıstıraba dair

Tırışkadan işlerin anlamsızlığının, bütün sıradüzenli ilişkilerde bulunan sado-mazoşistik dinamiği daha da şiddetlendirdiğini öne sürüyorum. Bu kaçınılmaz değil, asil ve kibar amirler de çıkıyor insanın karşısına. Ama ofis siyaseti dışında gerçekten işleyen başka bir şey olmayınca ortak amaç hissinin yokluğu; müşterek faaliyetlerin ofis dışındakilere herhangi bir biçimde dokunabileceğine, elle tutulur *herhangi* bir etki yaratabileceğine inanmak için hiçbir nedenin olmaması, ofis yaşamının bütün

111 Örneğin aşk romanları çekici erkekleri önce zalim ve kalpsiz gibi gösterip sonra iyi kalpli ve nazik olduklarını ortaya koyar. Tabi olan bir kadının bakış açısından, bu dönüşüm olasılığının BDSM uygulamalarının yapısal bir özelliği, nihai kontrolün da tabi olan kadında olduğu söylenebilir.

bu ufak tefek küçük düşürücü hallerini, gerginliklerini, yarattığı hınçları, insafsızlıklarını iyice çığırından çıkarıyor.

Annie gibi birçok insan sağlık sorunları yüzünden dehşete düşmüş durumda. Tecrit edilmiş mahkûmlarda kaçınılmaz beyin hasarları oluşması gibi amaçsız işçiler de zihinsel ve fiziksel dumura uğruyorlar. İkinci bölümde dinlediğimiz, Viyanalı beceriksiz bir psikoloğun program kodlarını düzelten Nouri, bütün tırışkadan görevleriyle, bunların zihinsel ve bedensel etkilerinin günlüğünü tutmuş:

Nouri:

İş 1: Programcı, (manasız) devreye alma.

Üzerimdeki etkisi: Kendimden nefret ettirdi. Her ay soğuk algınlığı geçirdim. Sahtekârlık sendromu bağışıklık sistemimi mahvetti.

İş 2: Programcı, (beyhude proje) devreye alma.

Üzerimdeki etkisi: Kendimi o kadar zorladım ki gözüme zarar verdim, dinlenmek zorunda kaldım.

İş 3: Yazılımcı, (dümenden) küçük iş.

Üzerimdeki etkisi: Genel bunalım, enerjisizlik.

İş 4: Yazılımcı, (çalışmayacağı belli, işlevsiz) eski yazılımı tekrar devreye alma.

Üzerimdeki etkisi: Zihnimi kötürümleştiren odaklanamama sorunun yüzünden, aman vermez bir vasatlık ve korku hissi. Her ay soğuk algınlığına kapıldım, kendimi motive edeceğim diye zihnimi eğe büke bağışıklık sistemimi mahvettim. Travma sonrası stres bozukluğu. Düşüncelerim vasatı aşamadı...

Nouri saçmalığın ve/ya istismarın hüküm sürdüğü şirket ortamlarından kurtulamadı. Ama kendine başka bir amaç algısı

oluşturarak akıl sağlığını korumayı başardı; daha net konuşmak gerekirse aklen ve fiziken çökmemeyi başardı. Nouri başarısız şirket projelerinin arkasında yatan toplumsal ve kurumsal dinamikleri ayrıntılı olarak incelemeye girişti. Bu yolun sonunda da antropolog oldu. (Bu tercihin bana çok faydası dokundu. Teşekkürler Nouri!) Ardından siyaseti keşfetti; zamanını, varını yoğunu tırışkadan işleri yaratan sistemin köküne kibrit suyu ekmenin bir yolunu bulmak için harcamaya başladı. “Bu noktada,” diyor Nouri, “sağlığım da gözle görülür biçimde düzelmeye başladı.”

Görece iyicil ofis ortamlarında bile amaçsızlık insanı yiyip bitiriyor. Gerçekten fiziksel ve zihinsel bozulmaya kadar gitmese bile en azından işçilerin boşluk, değersizlik hisleriyle boğuşmasına neden oluyor. Genelde bu tür konumların sağladığı itibar, saygınlık ve yüklü mükâfatlar bu duyguları dindirmek yerine daha da artırıyor. Lilian gibi kimi tırışkadan iş sahipleri, daha üretken astlarından daha fazla kazandıkları (“Bu ne ölçüde tırışkadan olurdu?”) yahut iş arkadaşlarının nefretini kazanacakları şüphesiyle uykularından olabiliyorlar. Ayrıca, çoğu gerçekten de ne hissetmesi *gerektiğini* bilmiyor. Elllerinde hiçbir ahlaki pusula yok. Ahlaki senaryosuzluk hali de diyebiliriz buna.

Aşağıda görece orta karar bir örnek var. Finn abonelere ilgili yazılımları kullanma izni veren bir şirkette çalışıyor:

Finn: Birkaç yıl önce, “Tırışkadan İşler” makalesini ilk okuduğum an beni anlattığını fark ettim. Arada tekrar çıkarıp okuyor, hatta arkadaşlara öneriyorum.

Bir yazılım hizmetleri şirketinde teknik destek müdürüyüm. İşim şunlardan oluşuyor: Toplantılarda oturmak, e-postalaşmak, yapılacak değişiklikleri ekibime bildirmek, müşteriyle ilgili meseleler konusunda yetkili merci olarak

hazır ve nazır beklemek ve performans değerlendirmeleri yapmak.

Finn performans değerlendirmesi yapmanın tırışkadan olduğunu söylüyor: “Kaytaranların kim olduğunu herkes biliyor zaten.” Aslında yaptığı hemen her şeyin tırışkadan olduğunu yekten kabul ediyor. Yaptığı tek faydalı iş ise yamacılık; şirketin iyice içinden çıkılmaz bir hale sokulmuş bürokratik süreçlerinin neden olduğu sorunları çözüyor. Başta şirketin kendisi manasız aslında:

Finn: Buraya oturmuş bunu yazarken bile aklımın bir tarafı, her şeye rağmen tırışkadan işimi savunmaya çalışıyor. Aileme, kendime bu sayede bakabiliyorum. Zihinsel uyumsuzluğun ortaya çıktığı yer burası işte. Duygusal açıdan işime ya da şirkete hiçbir bağlılık hissetmiyorum. Pazartesi günü geldiğimde bina burada olmasa insanlar da sallamaz, açıkçası ben de sallamam. İlla işin tatmin edici bir yönünü bulacaksak, kıcı başı bir yana kaymış kuruluşların tehlikeli sularında hareket ederek her şeyi yoluna koyma konusunda uzmanlık sağladığımı söyleyebilirim. Ama gereksiz bir uzmanlık insanın karnını pek *doyurmuyor*.

Bana kalsa, boş vaktimde yaptığım gibi, romanlar, denemeler kaleme alırım ama tırışkadan işimden olursam ayın sonunu getiremeyeceğimden korkarım.

Kuşkusuz sık karşılaşılan bir ikilem bu. İşin kendisi belki gereksiz ama çocuklarınıza ekmek götürmenizi sağlayan şeye yekten kötü demek de zor. İnsanın çocuklarını besleyebilecek parayı kazanmak için uyanık olduğu vakti yararsız kutu doldurma işleriyle ya da olmaması gereken sorunları çözmekle geçirmek zorunda kaldığı bir dünyayı yaratan ekonomik sistemin ne mene

bir şey olduğu sorusu aklınıza dñşebilir. Ama soruyu tepetaklak edip, bu işleri yaratan ekonomik sistem çocuklarımızı beslememizi de sağlıyorsa, acaba görñndüğü kadar yararsız değil mi diye de sorabilirsiniz. Kapitalizmi olup bitenler üzerinden sorgulamamız gerçekten de gerekli mi? Size manasızlıkları paçalarından akıyor gibi gelebilir, ama belki de sistemin bütün yönleri tam da olması gerektiğı gibidir.

Lakin insan bir şeylerin temelinden çürümüş olduğına tanık olduğunda, bu deneyimi öylece bir kenara atamıyor.

Lilian gibi toplumun kendilerine gösterdiği saygıyla gerçekte meşgul oldukları işler arasındaki acı verici uyuşmazlıktan dem vuran o kadar çok ki. Bir İngiliz şirketinin Toronto'daki ofisinin idaresinden sorumlu olan Dan, o işte çalıştığı dönemde evden de yapabileceğı, hafta başına en fazla bir iki saatlik işi olduğunu söylüyor. Geri kalan işleri ise tamamen manasızdı; üzerine takımını geçirip ofise gitmek sanki dikkatle hazırlanmış bir kurban ayini gibi geliyordu ona; kendisine gösterilen ama hak etmediğı saygıya layık olduğunu göstermek için bir dizi anlamsız hareket gerçekleştirmesi gerekiyordu. Çalışma arkadaşlarının benzer duyguları paylaşp paylaşmadığını merak ediyordu:

Dan: Yapıp ettiklerimizin saçmalığını bir tek benim fark ettiğim Kafkaesk bir rüyadaydım sanki. Ama aslında bu duygunun gizliden gizliye herkes tarafından paylaşıldığını düşünüyordum. Fark edilmemesi mümkün mü allah aşkına? Ofiste altı kişiyiz, hepimiz de “müdürüz”... Zaten ofiste çalışandan çok müdür var. Durum akıl alacak gibi değil.

Dan'ın ofisinde herkes suyun akışına uyuyordu. İşyerinde istismarın zerresi yoktu. Altı müdür ve üstlerindeki müdür-

lerin-müdürleri son derece kibar, dostane ve iş arkadaşlarını destekleyen insanlardı. Birbirlerine ne kadar muazzam bir iş yaptıklarını söylüyor, “takımın bir parçası olmasan, ne kadar bedbaht olurduk” gibi laflarla birbirlerini övüyorlardı. Ama Dan’e göre bunların hepsi aslında birbirlerini teselli etmek içindi. Çünkü işyerindeki herkes, hiçbir iş yapmadıklarını, işlerinin toplumsal bir değeri olmadığını, ortadan kaybolsalar kimsenin ruhunun duymayacağını gizli bir bilgi olarak içinde taşıyordu. Ofis dışında durum daha da beterdi, Dan ailenin hayatını boşa geçirmemiş tek üyesi olarak biliniyor, öyle muamele görüyordu. “Ne kadar yararsız hissettiğimi, çılgına döndüğümü anlatacak kelime bulamıyorum. ‘Genç bir profesyonel’ olduğumdan herkes ağzımın içine bakıyordu ama acaba ne yaptığımdan haberdar bir tek kişi var mıydı?”

Dan daha fazla dayanamayıp istifa etti ve kuzey Quebec’te bir Cree yerli kabilesine bilim öğretmeni oldu.

* * *

Üst düzey yöneticilerin, bu beyhudedelik algısının saçmalıktan ibaret olduğunu iddia etmeleri, derde derman olmuyor. Zaten genellikle pek de dile getirmiyorlar. Daha önce gördüğümüz üzere, kimi müdürler göz kırpıp gülümsemekle yetinmiyorlar; içlerinden ancak üçü beşi olan biteni açıkça ama kısmen tartışmaya hazır. Bu bile onları diğerlerine nazaran daha değerli kılıyor. Ama orta kademe müdürler esas görevlerinin moralleri ve iş disiplini yüksek tutmak olduğunu düşündüğünden, durumu akla uygun bir halde sunmaktan başka seçenekleri olmadığına inanıyorlar. (Aslına bakarsanız, işlerinin gerçekten de tırıškadan *olmayan* tek yanı bu.) Ayrıca müdürlerin sıradüzende yükseldikçe

daha fazla yetkiye kavuştuğu ama bu sefer de işleyişi düzeltmeye yönelik ilgilerini kaybettikleri de anlaşıyor.

Bir Avrupa ülkesinin dışişleri bakanlığında uzman olarak çalışan Vasily, dairede her uzmana bir amir düştüğünü, uzmanların kaleminden çıkan her sözcüğün iki basamak yukardaki amirler tarafından okunup, düzeltilip tekrar aşağıya gönderile gönderile hiç mertebesine indirgendiğini söylüyor. Kuşkusuz bu belgeler sokaktaki insanların eline geçmediği, yahut insanlar bu belgelerin var olduğundan haberdar olmadığı için sorun önemli addedilmiyor. Vasily bu sıkıntıları zaman zaman amirleriyle tartışmaya çalıştığını söylüyor:

Vasily: İşin faydasını, manasını sorgulamaya kalktığımda amirlerim bana başka gezegenden gelmişim gibi bakıyorlar. Haksız da sayılmazlar; onların gözünde yaptığımız işin safi saçmalıktan ibaret olarak görülmemesinden daha önemli bir şey yok. Öyle olsa işler ortadan kaldırılır, çalışanlar da dımdızlak ortada kalır.

Bu defa kapitalist ekonomik sistemin değil, Bretton Woods kurumlarının, Birleşmiş Milletler ve elçiliklerden müteşekkil modern uluslararası devletler sisteminin gezegenin dört yanında yarattığı sayısız (genellikle yüksek maaşlı, saygıdeğer, tatminkâr) işle karşı karşıyayız. Diğer alanlarda olduğu gibi bu sistemde de hangi işlerin, neden yararlı olduğu tartışılır. Kimilerinin savaşları durdurmak gibi önemli işlerle uğraştığı söylenebilir. Geri kalanların çoğu ofis mobilyalarıyla yapboz oynuyor olabilir. Üstelik düzenek, alt kadroların kelimenin en basit anlamıyla baştan aşağı manasız bulduğu bir sürü iş de yaratıyor. Vasily, bu algının suçluluk ve utanç duygusuna neden olduğu kanaatinde:

Vasily: İnsan içinde ne iş yaptığım sorusuyla karşılaşınca lafı çevirmek için kırk takla atıyorum. Söylenecek, gurur duyulacak bir şeyim yok çünkü. “Dışışlerindeyim” dediğimde insanlar ne yaptığımı anlamasalar da dışışlerinde çalışmanın itibarı yüksek olduğundan bir tür saygı duyuyorlar. Bu saygı yaşamımı daha da katlanılmaz kılıyor.

İnsana kendini değersiz hissettirmenin bin bir yolu var. İnsanlara hak sahibi olduklarını düşünecek kadar dangalak olduklarını vaaz etmekten ibaret Amerikan usulü siyasi söylemin en yetkin halini, doğal olarak bu tür meselelerde öncülüğü elden bırakmayan Amerika Birleşik Devletleri’nde buluyoruz. Söylemin adına “haklar zılgıtı” diyelim. Haklar zılgıtı türlü şekillere bürünebilir. Bunun sağ kanat sürümü; insanlar yaşama hakkına, hasta olduklarında tıbbi bakım hakkına, yahut doğum iznine, işyeri güvenliğine, yasanın herkes kadar kendilerini de koruması hakkına falan sahip olduklarını düşündükleri için, onlara etmediğini bırakmaz. Ama haklar zılgıtının bir de sol kanat sürümü var; daha yoksul, daha ezilmiş insanların rüyalarında göremeyecekleri şeyleri hak ettiklerini düşünen insanlara, bu hak meselesini “verili ayrıcalıkları ışığında tekrar değerlendirmeleri” gerektiğini söyler.

Bu standartlara göre sebepsiz yere kafasına cop yiyip hapse tükılanlar bile önce bu işlerin ne tür insanların başına daha çok geldiğini belirleyecek ki adaletsizlikten şikâyet etmeye hak kazansın. Haklar zılgıtı en şatafatlı biçimine Kuzey Amerika’da ulaşmış neoliberal piyasa ideolojilerinin yayılmasıyla birlikte bütün dünyaya nüfuz etti. Bu koşullar altında, anlamlı iş hakkı¹¹²

112 BM Evrensel İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 23. maddesine göre; “Herkesin çalışma, işini özgürce seçme, adil ve elverişli çalışma şartlarına sahip olma ve işsizliğe karşı güvence hakkı vardır”. Eşit işe eşit ücret, aile geçin-

gibi yepyeni, alışılmadık bir hak talebinin beyhudeliği rahatlıkla görülebilir. İnsan çoktan sahip olması gereken şeyleri talep ettiğinde, ciddiye bile alınmıyor artık.

Haklar zılgıtının bütün yükünü yeni nesiller çekiyor. En varsıl ülkelerde yirmili yaşlarını sürenler, bir yüzyıldan uzun süredir ilk kez, ebeveynlerinden daha düşük yaşam standartlarına ve olanaklara sahip olacakları beklentisine sahipler. Üstelik bu nesil, daha fazlasına layık oldukları konusunda sağdan da soldan da bir dolu vaaz dinleyerek büyüdüğü için, gençlerin anlamsız işlerden şikâyet etmesi giderek olanaksız hale geliyor.

Bu kısma, genç neslin yaşadığı dehşeti anlatan Rachel’la noktayı koyalım:

Rachel fizik çıkışlı bir matematik dehasıydı ama yoksul bir aileden geliyordu. Lisansüstü eğitimine devam etmek istiyordu. İngiltere’de üniversite harçları üç katına çıkınca, bir yerden mali destek de bulamayınca, gerekli parayı kazanmak için büyük bir sigorta şirketinde afet risk analisti olarak çalışmak zorunda kaldı. Hayatından bir yıl gidecekti ama dünyanın sonu da değildi:

Rachel: “Daha kötüsü de olabilirdi. Biraz bir şeyler öğrenir, para kazanır, bu arada da üç beş insan tanırım.” Aşağı yukarı böyle düşünüyordum. “Yani harbiden, ne kadar kötü olabilir ki?” “İnsanlar azıcık para kazanacaklar diye tüm hayatlarını sıkıcı, eşek gibi ter döktükleri işlerde geçiriyorlar. Bokunda boncuk mu var da sıkıcı bir ofis işine bir yıl katlanamayacaksın?” düşüncesi kafamda durmadan dönüyordu.

dirmeye uygun ücret kazanma ve sendika kurma haklarını da tanır. Madde işin amacına dair herhangi bir şey söylemez.

İşte bu son düşünce, kendinin farkında olan milenyum çocuklarının en büyük korkusu. Facebook'u her açtığımda neslimin her şeyi hak ettiğini sandığından dem vuran, herkesin ayıla bayıla yaptığı, koduğumun işlerini yapmaya gönül indirmedikleri üzerine atıp tutan vaazlarla karşılaşıyorum. Vallahi yeter, burama kadar geldi! “Yapılır” iş standartlarım mantıklı mı, yoksa (babaannemin deyişiyle) şu aptal çıtkırıldım neslin “hakkım var sabuklamalarının” sonucu mu, gerçekten bilemiyorum.

Yeri gelmişken söyleyeyim, haklar zılgıtının (Avrupa'nın kalanını da giderek etkisi altına alan) İngiliz sürümü bu. Beşikten mezara refah devletinin kucağında yaşayan eski nesillerin, şimdiki gençlerin de aynı haklardan yararlanmaya layık olduğu algısıyla dalga geçmesinden bahsediyorum. Rachel'in dile getirmekten utandığı bir unsur daha var; aldığı maaş muazzam, anne babasının kazandığıyla kıyas kabul etmeyecek kadar yüksek. Yetişkin hayatını cebi delik bir öğrenci olarak, çağrı merkezlerinde, yiyecek içecek sektöründe işten işte sekerek geçirmiş herkes, burjuva hayatının şöyle bir tadına bakmaya görsün, ihya olur:

Rachel: “Ofis işi” de yaptım, “boktan iş” de yaptım, “boktan ofisi işi” mi yapamayacaktım? Sonsuz bir kırtasiyecilik, berbat bir yönetim ve insanın üstüne üstüne gelen tırışkadan görevler yüzünden sürükleneceğim can sıkıntısının kapkara, derin mi derin sularını meğer hiç akıl edememişim.

Rachel'in işi, sermaye varlıkları yönetmeliklerinin tüm benzer şirketlere zorunlu kıldığı bir pozisyondu ve patronler genellikle bu işe saygı göstermeye niyetlenmezlerdi. Sıradan bir iş günü, sabah saatlerinde e-postayla varsayımsal bir felaket senaryosuna

göre şirketin farklı birimlerinin ne kadar para kaybedeceğine dair verileri almayı, bu verileri “temizleyip” (habire çöken, yeniden başlatılan) bir programın hesap tablosuna aktarmayı ve toplam kayıp rakamını bulmayı içeriyordu. Ufukta yasal bir sorun gözükürse, Rachel’in sorunu ortadan kaldırına dek rakamlarla oynaması gerekiyordu. Normal işleyiş böyleydi. Kötü günlerde veya aylarda ya da yapacak hiçbir şeyin olmadığı zamanlarda, amirleri onu meşgul etmek için “zihin haritaları”¹¹³ hazırlamak gibi, manasızlığı adından okunan karmaşık görevlerle çıkageliyorlardı. Bu da olmuyorsa, Rachel’ı kendi haline bırakıyorlar ama meşgul görünmek için birazcık kişisel çaba göstermesini istiyorlardı:

Rachel: İşimin (adı dışında) en garip ve belki de en tırışkadan tarafı, yapacak iş olmadığı bilinmesine rağmen, açık açık boş oturma nın yasak olmasıydı. Hatta Twitter ve Facebook da yasaklanmış, böylelikle internetin ilk günlerini hatırlama fırsatı yakalamıştık.

Lisans eğitimim sırasında yapacak bir dolu işim vardı, çalıştığım konu son derece ilginçti, o zamanlar her sabah bir ofise gidip tüm gün sandalyeye yapışık, çaktırmadan vakit öldürmenin hissettireceği korkunç yılgınlığa dair hiçbir fikrim yoktu.

Aylardır şikâyet etmeme rağmen sırtıma tırışkadan iş dağları yüklemeyi sürdürdükleri koca bir haftayı daha bitirmiştim; iki tek atmak için arkadaşım Mindy’yle buluşmayı planlıyordum ki sabrımı sonuna dek zorladılar. Zihin haritalarından birini, “olması gerekenleri”, “olsa iyi

113 Ofis “zorbalıktan ve son derece tuhaf bir ofis siyasetinden mustarıptı” — sıradüzenli ortamların bildik sado-mazoşistik dinamikleri, yine beklendiği üzere, ciddi bir şey olmadığı bilgisinin neden olduğu ortak suçluluk duygusuyla daha da şiddetlenmişti.

olacakları” ve “gelecekte olması arzu edilenleri” ayrı ayrı göstermek üzere renk kodlarına göre düzenlemem istendi. (Bunların ne anlama geldiğine dair herhangi bir fikrim var mıydı? Hayır.) Mindy de benzer bir tırıskadan projeye meşguldü, kimsenin okumadığı şirket gazetesine kendi adıyla içerik üretiyordu.

Birbirimize içimizde ne varsa döktük. Kendimi uzunca, ateşli bir söyleve kaptırmışım, konuyu başıra başıra şöyle bağladım. “Valla sular yükselsin, kıyamet kopsun diye beklemeye takatim kalmadı. Bu saçmalıkla uğraşacağıma, siktiri boktan bir kazıktan mızrak yontup hayatımı balık ve yamyam avlayarak geçireceğim!” Güldük, biraz daha güldük, sonra ağlamaya başladım. Ertesi gün işi bıraktım. Üniversitede her türlü pis işe girip çıkmış olmak böyle durumlarda büyük avantaj; hızla yeni bir iş bulabiliyorsun.

Çıtkırıldım neslin kristal kraliçesiyim; hoş, klimalı bir ofiste sıcaktan eriyorum, ne olmuş yani? Hey güzel allahım, ne boktan şey şu iş dünyası.

“Boktan ofis işinin” dünyanın sonu olmadığı düşüncesiyle yola çıkan Rachel, o işi yapmak yerine dünyanın sonunun gelmesini tercih edeceğini zor yoldan öğrenmiş görünüyor.¹¹⁴

zarar ziyana sebep olduğunu bilmenin ıstırabına dair

Başka bir toplumsal ıstırap biçimini daha hesaba katmamız gerekiyor. İnsanlığa bal gibi zarar verdiğiniz halde yararınız do-

114 Bu öykü geçici bir mutlu sonla bitiyor. Rachel kısa süre içinde yoksul çocuklara yardımcı matematik dersi verilen bir programa dahil oldu. Bir önceki işinde eksikliğini çektiği her şeye kavuştu, yüksek öğrenime devam edebileceği kadar da kazanıyordu.

kunuyormuş gibi davranmak zorunda kalmanın ıştırabı. Bu acıyı en çok çeken sektör anlaşılabilceğı gibi, devlete ya da sivil toplum kuruluşlarına (STK) çalışan toplumsal hizmet sağlayıcıları. Çoğu birbirine benzer kutu doldurma ayinleriyle meşgul, yaptıklarının yararsızlığının pekâlâ farkında ve yardım etmeleri gereken insanlara zarar veren kurumların çalışanları. Şimdi kendisini sanatçı olarak tanımlayan Shihi, geçmişte New York City’de topluluk sağaltımcısı olarak çalışmış. Kendisinden dinleyelim:

Shihi: 1990 ve 2000’lerde Bronx’taki bir akıl sağlığı merkezinde sağaltımcı olarak çalıştım. Toplumsal hizmetler mezunuyum. Hastalarım ya (Clinton’ın ceza yasasına göre) ufak tefek suçlardan hapsedilip işlerini ve evlerini kaybettikten sonra “tedavi” görmesi gerektiğine karar verilenler ya da sosyal güvenlik kurumlarından veya refah ödeneğı veren başka kurumlardan ek gelir ya da gıda-kira yardımını almak için akıl sağlıklarının yerinde olmadığını kanıtlamak isteyenlerden oluşuyordu.

Kimi gerçekten de ciddi biçimde hastaydı ama çoğu polisin eziyet edip durduğu aşırı yoksul insanlardı. İçinde bulundukları yaşam koşulları kim olsa “aklını kaybettirirdi.”

İşimin özü, bu insanlara her şeyin kendi hataları olduğunu, hayatlarını iyileştirme sorumluluğunun da kendilerine ait olduğunu anlattığım bir tedavi uygulamaktı. Tedaviye her gün katıldıkları takdirde bu bilgi sağlık sigortalarına işlenir, yardım değerlendirmesine tabi tutulabilmeleri için tıbbi kayıtları sosyal güvenlik kurumuna gönderilirdi. Kayıtlarda ne kadar belge olursa şansları o kadar artardı.

Düzenli yürütmem gereken, “öfke kontrolü”, “baş etme becerileri” gibi adlara sahip gruplar vardı... O kadar alakasız, beş para etmez şeylerdi ki bunlar, insanın yüzüne küfretmekten farkı yoktu. Aç karnınla baş etmeyi bir dene bakalım! Polis seni pataklarken gel de sen kontrol et öfkeni!

Kısacası işim hem yararsızdı, hem zararlıydı. Bir dolu STK, eşitsizliğin yarattığı ıstıraptan besleniyordu. Zar zor geçiniyordum ama bana en çok koyan sefalet pezevenkliği yaptığım gerçeği idi.

Bir noktanın altını çizeyim. Kırtasiyecilik adına saçma sapan ve korkunç şeyler yapan küçük memurlar, insanlarla muhatap olurken hiç renk vermeseler de yaptıklarının ve insanlara verebilecekleri zararın farkındalar. Kimisi bunu akla uydurur. Kimisi sadistçe bir haz alır. Ama sistemin hışmına uğrayan, “bu insanların geceleri nasıl uyuyabildiğini” soran herkes, çoğunun uyuyamadığını bilmeyi hak ediyor. “Denize nazır küçük bataklık” olarak bilinen bir İngiliz kasabasında yerel yönetim konseyinde çalışmaya başlayan Meena’ya işinin evsizlerle çalışmak olduğu söylenmişti. Bir bakıma doğruydı:

Meena: İşimin evsizleri bir yerlere yerleştirmekle, onlara öğüt vermekle, yardım etmekle alakası yoktu. Geçici evsiz birimleri konaklama yardımı alabilsin diye bu insanlardan (kimlik, sigorta, gelir kayıtları gibi) gerekli belgeleri alıyordum. Evsizlerin bu belgeleri getirmek için üç günleri vardı. Tüm belgeleri vermeyen ya da veremeyen olursa, barınaktan atılması gerektiğini sorumlu görevliye iletmem gerekiyordu. Uyuşturucu bağımlısı bir evsizin iki gelir belgesi bile bulmakta zorlanacağı açıktı. Aynı şey terk edilen

ergenler, travma sonrası stres rahatsızlığı çeken gaziler ya da aile içi şiddetten kaçan kadınlar için de geçerliydi.

Meena'nın ifadesiyle işi, evsizlikten yeni kurtulmuş insanları tekrar sokağa atmakla tehdit etmekte, çünkü asıl önemli olan "bir birimin bir diğerinden parasını tahsil edebilmesiydi." Nasıl anlatılır? "Ruhum eziliyordu." Meena bu işi yapmaya altı aydan fazla dayanamadı ve yerel yönetimle yollarını bir daha dönmemek üzere ayırdı.

Meena istifayı bastı. Başka bir yerel idarede çalışan Beatrice ise zamanında ödenmeyen faturalardan faiz alabilmek için emeklilerin kafasını karıştıracak kasıtlı hatalar içeren mektuplar gönderip, bir de bununla dalga geçen iş arkadaşlarını görmeye dayanamayacak noktaya gelmişti. Beatrice, hizmet etmekle yükümlü oldukları insanları aldatmaktan gerçekten zevk alanların üç beş kişiyi geçmediğini ama bu kadarının bile sıcak ve arkadaşça bir çalışma ortamı olan dairenin tadını kaçırmaya yettiğini söyledi. Üst yönetime şikâyet etmeyi denedi ("Yaptıkları kesinlikle yanlış!") ama kendisine deliymiş gibi bakan yüzlerle karşılaştı. Beatrice de ilk fırsatta başka bir iş buldu.

İngiliz devletinin, engelli yardımı listelerini mümkün mertebe temizleme görevi verdiği (sonraki yıllarda, "çalışmaya elverişlidir" denen iki binden fazla kişinin kısa süre içinde hayatını kaybettiği ortaya çıkmıştı.¹¹⁵) Fransız firması Atos'ta çalışan George, şirketteki herkesin yaptıkları işin neye hizmet ettiğinin farkında olduğunu ve "sözsüz bir çaresizlik içinde Atos'a dış bilediklerini" anlatıyor. Devlet çalışanları genelde yaptıkları işin yararsızlığını

115 Patrick Butler, "Thousands Have Died After Being Found Fit for Work, DWP Figures Show," *Guardian* (US), son değiştirme tarihi 27 Ağustos 2015, www.theguardian.com/society/2015/aug/27/thousands-died-after-fit-for-workassessment-dwp-figures.

ya da zararını bir tek kendilerinin fark ettiğini sanır, bu konuyu iş arkadaşlarına anlatıp anlatmadıkları sorulduğunda, çoğu anlatmadığını söyler. Böylece diğer çalışanların da olan bitenden yalnızca kendilerinin haberdar olduğunu sanması olasılığı yerli yerinde kalır.¹¹⁶

Artık farklı bir bölgeye giriyoruz. Bu tür işyerlerinde başkalarına bilfiil zarar verildiği bilgisi, işin manasız olmasının yanına bir de suçluluk ve dehşet boyutu ekler. Suçluluk duygusunun sebebi belli. Dehşetse, gammazcılara ne yapılacağına dair ortalıkta dolaşan tekinsiz söylentilerden kaynaklanır. Bütün bunlar bu işlerin yarattığı ıstırapın dokusunu ve niteliğini her gün daha da derinleştirir.

final: tırışkadan işlerin yaratıcılık üzerindeki etkilerine ve manasız işler karşısında yaratıcı ya da siyasi söz söyleme girişimlerinin neden manevi savaş olarak görülebileceğine dair

Bölümü manevi şiddet temasına geri dönerek bitireceğim.

Meena'nın dediği gibi insan ruhunu, iradesi hilafına keyfi bürokratik zorbalıklar yapmaktan, hakir gördüğü makinenin yüzü haline gelmekten, canavarlaşmaktan daha çok ezen bir şey düşünmek kolay değil. Dikkat ediyorum da, popüler kurgularda yer alan en korkunç üç canavar; vampir, zombi ve kurt adam. Bunlar insanı öldürmekle, parçalamakla yahut işkence etmekle değil de kendileri gibi canavarlara çevirmekle tehdit eden yara-

116 Mark: “Şahsen işimin tırışkadan olduğunun farkında olmamayı diliyorum bazen. Hani *Matrix* filmlerinde Neo'nun kırmızı hapı almamış olmayı dilemesi gibi. İnsanlara yardım etmek istediğim için kamuda çalıştığım halde neredeyse kimseye yardım edemediğim için umutsuzluğa düşüyorum. Maaşım vergilerden ödendiği için de suçluluk duyuyorum.”

tıklar. Sadece cana değil ruha da musallat oldukları için insanı dehşete düşürüyorlar. Bu da ergenlerin neden bu konularla bu kadar çok haşır neşir olduğunu açıklıyor, çünkü çoğumuz için ergenlik horgördüğümüz canavarlardan birine dönüşmeme sınavının gelip çatdığı andır.

Listenin en dibinde muhtemelen kamu hizmeti iddiasıyla yapılan yararsız yahut hileli işler yer alıyor ama bu bölümde bahsedilen işlerin hemen hepsi insanın ruhunu farklı biçimlerde eziyorlar. Tırışkadan işler, düzenli aralıklarla umutsuzluk, bunalm, kendinden nefret etme gibi duygular yaşıyorlar. Özetle bu işler, insan olmanın özüne saldıran manevi şiddet biçimleri gibi etki ediyorlar.

İnsan ruhunun bütünlüğünün, hatta (ruhtan ayrı bir şey olarak düşünülebilirse) insanın fiziksel bütünlüğünün, insanın başkalarıyla ilişkileriyle ve dünyayı etkileyebileceği algısıyla iç içe olduğuna dair bir önceki bölümde öne sürdüğüm sav doğruysa, bu işler bal gibi de manevi şiddet biçimleri.

Öte yandan ruhun da savunma mekanizmaları var. Bu bölümü, manevi şiddetin neden olduğu manevi savaştan ve işçilerin akıl sağlıklarını korumak için başka tasarımlarla uğraşma yollarından bahsederek bitirmek yerinde olur. İsterseniz buna gerilla yolu diyelim. Ekranını program yazıyor görünecek şekilde düzenleyerek internette gezen geçici çalışan Robin, mesaisini (sarımlar benimki de dahil olmak üzere) gözden geçirdiği Wikipedia sayfalarını bedavaya düzeltmeye ve alternatif bir para birimi girişimini sürdürmeye harcıyordu. Kimileri iş kuruyor; senaryolar, romanlar yazıyor yahut gizlice seks hatlarını arıyorlardı.

Geri kalansa hayatları boyunca akmaz kokmaz ofis ortamlarına mahkûm olanların geleneksel baş etme yöntemini uyguluyor, Walter Mitty gibi hayal dünyalarına kaçıyorlardı. Günümüz hayallerinin, Birinci Dünya Savaşı'nda uçak uçurmak, beyaz atlı

prensi bulup evlenmek ya da genç kızların sevgilisi olmaktan çok, daha iyi - zerre kadar bile olsa daha iyi - işler bulmakla ilgili olması şaşırtıcı değil. Mesela Boris, “büyük, uluslararası bir kuruluşta” tırıskadan raporlar yazıyor. Aşağıda (kendiyile dalga geçtiği) mesajı var:

Boris: İşimin tırıskadan olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirim, çünkü denemediğim hiçbir şey kalmadı. Kişisel gelişim kitapları mı okumadım, gizli gizli mastürbasyon mu yapmadım, hayatta aldığım kararların tümünün boktan olduğunu fark edince ağlaya ağlaya annemi mi aramadım; gelgelelim sekiz beş mesaiye devam, çünkü kiramı ödüyor.

Beni bunalımdan bunalıma sürükleyen bu hal, yapmak için yaratıldığım işten de alıkoyuyor. J. Lo’nun yahut Beyonce’un kişisel yardımcılığını yapmam gerekiyor benim (ayrı da olur beraber de). Çalışkan, sonuç odaklı bir insanım, bu işten alnımın akıyla çıkacağıma inanıyorum. Kardashianlardan biri de olabilir, Kim’i tercih ederim.

Aldığım mesajların çoğu, yaratıcılığın bir karşı çıkış biçimi olarak kullanımına değiniyordu. İnsanların sebatkâr bir meta-netle resim, müzik, düzyazı, şiir gibi sanatlarla meşgul olması, paralarını kazandıkları “gerçek” işlerinin manasızlığına karşı da panzehir görevi görüyor. Yalnız bu konudaki verilerin, örneklem hatası içerebileceğinin altını çizeyim. Mesajların çoğu, vatandaşın geneline göre sanat sepetle daha meşgul, daha siyasi olduklarını düşündüğüm Twitter takipçilerimden geldi. Dolayısıyla, sanatı karşı çıkış olarak kullanmanın yaygınlığına dair görüş bildiremeyeceğim. Yine de kimi ilginç örüntüler bulabileceğimize kuşku yok.

Sözgelimi belirli yetileri sayesinde işe alınan ama o yetiyi kullanmalarına izin verilmeyen çalışanlar, vakit bulduklarında gizlice bu yetilerini kullanacakları işlerle uğraşmıyorlar. Hemen hepsi bambaşka şeylerle ilgileniyorlar. Üçüncü bölümde, en yeni bilimsel ve teknolojik konularla ilgilenme hayalleri kurduğu işinde bütün gün oturup belge dolduracağını anlayınca işten elini eteğini çeken mühendis Ramazan'ı hatırlayın. El altından bilimsel projelerle ilgileneceğine, filmlere, romanlara, Mısır toplumsal hareketlerinin tarihine gömülmüştü. Bu genel bir tavır. “Şirket ortamında ruh bütünlüğünü korumanın yolları” diye bir bildiri yazmayı kuran Faye de müziğe çevirmiş yüzünü:

Faye: İçimdeki bıkkın müzisyen, ofis sandalyesinden kalkmadan gizlice müzik öğrenmenin yolunu buldu. Bir süre Hint klasik müziği çalışarak ritim sistemlerinin ikisini ezberledim. Hint yaklaşımı soyut ve sayısal olduğu, yazıya dökülmediği için sessizce ve dikkati çekmeden, kafadan çalışabiliyordum.

Yani ofiste tıkkıyken müzik yapıyor, hatta müziğe çevremdeki dünyadan da bir şeyler katıyordum. Sıkıcı toplantılar sürüp giderken saatin sesiyle uğraşabilirsiniz, bir telefon numarasını ritmik bir şiire çevirebilirsiniz. Şirket ağzını hip-hop kılığına sokabilirsiniz, çekmecele-
rin büyüklüğüne göre çoklu bir ritim geliştirebilirsiniz. İşyerindeki yoğun can sıkıntısına ilaç oldu müzik. Hatta geçenlerde arkadaşlarıma işyerinde can sıkıntısından kurtulmak için ritim oyunları oynamalarını söyledim, onlara sıkıcı toplantılardan nasıl funk besteler çıkarılabileceğini gösterdim.

Boston'daki bir mali danışmanlık şirketinde “sahte yatırım bankacısı” olarak çalıştığını söyleyen Lewis ise bir oyun üzerinde çalışıyor. Şirketteki görevinin manasızlığını anlayınca motivasyonunu, onunla birlikte de günde bir iki saatini alan işler için gereken odaklanma becerisini kaybetmeye başlamış. Üretkenliğe hiç önem vermemekle birlikte dakiklik ve “optik” saplantılı amiri, kendisinden önce çıkmadığı takdirde Lewis'in ne yapıp ettiğine kafayı takmamış. Lewis'in kendi ifadesiyle, orta batı Amerikalılara özgü suçluluk duygusu, çalışmaya devam edebilmesi için kendine bir meşgale bulmaya itmiş:

Lewis: Şansıma, otomatik yükselip alçalan bir masam ve tırıшка işlerden azade ama hafiften suçluluk duygusuyla dolu bol bol zamanım vardı. Böylece, üç ayımı ilk oyunumu yazmakla geçirdim. İnanmayacaksınız ama yaratıcılığım arzudan çok ihtiyaçtan ortaya çıkmıştı. Bir sahne ya da diyalogla uğraştıktan sonra daha etkin ve verimli olduğumu fark ettim. Gün içinde yapmam gereken yetmiş küsur dakikalık işlerimi halletmek için üç dört saatlik yazım süreci gerekiyordu.

Faye ve Lewis biraz alışılmadık örnekler. Bütün günlerini hiçbir şey yapmadıkları ofislere tıklı geçirenlerin en çok şikâyet ettiği konu, zamanı işe yarar bir şeyler yapmak için kullanmanın zorluğuydu. İyi eğitim almış milyonlarca genci, doğru dürüst hiçbir iş yüklemeyen insanlığın bütün bilgi birikimine ve kültürel kazanımlarına ulaşmamızı sağlayan internet erişimi olan mekânlarda tuttuğunuzda, Rönesans benzeri bir şeyin filizleneceğini sanabilirsiniz. Gerçeğinse bununla uzaktan yakından alakası yok. Vaziyet sosyal medyanın, yani özünde başka bir şeyle uğraşır görünürken üretilmeye ve tüketilmeye elverişli (Facebook,

YouTube, Instagram, Twitter gibi) elektronik medya biçimlerinin filizlenmesine yol açtı. Sosyal medyanın yükselişinin en önemli nedeninin, tırışkadan işlerin artması, hatta gerçek işlerin tırışkadanlaştırılması olduğunu düşünüyorum. Gördüğümüz gibi koşullar işten işe epeyce değişiyor. Kimi çalışanlara göz açtırılmıyor, kimisine de birkaç yalandan iş veriliyor ama pek gözetlenmiyor. Geri kalan da bu iki uç arasında salınıyor. Ama hep hazırda bekleme ihtiyacı, arada bir arkaya bakmak için harcanan enerji, sahte bir tavrı sürdürme gereksinimi, çok kendini kaptırmış görünmeme çabası, diğer çalışanlarla ortak hareket etme beceriksizliği, en iyi şartlarda çalışanlar için dahi geçerli. Böyle ortamlara da rock gruplarından, uyuşturucu kafasıyla yazılan şiirlerden, yüzyıl ortasının refah devletinde yaratılan deneysel tiyatrodan çok; bilgisayar oyunları, YouTube'daki ağır ishalleri ve memler, Twitter münakaşaları kültürü daha uygun düşüyor. Yapacak iş olmadığı gerçeğinin açıkça kabul edilemediği işyerlerinde, çalışanların bulabildikleri kısacık, kaçak aralıklarda üretip tüketebildikleri popüler kültür biçimlerinin yükselişine tanık oluyoruz.

Geleneksel sanatsal ifade biçimlerinin tırışkadan şartlarda yürütülemeyeceğinden yakınan mesajlar aldım. Misal, sanat okulu mezunu Padraigh'i ele alalım. İrlanda refah ve vergi sisteminin, zengin olmayanın kendi işinin patronu olmasını engelleyen karmaşıklığı yüzünden, kendini çokuluslu bir teknoloji şirketinde manasız bir işte çalışır bulan Padraigh, hayatının amacından vazgeçmek zorunda kalmış:

Padraigh: Şimdi iş yokken de resim yapamamak, yaratıcı güdülerimi izleyerek bir şeyler çizememek, fikirlerimi tuvale geçirememek beni öldürüyor. Çalışmazken tamamen resme odaklanmışım. Ama getirisi yoktu. Şimdi param

var ama ne zaman kaldı ne enerji, yaratıcı olmak için kafam çok dolu.¹¹⁷

Padraigh hiç değilse kendi hayallerinin peşinden gitmesine engel olan ekonomik sistemi yok etmeyi amaç edinmiş bir anarşist olarak siyasi hayatını sürdürebiliyor. Bu arada New York'lu hukuk danışmanı James ise şikâyetlerini üstü kapalı protesto faaliyetlerine indirgemiş: “Bütün günüm akmaz kokmaz ofis ortamında geçerken, manasız videolardan başka şeyi zihnen çeke miyorum,” diyor: “Bütün o tecrit, beyhudelik, yorgunluk... evet, zaman zaman acayip bunalıyorum. Tek minik isyan göstergem taktığım kara kızıl yıldız rozeti, kimse ne olduğunu bilmiyor!”

Dönemin başbakanı Tony Blair'ın yürürlüğe koyduğu 1990'lardaki yüksek öğrenim reformlarıyla öğretmenlikten el çektirilen, sonra da öğretmenleri işten atmanın etkileri üzerine bir projede “proje değerlendircisi” olarak tekrar işe alınan İngiliz bir psikoloğa kulak verelim:

Harry: Para aldığım şeyi bırakıp, zamanımı başka bir şeye harcamanın akıl almaz zorluğu beni çok şaşırtıyor. Tırışkadan işimi bırakıp ne bileyim, roman yazmayı falan deneseydim kendimi suçlu hissederdim. Yapmak için işe alındığım görevleri, bunlar nafile bile olsalar, en iyi şekilde yapmam gerektiğini düşünüyorum.

David: Bu tema okuduğum mesajlarda hep karşıma çıkıyor. Bir şeylerin ucundan tutmanız için hatta bazen hiçbir şey yapmamanız için tonla para verilen, kimseciklerin çalışıyor gibi yapmanızı istemediği, göze mükemmel görü-

117 Padraigh, “Herbert Read'in ‘Kültürün Canı Cehenneme’ çalışmasının bu durumu çok iyi anlattığını” söyledi. Baktım, hakikaten de hiç fena değil.

nen işler bile, zaman ve enerjinizi başka yerlere yöneltmek mümkün olmadığı için, yine de çileden çıkarıyor insanı.

Harry: Bak sana iddianı destekleyecek bir şey anlatacım. Bu ara bir otobüs garajında eğitim idarecisi olarak çalışıyorum. Şatafatlı bir şey değil ama harbi iş. Şimdi artık, keyif için hikâyeler, denemeler yazma işine, boş oturduğum tırıškadan işimdekine göre çok daha fazla zaman ayırabiliyorum.

David: Önemli bir noktaya parmak basıyor olabiliriz!

Harry: Evet, bu gerçekten çok ilginç.

Yani başka işlerle haşır neşir olmak için tırıškadan işlerde çalışmak kolay değil. Bütün iş saatlerinizin geçeceği, James'in ifadesiyle "akmaz kokmaz ofis ortamlarında," önce düzlenip türdeşleştirilmiş sonra da rastgele, öngörülmesi zor büyüklüklerde parçalara bölünmüş zamanı denetleyip, düşünce ve yaratıcılık gerektiren meşgaleler için kullanmak, epey maharet ve azim gerektirir. Bunu becerebilenler de tahminen kısıtlı yaratıcı enerjilerinin önemli bir kısmını, kedi videolarından daha ciddi bir şeylerle uğraşabilecek duruma gelmek için çoktan tüketmiş oluyorlar. Kedi videolarında sıkıntı yok. Çok iyilerine de denk geldim. Ama gençliğin daha önemli şeylerle uğraşması gerektiği kanısındayım.

Tırıškadan işlerinin neden olduğu zihinsel zararı büyük oranda atlattıklarını düşünen çalışanlardan aldığım mesajların hemen hepsi, bu işleri bir iki güne sıkıştırabilmiş olanlardan gelmişti. Mali ya da kariyere bağlı nedenlerle, bu çalışma düzeninin mantıken son derece zor, hatta genelde imkânsız olduğu ortada. Ama başarılı bir örnek olarak Hannibal'ı anabilirim. Hatırlayacaksınız, pazarlama şirketlerine tek seferde 12 bin sterlinlik tırıškadan raporlar yazan ve işini tek güne indirmeye çalışan kişi. Hannibal

haftanın geri kalanını büyük değer verdiği ama maliyetini tek başına karşılayamayacağı işlere ayırıyor:

Hannibal: Çalıştığım projelerden birinde, gelişmekte olan ülkelerdeki verem hastaları için, teşhis bantlarını okuyacak düşük maliyetli bir görüntü işleme algoritması yaratmaya çalışıyoruz. Verem dünyanın en büyük katillerinden biri, yılda bir buçuk milyon kişinin ölümüne neden oluyor. Dünya üzerinde sekiz milyon kadar da veremli var. Teşhis hâlâ büyük sorun, dolayısıyla sekiz milyon hastanın sadece yüzde birinin durumunu iyileştirebilirsek, bu yılda on binlerce hasta eder. Bu değişimi gerçekleştiriyoruz. Çalışan herkesi tatmin eden bir iş bu. Teknik olarak sorun çözmeyi ve inandığımız, önemli bir amaç için işbirliği yapmayı gerektiriyor. Tırışkadan işin tam tersi. Ama bu iş için toplanan para üç kuruşu geçmiyor.

Hannibal sayısız sağlık yetkilisini, ileride gelir getirecek yan ürünler yaratılabileceğine ikna etmek için büyük zaman ve enerji harcamasına rağmen, sadece proje masraflarını karşılayabilecek parayı toplayabildi. Kendi de dahil, çalışanların hiçbirine beş kuruş kalmayacaktı. Hannibal da çok sayıda hayat kurtaracak projeye kaynak yaratmak adına, pazarlama forumları için manasız metinler yazmaya başladı:

Hannibal: Fırsat buldukça halkla ilişkilercilere ya da küresel ilaç şirketlerinin çalışanlarına gidişatı nasıl bulduklarını soruyorum, epey ilginç karşılıklar alıyorum. Kendimden kıdemsizlere sorarsam, kendilerini teste tabi tuttuğumu ya da açıklarını yakalamaya çalıştığımı düşünüyorlar. Belki de sırf patronlarına gammazlayıp işten attırmak için işlerini değersiz bulduklarını itiraf ettirmeye çalıştığımı

düşünüyorlar. Kıdemlilere sorarsam, sanki okuldan atılmış bir yeniyetmeymişim de bunlara “aklım ermezmiş”, tek yaptığım evde kışımı devirip bilgisayar oynamak ve ot içmekmiş gibi, “dünyaya hoş geldin” nidalarıyla karşılanıyorum. Delikanlılığında bunlara epey zaman ayırdığımı söylemeliyim ama artık o yaşları geçtim. Aslına bakarsanız, tırışkadan raporlar için o kadar büyük meblağlar istiyorum ki bir an aslında kimin “aklının ermediği” sorusuna takıldıklarını fark ediyorum.

Hannibal mesleğinin zirvesinde; iş dünyasının iktidar yollarında güvenle yürüyebilen, başarılı bir araştırmacı. Bu dünyadaki rolünü oynaması gerektiğinin de farkında; biçimin her zaman içerikten önce geldiğini biliyor, kendisi de bu rolü dört dörtlük oynuyor.¹¹⁸ Bu yüzden tırışkadan faaliyetlerinin, iş dünyasına yutturduğu bir tür dolap olduğunu görebiliyor. Hannibal, kendi ifadesiyle “değerli bir şey yapmanın alçaltıcı” olduğu bir dünyada, kendini yeni nesil bir Robin Hood olarak görebilir.

118 İş ortamlarında işin gerektirdiği rolü oynamanın, işi yapmaktan kat kat önemli olduğunu vurgulamam gerekiyor. Matematikçi Jeff Schmidt, *Disciplined Minds* (Terbiye Edilmiş Zihinler) (2001) adlı kusursuz eserinde, burjuvanın biçimi öncelleyip içeriği ikinci plana atma saplantısının meslekleri ne hale getirdiğini özenle belgeliyor. Schmidt *Sıkıysa Yakala* filmine benzer sahtekârların, nasıl gerekli yetilere sahip olmadıklarını kimseye hissettirmeden pilot ya da doktor rolü yapabildiklerini soruyor. Yanıtıysa şöyle; pilotluk ve doktorluk da dahil herhangi bir meslekten yetersizlikten atılmanız çok zor olmakla birlikte, kabul edilen davranış standartlarına riayet etmemekten, yani rolünüzü yerine getirmemekten kolaylıkla atılabilirsiniz. Sahtekârların hiçbir yeterliliği olmasa da gereken rolü kusursuz oynarlar, dolayısıyla makamlarından edilme riskleri, rolün gerektirdiği yazıya dökülmemiş davranış kurallarına uygun hareket etmeyen yetkin bir doktor ya da pilota göre daha düşüktür.

Hannibal'inki en iyi durum senaryosu. Kimileri ise siyasi eylemciliğe sarılıyor. Bu seçimin çalışanın duygusal ve fiziksel sağlığına muazzam etkisi olabiliyor,¹¹⁹ ayrıca işyerinin parçalara ayrılmış zaman anlayışına iyi oturuyor. Sistem, daha geleneksel yaratıcı faaliyetler için uygun olmasa da dijital aktivizme olanak sağlıyor. Anlamlı meşgalelerle tırışkadan işleri dengelemek için gereken psikolojik ve duygusal emek, son derece göz korkutucu olabiliyor. Nouri'nin iş kaynaklı sağlık sorunlarından, sonra da işyerini sendika üyesi yapmaya çalışırken gözle görülür biçimde iyileştiğinden bahsettim. Bu girişiminin bir miktar zihinsel disiplin gerektirdiği açık, ancak lazım olan miktar insanın kendini aşırı baskı altında hissettiği, işinin hiçbir işe yaramadığını bildiği şirket ortamında bir gün geçirmesi için gereken zihinsel disiplinin yanında hiç kalır:

Nouri: İşe ısınmak için ciddi ciddi “kafayı yemem” gerekiyordu. “Ben” denen şeyi kazıyıp bu işi yapabilecek şeye dönüşmem lazımdı. Sonra kendime gelmem bir günümü alıyordu. (O gün boyunca özel hayatımdaki insanlara karşı çok iğneleyici oluyor, kılı kırk yarıyor, ufak şeylere öfkeleniyordum.)

119 Psikolojik çalışmalar protesto ve sokak eylemlerinde yer almanın hiç değilse stresi azaltıp kalp hastalığına ve başka rahatsızlıklara yakalanma riskini düşürerek sağlık koşullarını iyileştirdiğini ortaya koyuyor. John Drury, “Social Identity as a Source of Strength in Mass Emergencies and Other Crowd Events,” *International Journal of Mental Health* 32, no. 4 (1 Aralık 2003): s. 77–93; ayrıca M. Klar ve T. Kasser, “Some Benefits of Being an Activist,” *Political Psychology* 30, no. 5 (2009): s. 755–77. Çalışma sadece sokak eylemlerine odaklanıyor, daha az görünür protesto biçimlerinde durumun ne olduğunu da bilsek iyi olurdu.

Bu yüzden işimi katlanılabilir kılacak her tür zihinsel teknolojiyi kurcalıyordum. Şimdiye kadar en etkili olanlar zaman sınırları ve öfkeydi. (Misal, hiçe sayılmışım da mükemmel üretkenliğimle kendilerine gereken cevabı verecekmişim gibi davranıyordum.) Ama benliğimin farklı yanlarını, “ben” denen şeyin parçaları olan kadim unsurları dengede tutmak öyle görüldüğü kadar kolay değildi, çok geçmeden ayarlarım bozuluyordu.

Fakat, çalışanlara nasıl müzakere edeceklerini öğreterek, programlama ve proje yönetimi gibi işyeri örgütlemeye uğraşarak gece yarılara kadar çalışabiliyordum. Bunları yaparken kendimi tam anlamıyla ben olarak hissediyordum. Yorgunluktan ayakta uyuyacak noktaya gelene dek hayal gücüm ve mantığım uyum içinde işliyordu.

Nouri, anlamlı bir şeylerle meşgul olma deneyiminin bambaşka bir şey olduğunu tecrübe etmişti. Hannibal’ın aksine bir ekiple işbirliği içinde çalışmadığı doğru. Ama önemli bir amaç uğruna çalışmanın bile parçalara ayrılmış benliğini yeniden bütün kıldığını düşündü. Hatta bugünlerde ofislerinde tek başına kalmış aktivistlerden oluşan bir topluluğun tohumlarını atmaya başladı:

Nouri: Kendimi insanlara tanıtırken programcılığın günlük işim olduğunu, asıl işimin işyeri örgütlemek olduğunu söylemeye başladım. İşyerim bir bakıma aktivizmim için ödenek sağlıyordu.

Bir süre önce internette kendim gibi birini buldum, çok yakın arkadaş olduk, geçen haftadan beri asıl işim için “sahaya çıkmak” bana daha kolay geliyor. Beni anlayan biri olduğu için sanırım. Diğer bütün yakın arkadaşlarımdan gözündeyseniz aktif bir dinleyiciden, bir ses tahtasından

ibaretim, çünkü benim ilgilendiğim şeyleri anlamıyorlar. Eylemciliğimden bahsettiğimde gözlerini deviriyorlar.

Ama halen çalışmak için zihnimi boşaltmam gerekiyor. Yeni arkadaşımın gönderdiği bir albümü, Sigur Ros'dan Vardeldur'u dinliyorum. Meditasyon amaçlı bir tür transa giriyorum. Şarkı bitince zihnim boşalmış oluyor ve tırışkadan işimi kafamı hiç yormadan halledebiliyorum.

İç karartıcı bir bölümü, kefaret babında bir öneriyle kapatmak her zaman iyi oluyor. Bu öyküler en tırışkadan işlerde çalışırken bile bir amaç ve anlam bulmanın mümkün olduğunu gösteriyor. Bunun için kırk fırın ekmek gerektiğini de anlatıyor. İngiltere'de dendiği gibi, "kaytarma sanatı" son derece gelişmiş ve bazı işçi sınıfı geleneklerinde hâlâ yaşatılıyor olabilir ama vazifeden kaçmak için en azından bir vazife gerekmez mi? Gerçekten tırışkadan bir işte kimsenin ne yapması gerektiği tam olarak belli olmaz, hangi konuda kimin söz söyleyebileceği, kime ne sorulabileceği, ne kadar ve ne şartlarda çalışıyor gibi yapılacağı, arta kalan zamanda ne yapılıp yapılamayacağı bilinmez. Sefil bir durum. Ruhsal ve bedensel sağlık üzerinde yıkıcı etkileri var. Yaratıcılık ve hayal gücünü dumura uğrattıyor.

Tırışkadan iş ortamlarında sado-mazoşistik iktidar dinamikleri sık sık ortaya çıkıyor. (Savımı netleştireyim; bu dinamikler sıradüzenli ve amaçtan yoksun ortamlarda gerekli önlemler alınmazsa her zaman ortaya çıkıyor. Lakin bazen birtakım önlemler alınmış olsa da örneklerine rastlanıyor.) Manevi şiddetin sonuçlarından laf olsun diye bahsetmedim. Bu şiddet kültürümüzü etkiledi. Hassasiyetlerimizi değiştirdi. Hepsinden önemlisi, gençliğimizi etkiledi. Dünyanın her yerindeki ama özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gençler, yararsız işlere psikolojik olarak hazırlanıyor, çalışıyor gibi yapmayı öğreniyor, sonra da

çeşitli yollarla kimsenin bir halta yaradığını düşünmediği işlere postalanıyorlar.¹²⁰

Bunun nasıl olduğuna, mevcut halin nasıl normalleştirildiğine ve hatta nasıl özendirilmeye başlandığına dair soruları, beşinci bölümde ele alacağız. Müşterek ruhumuzdaki hakiki yaralardan biri olan bu meseleye eğilmek gerekiyor.

120 Çoğu, şüphesiz dehşet ve tiksintiyle istifa ediyorlar. Gerçek rakamları bilmiyoruz. Rachel, Londra gibi pahalı anakentlerde yaşayanlar hariç, gençlerin çoğunun ebeveynlerine nazaran daha kolay pes ettiğini söyledi. Konut ve yaşam giderleri o kadar arttı ki şirketler dünyasına adım atmanızı sağlayan işler bile yeterli güvence ve istikrar sağlamıyor.

Beşinci Bölüm

Tırışkadan İşler Neden Artıyor?

Deniyor ki... Scilly adalarında yerli halk, birbirinin çamaşı-
rını yıkayarak kıt kanaat geçiniyormuş.
—On dokuzuncu yüzyıldan imalı bir şaka

Herkesin sömürme hakkına sahip olduğu bir burjuva cenneti
vuku bulursa, sömürülecek kimse kalmaz. Her şey hesaba
katıldığında, şu birbirlerinin çamaşırlarını yıkayarak geçimlerini
sağlayan insanların yaşadığı yerdekine benzer bir hayat olacak
denebilir.
—William Morris, 1887

Geçtiğimiz bölümlerde kapitalizmin ortaya çıkışından bu
yana etrafımızı saran manasız istihdam biçimlerini anlattığıma
göre, hava şimdiden epey bulutlandı demektir. Ama önümüzde
daha fırtına var. Yararlı işlerin tırışkadanlaştırılmasının yanı sıra
tırışkadan iş sayısının, hatta işi yapanlar tarafından tırışkadan
kabul edilen iş yüzdesinin hızla arttığına inanmamak için hiçbir

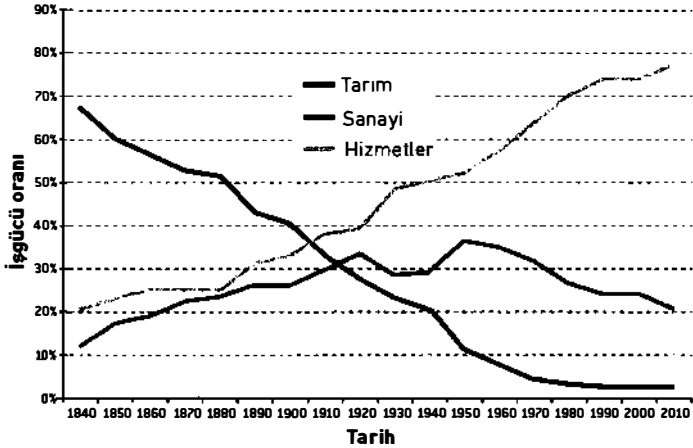
sebebiz yok. Başka deyişle, bu kitap sadece iş dñnyasının şimdiye dek gñzden ırak kalmış bir yñnñnñ ortaya çıkarmakla kalmıyor, gerçek bir toplumsal soruna da parmak basıyor. Dñnyanın dñrt bir yanındaki ekonomiler hızla devasa saçmalık üretim motorlarına dñnñřñyor.

Bu nasıl oldu? Neden pek kimsenin dikkatini çekmedi? Bana kalırsa bu denli az kabul edilmesinin nedeni, mevcut ekonomik sistemimizde yaşanması beklenmeyen bir durum olması. Tıpkı insanların hiçbir şey yapmamak için para alınca mutsuzluğa kapılmalarının insan doğasına dair genel kanılarımızla uyuşmaması yahut hiçbir şey yapmamak için para almanın piyasa ekonomisinin işleyişine aykırı olması gibi. Yirminci yñzyılın önemli bir kısmında sosyalizmle yñnetilen ve bu nedenle herkese istihdam sağlamayı amaçlayan ülkeler, sosyal bir politika olarak sahte işler icat ettiler. Bunların Avrupa’daki ve dñnyanın geri kalanındaki sosyal demokrat rakipleriye ABD’nin Bñyñk Buhran’ın en sert gñnlerinde uyguladığı İmar Terakki İdaresi gibi bilinçli angarya programlarına başvurdular veya kamuda ve devlet ihalelerinde sendikal haklara ve aşırı istihdama gñz yumageldiler. Bñtñn bunların, Sovyetler Birliği yıkıldıktan ve doksanlardaki kñresel piyasa reformları yapıldıktan sonra ortadan kalkması gerekiyordu. Sovyetler Birliği’yle ilgili, “biz çalışır gibi yapıyoruz, onlar da para verir gibi” şakası dillerdeyken, yeni neoliberal aę baştan ayağa verimlilik kesilecekti. Ama istihdam kalıplarına bakacak olursak, 1989’da Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra yaşananların verimlilikle alakası yoktu.

Yani insanların bu durumu fark etmeme nedenlerinden biri, bu kendi deneyimlerini yahut eş dost akrabalarının bir kalemde silip atmak anlamına gelse de, kapitalizmin bu tñr neticeler *doğurabileceğine* inanmamalarıydı.

Bu olgunun insanların kafasına bir türlü girmemesinin bir nedeni de istihdamın doğasındaki değişimlere dair çevremizde görüp duyduklarımızı açıklayabilmemizi sağlıyor görünmekle birlikte, aslında aldatıcı bir söylem oluşturmuş olmamız. “Hizmet ekonomisi” adı verilen şeyden bahsediyorum. 1980’lerden bu yana başta zengin ülkeler olmak üzere istihdamın yapısındaki değişimlere dair ağzını açan, küresel tarım ve imalat sektörlerindeki tedrici daralmadan, “hizmetler” denen şeydeyse tedrici bir artıştan dem vuruyor. Buyrun, aşağıda ABD için hazırlanmış bildik bir uzun vadeli sektörel işgücü analizi görebilirsiniz (bkz. Şekil 2).¹²¹

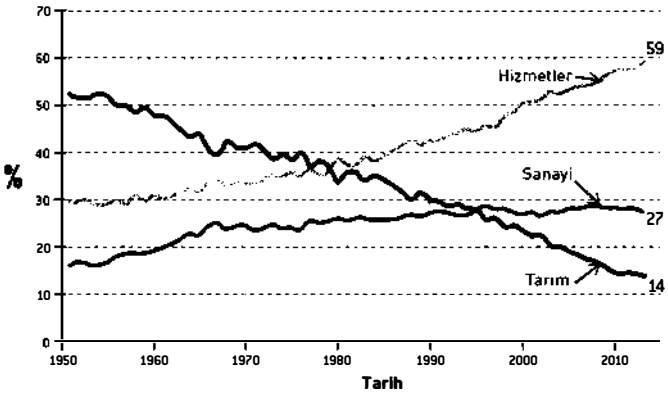
Şekil-2: Sektör bazında işgücü dağılımı, 1840 – 2010

121 Louis D. Johnston, “History Lessons: Understanding the Declines in Manufacturing,” *MinnPost*, son değiştirme tarihi 22 Şubat 2012, www.minnpost.com/macro-micro-minnesota/2012/02/history-lessons-understanding-decline-manufacturing.

İmalatın daralması (Aslında ABD'nin istihdam rakamları bakımından *pek* daraldığı da söylenemez; 2010 yılındaki oran İç Savaş'ın hemen öncesindeki oranın aynısı.) genellikle fabrikaların daha yoksul ülkelere taşınmasıyla açıklanıyor. Bu etmen de önemli olmakla birlikte, fabrikalara ev sahipliği yapan ülkelerde dahi aynı genel istihdam kalıplarını görmek ilginç. Aşağıda Hindistan örneğini görebilirsiniz (bkz. Şekil 3).

Şekil-3: Hindistan, Sektörlerin GSYİH'ye Katkısı (%)

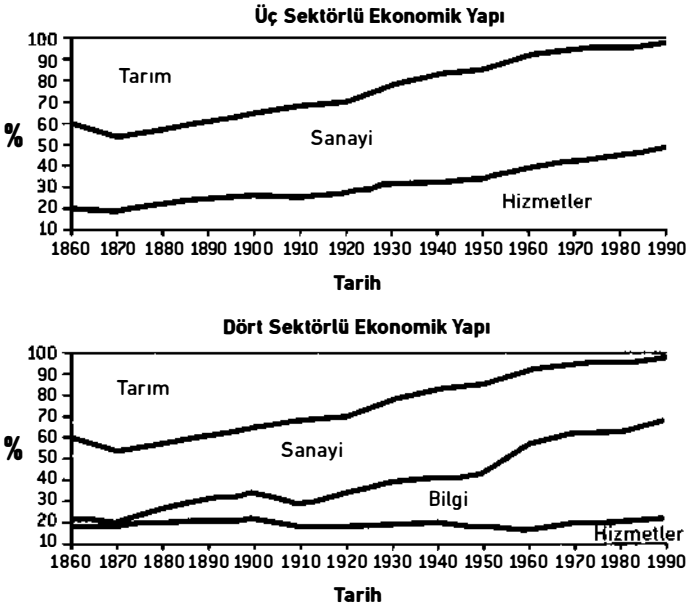

Endüstri istihdamı ya sabit kalmış ya da bir miktar artış göstermiş ama genel tablo çok farklı değil.

Burada sorun “hizmet ekonomisi” kavramının kendisi. Tırnak içinde kullanmam boşuna değil. Bir ülke ekonomisine hizmet sektörünün baskın olduğunu söylemek, o ülke insanının birbirlerine buzlu latteler sunarak ya da birbirlerinin şortlarını ütülererek geçindiği algısı yaratıyor. Pek olası değil. Başka neler yapıyor olabilirler? İktisatçılar bazen, (tarım, imalat ve hizmetin yanı sıra) dördüncü yahut dördüncül sektör diye bir şeyden bah-

sederler, genelde FES (finans, emlak, sigortacılık) sektörü olarak bilinir. Ama 1992 yılında Robert Taylor adında bir kütüphane ve bilgi bilimci, bilgi sektörü adının daha yararlı olabileceğini söyledi. Sonuçlar dikkat çekiciydi (bkz. Şekil 4).

Şekil-4: Ekonominin Bir Bileşeni Olarak Bilgi

Gördüğümüz gibi 1990'da bile berberler, garsonlar, kasiyerler ve benzerlerinden oluşan işgücünün oranı oldukça ufaktı. O zamana kadar da epeyce sabit kalmıştı, koca yüzyıl boyunca yüzde yirmi civarlarında seyretmişti. Hizmet sektörüne dahil edilen diğer çalışanlar ise idareciler, danışmanlar, sekreteryalar ve muhasebe çalışanları, bilgi teknolojileri personeli falandı. 1950'lerden

itibaren ciddi biçimde istihdam artışı yaşanan kesim de buydu. Bu rakamları günümüze kadar izleyen bir çalışma bilmiyorum ama bilgi sektörünün yirminci yüzyıl ortalarından itibaren hızla yükselişe geçtiği rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca bu eğilimin sürdüğünü; ekonomiye eklenen yeni hizmet sektörü işlerinin de bu sınıfa ait olduğunu söyleyebiliriz.

Burası kuşkusuz tırışkadan işlerin de filizlendiği alan. Taylor'ın sınıflandırmasına göre biliminsanları, öğretmenler ve kütüphanecileri de içeren bilgi sektörü çalışanlarının tümünün tırışkadan iş yaptığını düşünmediği açık. Ayrıca işinin tırışkadan olduğunu düşünenler sadece bu sektörden çıkmıyor; ama elimdeki anket sonuçları doğruysa, bilgi sektörü çalışanlarının çoğu işleri ortadan kalksa da hiçbir şeyin değişmeyeceğini düşünüyor.

Bu önemli, zira elde doğru düzgün istatistik olmasa da 1990'lardan bu yana bilgi merkezli işlerin giderek arttığı ve bunun topluma etkileri konuşuluyor. Eski ABD Çalışma Bakanı Robert Reich gibileri, eski emekçi sınıflarını açlığa terk edecek ve büyümenin parsasını toplayacak teknoloji meraklısı orta sınıf “sembolik analistlerin” yükselişinden bahsederken, kimileri de “bilgi işçileri”, “malumat toplumu” diyor. Hatta bazı Marksistler “maddi olmayan emek” adını koydukları, markalara boğulduğumuz, iPhonelardan gülücükler saçtığımız gündelik yaşamımızın her yerine sirayet eden pazarlama, eğlence ve dijital ekonomi temelli bu yeni olgunun, yeni değer yaratma merkezi haline geldiğini savunuyor, devrimin dijital proletarya tarafından gerçekleştirileceği kehanetlerinde bulunuyorlar.¹²² Mekanizmaları hususunda anlaşma olmamakla birlikte, herkes bu işlerin artışı-

122 Hepsini listelemek boşuna ama Reich'in kitabının adı *The Work of Nations* (1992) idi, maddi olmayan emek üzerine en bilindik çalışma ise Maurizio Lazzarato'ya (1996) ait, gerçi bu kavramı Hardt ve Negri'nin, bilgisayar

nın finans sermayesinin yükselişiyile bağlantılı olduğunda hemfikir. Wall Street'in ticaret ve imalat erbabından cebine attığı para azalıp kredi, spekülasyon ve karmaşık mali araç yaratımından sağladığı kazanç arttıkça, bu tür soyutlamalarla oynayarak para kazanan çalışanların sayısı da giderek arttı.

Finans sektörünün 2008 yılına dek pek güzel büründüğü gizemli havayı anımsamak artık pek mümkün değil. Finansçılar halkı, hatta (iyi hatırlıyorum) toplum kuramcılarını da pekâlâ ikna etmişti; kendileri, karşılığına göre teminata bağlanan borç yükümlülükleri ya da yüksek hızlı alım satım algoritmaları gibi, ancak astrofizikçilerin anlayabileceği karmakarışık araçlar kullanarak, kimsenin kafasının almadığı yöntemlerle, eskinin simyacıları gibi hiçlikten değer türetmenin yollarını bilen insanlardı. Sonra, bilindiği gibi çöküş yaşandı ve bu araçların çoğunun düzmece olduğu ortaya çıktı. Hatta çoğu öyle yalapşap hazırlanmıştı ki...

Hoş, finans sektörünün tamamen düzmece olduğu da söylenebilir; iş, yatırımları kâr ettiren ticari ve endüstriyel fırsatlara yönlendirmek olarak tanımlandığı halde, sektörde belki de en az vakit ayrılan iş bu. Sektör kârının önemli bir kısmı devletle anlaşmalı olarak çeşitli borç türleri yaratıp bunları alıp satmaktan, değerleriyle oynamaktan geliyor. Ama bu kitapta yalnızca, finans sektörünün bütün işinin alavere dalavere olması gibi, onunla el ele büyüyen bilgi sektörünün de aynı şekilde göz boyamadan ibaret olduğunu öne sürüyorum.

Fakat şimdilik, geçen bölümde ele aldığım soruya dönüyoruz: Bunlar düzmeceyse kim kime, ne düzüyor?

kurtlarının isyanın fitilini ateşleyeceğini öngören *Empire* (1994, 2000) (İmparatorluk, çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, 2001) kitabı meşhur etmişti.

nedenselliğe ve sosyolojik açıklamanın doğasına dair konu dışı iki kelam

Demek ki bu bölümde tırışkadan işlerin artışı meselesini ve olası nedenlerini ele alıyoruz.

Yararsız istihdam yaratımının ilk bakışta görülen kimi sebeplerini daha önce, özellikle de ikinci bölümde ele almıştık. Bildiğimiz sebepler arasında idari yardımcıları ve astları ölçüsünde saygınlıkları artan müdürleri, şirket bürokrasisinin tuhaf dinamiklerini, kötü yönetimi ve bilgi paylaşım eksikliğini sayabiliriz. Olgunun bütün yönlerinin anlaşılması için önem taşımakla birlikte, bu sebepler meseleyi açıklamıyorlar. Cevabını alamadığımız sorular var. Kötü örgütlenme dinamikleri neden 2015 yılında, diyelim 1915'e ya da 1955'e nazaran daha çok ortaya çıktı? Örgütlenme kültüründeki bir değişimin neticesi mi bu? Yoksa daha derinde yatan bir şeyden, mesela iş algımızı değiştirmemizden mi kaynaklanıyor?

Toplumsal kuramın klasik sorunu olan nedensellik seviyeleri problemiyle karşı karşıya geldik. Gerçek dünyada verili her vaka sonsuz sayıda sebebe dayandırılabilir. Bu sebepler farklı sebep kategorilerine yerleştirilebilir. Kapağı açık bir rögara düşersem dalgınlığıma yorulabilir ama bir kentte rögara düşen insan sayısında ani bir artış olduğunu fark ettiğimizde başka bir açıklama bekleriz. Genel dalgınlık oranının neden arttığını ya da daha büyük olasılıkla kapakların neden açık bırakıldığını incelememiz gerekir. Bu acayip örneği ben uydurdum. Daha ciddi bir örneğe bakalım.

Bir önceki bölümün sonunda Meena, evsizlerin önemli bir kısmının alkol veya uyuşturucu sorunlarıyla ya da başka kişisel zaaflarla boğuştuğunu, geri kalan azımsanmayacak bir kesimin de evden atılan yeniyetmelerden, travma sonrası stres sorunu yaşayan gazilerden ve aile içi şiddetten kaçan kadınlardan oluştuğunu söylemişti. So-

akta ya da barınakta yatan herhangi birine sorun, hayat hikâyesinde kör talihin yanında bu unsurların bazılarını bulabilirsiniz.

Hiç kimsenin ahlaksızlığından sokakta yaşamayı seçtiği söylemez ama sokakta yatanların hepsi ahlaken sorunlu olsaydı bile, bu veri farklı dönemlerde evsizliğin yükseliş ve düşüşünü, yahut ülkeler arası evsizlik oranlarının farklılığını açıklamakta yetersiz kalırdı. Bu çok önemli bir nokta. Meseleyi tersten düşünün. Yoksulun zayıf ahlakı yüzünden yoksul olduğunu savunan ahlakçılar her dönem aramızdaydı. Yoksul doğup metanetiyle, azmiyle ve girişimci ruhuyla servete kavuşanlardan da her fırsatta dem vurulur. Buradan hareketle de yoksulun elindeki imkânı *kullanmayıp* yan gelip yattığı için yoksul kaldığı savunulur. Birey bazında baktığınızda bu savı ikna edici bulmanız mümkün; ama şirket istatistiklerini inceleyip de yukarı yönlü sınıfsal hareketliliğin zaman içinde ciddi biçimde dalgalandığını fark ettiğinizde, görüşünüz değişmeye başlar. Yakın tarihteki yoksul Amerikalıların 1930'dakilere nazaran enerjileri mi daha düşüktü? Yoksa bunun Büyük Buhran'la bir alakası olabilir mi? Ülkeler arasında da ciddi sınıfsal hareketlilik farkları olduğu gerçeği, bu ahlakçı savı iyice yerden yere vuruyor. İsveç'te orta halli bir ailenin çocuğu Amerika'da aynı şartlardaki bir çocuğa nazaran servete daha kolay kavuşuyor. Buradan İsveçlilerin metanet ve girişimcilik ruhunun Amerikalılardan daha fazla olduğunu mu çıkarmamız gerekiyor?

Son dönemin muhafazakâr ahlakçılarının bu görüşü gerçekten de savunmak isteyeceklerine ihtimal vermem.

Bizim cevabı başka yerde aramamız gerekiyor. Eğitime erişim kalıplarına bakabiliriz yahut İsveç'te en yoksul çocukların Amerikalı muadillerine göre çok daha iyi durumda olduklarını düşünebiliriz.¹²³ İsveçli çocukların *bazısı* başarılı olurken *bazısı*-

123 Bu konuda bir sürü çalışma var; Western ve Olin Wright 1994 örnek verilebilir.

nın olmaması kişisel niteliklerinden kaynaklanıyor, bunu inkâr etmiyorum. Ama bunlar farklı meseleler ve farklı analiz seviyeleri gerektiriyorlar. Oyunu hangi oyuncunun neden kazandığıyla, oyunu oynamanın ne kadar zor olduğu, bambaşka sorular.

* * *

Her şey bir yana, insanlar oyunu niye oynuyor? Bu da üçüncü soru olabilir. Tırıskadan işlerin artışı gibi, genel toplumsal değişim kalıpları aradığımız meseleleri açıklığa kavuşturmak için, iki değil üç açıklama seviyesine ihtiyacımız olduğu kanaatindeyim. Birincisi, evsizlere özgü kişisel nedenler; ikincisi, kiraların artması ya da aile yapısındaki değişiklikler gibi evsizliği artıran toplumsal ve ekonomik güçlerin etkisi; üçüncüsü bu değişime neden müdahale edilmediği. Sonuncuya siyasi ve kültürel seviye diyebiliriz. İnsanların *yapmadığı* şeylere baktığı için en kolay gözden kaçan seviye bu. Madagaskar'da arkadaşlarımla Amerika'daki evsizlik olgusuna dair ilk tartışmamızı hatırlıyorum. Dünyanın en varıl ve güçlü ülkesinin sokaklarının evsizden geçilmediğini öğrendiklerinde ağızları açık kalmıştı, "Amerikalılar utanmıyor mu bundan?" diye sormuşlardı, "Karun kadar zenginler! Herkesin bunu ulusal bir utanç kaynağı olarak görmesini kale almıyorlar mı?"

Çok yerinde bir soru olduğunu kabul etmeliydim. Amerikalılar sokakta yatan insanları neden ulusal bir utanç kaynağı olarak *görmüyordu*? Bu hissiyata sahip oldukları dönemlerden geçtiler. 1820'lerde, hatta 1940'larda bile büyük kentlerde sokakların evsizlerle dolu olması infial yaratır, derhal birtakım girişimlerde bulunulurdu. Bunların çok hoş girişimler olmaması ihtimali yüksekti. Kimi yerlerde serseriler toplanıp yoksul evlerine kapatılırdı, kimi zaman da sosyal konut inşa faaliyetleri başlardı; insanlar hiçbir şekilde işlek caddelerde kartonlar üzerinde dert çekmeye

bırakılmazlardı. 1980'lerle birlikte aynı Amerikalılar toplumsal koşulların nasıl bu hale geldiğine öfkelenecek yere, birinci seviyeden açıklamalara meyledip evsizliğin insan zayıflığının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu düşünür oldu. İnsanlar maymun iştahlıydılar. Bu gerçeği değiştirmeye güç yetmezdi.¹²⁴

Üçüncü seviyenin hem siyasi hem kültürel olduğunu, insanların ne olduğuna, onlardan ne beklenebileceğine ve insanların birbirlerinden neler talep etmesinin makul olduğuna dair varsayımlar içerdiği için vurguluyorum. Bu varsayımlar, neyin siyasi mesele sayılıp sayılmayacağını belirlenmesinde muazzam etki sahibi. Halkın bakış açısının tek unsur olduğunu söylemeye çalışmıyorum. Siyasi yetkililer genelde halk iradesine saygı göstermez. Anketler Amerikalıların üçte ikisinin ulusal bir sağlık sisteminden yana olduğunu gösterse de büyük siyasi partilerin hiçbiri bu fikri savunmuyor. Anketler çoğu İngiliz'in idamın geri gelmesini istediğini de gösteriyor ama büyük siyasi partilerin hiç-

124 Eroin bağımlısı olan ve metadon tedavisine başlayan bir arkadaşım vardı. Doktorların doz azaltımı için hazır olup olmadığına karar vermesini beklemekten sıkılmış, aldığı ilaç miktarını günbegün azaltıp birkaç ay sonra, müthiş bir başarı hissiyle, tamamen temiz olduğu haberini vermişti. Doktorlarsa küplere binmişti; neyi ne zaman yapacağı kararını ancak kendileri gibi profesyonellerin verebileceğini söylemişlerdi. Sonradan, metadon programına hizmet verdikleri hasta sayısı üzerinden kaynak ayrıldığı ve kimseye uyuşturucuyu bıraktırmak gibi bir dertleri olmadığı anlaşılmıştı. Kurumların varlıklarını sürdürme gücünü sakın hafife almayın. İsrail-Filistin "barış sürecinin" –hangi akla hizmet böyle deniyorsa artık– otuz yıldır yılan hikâyesine dönmesinin sebebi, her iki tarafta da çatışma sona erdiği an varlık sebebini tamamen yitirecek, zaman içinde büyük güç kazanmış kurumsal yapılarla, tüm mesleki yaşamları "barış sürecinin" gerçekten işlediği kurgusunu sürdürmelerine bağlı olan STK ve BM bürokratlarının oluşturduğu devasa "barış teçhizatı".

biri bu topa girmiyor.¹²⁵ Ancak genel kültürel iklim hiç kuşkusuz önemli unsurlar arasında yer alıyor.

* * *

Tırışkadan işler bağlamında şu üç soruyu sorabiliyoruz:

1. Bireysel seviyede, insanlar neden tırışkadan işler yapmayı kabul ediyor ve bu işlere katlanıyor?
2. Toplumsal ve ekonomik seviyede, tırışkadan işlerin artışına neden olan genel kuvvetler neler?
3. Kültürel ve siyasi seviyede, ekonominin tırışkadanlaştırılması neden toplumsal bir sorun olarak görülmüyor, neden kimse bir şey yapmayı düşünmüyor?¹²⁶

Toplumsal meselelerle ilgili tartışmalara hâkim olan kafa karışıklığı büyük oranda, insanların bu farklı açıklama seviyelerini beraber işleyen unsurlar olarak değil, birbirlerinin alternatifi olarak görmesinden kaynaklanıyor. Örneğin tırışkadan işleri siyasi kavramlarla açıklamaya çalışmanın yanlış olduğunu söyleyenler çıkıyor. Bir tek kendileri akıl etmiş gibi, “bu işler insanlar paraya ihtiyaç duyduğu için ortaya çıkıyor,” diyorlar. Bu işleri yapanların öznel güdülerine odaklanıyor, bu kadar insanın para kazanmak için neden başka yollar bulamadığını sormaya gerek olmadığını düşünüyorlar.

Kültürel ve siyasi düzeyde durum daha da fena. Sosyetik çevrelerde, insanları harekete geçiren nedenlerden, sadece bireysel düzeyde konuşulurken bahsedilebileceğine dair örtük bir

125 Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi hariç.

126 Olası özcülük suçlamalarına engel olmak için söylüyorum, bu üç seviyeyi sadece bir çözümleme yöntemi olarak öneriyorum, yoksa kendi başına var olan, bağımsız toplumsal gerçeklik seviyeleri olduğunu öne sürmüyorum.

anlaşma var. Haliyle iktidar sahiplerinin “yapıyorum” demedikleri şeyler yaptıkları yahut söylediklerinden farklı amaçlara sahip olduğu görülebilen şeyler yaptıkları iddiaları derhal “paranoyak komplo teorileri” yaftası takılarak reddedilir. Bu sebeple, “kanun ve nizam” âşığı siyasetçilerin ya da sosyal hizmetler görevlilerinin, evsizliğin temel sebeplerini ortadan kaldırmanın çıkarlarıyla çelişeceğini düşündüğünü iddia etmek, evsizliğin gizli bir grubun entrikası olduğunu, hatta bankacılık sisteminin de kertenkeleler tarafından düzenlendiğini söylemekle aynı kapıya çıkar.

devletin tırışkadan iş yaratma ve sürdürme rolüne dair muhtelif notlar

Tırışkadan işlerle ilgili 2013'te yayımlanan ilk makalede, mevcut çalışma rejimimizin bilinçli bir tasarım olmadığını ama gidişat iktidardakilerin işine geldiğinden ses çıkarmadıklarını söylediğimde, deli saçması diye geçiştirilmişti. O yüzden bu konuya değinmem lazım. Bu bölümde bu hususu da açıklığa kavuşturmaya çalışacağım.

Toplumsal mühendislik diye bir şey var. Hatırlayın, Sovyetler Birliği ya da Çin'deki angarya rejimleri, devletin kararlı tam istihdam politikası uyarınca yukarıdan emredilmişti. Bu tartışmalı bir mesele değil, hemen herkesin kabul ettiği bir olgu. Zaten, Kremlin'de ya da Büyük Halk Salonu'nda her kim oturuyorsa, “işsizlik ortadan kalkana kadar gereksiz işler icat edile” diye bir emir vermemiştir muhtemelen.

Bu emirler verilmedi, çünkü gerek yoktu. Siyasi uygulamalar söze gerek bırakmıyordu. “Amacınız tam istihdam olsun ama belli standartlara uymayan işler yaratmayın” demediğiniz ve bu standartlara uyulduğunu bizzat denetleyeceğinizi söylemediğiniz sürece, başka sonuç beklemeyin. Yerel yetkililer yapmaları gerekeni yaparlar.

Kapitalist rejimlerde de bildiğim kadarıyla birtakım merkezlerden emirler yağmamasına rağmen, en azından İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bütün ekonomi politikaları tam istihdam hedefini temel alıyor. Öte yandan karar vericilerin bu hedefe ulaşılmasını istemediğine inanmak için de birçok sebebimiz var. En basitinden tam istihdam, aşırı “ücret artışı baskısı” yaratacaktı. Marx'ın, “kapitalizmin arzu edildiği gibi çalışabilmesi için yedek emek ordusuna” ihtiyaç duyduğu savının doğru olduğu görülüyor.¹²⁷ Amma velakin, “Daha Çok İş”, sağdan da soldan da aynı hürmeti gören tek savsöz olmayı sürdürüyor.¹²⁸ Sağ ve sol siyasetçiler yalnızca en elverişli iş yaratma yolunda uzlaşmıyorlar. Sendika yürüyüşlerinde pankartlarda yazılı iş talepleri, bu işlerin yararlı olması gerektiğine hiç değinmiyor. Zaten öyle olacakları varsayıyor ki bu varsayım çoğunlukla öyle olmadıkları anlamına geliyor. Aynı şekilde sağ kanat siyasetçiler “iş üretenlere” daha fazla kaynak yaratabilmek için vergi indirimine giderken, bu işlerin ne işe yarayacağından hiç bahsetmiyorlar; piyasa üretiyorsa

127 Marx'tan bahsettiğimde bazen öğrencilerime, “Antik Yunanda yahut ortaçağda Çin'de işsizlik oranı neydi?” sorusunu sorarım. Cevap, tahmin edeceğiniz üzere sıfır. Çalışmak istediği halde çalışamayan kalabalık bir nüfusun varlığı, Marx'ın deyiimiyle “kapitalist üretim tarzına” özgü bir durum. İşsizliğe de aynen kamu borcu gibi, çözülmesi gereken bir sorun olarak yaklaşılsa da, kendisi kapitalist sistemin yapısal bir özelliği.

128 Rastgele bir örnek olarak, Martin Luther King'in “Bir Rüyam Var” konuşmasını yaptığı, 1963 yılının meşhur Washington yürüyüşünü ele alalım; yürüyüşün resmi adı “İş ve Özgürlük İçin Washington Yürüyüşü” idi, yürüyüşçülerin talepleri ayrımcılık karşıtı önlemlerin yanı sıra, işsizliğin olmadığı bir ekonomik düzen, iş programları ve asgari ücret artışını içeriyordu (Toure F. Reed, “Why Liberals Separate Race from Class,” *Jacobin* 8.22.2015, www.jacobinmag.com/2015/08/bernie-sanders-black-lives-matter-civil-rights-movement/), erişim tarihi 10 Haziran 2017.

bir işe yarıyordur denip geçiliyor. Bu iklimde, ekonomiyi idare edenlerin üzerindeki siyasi baskı, bir zamanlar Kremlin'den gelen emirleri andırıyor. Lakin elbette kapitalizmde baskı kaynağı daha çeşitli, emirler de büyük oranda özel sektör üzerine yağıyor.

Son olarak daha önce vurguladığım gibi, bilinçli kamu politikası seviyesi diye de bir şey var. Bir planlama belgesi yayımlanan Sovyet yetkilisi de, iş yaratılması çağrısında bulunan Amerikalı siyasetçi de eylemlerinin neticelerinin tam anlamıyla farkında değiller. Öte yandan beklenmedik yan etkiler de dahil herhangi bir netice oluştuğunda, bu durumla ilgili lütfen bir şey yapacak olan siyasetçilerin, yapıp edeceklerini düşünürken bu neticenin yaratabileceği kapsamlı siyasi olasılıkları da ölçüp biçmeleri beklenir.

Siyaset sınıfı mensuplarının yararsız istihdamın sürdürülmesine omuz verdikleri anlamına mı geliyor bu? Boyumu aştığımı düşünenler, komplo teorilerinden dem vurduğumu söyleyenler, dönemin ABD Başkanı Barack Obama'yla yapılan bir röportajdan aldığım, Obama'nın seçmenin tercihlerine karşı çıkarak özel, kâr amaçlı sağlık sigortası sisteminin sürmesine karar vermesinin nedenlerini ortaya koyan aşağıdaki alıntıya ne diyecekler?

“İdeolojik hareket etmedim, etmem.” Obama sağlık hizmetleri meselesiyle ilgili böyle diyor. “Tek merkezli sağlık hizmetlerini savunan herkes, ‘Sigortaya, evrak işine giden bir dolu para cebimize kalacak’ diyor. Bir, iki, yok üç milyon işten bahsediyoruz. Blue Cross Blue Shield’da, Kaiser’da, başka firmalarda çalışan gerçek insanlar bunlar. Onlar ne olacak? Nereye yerleştireceğiz onları?”¹²⁹

129 David Sirota, “Mr. Obama Goes to Washington,” *Nation*, 26 Haziran 2006.

Bu pasaj üzerine biraz durup düşünmeye davet ediyorum, çünkü açık delil teşkil edebilir. Başkan ne diyor? Kaiser, Blue Cross gibi sağlık sigortası şirketlerinin yarattığı milyonlarca işin gereksiz olduğunu kabul ediyor. Rekabet içindeki onlarca şirketin neden olduğu gereksiz bürokrasiyi ve aşırı emeği azaltacak, kamulaştırılmış bir sağlık sisteminin mevcut piyasa merkezli sistemden daha verimli çalışacağını da kabul ediyor. Ama tam da bu yüzden arzu edilmediğini ekliyor. Mevcut piyasa merkezli sistemi, verimsiz olduğu için sürdürmek istediklerinin altını çiziyor, sonuçta milyonlarca yararsız ofis işinin korunması, kalem efendilerine yapacak başka şey bulmak için dört dönmekten yeğdir.¹³⁰

İşte, dünyanın en güçlü adamı en önemli yasama başarısı hakkında konuşuyor, üstelik yasanın tırıskadan işleri koruma kaygısıyla şekillendiğinin ısrarla altını çiziyor.¹³¹

En büyük amacın “iş yaratmak” olduğu bir siyasi kültürün bu tür sonuçlar doğurması aslında kimseyi şaşırtmamalı (ama ne hikmetse, vaveylalar kopuyor); ama bu da tırıskadan işlerin

130 Muhakkak Obama’nın kurnazlık ederek özel sağlık sektörünün siyasi kudretini önemsizleştirmeye çalıştığını söyleyenler çıkacaktır; hatırlayın, siyasetçiler banka kurtarmaları da, işten atılma tehdidiyle karşı karşıya kalan milyonlarca sıradan banka çalışanının çıkarını gerekçe göstererek meşrulaştırmışlardı. Gerçi ulaşımdaki, ne bileyim tekstildeki işçiler aynı tehditle karşı karşıya kalınca pek oralı olmuyorlar. Burada, asıl Obama’nın bilerek ve isteyerek bu beyanda bulunması çok şey anlatıyor.

131 Devletin tırıskadan işlerin yaratılması ve sürdürülmesi için elinden gelen her şeyi yaptığını söylediğim için paranoyak bir komplo teorisyeni olduğumu düşünenlere gelsin. Obama’nın asıl gerekçeleri hakkında yalan söylediğini düşünmeyeceksek, (aksi halde, kimmiş bakalım komplo teorisyeni?), bizi yönetenlerin “piyasa çözümlerinin” verimsizliğe sebep olduğunun, gereksiz işler yarattığının pekâlâ bilincinde olduklarını, hatta tam da bu nedenle, en azından bazı durumlarda bu tür çözümleri hoş gördüklerini kabul etmek zorundayız.

ortaya çıkmasına yol açan ekonomik ve toplumsal dinamikleri açıklamıyor. Bölümün geri kalanında bu dinamiklere odaklanacağız, sonra kısaca devletin rolünü ele alacağız.

tırışkadan işlerin artışıyla ilgili kimi yanlış açıklamalar üzerine

Tırışkadan işlerin ortaya çıkış koşullarının muhasebesine girişmeden önce, manasız istihdam artışına dair piyasaseverlerin ağızlarından düşürmedikleri, yaygın ama biraz yalan yanlış açıklamaların işini görelim. Liberterler, “anarko-kapitalistler”, Ayn Rand ya da Friedrich Hayekçiler ve daha bir sürü piyasasever zevat popüler ekonomi forumlarında cirit attıklarından ve yine bunlar piyasa ekonomisinin, tanımı itibariyle hiçbir işe yaramayan işler yaratamayacağı varsayımına iman ettiklerinden,¹³² bu lafları sık sık duyarsınız. Biz de bir cevap vermeye çalışalım.¹³³

132 Çoğu ortodoks Marksistin de aynı kanaatte olduğunu belirtmeden geçmeyeyim: Kapitalist üretim biçimi bünyesindeki tüm emeğin, artı değer üretimine ya da değer yaratım mekanizmasının yeniden üretimine hasredildiğine inanan Marksistler, çalışanların gereksiz iş söylemlerini popüler ama saçma sapan bir toplumsal değer kuramından kaynaklanan bir yanılsamadan ibaret görürler. Liberterlerin, piyasa toplumsal sorunların nedeni olamaz ısrarına eşdeğer bir inanç beyanı bu da. Marx'ın gerçekten bu görüşü savunup savunmadığı tartışılabilir ama bu haliyle bile özünde dinbilimsel bir tartışmadan başka bir şey değil bu. En derine indiğimizde kapitalizmin toptancı bir sistem olduğu, yani kapitalist sistemde toplumsal değerın piyasa sistemince belirlendiğı varsayımını kabul edip etmediğimize bağlı her şey. Bu konuyu bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alacağım.

133 Bunu önalıcı bir hamle olarak düşünün. Gerçi bir yazar olarak, belli başlı itirazların önünü keserek aynı itirazların zamanla tekrar tekrar su yüzüne çıkmasını engelleyemeyeceğimi biliyorum. İtirazcılar genelde söylediklerinin sadece kendi akıllarına geldiğı sanısına kapılır, daha önce dile getirilen karşısavlara da aldırılmazlar. Aman, en fazla kolum yorulur.

Bu savlar genelde iki ana tipten birine denk düşer. Her iki görüşün savunucuları da, kamuda manasız işlere sahip olduklarını düşünen bir kısım insanın varlığını güle oynaya kabul eder. Birinci grup aynı durumun özel sektör için de geçerli olduğu iddiasını hatalı bulur. Birbiriyle rekabet eden şirketler hiçbir şey yapmasın diye adam çalıştırmayacağına göre, bu işlerin de iddia sahiplerinin anlamadığı bir yararı olduğu düşünülür.

İkinci grup ise özel sektörde de yararsız kalem efendileri bulunduğunu, hatta bunların sayısının giderek arttığını kabul eder. Ama bu grup da özel sektördeki tırıškadan işlerin suçlusunun devlet müdahalesi olduğunu düşünür.

Tırıškadan işler makalemin yayımlanmasının hemen ertesi günü *Economist* dergisinde gördüğüm, ikinci sava dair mükemmel bir örnek var.¹³⁴ Alelacele yazıldığı her yanından belli olmakla birlikte,¹³⁵ bu serbest piyasa bekçisinin yıldırım hızıyla tepki vermesi editörlerin ideolojik tehditleri hemen tanıdıklarını gösteriyor. Savları şu noktalarda toplanıyor:

Dünya ekonomisi son yüzyılda iyice girift hale geldi. Arz edilen metalar, bunları imal etmek için kullanılan tedarik

134 www.economist.com/blogs/freexchange/2013/08/labourlabor-markets-0. Son erişim tarihi 1 Nisan 2017.

135 Metin temel mantığı hiçe sayan hatalardan geçilmiyordu; yazar benim işçilere güvence ve boş zaman sağlanmasının genelde toplumsal huzursuzluğa neden olduğu savıma karşılık olarak güvencesiz, boş zamanı olmayan işçilerin neden olduğu karışıklıkları ön plana çıkarıyordu. Biçimsel mantığın a'sından anlamayabilir, dolayısıyla da ters neden sonuç ilişkisi denen mantık hatasından habersiz olabilir ama azıcık sağduyuya sahip herkes, "A ise B" önermesiyle "B ise A" önermesinin aynı olmadığını bilir. Lewis Carroll taşı gedğine koyuyor; "Ha, 'yediğimi görüyorum' ile 'gördüğümü yiyorum' demenin aynı olduğunu söylemediğiniz kaldı."

zincirleri, pazarlama, satış ve dağıtım sistemleri, bütün bu yapının devamlılığını sağlayan mali araçlar son derece karmaşıklaştı. Bizi zengin eden bu karmaşıklık. Öte yandan bütün bu sistemi yönetmek, aşırı meşakkatli bir işe dönüştü. Bence sistem, tasarımdan müşteri hizmetleri görüşmelerine dek sistemin her noktasına hâkim zanaat-kâr müdürler tarafından, yani genel işleyişin her yönünü bilen takımlar tarafından yönetilebilir. Nitekim bu denli karmaşık bir yapı ekonomik açıdan işlemez (misal, her şeye hâkim teknisyen ekiplerinin bir seferde bir araba ürettiği bir dünyada herkese ucuz otomobil sağlanamayacağı açık).

Hayır, en verimli yönetim, son derece yüksek bir uzmanlaşma seviyesine olanak sağlayacak biçimde, işleyişin çok çeşitli görevlere ayrılmasından geçer. Böylece, belgeleri doğru sıraya koymak, tedarik zincirlerinin ufak ayrıntılarını yönetmek ve sair işlerle, başka deyişle A sekmesini B çerçevesine yerleştirme işinin büro versiyonuyla karşı karşıya kalırsınız. Görevlerin birbirlerinden ayrılması iyice anlamsız bir noktaya ulaşabilir. İşçiler nihai amaca ne katkısı olduğunu hiçbir şekilde anlamadıkları işler yapmaya indirgenir. Makinenin bir ağzından demir cevherini verip öte taraftan hazır arabayı aldığımız günler geride kaldı. Ama fikir halen aynı.

Başka deyişle, yazar¹³⁶ “tırışkadan işler” derken, montaj hattı işçilerinin endüstri sonrası dönemdeki muadillerini, yani tekdüzeliğiyle insanı sıkıntıdan öldürmekle birlikte, giderek karmaşıklaşan üretim süreçlerini yönetmek için elzem olan gö-

136 Yazı imzasızdı.

revleri biteviye yerine getiren, kimsenin özenmeyeceği hayatlar yaşayan insanları kastettiğimizi söylemeye çalışıyor. Fabrika işçisinin yerini robotlar aldığından insanlara kalan büyük oranda bu tarz işler. (Bu tutum zaman zaman, kişinin kendi önemiyle ilgili son derece üstten bakan bir savla beraber geliyor: Bu kadar çok insanın işinin faydasız olduğunu düşünmesi, bugünün eğitilmiş işgücünün felsefe, Rönesans edebiyatı falan okumuş olmasından ve daha iyi işlere layık olduğunu düşünmesinden kaynaklanıyor. İdari makinede dişli olarak görev yapmak saygınlıklarına halel getiriyor.)

İkinci grupta fazla uğraşma ihtiyacı hissetmiyorum, okur bunun çeşitlemeleriyle binlerce kez karşılaşmıştır. Piyasanın büyümesine gerçekten iman edenler, piyasanın işleyişinden doğduğu görülen her türlü sorunu, adaletsizliği, saçmalığı devlet müdahalesine yorar. Haksız sayılmazlar, ne de olsa piyasa özgürlüktür, özgürlük de her zaman iyidir. Böyle söyleyince gülünçleştiriyordum gibi geliyor ama aynı şeyi, aynı sözcüklerle dile getiren liberterler var.¹³⁷ Bildiğiniz gibi bu tür döngüsel savlar çürütülemezler. Hoş, mevcut bütün piyasa sistemleri öyle ya da böyle devlet tarafından düzenlendiğinden, (genel refah düzeyinin yüksek seyretmesi gibi) hoş giden sonuçların piyasanın işleyişinden kaynaklandığını, (genel yoksulluk düzeyinin yüksek seyretmesi gibi) hoş gitmeyenlerin ise devletin piyasanın işleyişine müdahale etmesinin sonucu olduğunu söylemek çocuk oyuncağı oluyor. Aksini kanıtlama yükümlülüğü de, aksini iddia edenin

137 Sorarsınız; “Piyasa her zaman haklıdır mı demek istiyorsun?” “Evet”, derler, “piyasa her zaman haklıdır demek istiyorum.”

üzerine atılıyor. Piyasaseverlerin iddiasının özünde bir inanç söylemi olduğundan herhangi bir kanıt sunmaları da gerekmiyor.¹³⁸

Bunu söylemekle, devlet düzenlemelerinin tırışkadan iş yaratılmasında hiçbir suç *olmadığını* iddia etmeye çalışmıyorum. Yaratıyorlar elbet (kutu doldurma işleri yaratmakta devletin üstüne yok mesela). Daha önce gördüğümüz üzere, kurumsal uyum gibi devasa bir sektörün temel varlık sebebi devlet. Ama karşı iddia, bu tür devlet düzenlemelerinin tırışkadan işlerin artış sebeplerinden biri olup olmadığı değil; en önemli suçlunun, hatta tek suçlunun devlet olduğu.

Toparlayalım; iki savımız var. Küreselleşme üretim süreçlerini enikonu karmaşıktırdığı için bu işleri yönetecek bir sürü ofis çalışanına ihtiyaç duyar olduk, dolayısıyla bu işlerin hiçbirisi tırışkadan değil; bu bir. İkincisine göre, bu işlerin çoğu gerçekten de tırışkadan ama bunlar, hem faydasız bürokrat sayısını her geçen gün artıran hem de şirketleri, bürokratları uzak tutmak için kutu doldurucu orduları beslemeye zorlayan düzenleme sevdasından kaynaklanıyor.

Savların ikisi de yanlış, bunu tek bir örnekle gösterebileceğimi sanıyorum. ABD'deki özel üniversiteleri ele alalım. Benjamin Ginsberg'ün *The Fall of the Faculty* (Fakültenin Düşüşü) kitabından aldığım, Amerikan üniversitelerinin idari yönetimine dair aşağıdaki iki tablo bize gereken bütün bilgileri veriyor. İlk tablo genel olarak Amerikan üniversitelerindeki idareci ve idari personel oranındaki artışı gösteriyor. Tablonun ele aldığı, harç ücretlerinin hızla yükseldiğı otuz yıllık dönemde, öğrenci başına düşen öğretmen sayısı hemen hemen sabit kaldı (aslına bakılırsa

138 Kanıt sunması gereken tarafın, piyasaseverlerin savlarını sorgulayan taraf olduğu varsayılıyor.

bir miktar düşüş bile yaşandı). Öte yandan idareci ve idari personel sayısı görülmedik ölçüde arttı (bkz. Şekil 5).

Şekil-5: İdari Hizmetlerde Arz ve Talep Değişimleri, 1985-2005

Personel	% +240
İdareciler	% +85
Öğrenci Kayıtları	% +56
Öğretim Elemanları	% +50
Diploma Veren Kurum Sayısı	% +50
Verilen Lisans Diploması Sayısı	% +47

Kaynak: ABD Ulusal Eğitim İstatistikleri Merkezi, 2006 yılı verilerinden hesaplanmıştır.

Bunun sebebi 1985 ile 2005 yılları arasında “üretim” sürecinin - bundan sanıyorum eğitim, okuma, yazma ve araştırma süreçlerini anlamamız gerekiyor - iki üç kat karmaşıklıklaştıkça küçük bir idari ordu gerektirmeye başlaması mı?¹³⁹ Bana hiç de öyle gelmiyor. Kendi deneyimlerimden bahsedeyim. Üniversiteye gittiğim 1980’lerden bu yana işleyişin bir miktar değiştiği doğru; karatahta gitti yerine PowerPoint sunumları geldi, sınıf blogları, uzaktan eğitim siteleri falan ortaya çıktı. Ama bunlar pek atla

139 Önemi sonraki sayfalarda ortaya çıkacak bir hususun altını çizeyim; idarecilerin sayısı da artmakla birlikte, asıl patlama idari *kadro* sayılarında yaşanıyor. Bu rakamların bu süreçte hizmet alımı yoluyla çalıştırılan yemek sektörü çalışanlarını ve temizlikçileri kapsamadığının, yalnızca idari personeli içerdiğinin altını çizmem gerekiyor.

deve işler değil. Yani nerede bu ufak tefek değişiklikler, nerede taşımacılık sektöründe konteyner sistemine geçiş yapılması, Japon tipi “anında üretim” rejimleri yahut tedarik zincirlerinin küreselleşmesi gibi gelişmeler. Öğretmenler halen büyük oranda klasik işlerini yapıyorlar; ders veriyor, seminer yapıyor, öğrencilere danışmanlık ediyor ve makaleleri, sınavları notlandırıyorlar.¹⁴⁰

Devletin demir yumruğu nerede o halde? Ginsberg bu iddiayı da bir hamlede çökertiyor (bkz. Şekil 6).

Şekil-6: Kamu ve Özel Sektör Üniversitelerinde İdari Bütçeye, 1975 - 2005

	1975	1995	2005	Değişim
Kamu Üniversitelerindeki İdareci ve Müdürler	60,733	82,396	101,011	%+66
Özel Üniversitelerdeki İdareci ve Müdürler	40,530	65,049	95,313	%+135

Kaynak: ABD Ulusal Eğitim İstatistikleri Merkezi, 2006 yılı verilerinden hesaplanmıştır.

Aslına bakılırsa özel kurumlardaki müdür ve idareci sayısı kamudakilere göre *iki kattan fazla* artış gösterdi. Özel sektördeki idari işlerin devletten iki katı fazla artmasının sebebinin devlet yönetmelikleri olduğuna kimseyi inandıramazsınız. Bu rakamları mantık çerçevesinde yorumladığımızda, iddianın tam aksinin doğru olduğu ortaya çıkıyor: Kamu üniversiteleri ka-

140 Eğitim öğretimi doğrudan etkileyen değişikliklerin önemli bir kısmı, sözelimi sınıf ya da ders iletişim grupları (giderek azalan oranda) öğretmenlerin kendileri tarafından idare ediliyor.

muya karşı sorumlu olduklarından maliyetleri kısımları ve gereksiz harcamalardan kaçınmaları yönünde siyasi baskı altında tutulan kurumlar. Bu baskı kimi tuhaf önceliklere yol açabiliyor (ABD’de birçok eyalette en yüksek maaşlı memurlar, devlet üniversitelerindeki futbol ve basketbol koçları) ama mesela yeni atanmış bir dekanın, sırf kendini son derece önemli addettiği için emrine beş altı tane daha idari personel verilmesinden doğal bir şey olmadığı, yeni personelin ne iş yapacağını ise ikincil bir mesele olduğu mealindeki düşüncelerini epey frenliyor. Özel üniversite idarecileri ise yalnızca mütevelli heyetine karşı sorumlular. Mütevelli heyetleri de genelde karun kadar zengin insanlardan oluşuyor. İş dünyasının kulları olmayanlar da en azından bu dünyanın âdet ve hassasiyetlerinin şekillendirdiği çevrelerde hareket ediyorlar; sonuç olarak yukarıdaki dekanın düşünce biçimini son derece makul buluyor, tartışmasız kabul ediyorlar.

Ginsberg, üniversite idarecilerinin sayısında ve iktidarında görülen artışı, iktidarın el değiştirmesi olarak açıklıyor; bu gelişme neticesinde üniversitenin doğasına ve varlık sebeplerine dair görüşlerimizin tamamen değiştiğini söylüyor. 1950 ya da 1960’larda, üniversitelerin ortaçağdan bu yana pek el değmeden kalabilmiş üç beş Avrupa kurumundan biri olduğu söylenirdi. Bununla beraber üniversitenin bugün dahi ortaçağdan kalma, taşçılık, deri eldiven yahut matematik denklemleri üretimi gibi belli üretim biçimleriyle iştigal edenlerin kendi düzenlerini belirleyebilmesi ilkesi üzerinden hareket etmeyi sürdürebilmesi önemli. Zaten bunu yapabilecek yegâne insanlar da muhtemelen bunlardı. Üniversiteler özünde akademisyenler için ve onlar tarafından işletilen loncalardı. En önemli işleri de akademik bilgi üretimiydi; ikincil olarak da yeni akademisyenler yetiştir-

tiriyorlardı. On dokuzuncu yüzyıldan bu yana üniversitelerle devlet arasında bir centilmenlik anlaşması yürürlükteydi; bu kurumlar memur (daha sonra da şirket bürokratları) yetiştirmeleri kaydıyla kendi hallerine bırakıldılar. Ancak Ginsberg'e göre seksenlerden itibaren, üniversite idarecileri adım adım darbe yaptılar. Üniversitenin kontrolünü fakültenin elinden alarak kurumu farklı amaçlarla yönlendirmeye başladılar. Günümüzde belli başlı üniversitelerin hepsi akademisyenliğin ve öğretimin adının geçmediği ama "öğrenci deneyimi", "üstün araştırma başarısı" (hibe alma becerisi), iş çevreleri ve devletlerle işbirliği üzerine destanlar yazan "stratejik vizyon belgeleri" yayımlayıp duruyorlar.

Üniversite ortamını bilenlere yabancı gelmeyecek bir durumdan bahsettim ama halen yanıtlanmayı bekleyen bir soru var. Darbe olduysa, nasıl oldu da yapanların yanına kâr kaldı? 1880'lerde bile, iktidarı ele geçirip kendilerine peyklerinden oluşan ordular kurmaktan büyük haz alacak üniversite idarecileri olduğu tahmin edilebilir. Bir sonraki yüzyılda ne yaşandı da üniversite bu tür bir dönüşüme direnemedi? Ve bu dönüşümün, akademi dünyası dışında da hemen hemen aynı dönemde gerçekleşen, müdür, idareci ve manasız kalem efendisi artışıyla ne alakası var?

Aynı dönemde finans kapitalizmi de yükselişe geçtiğinden, hangi genel ekonomi dinamiğinin bu değişiklikleri tetiklediğini anlamak için FES sektörüne (finans, emlak, sigorta) bakmakta fayda var. *Economist*'in karmaşık küresel tedarik zincirlerinin idaresiyle uğraştığını söylediği insanlar, aslında karmaşık küresel tedarik zincirlerinin idaresiyle uğraşmıyorlarsa ne halt ediyorlar? Bu ofislerde olan bitenlere bakmak, genel olarak ne olduğunu biraz olsun anlamamızı sağlar mı?

finans endüstrisini tırışkadan iş yaratım paradigması olarak düşün ebilmemizin nedeni

- Hızlandırılmış sürtünmesizlik yakınsamaları,
- Eşgüdümlü etkileşimli piyasa kurumları,
- Anlaşmalı sanal takas odaları,
- Kontrollü ihtiyat akçesi.¹⁴¹

Yüzeysel bir bakışla, FES sektöründe tırışkadan işler yaratan mekanizmalarla diğ er sektörlerde aynı işi gö ren mekanizmaların aynı olduğu ö ne sürülebilir. Bunların bir kısmına ikinci bölümde, beş tırışkadan iş tipini ve nasıl ortaya çıktıklarını ele alırken değ indim. Önemli mevkilerdekiler altındaki çalışanları saygınlık nişaneleri olarak gö rdükleri için emir eri kadroları yaratıldı; infazcılar sidik yarıştırma dinamiklerinin eseri (rakiplerimiz en iyi hukuk firmalarıyla çalışıyorsa, biz de aynını yapmalıyız), yamacı kadrolarının ortaya çıkış sebebiyse kuruluşların sorunlarını çözmektense bunların sonuçlarıyla uğraşmanın daha kolay olduğunu düşünmesi. Kutu doldurucular, büyük kuruluşlarda hangi eylemlerin uygun bulunduğunu gö ster en belgeleme faaliyetinin eylemlerden önemli hale gelmesiyle varlık kazandılar; son olarak iş yığıcılar da gayrişahsi otorite biçimlerinin yan etkisi olarak ortaya çıktılar. Büyük kuruluşları, farklı unsurların çeşitli yönlerde kuvvet uyguladığı karmaşık bir kütle çekim olgusu olarak düşünürsek, yukarıdaki iş türlerinden bir ya da birkaçının kesinlikle bu unsurlar arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Öyle olsa dahi, neden aksi yönde çeken daha büyük bir kuvvet olmadığı da pekâlâ sorulabilir. Bu neden daha önemli bir sorun olarak görülmüyor? şirketler façalarını hiçbir zaman bozmazlar da ondan.

141 Bu terimler rastgele mali tırışka üretici tarafından yaratıldı, erişim tarihi 4 Temmuz 2017, www.makebullshit.com/financial-bullshit-generator.php.

Bu soruyu sormak için en uygun mecra FES sektöründeki, muazzam paralar yaratan, onlarla oynayan ve yok eden çalışanlar olabilir. Zira bu sektör çalışanlarının hemen hepsi, yapıp ettiklerinin düzmece olduğunu düşünüyor.¹⁴²

Elliot: Muhasebenin “dört büyüklerinden” biriyle bir süre çalıştık. ÖKS skandalından etkilenen müşterilerin zararını

142 Pek tabii, doğasında hilebazlık olan ya da hilebazlık edeceklere maşa olan başka şirketler de var. Üniversite öğrencilerine parayla makale yazanlardan da mesajlar aldım. Tembel sınıf arkadaşlarının ödevlerini hazırlayarak harçlık çıkarmayı düşünen zeki öğrencilerden ya da mezunlardan haberdarız ama bu iş Amerika’da son yirmi otuz yıl içinde başlı başına bir sektör. Hem de ulus çapında eşgüdümlü, binlerce tam zamanlı yazar çalıştıran devasa bir sektör bu. Aldığım mesajlardan birinde sektör, şirket mantığı ile başarı belgesi saplantısı - yani Amerika’daki ehven işlerin hemen hepsi için birtakım eğitim belgelerine ihtiyaç duyulması - arasındaki evliliğin en doğal meyvesi olarak tanımlanıyordu.

Barry: Bu işe başladığımda her gün farklı alanlarda yepyeni, acayip şeyler öğreneceğimi düşünmüştüm. Kimi zaman elime *queer* kuram ya da Roma döneminin kanlı oyunları ile ilgili makaleler yazma fırsatı çıkmıyor değil ama genelde yazdıklarım hep işletme ya da pazarlama üzerine.

Şöyle bir düşününce meselenin aslını kavradım aslında. Yüksek öğretim hep *geleceğe yatırım* diye savunulmuyor mu? Dolayısıyla öğrencilerin belini büken borçlara eyvallah, zira söylendiğine göre, aldıkları eğitim günü gelince altı haneli maaşlara, istikrarlı işlere kapı açacak. İnsanlar yatıp kalkıp işletme eğitimi almayı düşledikleri için bu bölüme girmiyorlar. Bunca uğraş bol maaşlı işleri önlerine serecek belgeleri kazanabilmek için. Benim müşterilerim muhtemelen meseleyi şöyle görüyor; hem yatırımlarımı daha az emekle artırıyorum, hem de yüksek not garanti. Birkaç makalenin ortalama masrafı ödedikleri harç ücretinin binde biri.

Bu tercih bana da gayet mantıklı geliyor. İşletme derslerinde en az yatırım la en fazla faydayı elde etmenin normal, hatta istenir olduğu öğretilirken bir kulağınızdan girip ötekinden çıkmıyorsa, öğretmen size ödev verdiğinde en verimli yöntem parayla başkasına yazdırmaksa niye yapmayasınız?

karşlamak isteyen bir bankayla anlaşmışlardı. Muhasebe şirketi vaka başına para alıyordu, biz de saat başına. Herkes işini yanlış yapsın diye personeli kasten yanlış eğitip örgütlediler. Kimse alışıp işini daha kolay yapamasın diye sistemler, uygulamalar habire değiştiriliyordu. Vakaların tekrar tekrar elden geçmesi gerekiyor, böylelikle sözleşme uzayıp gidiyordu.

Haberdar olmayan okurlar olabilir, 2006 yılında İngiltere’de gerçekleşen ÖKS (ödeme koruma sigortası) skandalının nedeni, çok sayıda bankanın müşterilerine, istenmeyen ve aşırı dezavantajlı hesap sigorta koşulları içeren sözleşmeler imzalattığının ortaya çıkmasıydı. Yargı, bankaların müşterilerden aldığı paranın önemli bir kısmının iadesine hükmetti, böylece ÖKS anlaşmazlıklarının çözüme kavuşturulması meselesi etrafında yepyeni bir sektör oluştu. Elliot’ın anlattığına göre, bu süreçleri takip etmesi için işe alınanların bazısı, sözleşmeden mümkün olduğunca faydalanmak için işi ağırdan almayı da öğrenmişti:

Elliot: Kıdemli yönetim kadrosu olan bitenin kesin farkındaydı ama açıkça dile getirmiyorlardı. Keyifleri yerindeyken bazen “Akıtan bir boruyu halledelim diye para alıyoruz, halleder misin, bırakır mısın akıtmaya devam etsin?” gibi laflar ediyorlardı. Banka bu tazminatlar için devasa miktarda kaynak ayırmıştı.

Bana gelen mesajlarda sık karşılaştığım temalardan biri bu. Asbest tazminatlarıyla uğraşan hukuk firmalarında da aynı numaraların döndüğünü iştmişti. Koca bir grup insana tazminat ödemek için bir kenara ayrılan, diyelim yüzlerce milyon dolar gibi büyük paralar, akabinde iddia sahiplerinin bulunması, iddiaların değerlendirilmesi ve paranın pay edilmesi için bir bürokrasi oluş-

turulmasına yol açıyor. Bu bürokrasi yüzlerce, binlerce insandan oluşuyor. Maaşlarını ödeyen para aynı merkezden geldiğinden, avantayı verimli dağıtmaya pek kafa yormuyorlar. Çünkü kimse altın yumurtlayan tavuğu kesmek istemiyor. Elliot’a göre bu durum, farklı kentlerde ofis açmak, insanlara iki ofis arasında mekik dokutmak ya da aynı belgeleri kırk kez basıp kâğıt öğütücüsüne atmak gibi “akıl dışı, gerçeküstü şeylere” neden oluyor. Bu arada çalışanlara da gizlilik sözleşmeleri imzalatılıyor.¹⁴³ Amaç hiç kuşkusuz, söz konusu para iddia sahiplerine ulaşana kadar elden geldiğince tırtıklamak. Alt düzeydeki çalışanlar işi ne kadar ağırdan alırsa şirket de o kadar kazanıyor; ama bir önceki bölümde ele aldığımız tuhaf dinamik nedeniyle, bu uygulamanın manasızlığı stres ve istismara açık davranışları da şiddetlendiriyor:

Elliot: Havadaki sinizm inanılmaz boyuttaydı. Yapılan asalaklıktan başka bir şey değildi aslında. İşin kendisi de aşırı stresli ve zordu. İş modeli, durmadan zorluğu artan hedefler koyarak cironun yüksek tutulmasını, sürekli yeni işe alımlar yapılmasını ve personelin yanlış eğitilmesini sağlıyordu, şirket de böylece haklı olarak, sözleşmenin uzatılmasını talep edebiliyordu.

İnsanın moralini yerle yeksan ediyordu bu iş. Şu an temizlikçi olarak çalışıyorum, bugüne kadar yaptığım en az tırışkadan/yabancılaşmış iş olduğunu söyleyebilirim.

David: Yepyeni bir kategori var burada; kasten yanlış yapılan işler! Ne kadar yaygın sence?

Elliot: Başka şirketlerdekilere göre duyduğum kadarıyla ÖKS sektörü tamamen bu ilke üzerine kurulmuştu. Öte

143 Bilesiniz, dördünden hangisi olduğuna dair hiçbir fikrim yok.

yandan yalnızca büyük muhasebe şirketlerinin bu tür işlere girişebilecek kapasiteye sahip olduğu da biliniyor.

David: Özünde avanta dağıtımıyla uğraşan sistemlerde, sağılanla araya ne kadar çok asalak katmanı yerleştirilirse o kadar işe yarıyor denebilir. Ama kimi sağıyorlardı? Müşterileri mi? Başka kim olabilir?

Elliot: Paranın kimin cebinden çıktığından emin değilim. Banka mı? Bankayı sahtekârlığa karşı koruyan sigorta şirketi mi? Neticede para müşterilerden ve vergi ödeyenlerden çıkıyor aslında. Bütün bu şirketlerin tek bilmesi gereken nasıl sağacakları.

Charles Dickens, 1852 yılında kaleme aldığı *Kasvetli Ev*'de, iki grup dava vekilinin devasa bir mülk üzerindeki kavgalarını ömür boyu, daha doğrusu söz konusu mülkü tamamıyla yiyip tükürüp yollarına devam edene dek sürdürmelerinin öyküsünü anlatan *Jarndyce ve Jarndyce* vakası üzerinden hukuk mesleğiyle dalgasını geçiyordu. Hikâyeden alınabilecek ders şuydu; büyük miktarda para dağıtımı işinden azami kâr edinmek isteyen bir girişimin, asgari verimle çalışması gerekiyordu.

İşte FES sektörünün yaptığı da bu. Önce (borç vererek) para yaratıyor, sonra her işlemde ufak tefek paralar tırtıkladığı karmakarışık bir dolu muameleden geçiriyor. Bu düzen içre yaşayan banka çalışanları yaptıkları işin, çalışanları kasten yanlış eğiterek insanların parasını iç eden muhasebe firmasının yaptığı kadar manasız olduğunu düşünüyor. Bu kendine özgü banka sistemine gerekçe gösterebilecek pek bir çalışan da yok:

Bruce: Emanetçi bankalardan birinde fon hesaplarına bakıyorum. Bu emanetçi banka denen şeyler ne yapar, halen anlayabilmiş değilim. İlişkili kavramları anlamıyor değilim

ama bunlar benim gözümde muhasebeye eklenen gereksiz bir katmandan başka bir şey değil. Emanetçi bankalar hisse ve tahvil gibi menkul kıymetleri koruyorlar. Peki bunu nasıl yapıyorlar? Bu kıymetleri, onları çalmaya çalışan Rus hackerlardan mı koruyorlar? Görebildiğim kadarıyla emanetçi banka sektörü tamamen tırışkadan.

Bu kafa karışıklığının sebeplerinden biri, muhtemelen bankalardaki genel korku, stres ve paranoya seviyesinin şu ana dek değindiğimiz bütün sektörlerden çok daha yüksek olması. Çalışanların çok soru sormamaları için gözleri korkutuluyor. Önde gelen bankaların devlet nezdinde, işlerine gelen düzenlemeler için lobi yapması, sonra da düzenlemelerde parmakları yokmuş gibi davranılmasını beklemesi benzeri entrikaları, bendenize ayırtılarıyla anlatan isyankâr bir bankacı, içine düştüğü durumun 1950’lerde cinsel yönelimini açıklayan bir eşcinsel kadar kötü olduğunu söyledi. “Tırışkadan işler olgusuna dair makaleyi okuyan ve sektörün gerçeklerine aşına olan bir sürü insan var ama ben dahil hiçbirimiz, işten atılma korkusuyla uluorta konuşmuyoruz. Kendimize, iş arkadaşlarımıza ve ailelerimize yalan söylüyoruz.”

Bu hisler son derece yaygın. Konuştuğum bankacıların hemen hepsi gizlilik talep etti; işverenleriyle bağlarını açık edebilecek herhangi bir ayırtı vermekten özenle kaçındı. Öte yandan yıllardır kafalarında dönüp duran düşünceleri nihayet dile getirebilmiş olmanın verdiği huzurdan da bahsettiler. Ekonomik mülteci olarak Avustralya’dan Londra’ya gelen Rupert, çalıştığı finans kurumundaki tırışkadanlaşmayı anlatıyor:

Rupert: Şimdi, bankacılık sektöründe kimsenin değer yarattığı yok, yapılan tüm işler tırışkadan. Ama bunu bir kenara bırakalım da, kelimenin tam anlamıyla hiçbir şey

yapmayanlara bakalım. Aslında bunlardan çok fazla olmadığı söylenebilir, zira bankacılık dediğiniz akıllara zarar bir yamalı bohça. Neticede yapılan herhangi bir şey yok ama kimse hiçbir şey yapmadığı halde sektör o kadar verimli, yalın ve liyakate dayalı çalışıyor ki insan aklını kaybediyor.

Mesela sevgili amigomuz, insan kaynakları birimi. Bankacılık sektörü bir noktada herkesin onlardan nefret ettiğini, birimin de bundan haberdar olduğunu fark etmiş olmalı ki çalışanlar kendilerini daha iyi hissetsin diye bir şeyler yapmaya çabaladılar. Böylece insan kaynaklarına, kurum içi ağ sistemimizi Facebook benzeri ama kurumla sınırlı bir “topluluğa” dönüştürmesi söylendi. Yapı kuruldu ama kullanan yok. İnsan kaynakları da sistemi kullanalım diye herkese gözdağı vermeye başlayınca, kendilerine iyice diş bilemeye başladık. Baktılar olacak gibi değil, insan kaynaklarına yivş yivş metinler, “kurum içi günlükler” yazdırarak diğer çalışanların ilgisini çekmeye çalıştılar. Bu da işe yaramadı.

Üç yılın sonunda, kurum içi Facebook sayfamızın genel görünümü son derece içler acısıydı; insan kaynaklarından biri şirketle ilgili dandik bir şeyler yazıyor, insan kaynaklarının gerisi de “Muhteşem bir yazı! İmzamı atarım,” falan gibi laflarla altını dolduruyordu. Buna nasıl katlanıyorlar bilmiyorum. Bankacılık sektöründeki dayanışma yokluğuna adanmış koca bir anıt gibi.

Sonra mesela, yılda bir haftayı hayırseverlik işlerine ayırmaya bayılıyorlar. Fikre karşı olduğumdan değil ama banka üzerinden hayırseverlik yapmak istemiyorum. Zira adamlar için reklamcılık gayretinden başka bir şey ifade etmiyor bu; çalışanların moralini yükseltirken dışarıya da tefecilik yapıp milletin emeğini iç etmediklerini göstermek

istiyorlar. Bir de yüzde doksan falan gibi bir katılım düzeyi belirliyorlar, sonra iki ay boyunca herkesi dahil etmek için kırk takla atıyorlar. Sorsan tamamen “gönüllülük” kistasıyla hareket ediyorlar. Katılmayanın adını kaydediyorlar, birileri gelip mesele nedir diye sorguya giriyor. Kampanyanın bitimine iki hafta kala, tepe yöneticinin kaleminden çıkmış gibi duran, herkesi seferberliğe katılmaya “teşvik eden” otomatik e-postalar alıyoruz. Geçen sefer direndiğim için işimi kaybeder miyim diye çok kaygılandım. Pek hoş olmazdı, neticede yabancı bir ülkede çalışma vizesiyle yaşıyordum, anında sepetlenirdim. Yine de direndim.

“Gönüllü” hayır işlerine harcanan iş saatini duysanız aklınız çıkar. “Gönülsüz gönüllülük” diyorlar bunun adına.

Yaptıkları hayır işleri de boş. Misal iki saat çöp topluyorlar. Başkalarının hazırladığı, paketlediği berbat sandviçleri evsizlere dağıtıyorlar. Banka çalışanları sokakta sandviçleri dağıtıyor, sonra gıcır arabalarına binip kayboluyorlar. Aslında bu işlerin tamamı, “hayır işi” yapanlara dağıtılan, “bilmem ne alanındaki en iyi şirket” ödülleri için yapılıyor. Ödül peşinde koşan bankaların ilgili kıstasları yerine getirmesi gerekiyor. Ödüllerin görevi de müstakbel çalışanları etkilemek. Kim bilir her sene kaç saat harcanıyor bu işlere.

Bu tamam, şimdi sırada zaman çizelgesi var...

Rupert otomatikleştirilebilecek ama sırf istihdam yaratmak için uydurulmuş birkaç iş saydıktan sonra en faydasızlarına geçiyor:

Rupert: Son olarak orta yönetim kademesine geleyim. Geçen gün orta kademedен bir iş için onay almam ge-

rekti. Onay talebini e-postaya gönder tuşuna bastım, orta kademe müdürlerin yirmi beşi de listelendi (onay için herhangi biri yeterliydi). Sadece birinin adını bildiğimi fark ettim. Bu insanlar bütün gün ne yapıyorlar? İfşa oluruz, McDonald's'da çalışmak zorunda kalırız diye hiç mi endişelenmiyorlar?

Benimle iletişime geçen orta kademe müdürlerine göre, “bu insanlar bütün gün ne iş yapıyor?” sorusunun yanıtı, “hiçbir şey.” Rupert’ın tahminine göre, aşağı kademelerde hüküm süren değerler yetkinlik ve verimlilik iken, sıradüzende yukarı çıktıkça bunların önemi azalıyor.

Rupert’ın anlattıkları birçok bakımdan son derece etkileyici. Başka bağlamlarda da karşımıza çıkan, suni yarışmaların tırışkadanlaştırma mekanizmaları olarak işlemlerini ele alalım. İngiltere’deki yerel yönetimin yaptığı aptallıkların çoğu da, bölgenin yahut tüm ülkenin “en iyi yönetimi” olarak bilinme arzusundan kaynaklanıyordu. Bu yarışmalar çılgınca kutu doldurma ayinlerine, mastürbasyon saplantısına sebep oluyor. Rupert’ın anlattığı örnekte, mevcut çalışanların hayırseverlik kisvesi altında abuk sabuk işlere koşulmasının amacı, bankanın çalışabilecek en iyi yerlerden biri olduğu görüntüsü yaratarak yeni çalışanlar çekmekti. Rupert’ın anlattıkları, büyük finans kuruluşlarında çalışanlardan gelen diğer mesajlarla büyük oranda uyuyor. Kimi sektörlerde çılgınlık ve strese bulanmış, kimsenin nasıl var olduğuna akıl erdiremediği bir verimlilik; bazılarındaysa açıkça görülen bir şişkinlik mevcut. Bu arada bankaların ne yaptığından, hatta yapılanların yasal olup olmadığından emin olan yok; fakat bu hususların hiçbiri tartışmaya açık değil.

Üstelik finans kuruluşlarında çalışanlar, başka sektörlerdeki büyük şirketlerde çalışanlara göre, sektöre katkıları konusunda

daha fazla karanlıktalar. Sözgelimi Irene, birden çok büyük yatırım bankasının “ortaklığa alım ve alıştırma” bölümünde çalışmış biri. Kendisinin görevi banka müşterilerinin (çoğunlukla serbest yatırım fonları ve özel sermaye fonlarının) devlet düzenlemelerine uygun hareket edip etmediğini incelemektir. Kâğıt üzerinde, bankaların gerçekleştirdiği her işlemin değerlendirilmesi gerekiyordu. Ama Bermuda, Mauritius ve/ya (“rüşvet rayicinin düşük olduğu”) Cayman Adaları’nı yurt tutmuş, istisnasız bütün işlemlerin kitaba uygun olduğunu onaylayan birtakım karanlık ekiplere ihale edilen bu iş, iyiden iyiye yolsuzluğa batmıştı. Hoş, hiç uygunsuz işlem olmaması dikkat çekeceğinden, zaman zaman yönetmeliklere aykırı işlemler de buldukları sanısını uyandıracak son derece incelikli bir yapı gerekiyordu. Irene dış gözlemcilerin işlemi onayladığını gösterir bir rapor hazırlıyor, bir kalite kontrol heyeti de büyük bir özenle raporlardaki yazım hatalarını ve diğer ufak tefek yanlışları gözden geçiriyordu. Sonra her birime ait “işlem hataları” bir tabloya dökülüyor, ilgililer de her hafta hangi hata sahtedir, hangisi değildir diye saatler harcadıkları toplantılara gömülüyorlardı:

Irene: Sırtını ölçübilim denen tırışkaya dayamış, tırışkadan ama daha üst düzey bir cemaat vardı; veri bilimciler deniyordu bunlara. Hata ölçümlerini alıyor, karmaşık yazılımlarla bu verilerden yakışıklı görseller üretiyorlardı. Patronları da bu yakışıklı görselleri kaptıkları gibi kendi patronlarına götürüyordu ki takımlarının nelerle uğraştıkları yahut neden bahsettikleri konusunda hiçbir fikirleri olmamasının yarattığı münasebetsizliğin yükünü hep beraber paylaşınsınlar. A büyük bankasında, iki yıl içinde beş patron değiştirdim, B büyük bankasında da beş patronum oldu. Üstleri tarafından özenle seçilip o koltuklara oturtu-

lan bu bok çukurları böylelikle “şereflendirilmiş” oluyordu. Şirketler azınlık kotalarını maalesef böyle dolduruyorlar.

Yine benzer bir dolandırıcılık ve rol kesme (kimse Cayman Adaları’ndaki karanlık şirketler hakkında ağzını açamıyordu) bileşimiyle, anlaşılmasın diye tasarlanmış ve birimlerinde olup bitenden, bir şey olduğundan da değil ama altındaki çalışanların ne yapıp ettiğinden hiç haberi olmayan müdürlere ittirilmiş bir sistemle karşı karşıyayız. Baştan aşağı manasız bir ayın bu. Veri hesaplayıcılar, birbiri ardına gelip geçen yöneticiler ve onları atayan üstler gibi besin zincirinin tepesinde yer alanların, bütün bu olan bitenin manasızlığının ayırda olup olmadıkları ise muamma.

Bildik suni stres ve gerilimin, son tarih hatırlatmalarının, kişiler arası sado-mazoşistik ilişkilerin, korkulu suskunlukların (başka deyişle, tepen inme manasız projelerin neden olduğu her şeyin) üzerine, çalışanlar bir de kurumun dünyayı umursadığını gösteren bir dolu ayine katılma baskısıyla karşı karşıyaydı. Irene hayırseverlik etkinlikleri değil ama New Age seminerleri düzenliyor, sonra eve gidip ağlıyordu:

Irene: Ölçüleri, ölçümleri geçtim, bir de dayatmacı “esneklik” ve “farkındalık” seminerleri vardı. Hayır, daha az çalışamazsın, daha çok ücret alamazsın. İstemediğin tırıskadan işi reddedemezsin. Ama bankanın esnekliğe ne kadar değer verdiğini öğreneceğin bu semineri dinleyebilirsin.

Farkındalık seminerleri daha beterti. İnsan deneyiminin akıl sır ermez güzelliğini ve insanı serseme çeviren hüznünü nefes almaya, yiyip içmeye ve sıçmaya indirge-

meye çalışıyorlardı. Bilinçli nefes al. Bilinçli ye. Bilinçli sıç, iş hayatında başarıyı yakalayacaksın.

Bütün bunların arkasındaki amaç şu olsa gerek: Yaşam saf fizikselliğe indirgendiğinde kimi soyutlamaların diğerlerine göre daha “gerçek” olup olmadığı, kimi ofis işleri yasal, ahlaki ya da ekonomik amaçlar taşıırken kimilerinin taşımadığı, önemini yitiriyor. Önce yapıp ettiklerinizin boş ayinlerden ibaret olduğunu kabul etmeniz yasaklanıyor, sonra ücretli guruların seminerlerinde “son tahlilde, her yaptığımız manasız birer ayin değil mi” laflarına maruz kalıyorsunuz.

Elliot, Irene ve Rupert’tan dinlediklerimiz, son derece büyük ve karmaşık kuruluşlara dair, kısmi ve kendilerine özgü bakış açıları. Hiçbiri genel, tepeden bir bakış sunmuyor. Hoş, bunu yapabilecek birilerinin olup olmadığı da belli değil. Yine de Irene’in öyküsündeki, ortaklığa alım ve alıştırma biriminin başına, azınlık kökenli müdürler atayan üst düzey yöneticilerin, bu birimin esasen tırışkadan işlerde uğraştığını bilmesi gerektiğini düşünüyor insan. Gerçi belki onlar bile nasılinı, niyesini tam olarak bilmiyorlardır. İşlerinin tırışkadan olduğunu düşünen banka çalışanlarının yüzdesini ve hangi birimlerde yoğunlaştıklarını ortaya çıkarmak için çaktırmadan birtakım incelemeler yapmanın da imkânı yok. Tepeden bakışa en çok yaklaştığını düşündüğüm açıklamalar, bir dizi büyük uluslararası bankada risk yönetiminde çalışan, yani esasen “iç işleştteki sorunları bulan” ve çözümleyen Simon’dan geldi:

Simon: İki yılımı bir bankada önemli ödemeleri ve işlemleri inceleyerek geçirdim. Amacım, bilgisayar sisteminin yolsuzluk ve hırsızlık için nasıl kullanılabileceğini ortaya çıkararak bunların önlenmesi için öneriler sunmaktı. Şans

eseri fark ettim ki bankada hemen hiç kimse yaptığının amacının farkında değildi. Bilgisayar sisteminde menüye girip belirli girdiler oluşturduklarını söylüyorlar ama nedenini bilmiyorlardı.

Yani Simon'ın görevi, bankanın hareketli parçalarının uyumunu sağlamayı amaçlayan, bu uğurda tespit ettiği tüm uyumsuzlukları, zayıflıkları ve fazlalıkları ortadan kaldıran, her şeyi gören göz olmaktı. Başka deyişle, sorunun yanıtını vermeye herkes kadar uygundu. Bakalım neler söyledi:

Simon: Son derece muhafazakâr bir tahminle, bankanın altmış bin personelinin yüzde sekseninin gereksiz olduğunu söyleyebilirim. Bunların yaptığını pekâlâ bir program da yapabilirdi, hatta programlar esasen tırışkadan iş üretmek ya da var olanları çoğaltmak için tasarlandığından, belki de bu işlerin hiçbirine gerek yoktu.

Farklı bir ifadeyle anlatayım; bankadaki altmış bin çalışanın kırk sekiz bini yararlı yahut makineler tarafından yapılamayacak hiçbir şey yapmıyordu. Banka çalışanları belki durumlarını değerlendirmeye ya da ortak çözüm geliştirme imkânından yoksundu, şüphelerini kendilerine saklamaları bekleniyordu ama Simon yaptıklarının fiilen tırışkadan olduğunu açıkça görebiliyordu. Peki, üst düzey yönetim neden bunun farkına varıp bir şeyler yapmadı? Yanıtı yine, reform taleplerinin nasıl karşılandığını anlatan Simon'dan alalım:

Simon: Bir keresinde önemli bir güvenlik açığını ortadan kaldıran bir program yazdım. Programı sunmak için bir yöneticiden randevu aldım, toplantıya bütün danışmanlarını da çağırılmıştı. Yirmi beş kişilerdi. Toplantı sırasında

ve sonrasında dehşetli bir düşmanlıkla karşılaştım. Bir süre sonra, hazırladığım programın bütün bu insanlara maaş ödenmesine neden olan işleri otomatikleştirdiğinin ayırdına vardım. Hoşlarına gittiğinden değildi; usandırıcı işlerdi, tekdüze ve sıkıcıydı. Programın maliyeti ise bu yirmi beş kişiye ödenen paranın ancak yüzde beşiydi. Tahmin edeceğiniz üzere, bildiklerinden dönmediler.

Başka sorunlar bulup çözümler önerdim. Ama çalıştığım süre boyunca hiçbir önerimin eyleme döküldüğünü görmedim. Sorunun çözülmesi birilerinin işinden olması anlamına geliyordu, bu işlerin de yöneticilere iktidar hissi yaşatmaktan başka amacı yoktu.

Kimse başlangıçta emir erleri yaratmak istememiş olabilir ama işler bu noktaya gelince ses çıkarılmadığı ortada. Otomatikleştirme tehdidiyse bütün büyük şirketlerin korkulu rüyası. Programcıların “Bas Git Yoksa Seni İki Satırla İşinden Ederim” yazılı tişörtlerle gezdiği şirketler olduğunu duydum. Ama bu ve benzer örneklerde mesele en tepeye kadar uzanıyor; (özel sermaye fonlarına kafayı takıp) hiç acımadan başka şirketleri ele geçirerek küçülme ve verimlilik adına onları muazzam borç altına sokmakla övünen yöneticilere kadar gidiyor. Öte yandan aynı yöneticiler kendi kabarık personel sayılarıyla övünüyorlar. Demek ki Simon’ın anlattıkları da doğruysa, büyük banka olmak bunu gerektiriyor. Banka en temelde, azametli bir yöneticiye biat eden feodal maiyetten oluşuyor.¹⁴⁴

144 Gereksiz yönetsel ya da idari personel katmanlarının artışına gerekçe olarak dava tehdidini gösterenler de var. Banka çalışanı Aaron’a kulak verelim: “Bugünlerde büyük mali kurumlarda ‘genelkurmay’ kademeleri vakayı adiyeden oldu... Kıdemli müdürlerle düzenleyici kurumlardan ya da öfkeli çalışanlardan gelebilecek şikâyetler arasında, pek işe yaramayan tampon-

güncel işletmeci feodalizm ve klasik feodalizmin benzerlik ve farklarına dair

Alt kademelerdeki üretken işçilerin yarattığı bütün değer tepedekiler tarafından iç edildiğinden, en üstteki beşte birlik kesimin çeperi ve geliri giderek artıyor. Geri kalan herkesi soyan üst sınıflar, ganimetlerini korumak için daha fazla bekçiye ihtiyaç duyuyorlar.
—Kevin Carson

İkinci bölümdeki feodal lord örneği buraya cuk oturuyor. Şu ana dek feodal lord ve maiyetini mecazen kullandım ama bankacılık sektöründe mecaz yerini bir miktar gerçekliğe bırakıyor. Daha önce bahsettiğim üzere feodalizm özünde bir dağıtım sistemi. Köylüler ve zanaatkârlar, büyük ölçüde kendi başlarına bir şeyler üretiyor; lordlar da karmaşık yasal haklarının sağladığı güçle üretilenlerin bir kısmına el koyuyor (üniversitede öğrendiğime göre buna teknik adıyla “doğrudan yasal-siyasal el koyma”

lar bunlar. Tampon işe yaramıyor çünkü şikâyetçiler yetkili müdürün kim olduğunu mahkemede açıkça dile getirerek, dile düşmemek isteyen karşı tarafın uzlaşma yoluna gitmesini sağlıyor. O halde genelkurmay ne işle meşgul oluyor? Bunlar kıdemli müdürlerle ve onların lider ekipleriyle toplantı üstüne toplantı yapıyorlar, morallerin neden yerlerde süründüğünü bulabilmek için yönetim danışmanlarına bir sürü manasız anket ısmarlıyorlar (halbuki çalışanlara doğrudan ne düşündüklerini sormak çok daha kolay). Ayrıca onları hayır etkinlikleri düzenlerken, sonra da yaptıklarını gazete ve dergilerde överken görebilirsiniz.” Aaron’a bakılırsa, insan kaynakları personeli de yine yasal sorumluluk korkusuyla bu tür görevlerden elini ayağını çekmeye başlamış durumda. Manzara kuşkusuz bankadan bankaya değişiyor.

diyorlar).¹⁴⁵ Sonra da ganimeti bölüp parçalayıp kendi altındaki emir erlerine, savaşıclara, hizmetlilere dağıtıyor; az bir kısmını da ziyafet ve etkinlikler düzenleyerek, kimi zaman da hediye ve ihsanlar bağışlayarak tekrar köylü ve zanaatkârlara aktarıyor. Bu düzende el koyma ve yeniden dağıtım siyasi araçlarla gerçekleştirildiği için “siyaset” ve “ekonomi” alanlarının bağımsızlığından söz etmek zorlaşıyor. Zaten “ekonomi” ancak endüstriyel kapitalizmin kendini göstermesiyle ayrı bir insan etkinliği alanı sayılmaya başlanıyor.

Klasik kapitalizmde kâr, üretimin idaresinden doğar. Kapitalistler bir şeyler üretsın, inşa ve tamir etsın, baksın gözetsın diye insanlar çalıştırırılar. İşçi ve taşeronlarına verdikleri ücret dahil, toplam masrafları gelirlerini aşarsa kâr edemezler. Klasik kapitalizm koşullarında gereksiz işçi çalıştırmanın gerçekten de hiçbir manası yok. Kârı doruğa çıkarmak için çalışan sayısını da ücretleri de tabanda tutmak gerekir; rekabetçi bir piyasada gerekenden fazla işçi çalıştıran ayakta kalamaz. İşte bu yüzden ki öğretilerine sıkı sıkı sarılmayı sürdüren liberteryenler, hatta ortodoks Marksistler, ekonominin tırışkadan işlerle dolu olduğu iddiasına gülüp geçer, bunun bir yanılsamadan ibaret olduğunu savunurlar. Öte yandan ekonomik ve siyasi unsurların bir arada olduğu feodal mantık, gereğinden fazla işçi çalıştırmayı son derece kabul edilebilir bulur. ÖKS sektörünün yaptığı gibi asıl mesele yağlı bir kapı bulmaktan ve ganimeti pay etmekten ibarettir; ister düşmanları yağmalayın ister vergiyle harçla cezayla avamın cebinden koparın, orası fark etmez. Neticede bir yapının kendisini takip eden kalabalık maiyetinin olması, hem güç ve saltanatının

145 Bu bilgileri büyük ihtimalle üniversitede iktisat bölümünün Marksistlerle dolup taşmasına borçluyum; kavramın izi en azından Perry Anderson’a (1974) kadar sürülebilir.

göstergesi kabul edilir hem de olası muhalifleri satın almak, sadık müttefikleri (infazcılar) ödüllendirmek ve alt tabaka soyluların kazanmak için birbirini yiyeceği bir dolu unvan dağıtmak gibi siyasi lütufların paylaştırılması yetkisini elinde tutmasına olanak tanır.

Yukarıda anlattıklarımın büyük bir şirketin iç işleyişini andırması tesadüf değil. Bu şirketler her geçen gün üretim, inşa ve tamir işleri ve kaynakların korunmasıyla daha az; para ve kaynakların özelleştirilmesi, ayrılması ve paylaşımına dair siyasi süreçlerle ise daha fazla ilgileniyorlar. Yani sektör denetim mevzuatını kendi lobicilerine yazdıran, “batmak için aşırı büyük” bankaların yükselmesi ve daha da önemlisi finansal gelirin doğrudan yasal-siyasal araçlarla toplanmasıyla, bir kez daha siyasetle ekonomiyi birbirinden ayıramadığımız bir dönem başladı. Amerika’nın en büyük bankası JPMorgan Chase & Co. 2006 yılında kârının kabaca üçte ikisini “ücret ve cezalardan” kazandığını açıkladı ve “finans” da zaten genel anlamda, insanların yasal takibe açık borçlarını alıp satmak anlamına geliyor.¹⁴⁶

Amerika, Danimarka ya da Japonya’da ortalama bir hane gelirinin ne kadarına FES sektörü tarafından el konduğunu kesin olarak bilmek imkânsız. Öte yandan söz konusu rakamın hiç de ufak tefek olmadığını, hatta toplam rakamın bu ülkelerde mal ve hizmet sağlayarak kâr eden şirketlerin toplam kârını kat kat aştığını tahmin etmek zor değil. Amerika’da General Motors ya da General Electric gibi eski, endüstriyel düzenin kalbi olan şirketler, paralarını neredeyse tamamen kendi finans birimleri sayesinde kazanıyorlar. GM araba satışlarından değil de, araç kredisi faizlerinden kâr ediyor.

146 Bu görüşün önemli bir kısmını ve örneklerin çoğunu *Kurallar Ütopyası* kitabımın birinci bölümünden aldım (özgün metinde s. 3–44).

Yine de ortaçağdaki feodalizmle şimdiki finansal feodalizm arasında son derece önemli bir fark var. Buna yukarıda değindim aslında. Ortaçağ feodalizmi üretim alanında özerklik ilkesine dayanıyordu. Dantelciler, tekerlekçiler, tacirler, hukuk hocaları gibi uzmanlığa dayalı mesleklerle uğraşanların kendi işlerini, yani mesleğe kimlerin gireceğini, eğitimin nasıl yapılacağını ortaklaşa ve dış denetimden uzak bir biçimde düzenlemeleri bekleniyordu. Lonca ve benzer kurumların son derece ayrıntılı sıradüzenleri vardı (ama bu sıradüzenlerin bugünküler yanında esamisi okunmaz; örneğin ortaçağ üniversitelerinde öğrenciler kendi öğretmenlerini seçebiliyordu) ama en azından ortaçağda yaşayan bir kılıç ya da sabun ustası, kendi mesleğinden olmayanların hiçbir şekilde işini yargılayamayacağı güvencesiyle çalışıyordu. Endüstriyel kapitalizm bütün bunları değiştirdi, yirminci yüzyılda işletmeciliğin yükselişiyle de işler iyice tanınmaz bir hal aldı. Finans kapitalizminin gelişi ise süreci tersine çevirmediği gibi, üstüne tuz biber ekti. “Verimlilik” müdür, amir ve benzeri kıymeti kendilerinden menkul “verimlilik uzmanlarına” daha fazla iktidar alanı sağlamak, böylece gerçek üreticilerin özerkliğini ortadan kaldırmak anlamına gelmeye başladı.¹⁴⁷ Ortalık irili ufaklı, sürüsüne bereket müdürden geçilmez oldu.

* * *

147 Elbette kamuoyuna yansıtılma şekli bu değil; yazılım geliştirme olsun grafik tasarım olsun, önüne “yaratıcı” sıfatı getirilen bütün sanayi dallarında, üretim (Silikon Vadisi’nin şu övgüyle bahsedilen genç şirketleri gibi) bağımsız çalışan küçük gruplara yahut (geçici bağımsız taşeronlar gibi) kişilere paslanır. Ancak bu insanlara genelde söz verilenin çok azı ödenir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için kısa süre önce yazılmış ve işletmeciliğin tarihini eleştirel bir yaklaşımla ele alan Hanlon, 2016’ya bakılabilir.

Oldukça tuhaf kırk yıl boyunca, kapitalizmin nereden nereye geldiğine dair bir kıssadan hisse isterseniz, Fransa'da Marseille'in hemen dışındaki, çalışanları tarafından işgal edilmiş Elephant Çay fabrikası örneğinden yola çıkabiliriz. Fabrikayı birkaç yıl önce ziyaret ettim. Beni ve arkadaşlarımı gezdiren bir işgalci bize yaşananları anlattı. Eskiden yerel bir girişim olan fabrika, satın alma ve birleşmeler döneminde, dünyanın en büyük çay üreticisi Lipton'ın da sahibi olan Unilever tarafından satın alınmış. Şirket önceleri fabrikadaki örgütlenmeye dokunmamış. İşçilerin de makinelerin sağıyla soluyla oynamak gibi bir huyu varmış; doksanlı yıllarda yaptıkları iyileştirmelerle üretim hızını yüzde elliden fazla artırıp gelirlerini ciddi biçimde yükseltmişler.

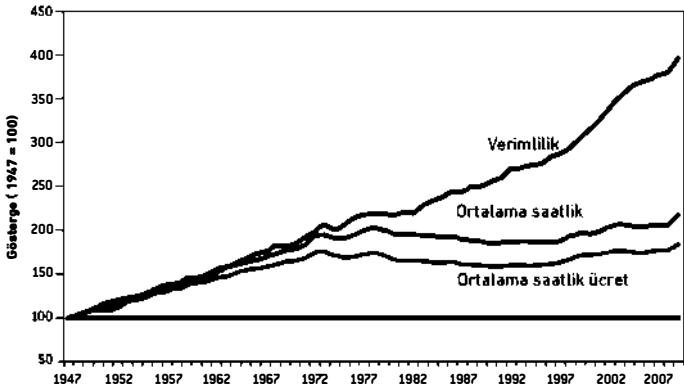
Hatırlayalım; elliler, altmışlar ve yetmişler boyunca sanayileşmiş ülkelerde, bir şirkette verimlilik arttığında kârın bir kısmının işçilere ücret artışı ve başka haklar şeklinde dağıtılması gerektiğine dair üstü kapalı bir kabul vardı. Bu anlayış seksenlerden itibaren ortadan kalktı. Devam edelim:

“O paradan bize koklattılar mı?” diye sordu rehberimiz, cevabını da kendisi verdi. “Nerede? Yeni işçi, teçhizat falan, belki işletmeyi büyütmek? Yok. Ne yaptılar o halde? Fabrikayı beyaz yakalılarla doldurdular. Ben işe başladığımda biri patron öteki de insan kaynaklarıyla ilgilenen eleman olmak üzere iki kişilerdi. Yıllarca böyle sürdü gitti. Sonra bir anda üç oldular, dört beş derken ortalıkta yedi takım elbise gezinir oldu. Şirket onlara şekilli isimler uydurdu ama adamların tüm zamanı, ne yapacaklarını düşünmekle geçiyordu. Bütün gün iskelelerde dolaşıp duruyorlar, bizi izleyip notlar alıyorlardı. Sonra toplantı yapıyor, notlarını tartışıyor, raporlar yazıyorlardı. Ama bir türlü varlıklarına kulp takamıyorlardı. Sonra birinin aklına

bir çözüm geldi: ‘Tüm fabrikayı kapatalım, işçileri kovalım, üretimi Polonya’ya taşıyalım!’”

Uzun lafın kisası, güya verimliliği artırmak adına daha fazla müdür alındı. Ama artırılacak bir şey yoktu; işçiler zaten verimliliği en üst noktaya çıkarmıştı. Yine de müdürler alındı. Yani, gerçekte mesele verimlilik değil, şirketlerin ahlaki sorumluluk anlayışlarının değişmesiydi. Kabaca 1945’ten 1975’e kadar, işçiler, işverenler ve devlet arasında “Keynesçi uzlaşma” adı verilen bir anlayış birliği vardı. Bu sözsüz uzlaşmaya işçi üretkenliğindeki artışın işçilerin çalışma şartlarına yansıtılması gerektiği düşüncesi de dahildi. Aşağıdaki grafiğe bir bakarsanız söylediklerimin doğru olduğunu görürsünüz. 1970’lerdeyse yollar ayrılmaya başladı; ücretler yerinde sayarken üretkenlik aldı başını gitti (bkz. Şekil 7).

Şekil-7:

Kaynak: ABD Ekonomik Analiz Enstitüsü ve Emek İstatistikleri Enstitüsü verilerinin analizi, Ekonomik Politikalar Enstitüsü

Bu rakamlar ABD'ye ait ama aynı eğilim bütün sanayileşmiş ülkelerde izlenebilir.

Üretkenlik artışından kaynaklanan kâr nereye gitti peki? Şimdi, sık sık aklımıza getirildiği üzere, paranın çoğu yatırımcıların, yöneticilerin ve profesyonel-işletmeci sınıfın en üst tabakalarının, yani en zengin yüzde 1'in servetinde damlalara dönüştü. Ama Elephant Çay'ı iş dünyasının küçük bir modeli olarak düşünecek olursak, yaşananların bununla sınırlı kalmadığı ortaya çıkar. Üretkenlik artışının yarattığı fazla gelirin önemli bir kısmı da, üniversitelerden bildiğimiz, manasız idari personel taburuyla birlikte gelen yepyeni profesyonel-işletmeci kadrolar yaratmak için harcandı. Önce personelin alındığını, sonra birilerinin yeni gelenlere lütfen iş yarattığını artık biliyoruz.

Başka bir deyişle, feodal analoji aslında meseleyi yanlış aksettiriyor. Ekonomik değil siyasal esaslar üzerinden servet ve konum dağıtılan, daha doğrusu "ekonomik" adı verilenle "siyasi" olanı ayırt edemediğimiz yeni feodalizm türüne, işletmecilik diyoruz.

Ortaçağ feodalizminin bir diğer klasik özelliği de rütbeli soy-lular ya da görevlilerden oluşan sıradüzenler yaratmaktı. Avrupalı kral, ordusuna asker göndermesi şartıyla baronlara toprak dağıtıyor; onlar da bu toprağın çoğunu aynı koşullarla altlarındaki yerel uyruklara veriyor, onlar da daha aşağıdakilere derken bu gidişat ana tımarın silsile halinde en ufak lordlara kadar dağıtılmasıyla sonuçlanıyordu. İngiltere gibi ülkelerde halen varlıklarını sürdüren dükler, kontlar, vikontlar sıradüzeni böyle ortaya çıkı-ttı. Hindistan ve Çin'de işleyiş bu kadar doğrudan değildi; belli bir bölgenin, eyaletin geliri muhtemelen en yakın kentte yaşayan

yetkililere aktarılıyordu ama sonuç çok da farklı değildi, bizi de ilgilendiren yalnızca bu kısım.¹⁴⁸

Bu noktada genel bir ilke öneriyorum: Meta üretmeye, taşımaya yahut onarmaya değil de metaya el koyup dağıtmaya dayalı, dolayısıyla da nüfusun önemli bir kısmının, kaynakların sistem içinde yukarı aşağı hareketiyle meşgul olduğu siyasi-ekonomik yapılarda, nüfusun bu kesimi çok sayıda (en az üç, bazen on, on iki, hatta daha fazla) katmandan oluşan, ayrıntılı sıradüzenler yaratır. İş tanımları üste itaati gerektirdiğinden, bu sıradüzenlerde maiyetle astlar arasındaki çizginin epey bulanık olduğunu da

148 Feodalizmin birden çok tanımı var; haraç alımına dayalı her tür ekonomik sistem feodalizm sayılabileceği gibi, özel olarak ortaçağlar boyunca Kuzey Avrupa’da görülen, askeri hizmet karşılığında görünüşte gönüllü vasallık ilişkileri yoluyla toprak bağışına dayalı sistem feodalizm olarak tanımlanıyor. Bu olgu Avrupa dışında özellikle Japonya’da da yaşandı. Bu bakış açısına göre, diğer birçok Asya imparatorluğu ve krallığı, lordların yahut diğer önemli yetkililerin doğrudan hâkim olmadığı ya da idare etmediği bölgelerden gelir elde etmesi yöntemiyle işledi. Daha sonraki dönemlerde, iktidarı artan Avrupalı krallar tarafından da uygulanmaya çalışılan bu sisteme Max Weber “patrimonyal arpalık” adını verdi. Bu husus en ince ayrıntısına dek incelenebilir ama burada sadece bir noktanın altını çizmekle yetineceğim: Üretim yapanların ve esas görevi üretilen şeyleri bir yerden bir yere taşımak olanların var olduğu sistemlerde, ikinci grup hemen her zaman son derece incelikli komuta yapıları oluşturur. On dokuzuncu yüzyılda Doğu Afrika’daki Ganda Krallığı, bu bakımdan son derece açık bir örnek olarak dile getirilebilir. Bütün tarımsal faaliyetin ve üretime yönelik işlerin büyük bir kısmının kadınlar tarafından yapıldığı bu krallıkta, erkeklerin çoğu köyden krala dek uzanan incelikli bir makam mevki sıradüzeninin parçası haline gelmiş, yahut bu yetkililerin emir erleri ve hizmetlileri olmuşlardı. Boş gezenlerin sayısı haddini aştığında, yöneticiler savaş kararı alır, kimi zaman da binlercesini bir yere toplayıp katletmekte meseleyi çözerdi. (Feodalizm üzerine son dönemde üretilmiş, en iyi Marksist sentez için Wood, 2002’ye, Ganda için ise Ray, 1991’e bakılabilir.)

eklemeliyim. Önemli oyuncuların hemen hepsi, aynı zamanda hem lord, hem de uyruk sıfatını taşır.

işletmeci feodalizmin yaratıcı sektörlerde aracı yönetici kademelerini sürekli artırmak suretiyle kendini dışa vurması üzerine

Her dekana dekan yardımcıları lazım, bunlara da idari kadrolar; sekreterler, idari işler personeli lazım, ki el birliğiyle öğretmeyi, araştırmayı, yani işimizin en temel işlevlerini yerine getirmeyi engellesinler.
—meçhul bir İngiliz akademisyen¹⁴⁹

İşletmeci feodalizmin yükselişi de benzer bir sıradüzen tutkusunu geliştirdi. İş diğeri idarecileri idare etmek olan idarecilerden, yahut Irene'in anlattığı keyfi ve manasız bir yığından başka bir şey olmayan bankacılık verileriyle sürgit uğraşmak için şubeler arasında sıradüzen yaratmak amacıyla kullanılan özenli mekanizmalarından bahsettik. Bu tür işletmeci tımar dağıtımları, “piyasa kuvvetlerinin” serbest bırakılmasının doğrudan sonuçları arasında yer alıyor. Birinci bölümün başındaki, Alman ordusunun taşeronlarından birinin taşeronunun taşeronu için çalışan Kurt'ü hatırlayalım. Adamın yaptığı iş, güya devleti daha verimli kılmak için tasarlanmış piyasa reformlarının doğrudan sonucu değil mi?

Onlarca farklı alanda aynı olgu gözlemlenebilir. “Yaratıcı sektörlerin” hemen hepsinde birbirlerine bir şeyler satan müdür pozisyonları kat kat artarak birçok alanı ele geçirdi. Akademik yayınevi editörlerinin düzeltmeleri gereken kitapların yarısını bile okumadıkları, çünkü zamanlarının çoğunu diğeri editörlere

149 Bu isimsiz kaynağa atıf yapan Alex Preston, “The War Against Humanities in Britain's Universities,” *Guardian*, Eğitim Sayfası, 1, 29 Mart 2015.

bir şeyler pazarlamakla geçirmek zorunda oldukları kitap sektörü; yakın geçmişten beridir adına küratör denen ve sanatçıların eserlerini düzenlemekten ibaret işi sanat mertebesine yükselttilen yepyeni bir aracı işletmeci tabakasının yükselişte olduğu görsel sanatlar, hatta editör ve muhabir arasındaki ilişkinin “prodük-tör” katmanı yüzünden karmakarışık hale geldiği gazetecilik bu olguya örnek verilebilir.¹⁵⁰ Sinema ve televizyon sektörü de çok çaktı. Sektördekilere gelen mesajlar durumu gözler önüne se-riyor. Hollywood stüdyo sistemi yapımcı, yönetmen ve yazarlar arasında görece basit ilişkilere dayanırken, son dönemde bitmek bilmez bir işletmeci tımar dağıtımı yaşandı; bunun sonucunda da ortalık, yapacak ufacık bir şey bulmak için dört dönen yapımcı-lar, yan yapımcılar, idari yapımcılar ve danışmanlardan geçilmez oldu.¹⁵¹

150 Galerinin birine pisuar yerleştirip, bu sanat eseridir diyen Marcel Duc-hamp’ın sanatta işletmeciliğin kapısını açtığı iddia edilebilir. Kendisi ni-hayetinde açtığı kapıdan dehşete düştü ve yaşamının son on yılını satranç oynayarak geçirdi; söylediğine göre satranç elinden gelen ve metalaştırıla-mayacak üç beş şeyden biriydi.

151 Çoğu mesajda, güncel film senaryolarının birçoğunun tatsız tuzsuz yavan-lığı ya da bariz tutarsızlığı, ihtiyaç fazlası kellelerin her birinin, çorbada tuzum olsun diyerek en azından bir iki satır değiştirmesinden kaynaklanı-yordu. Bunu ilk kez, *The Day the Earth Stood Still* filminin 2008’de çeki-len, korkunç yeni baskısını izlediğim günlerde duymuştum. Bütün senaryo sanki uzaylının insanlığın gerçek doğasını (yani aslında özlerinde kötü ol-madıklarını, sadece kederle pek baş edemediklerini) anladığı aydınlanma anı için tasarlanmıştı. İyi de, söz konusu an geldiğinde uzaylı ağzını açıp buna dair hiçbir şey söylememişti. Sektördeki bir arkadaşşıma, bu nasıl ola-bilir diye sorduğumda, beklediğim sözlerin aslında özgün senaryoda yer aldığını öğrendim ama birtakım gereksiz yöneticiler işe el atıp o satırları değiştirmişti: “Her işte böyle bin tane adam dolandır ortalıkta, hepsi de se-naryonun başına oturup en azından bir satır değiştirmek zorunda hisseder

TV “geliştirme” alanında iştigal eden, yani programlara ilâştirilebilecek fikirler üreten küçük şirketlerin çalışanlarından çok sayıda mesaj aldım. Piyasa unsurlarının dahilî işleri ne kadar değiştiriyor, birlikte görelim:

Owen: Geliştirmede çalışıyorum. Bu iş son yirmi beş yılda patladı. Televizyonda eskiden bir kanal denetçisi olurdu, prodüktörlere ne program istiyorlarsa yapmalarını istediğini söylerdi. “Geliştirme” yoktu. Program yapmak vardı.

Şimdi televizyona (hatta sinemaya) iş yapan her şirkette üç ila on kişiden oluşan geliştirme ekipleri var, bunların bulduğu fikirleri dinlemekle görevli bir sürü yetkili de var. Bu insanların hiçbirisi program yapmıyor.

Dört yıldır hiçbir programımı satamadım. Kötü olduğumuzdan değil, siyaset ve kayırmacılıktan. Bu dört yıl tamamen boşa geçti. Evde elim götümde otursam daha iyiydi. Ya da hiç olmadı film yapardım.

Ortalama bir geliştirici ekibi üç dört ayda bir program kabul ettirir. Başından sonuna tırışka bir süreçtir bu.

Bunlar, akademinin şikâyetlerine benziyor. Sadece sürecin saçmalığı değil mesele, bütün kutu doldurma ayinlerinde de olduğu gibi bir şeyler kakalamak, değerlendirmek, izlemek ya da ne yaptığımızı tartışmakla geçirdiğimiz vaktin, gerçekten iş yapmakla geçirdiğimizin kat kat üstünde olması insanı çileden çıkarıyor. Sinema, televizyon, hatta radyoculukta durum daha da sıkıntılı, çünkü sektör içi rekabet nedeniyle çalışanların önemli bir kısmı zamanlarını hiç yapılmayacak programlara harcıyor.

kendini; öyle ya, burada ne halt ediyorsun dendiğinde ne cevap verecekler yoksa?”

Apollonia bu çalışanlardan biri. Kendisi, (seyircinin oy vererek uçkuru gevşek ilan ettiği erkeklerin canlı yayında kısırlaştırıldığı) *Snipped* (Ucundan Acık), *Transsexual Housewives* (Transseksüel Ev Kadınları) ve - ismi uydurmuyorum - *Too Fat to Fuck* (Sevişilmeyecek Kadar Şişman) gibi televizyon programları için fikir bulan bir geliştirme takımı için ufak işler yapmıştı. Hepsinin kamera önü ve arkası ekipleri hazırlandı, reklamlar çekildi ama hiçbir yapılmadı:

Apollonia: Beraber fikirler geliştirip kanallara satıyorduk, yaptığımız buydu. Oyuncuları bulma, ardından ortalığı yakan bir video (henüz ortada olmayan bir şeyin otuz saniyelik reklam videosunu) hazırlama, en son da işi şirketlere satmak için bu videoyu kapı kapı dolaştırma. Ben orada çalışırken tek bir program bile satamamıştık, çünkü patron salağın tekiydi.

Bütün iş Apollonia'nın üstündeydi, takımın diğer iki üyesi olan başkan yardımcısı ve kıdemli başkan yardımcısı, diğer başkan yardımcıları ve kıdemli başkan yardımcılarıyla buluşup öğle yemeği yemek için helikopterle şehri turluyor, kudretli medya yöneticileri gibi davranıyorlardı. Apollonia çalıştığı süre boyunca gayretlerinin herhangi bir getirisini görmemişti.

Bu hale nasıl gelindi? Bir fikir kabul edildiğinde ne oluyor peki? Bir Hollywood senaristi nerede hata yapıldığına ve işlerin ne durumda olduğuna dair bir analiz gönderme inceliğinde bulundu:

Oscar: Hollywood'un Altın Çağı olan 1920'lerle 1950'ler arası dönemde stüdyolar dikey işleyen yapıları. Şirketler tüm kararları alan ve kendi parasını ortaya koyan patronlar tarafından yönetiliyordu. Holdingler bu alana henüz el

atmamıştı, yönetim kurulu gibi şeyler yoktu. Stüdyoların “başındakiler” entelektüel ya da sanatçı falan değillerdi ama içgüdüleri vardı, risk alıyorlardı, neyin iş yapacağını biliyorlardı. Yönetici orduları yerine senaryo departmanına yazar alırlardı. Yazarlar maaşlarını şirketten alırdı, amirleri yapımcılardı. Aktörler, yönetmenler, set tasarımcıları, film sahneleri, her şey bir elde toplanmıştı.

Oscar’ın anlattığına göre atmışlardan itibaren, bu sistemin avam, zorba ve sanat yeteneğini köreltici olduğu konuşulmaya başlanmış. Bu muhalefet dalgası bir süreliğine birtakım yenilikçi bakış açılarının dikkat çekmesine sebep oldu ama en sonunda Hollywood’u en çok körelten gelişme yaşandı, şirketleşme başladı:

Oscar: Altmış ve yetmişlerde film endüstrisi çalkantıda olduğu için (Beatty, Scorsese, Coppola, Stone’un yeni Hollywood akımı gibi) yeni açılımlar yaşandı. 1980’lerde ise şirket tekelleri stüdyoları ele geçirdi. Bu çok önemli bir gelişmeydi, hatta bana kalırsa Coca-Cola’nın (kısa süreliğine de olsa) Columbia Pictures’ı satın alması olacakların habercisiydi. Artık filmler onlardan hoşlanmayanlar, hatta zahmet edip izlemeyenler tarafından yapılacaktı. (Tahmin edileceği üzere bu değişim de neoliberalizmin yükselişi ve toplumda yaşanan geniş çaplı dönüşümle alakalı.)

Ortaya çıkan sistem baştan ayağa tırışkaydı. “Geliştirme” süreci (yahut yazarların deyişiyle “geliştirme cehennemi”) denen şey, her metnin eskiden olduğu gibi bir yetkilinin değil, birbirinin kopyası yarım düzine yöneticinin onayından geçmesini gerektiriyordu. Oscar’ın yaptığı listeye göre bu yöneticiler, “Uluslararası İçerik ve Yetenek Sorumlu Müdürü, İdari Sorumlu

Müdür, Geliştirmeden Sorumlu İdari Başkan Yardımcısı, (benim favorim bu) Televizyondan Sorumlu İdari Yaratıcı Başkan Yardımcısı” gibi unvanlara sahipti. Çoğunun zulasından finans, pazarlama yüksek lisansları çıkıyordu ama film ya da televizyonun ne geçmişini ne tekniğini biliyorlardı. Meslek hayatları da Apollonia’nın patronu gibi e-posta yazmaktan ve bin bir emekle yaratılmış unvanlara sahip diğer yöneticilerle cafcacı yemeklere gitmekten ibaretti. Bir zamanlar oldukça dolambaçsız olan senaryo fikri yakalayıp satma işi, tek bir işiniz onaylanmadan yıllar geçirebileceğiniz, çapraşık bir kendini pazarlama oyununa dönüşmüştü.

Sadece bağımsız çalışan yazarların senaryo fikirlerini “şansa” satmaya çalışmasından bahsetmiyorum; kurum içi yazarlar, stüdyo ya da yapım şirketlerinin maaşlı çalışanları da aynı durumla karşı karşıya. Oscar, senaryo önerileri hazırlamasına yardımcı olup bunları şirket içinden ya da dışından kendi üst yönetici ağına aktaran ve bir nevi yazar ve yayıncı temsilcisi rolü oynayan bir “kuluçka makinesiyle” çalışmak zorunda. Verdiği örnek bir televizyon programıyla ilgili, lakin filmlerde de aynı düzenin döndüğünün altını çiziyor:

Oscar: Bu “kuluçka makinesiyle” bir dizi projesi geliştirmek üzere masaya oturuyoruz... sanki “İncil” yazıyoruz; projenin ana fikrini, karakterlerini, bölümlerini, hikâyeleri, temaları falan içeren altmış sayfalık bir metin ortaya çıkıyor. Ardından ikna turları başlıyor. Kuluçka makinesiyle beraber projeyi bir sürü yayıncıya, kaynak sağlayıcıya ve yapım şirketlerine sunuyoruz. Besin zincirinin en tepesindeki insanlar bunlar. Aylarca ulaşmaya çalışırsınız, e-postalarınız yanıtlanmaz. Telefon taciz değilse bile ısrarcılık

şeklinde algılanır. Bu adamların işi proje aramak ama Amazon'un ortasında yaşasalar, daha kolay ulaşırsınız.

İkna baleye benzer. Her görüşmenin arasına en az bir hafta koymak âdettendir. Bir iki ay sonra bir bakarsınız, yöneticilerden biri yüz yüze görüşme önerecek kadar ilgi gösterir:

Oscar: Toplantılarda, projeyi çoktan okumuş olmaları gerekirken bizim anlatmamızı isterler. Anlatırız, sonra önceden hazırlanmış yeni moda sözcüklerle dolu standart soruları sorarlar... Hiçbir ışık yakılmaz, projenin kabul edilmesi için onay istenmesi gereken diğer müdürlerden bahsedilir.

Toplantı biter, bizi unuturlar... Fakat devam etmek lazım, bütün döngü baştan başlar. Yöneticiler neredeyse hiçbir zaman açıkça olur ya da olmaz demez. Proje boş çıkar ya da yapıldıktan sonra patlarsa, kabak olur verenin başına patlar. Hayır der de aynı işi başkası yapıp başarılı olursa, bu defa da beceriksizliği yüzünden azar ıştır. Her şey bir yana, yöneticiler sorumluluğu düşmanları kadar sevmezler.

Durum böyle olunca, iş yılan hikâyesine dönüyor. Bir fikrin değerlendirilecekler listesine alınması bile, bir miktar para ödeneceği için, şirketin üç bölümünün onayını gerektiriyor. Belgeler imzalandığında yeni bir oyalama süreci başlıyor:

Oscar: Değerlendirmeye aldıkları metnin çok uzun olduğunu, daha kısa bir özet göndermemi isterler. Sonra akıllarına ana fikirde de birtakım değişiklikler yapmak gelir. Bir toplantı ayarlar, beyin fırtınası yaparız.

Toplantının önemli bir kısmı, her birinin ne kadar gerekli işler yaptığını göstermesiyle geçer. Herkes mevcudiyetine bahane olsun diye farklı fikirler bulup gelmiştir. Fikir kirliliği bir yana, geniş geniş, en genel ifadelerle konuşurlar. Pazarlamacılığın kitabını yazdıklarını söyler, düşüncelerine keskinliğine iman etmemizi beklerler ama herkesin bildiği laflardan başkasını etmezler.

Yöneticiler mecazlı konuşmaya bayılırlar, seyircinin nasıl düşündüğüne, ne istediğine, hikâye anlatımına ne tepki verdiğine dair kendi düşüncelerini anlatma fırsatını hiç kaçırmazlar. Hepsi kendini iş dünyasının Joseph Campbell'ı¹⁵² olarak görür — Google, Facebook ve diğer devlerin yarattığı şirket “felsefelerinin” etkisi burada açıkça hissedilir.

Ya da “Sana şunu yapmalısın demiyorum, ama belki de gerçekten yapmalısın” derler. Bir şeyi hem yap hem yapma isterler. Ayrıntılarla ilgili bir şey öğrenmeye çalıştıkça iş daha da muğlaklaşır. Ben de genelde sabuklamalarını çözmeye ve ne kastettiklerini anlayabildiğim kadarıyla anlatmaya çalışırım.

152 Joseph Campbell, *The Hero with a Thousand Faces* (Kahramanın Sonsuz Yolculuğu, çev: Sabri Gürses, Kabalcı 2000) kitabında bütün kahraman mitlerinin aynı temel hikâye örgüsüne sahip olduğunu öne süren bir din tarihçisiydi. George Lucas özgün *Yıldız Savaşları* üçlemesini yazarken kitaptan ciddi biçimde etkilenmişti. Campbell'ın evrensel arketipsel kahraman anlatısı savı, günümüzde epik mitler yahut kahraman mitleri üzerine çalışan akademisyenler için en iyi ihtimalle keyifli bir çereze dönüşmüş olabilir ama Hollywood dünyasında halen önemli, zira bütün senaristler ve yapımcılar kitabı çok iyi biliyor ve senaryolarına yedirmeye çalışıyorlar.

Alternatif senaryoda yönetici, tamamen ve bütün kalbiyle yazarın önerdiği her şeyi kabul eder; toplantı bittikten sonra da toplantıda kabul edilenlerin tam tersini yapmasını söyleyen bir e-posta gönderir. Ya da birkaç hafta bekler, sonra projenin baştan aşağı gözden geçirilmesi gerektiğini yazar. Sonuçta sadece yazarın eli sıkılacak ve işe koyulması söylenecekse idari yaratıcı başkan yardımcısına ne gerek var? Kaldı ki genelde bir şirkette beş altı tanesi bir arada bulunuyor.

Başka bir deyişle, film ve televizyon yapımlarıyla, muhasebe şirketlerinin ÖKS ödemelerini geciktirmek için çalışanlara hatalı eğitim vermesi arasında ya da Dickens'ın *Jarndyce ve Jarndyce* vakası arasında pek fark yok. Süreç ne kadar uzun sürerse ara mevkillerin artışına o kadar kolay bahane bulunur, üstelik gerçekten iş yapanlara gitmesi gereken paradan da daha fazla tırtıklanır:

Oscar: On beş sayfaya kadar düşürülmüş bir belgenin başına gelenler *bunlar*. Şimdi buna daha fazla insan, senaryo, yönetmen, çekim, düzenleme ve sair ekleyin, sektördeki cinnetin boyutlarını anlarsınız.

Bu noktada, tırıskadan ekonominin daha ele gelmez, dolayısıyla incelemesi oldukça zor bir alanına giriyoruz. İdari yaratıcı başkan yardımcıları nasıl düşünür, bilmemize imkân yok. Gizliden gizliye işinin manasız olduğunu düşünen, epey bir yekûn tuttuklarını düşündüğüm yöneticiler dahi, bir antropoloğa dert yanacak değiller. Dolayısıyla gerçek düşüncelerini ancak tahmin edebiliriz. Yine de sinemaya her gittiğimizde davranışlarının etkilerini görebiliyoruz. “Affınıza sığınarak söylüyorum; bütün bu filmlerin, dizilerin bok gibi olmasının bir sebebi var” diyor Oscar.

* * *

Finans egemenliği, iş dñnyasının her noktasına, hatta daha önceden şirketlerin tam zıddı görñlen üniversite ve hayır kurumu gibi ortamlara, rekabet oyunlarını soktu. Kimilerindeki durum, tırışkanın şahikasına dönen Hollywood seviyelerine ulaşmadı belki, ama işletmeci feodalizm hemen her sektörde binlerce saatlik yaratıcı çabanın boşa gitmesinin önñnñ açtı. Bilimsel araştırmaları ya da yüksek öğretilimi tekrar düşñnelim. Burs veren kuruluşlar başvuruların sadece yüzde onunu kabul ediyorsa, başvuru için harcanan mesainin yüzde doksanı, aynen Apollonia'nın *Too Fat to Fuck* programına çektiği tanıtım videosu kadar beyhude bir çabadır. (Hatta daha da beter olabilir, çünkü Apollonia'nın beyhude çabası en azından eğlenceli bir hikâyeye dönüşñyor.) Yaratıcı enerji israfından başka bir şey değil bu. Yakın tarihli bir araştırma, sorunun büyüklüğñnñ daha iyi gösteriyor; Avrupa üniversiteleri başarısız burs başvuruları için yılda 1,4 milyar avro harcıyor.¹⁵³ Bu para pekâlâ mevcut araştırmaları desteklemek için de harcanabilir.

Başka bir çalışmamda söylediğim gibi, biliminsanlarının tüm vakitlerini henüz keşfetmedikleri şeyleri şimdiden bildiklerini göstermek için müstakbel bağışçılarının peşinde koşmaya harcamaları, son kırk elli yıldır yaşanan teknolojik durgunluğın en önemli sebeplerinden biri.¹⁵⁴ Özel şirketlerdeki dinamik

153 Holly Else, "Billions Lost in Bids to Secure EU Research Funding," *Times* Yüksek Öğretim Eki, 6 Ekim 2016, erişim tarihi 23 Haziran 2017. www.timeshighereducation.com/news/billions-lost-in-bids-to-secure-european-union-research-funding#survey-answer.

154 "Of Flying Cars and the Declining Rate of Profit," *Baffler*, no. 19 (Bahar 2012): s. 66–84, daha geniş bir versiyon için Graeber, *Kuralların Ütopyası*'na bakılabilir (özgñn metinde s. 105–148).

marka koordinatörlerinin, doğu yakası vizyon müdürlerinin¹⁵⁵ PowerPoint sunumlar yaptıkları, bol şekilli, gösterişli raporlar ve zihin haritaları sundukları bitmek bilmez toplantı alışkanlıkları da, özünde kurum içi pazarlama faaliyetinden başka bir şey değil.

Bu iç pazarlama âdetleri çevresinde, sunum ya da raporlar için grafik ve metin hazırlayanlar, düzeltenler, temize çekenler gibi tırışkadan bir dolu yan iş oluştuğunu gördük. Bütün bunlar bana işletmeci feodalizmin asli unsurlarıymış gibi görünüyor. Bir zamanlar üniversiteler, şirketler, film stüdyoları ve benzerleri, görece basit emir komuta zincirleriyle ve gayriresmi kayırmacılık ilişkileriyle yönetiliyorken, bugün maddi kaynak tekliflerinden, stratejik vizyon belgelerinden, geliştirme takımı katkı önerilerinden geçilmeyen, çok daha manasız işletme sıradüzenlerinin giderek arttığı bir dünyada yaşıyoruz. Ortalık, kalabalık unvanlara sahip, şirket diline hâkim kadınlardan ve adamlardan geçilmiyor ama ya yönettikleri işle ilgili hiçbir tecrübeleri yok ya da unutmak için bütün güçlerini harcamışlar.

üç nedensellik seviyesi meselesini tekrar ziyaret ve sonuç

Bu noktada Başkan Obama'nın sağlık reformuyla ilgili ifadelerine geri dönüp taşları yerine oturtalım. Obama'nın korumak için canını dişine taktığı, "bir, iki, yok üç milyon iş" daha az evvel anlatmayı bitirdiğim süreçler tarafından yaratıldı. Piyasa ilkelerinin, Obama örneğindeyse sağlık sektörü ilkelerinin saldırgan bir tavırla uygulanması, gereksiz idari ve yönetsel mesleklerin sonsuzca çoğalmasına sebep oluyor. Şimdiye kadar konu ettiklerimizden biraz daha farklı bir mesele bu. Zira ABD sağlık sistemi özel sektörün elinde olması hasebiyle zengin ülke-

155 Bu başlıklar BullShit Job (www.bullshitjob.com/title) internet sitesindeki rastgele tırışkadan iş üretici kullanılarak yaratıldı.

ler arasında hep istisna teşkil edegeldi. Buna rağmen, özellikle de Obama'dan sonra, ABD sağlık sisteminde de, ulusal sağlık sistemlerini kısmen özelleştiren Kanada ve Avrupa ülkelerinde görmeye başladığımız belirtiler ortaya çıkmaya başladı; kamuyla özel, ekonomikle siyasal birbirine karıştı, devlet özel şirket kârının arkasını kollar oldu. Kârın bir kısmı da her zaman (ABD sağlık reformunda son derece bilinçli bir biçimde yapıldığı üzere) bol maaşlı, saygın ama tırışkadan işler yaratmaya harcanmaya başlandı.

Bölüme farklı nedensellik seviyelerinden bahsederek başladım. İnsanların tırışkadan işleri yaratmalarının ya da kabul etmelerinin sebebi, bu tür işlerin belli yerlerde ve zamanlarda artışa geçmesinden farklı. Bu tarihsel değişiklikleri yöneten derin yapısal kuvvetler de, kamunun ve siyasetçilerin bu değişikliklere ne tepki vereceklerini belirleyen kültürel ve siyasi etmenlerden farklı. Bu bölüm genel itibariyle yapısal kuvvetler üzerineydi. Kuşkusuz tırışkadan işlerin geçmişi uzun. Fakat son yıllarda manasız istihdam biçimlerinde de gerçek işlerin tırışkadanlaştırılmasında da muazzam artış var. Ayrıca tırışkadan işlerin hizmet sektörünün yükselişiyle bağlantılı olduğuna dair genel kanaatin aksine, esas sebep finansın öneminin artması.

Şirket kapitalizmi, yani kendi bürokratik yapılarına sahip büyük şirketlerin üretimin esas aktörleri olduğu kapitalizm biçimi, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru önce ABD'de, ardından Almanya'da ortaya çıktı. Büyük endüstriyel şirketler yirminci yüzyılın büyük bir kısmı boyunca, "yüksek finans" çevrelerinin çıkarlarından epey bağımsızdı, hatta bir ölçüde bunlara düşmandı. Kahvaltı gevreği ya da tarım makineleri üreten şirketlerdeki yöneticiler, kendilerini spekülâtör ve yatırımcılardansa, şirketlerindeki montaj hattı işçilerine daha yakın buluyordu, kurum içi örgütlenme de bu durumu yansıtıyordu. Finans sektörüyle

yönetici sınıf yani şirket bürokrasilerinin üst mevkileri, ancak 1970’lerde kaynaştı. İcra kurulu başkanları hisse senedi opsiyonlarına para yatırıp kendileriyle hiç alakası olmayan şirketlerle birlikte bir batıp bir çıkmaya başladılar, kışlarına tekmeyle basabilecekleri işçi sayısıyla övünür oldular. Bu şöyle bir kısırdöngü yarattı; kendilerine sadık kalmayan şirkete sadakatlerini kaybeden işçileri giderek daha fazla gözetlemek, idare ve takip etmek lüzumu ortaya çıktı.

Bu kader ortaklığı daha derinde, siyasi duyarlılıklardan teknolojik araştırma gündemlerinin değişmesine kadar her şeyde büyük izler bırakan bir dizi yeni eğilim yarattı. Açıklayıcı bir örnek vereyim; 1970’lerde bilgisayarın kullanıma girecek olmasından heyecan duyan tek sektör bankacılıktı. Ekonominin finansallaşmasıyla bilgi sektörlerinin serpilmesi ve tırışkadan işlerin artması arasında yapısal bir bağ var gibi görünüyör.¹⁵⁶

Bu ortaklık, mevcut kapitalizm biçimlerinin elden geçirilmesi ya da yeniden ayarlanmasıyla sınırlı kalmayan sonuçlar doğurdu. Birçok yönden geçmişle arasında derin bir kopuş yarattı. Tırışkadan işler kapitalizmin mantığına aykırı görünüyör olabilir, zaten bu işlerin artmasının sebebi mevcut sistemin kapitalizmle, daha doğrusu en azından Adam Smith’in, Karl Marx’ın, hatta Ludwig von Mises ya da Milton Friedman’ın eserlerinden tanıdığımız kapitalizmle alakasının kalmaması. Bugün karşımızdaki, ekonomik ve siyasi zorunlulukların büyük oranda birleşmesiyle ortaya çıkmış, iç mantığı yahut Marksistlerin deyişle “hareket yasaları” kapitalizminden bütünüyle farklı bir haraç sistemi. Lordlar, uyruklar, hizmetliler arasında sonu gelmez sıradüzenler yaratma eğilimi gibi bakımlardan klasik ortaçağ feodalizmini

156 Bu paragraftaki sav Graeber, *Kuralların Üyopyası*’nın giriş makalesindeki savın özetidir (özgün metinde s. 33–44.)

andırıyor. Ama özellikle işletmeciliğe dayalı değerler sistemi gibi başka birtakım noktalarda eski feodalizmden ayrılıyor. Ve bu yeni teçhizat, eski moda endüstriyel kapitalizmin üzerine bindi, onunla rastgele ama sıkıca birleşti. Haliyle, işlerin merkezinde yer alanların dahi ne halt edeceklerini bilememesi, herkesin kafasının karışması son derece normal.

Yapısal düzeyi inceledik. Sonraki iki bölüm boyunca meselenin kültürel ve siyasi boyutlarını ele alacağım. Bu noktada tarafsızlığın pek mümkün olmadığını altını çizeyim. Manasız istihdam biçimlerinin neden büyük bir toplumsal sorun olarak görülmediğini sormak bile, bunun hiç değilse sorun olarak düşünülmesi gerektiğini ifade eder. Açıkçası kitaba kaynak olan ilk makale bu bakımdan hızlandırıcı oldu; şirket koridorları dışında dile getirilmeyen ama içten içe hissedilen bir duyguyu, toplumsal örgütlenmede büyük bir sorun olduğu düşüncesini yakaladı, bu meseleye siyaseten kafa yormaya yardımcı olabilecek bir dizi çerçeve sundu. Önümüzdeki bölümlerde bu önerileri geliştirmenin yanı sıra mevcut işbölümünün siyasi neticeleri ve neler yapılabileceği üzerine daha sistemli düşünmeye çalışacağım.

Altıncı Bölüm

Toplum Olarak Manasız İstihdam Artışına Neden Karşı Çıkıyoruz?

Babunlar ve diğer maymunlarla dolu Doğu Hint Adaları'nda yaşayan kimi insanların, bu hayvanların her şeyi anlayabildiği, konuşabildiği ama işe koşulacakları korkusuyla konuşmadığı düşüncesi ne kadar beyhude.

—Antoine Le Grand, 1675 civarı

Daha önceki bölümlerde tırışkadan işlerin pıtrak gibi çoğalmasına yol açan ekonomik ve toplumsal kuvvetlerin yanı sıra, bu işlerin çalışanlar üzerinde yarattığı stres ve sefaleti ele aldık. Bu bariz ve yaygın sıkıntının varlığına rağmen, milyonlarca insanın her sabah kalkıp hiçbir şey yapmayacaklarını bile bile işe koşturmasının toplumsal bir sorun olduğuna şimdiye dek parmak basan olmadı. Ne tırışkadan işlerin karşısına dikilen bir siyasetçi gördük, ne tırışkadan işlerin artışını masaya yatıran bir akademik konferans, ne tırışkadan işlerin kültürel neticelerini ele alan bir köşe yazısı, ne de bu işlerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir protesto gösterisi. Hatta siyasetçiler, akademisyenler, yazarlar ya

da toplumsal hareketler bu meseleye ne vakit el attılsa, işleri doğrudan ya da dolaylı olarak daha da karıştırdılar.

Tırıškadan işlerin artışının toplumun daha geniş kesimlerini etkileyen sonuçlarını düşündüğümüzde, halimizin hiç de normal olmadığı görülüyor. Günümüzde yapılan toplam işin hemen hemen yarısını, genel verimlilik oranında mühim bir fark yaratmadan ortadan kaldırılabiliyorsak, kalan iş yükünü neden herkese günde dört saat iş düşecek şekilde dağıtmayalım? Yahut haftada dört gün çalışılır, yılda dört ay da tatil yapılır. Yani bir şekilde herkesin işine gelecek bir düzenleme kotarılamaz mı? Neden şu küresel iş makinesinin fişini çekmekle başlamayalım? İşe yaramasa bile, en azından küresel ısınmayı durdurma yolunda çok önemli bir adım atmış oluruz. Yüz yıl önce çoğu insan, istikrarlı teknolojik gelişmenin sürmesi ve emek tasarrufu sağlayan aygıtların icadı sayesinde, günümüzde bu noktaya gelmiş olacağımızı düşünüyordu; muhtemelen haklılardı. Şaka gibi. Hepimiz bugün haftada yirmi, hatta on beş saat çalışıyor olabilirdik. Ama ne hikmetse toplum olarak hep birlikte, insanların yıllarını hesap çizelgesi hazırlıyormuş, halkla ilişkiler toplantıları için zihin haritası çıkarıyormuş gibi yaparak geçirmelerinin, süveter örmelerinden, köpekleriyle oynamalarından, ufak tefek müzik grupları kurmalarından, yeni tarifler denemelerinden, kafelerde toplaşıp siyaset konuşmalarından, yahut arkadaşlarının karmakarışık çoklu aşk ilişkilerini çekiştirmelerinden daha uygun olduğuna karar verdik.

Nasıl bu hale geldiğimizi en kolay yoldan anlamak için şöyle yapalım; önde gelen gazete ya da dergilerden birinde, belli bir sınıfa mensup insanların aşırı çalıştığını, derhal kapıyı vurup çıkmaları gerektiğini söyleyen bir köşe yazısı görebilir miyiz, bir düşünelim. Öte yandan, birtakım sınıflara mensup insanların (gençler, yoksullar, kamu yardımı alanlar, kimi uluslara ya da

etnik gruplara ait insanlar sayılabilir¹⁵⁷) işten kaydardığından, her şeyi çoktan hak ettiğini düşündüğünden, istek ya da motivasyon eksikliğinden mustarip olduğundan yahut da nafakasını kazanmak istemediğinden yakınan bir sürü yazı bulmak işten değil. İnternette bunların bini bir para. Dördüncü bölümde ne demişti Rachel? “Facebook’u her açtığımda neslimin her şeyi hak ettiğini sandığından dem vuran, herkesin ayıla bayıla yaptığı koduğumun işlerini yapmaya gönül indirmedikleri üzerine atıp tutan vaazlarla karşılaşıyorum.” Ne vakit bir krizle karşılaşsak, hatta ekolojik kriz karşısında bile insanların dilinden “toplu fedakârlık” lafları düşmüyor. Bu çağrılar herkesten, daha çok iş talep ediyor. Halbuki az önce değindiğim gibi gezegenin ekolojisini kurtarmak için en hızlı ve kolay yol çalışma saatlerini mümkün mertebe azaltmaktan geçiyor.

157 Örneğin, Yunanistan’ın borç krizinin en hararetli döneminde, Alman kamuoyu Yunan işçilerin her şeyi kendilerine hak gören tembeller olduğu, bu yüzden de Yunanistan’ın borçlarının silinmemesi gerektiği konusunda hemfikirdi. Ama bu kanaat Yunan işçilerin Almanlardan daha çok çalıştığını gösteren istatistiklerce yalanlandı, Almanlar da Yunan işçilerin msaide kaydardıklarını öne sürüp saat hesabının manasız olduğunu savundu. Alman işçilerin *aşırı* çalışarak neden oldukları üretim fazlası sorununu ancak bu fazlayı alsınlar diye başka ülkelere para vererek çözdükleri, yahut Yunanların hayattan keyif alma kabiliyetlerine herkesin gıptayla baktığı, onlara özendiği kimsenin ağzından çıkmıyordu. Başka bir örneğe geçelim, 1990’lı yıllarda Fransa’da, Sosyalist Parti çalışma süresini haftada otuz beş saate düşürme kampanyası düzenlediğinde, yanımda yöremde bulduğum, bu habere yer verme lütfu göstermiş hiçbir Amerikan haber kaynağının çalışma saatlerini azaltmanın iyi olabileceğine değinmemesinden, aksine hepsinin sözleşmiş gibi meseleyi işsizliği azaltma girişimi olarak göstermesinden şaşkınlığa düşmüştüm. Şöyle diyelim; insanların daha az çalışması ancak daha fazla insanın çalışmasını sağlıyorsa topluma faydalıydı.

Köşe yazarları günümüzün ahlakçıları. Seküler vaizler bunlar; çalışmak üzerine kalem oynattıkları her yazıda ortaya attıkları görüşler, işi mukaddes bir görev olarak kutsayan, bir lanet ve lütuf gibi resmeden, insanlarıysa özünde her an kaytarmaya hazır, günahkâr, tembel varlıklar olarak gören upuzun bir dinbilimsel geleneği takip eder. İktisat da aslen dinbilimin alt dallarından biri olan ahlak felsefesinden türedi (Adam Smith ahlak felsefesi profesörüydü). Birçok iktisat kavramının kökeninde dinsel fikirler var. Haliyle değerle ilgili görüşlerin hepsinde dinbilimsel bir hava mevcut. İşle ilgili, dinbilimden gelme kavramlar o denli kanıksanmıştır ki bunları kimse tartışmaya açamaz. Çalışkan insanların (ne için bu denli ter döktüklerinden bağımsız olarak) genel itibariyle takdire şayan olduğunu öne sürmeyen ya da işten kaçanların hiç de aşağılık insanlar olmadığını ileri süren hiç kimse, hiçbir konuda ciddiye alınmayı umamaz. İzlenen bir siyasetin iş yarattığı söylendiğinde, karşılık olarak kimi işlerin olmamasını yeğleyeceğinizi söylerseniz büyük ayıp etmiş olursunuz. (Siyaset merdivenlerini tırmanmaya başlamış ineklerle birlikteyken, sırf suratlarının allak bullak olmasını izlemek için bu tür şeyler söylediğimden biliyorum.) Bu tür tek bir cümle kurun, ardından söyleyeceğiniz her şey bir tahrikçinin, komedyenin, divanenin, lafını dinlemeye değmez birinin taşkınlıkları olarak görülüp anında üstü çizilir.

Belki bizleri tırışkadan işler çoğaldı diye rezalet çıkarmaktan uzak tutan ahlakçıların vaazlarıdır; zira kamu önünde tüm işler kutsal birer görev olarak görülmeli ve dolayısıyla her tür iş, iş yokluğuna yeğ tutulmalı, ama kendi işimiz söz konusu olduğunda bambaşka bir kıstas uygulamaya teşneyiz. İşimizin bir amaca hizmet etmesini yahut bir anlamı olmasını bekliyoruz, aksi halde yıkılıyoruz. Bu akla başka bir soru getiriyor. İş özünde bir değer taşımıyorsa başkaları için nasıl önemli görülür? Nihayetinde

insanlar işlerinin “değersiz” ya da “beş para etmez” olduğunu söylediklerinde değerle ilgili iddialarda bulunuyorlar. Peki bunlar ne tür iddialar?

* * *

Değer hususunda her kafadan bir ses çıkıyor. Gerçek, güzellik, aşk, demokrasi gibi herkesin makbul bulduğu kavramlardan hiçbirinin anlamı üzerinde uzlaşma yok. (Tuhaf ama aynı şey para için bile geçerli; iktisatçılar paranın ne olduğuyla ilgili ortak bir noktada buluşamıyorlar.) Ama işin değerine dair toplumun görüşleri daha ayrıntılı ele alınmayı hak ediyor, çünkü bunlar toplumumuza aşına olmayanların acayip, tepetaklak diye tanımlayacağı etkiler yaratıyor. Aşağıda göreceğimiz üzere, insanların işlerinin toplumsal değeriyle ilgili mutlaka bir fikirleri var. Ancak toplumumuz işin toplumsal değerinin ekonomik değeriyle taban tabana zıt olduğu (işin başkaları için yararı arttıkça iş için ödenen ücret azalıyor) bir noktaya varmış durumda, üstelik bu durumu ahlaken doğru bulanların, başka deyişle olması gerekenin bu olduğuna yürekten inananların sayısı da son derece fazla. Yararsız, hatta yıkıcı davranışların ödüllendirilmesi ve her allahın günü ter dökerek dünyayı daha iyi bir yer haline getirenlerin cezalandırılması gerektiğini sanıyorlar.

Bu gerçekten de sapkın bir düşünce. İşlerin nasıl bu raddeye geldiğini anlamak içinse biraz ter dökmemiz gerekiyor.

mutlak bir değer ölçütü geliştirmenin imkânsızlığına dair

İşimizi manasız ya da değersiz olarak nitelerken, kuşkusuz, açıkça dile getirmediğimiz bir değer kuramının sınırları içinde hareket ederiz. Neyin değerli bir meşgale olduğuna, dolayısıyla

neyin olmadığına dair fikirleri cebimizde taşırız. Ancak, konuşanın hangi değer kuramından yola çıktığını anlamak bile son derece zorken, *X* işinin topluma *Y* işinden daha yararlı olduğunu söylememizi sağlayacak güvenilir bir ölçüm sistemi bulmak deveye hendek atlatmaktan zordur.

İktisatçılar değeri “fayda” adı verdikleri bir kavram üzerinden, yani bir malın ya da hizmetin bir isteği ya da ihtiyacı karşılamakta ne kadar faydalı olduğuna göre ölçerler.¹⁵⁸ Birçok insan da kendi işlerinden bahsederken buna benzer bir yol izleyerek, topluma faydalı bir şey sağlıyor muyum, sorusunu sorarlar. Yanıt kimi zaman son derece açıktır. İki kıyı arasında gidip gelmek isteyen insanlara fayda sağlayacağı öngörülerek bir köprü yapıldığında, işin zahmete değer olduğu düşünülür. Ama, ABD’deki yerel siyasetçilerin devletin parasını kendi bölgelerine aktarmak için önayak oldukları meşhur “hiçbir yere bağlanmayan köprüler” gibi, kimsenin kullanmayacağı bir köprü inşa eden işçiler, tırışkadan bir işe bulaştıklarını fark ederler.

Ama fayda kavramında açıkça görülen bir sorun var. Bir şeyin “yararlı” olması, başka bir şeyi elde etmek için işe yaradığı anlamına geliyor. Bir giysi aldığınızda “faydası” sizi birtakım dış etmenlerden korumak ve sokakta çırlıçıplak dolaşarak kuralları ihlal etmenizi engellemekten başka, özellikle hoş görünmenizi ya da hissetmenizi sağlamasından kaynaklanıyor. İyi de kıyafetin biri bunu başarırken bir diğeri neden başaramıyor? İktisatçılara

158 Teknik olarak bahsedilen ölçü “marjinal fayda”, yani bir tüketicinin son birim tüketiminden sağladığı faydanın ölçüsüdür. Diğer bir anlatımla, evde üç kutu sabun varsa yahut üç eviniz varsa, dördüncüsünün sağlayacağı ek fayda marjinal faydadır. Tüketici tercihlerinin incelenmesi için marjinal fayda kuramının kullanımıyla ilgili en iyi eleştiriyi Steve Keen, *Debunking Economics*, s. 44–47’de bulabilirsiniz.

göre bu bir zevk meselesi olduğundan kendilerini ilgilendirmiyor. Ama neyle ilgili olursa olsun, hatta köprü gibi görece basit bir konuda bile, fayda denen şey bu türden öznellik sorunlarına takılıp kalır. Mesele, yeterince ayrıntısına inebilmektedir. Köprü insanların karşı tarafa geçmesini kolaylaştırır, tamam, ama bunu niye istiyorlar? Ziyaret edilecek yaşlı bir akraba mı var? Bowlinge mi gidilecek? Karşıya sebze meyve almak için geçiyorlar? Yine aynı öznelliğe geliyoruz. Manav alışverişini hiç kimse yalnızca sağlığını korumak için yapmaz. Aynı zamanda kişisel zevkini ortaya koyar, etnik yahut ailevi bir geleneği sürdürür, arkadaşlarını içmeye çağırabilmek ya da dini bayram kutlamak için ihtiyaç duyduğu şeyleri edinir. Bunların hiçbirini “ihtiyaçlar” dili üzerinden tartışamayız. İnsanlık tarihinin büyük kısmı boyunca - hatta dünyanın çoğunda halen - yoksulun yerel tefeciye gırtlığına kadar borçlanmasının nedeni, ya anne babasına doğru dürüst bir cenaze töreni düzenleme ya çocuklarını evlendirmek için borç bulma zorunluluğudur. Borç almaya “ihtiyaçları” var mıydı? Öyle hissettiler ki aldılar. Asgari kalori ve besin ihtiyacıyla birkaç fiziksel unsur dışında “insan ihtiyacı” denen şeyin bilimsel bir açıklaması olmadığına göre, bu sorular her halükârda öznelidir. İhtiyaç dediğimiz, büyük oranda başkalarının beklentileridir. Kızınıza eli yüzü düzgün bir düğün yapmazsanız, aileniz yerin dibine girer.

İktisatçıların çoğu da buradan hareketle insanların ne istemeleri *gerektiği* hakkında yargıda bulunmamak, lakin *isteme* olgusunu peşinen kabul edip, arzularının peşinde ne kadar etkin (“mantıklı”) koştukları hakkında yargıda bulunmak gerektiği sonucuna vardı. İşçilerin çoğu da aynı kanıda gibi görünüyor. Belirttiğim gibi işlerinin manasız olduğunu düşünenler şöyle konuşmuyor; “Özçekim çubukları üretiyorum. Salakça şeyler. İnsanlar böyle aptal şeylere para harcamamalı” ya da “İki yüz liralık çoraba kim

niye ihtiyaç duysun?” Bir iki tanecik istisna bile çok şeyi aydınlığa kavuşturuyor. Çoğunlukla yerel kiliselere parti malzemeleri sağlayan bir şirkette çalışan Dietrich’i dinleyelim:

Dietrich: İvır zıvır satan bir dükkânın deposunda yıllarca çalıştım. İş tamamen, her yönüyle tırıskadan olması dışında nasıl tarif edebilirim bilmiyorum. Ayık olduğu vaktin çoğunu palyaço burnu dolu kutular, hapsirik tozları, plastik şampanya kadehleri, basketbol oyuncularının karton maketleri ve başka bir dolu manasız ıvır zıvır arasında sürüklenerek geçirmemiş biri, örselenmenin ö’sünü bile bilmez. Zaten genellikle yapacak iş olmuyordu, varsa da üç beş dakikada bitiyordu, böylece yıllarımız deponun arka tarafında oturup yaptığımız işin saçmalığı üzerine düşünüp durmakla geçti.

Üstüne üstlük, ön yüzüne palyaço suratları basılı, açık kırmızı renkli maaş çeklerimiz de banka çalışanlarına eğlence çıkarıyordu; kendi işleri pek matahmış gibi!

Dietrich’in bu nevi şahsına münhasır ürün gamını niye bu kadar sinir bozucu bulduğuna dair sabaha kadar konuşabiliriz. (Küçük aptal şakaların kime ne zararı var ki?) Bana kalırsa sebep şu olabilir: Gündelik çerçöp satıcıları için çalıştığı düşüncesi Dietrich’e ait değildi; kimse bu ürünlerin gündelik çerçöpten, bir kenara atılacak işe yaramaz şeylerden, “gerçek” nesnelerin ve “gerçek” değerlerin gülünç taklitlerinden başka bir şey olduğunu iddia etmemişti. (Para bile şakaydı.) Dahası, bu ıvır zıvır herhangi bir şey adına “gerçek” değerleri reddediyor değildi; alay konusu yaptığı şeylere gerçek bir tehdit oluşturmuyordu. Öyleyse bunların, sahici taklitler bile olmadıklarını söyleyebiliriz; aslına bakılırsa bütün bu malzeme taklidin taklidiydi, neredeyse

olası bütün yıkıcı etkilerinden arındırıldıkları için “çocukların hatırına” toplumun en sıkıcı, en tekdüze üyelerince bile benimsenebiliyorlardı.

Zorlama neşe kadar rahatsız edici bir şey düşünemiyorum. Ama Dietrich'inkine benzer çok hikâye çıkmadı.

Çalışanlar işlerinin toplumsal değerini ölçerken, ikinci bölümde gördüğümüz özel efekt sanatçısı Tom'un dile getirdiği yaklaşımı uyguluyorlar: “Mevcut bir ihtiyacı karşılayan işleri zahmete değer buluyorum. Bunun dışında, belki insanların daha önce akıl etmediği, fakat bir şekilde yaşamları iyileştiren ürün ve hizmetler geliştiren işler de faydalı sayılabilir.” Tom'un bilfiil içinde bulunduğu, sıradan insanların kendilerini çirkin bulmalarına yol açmak sonra da onlara hiçbir halta yaramayan çözümler pazarlamak için ünlülerin görünüşleriyle oynamak şeklinde açıklanabilecek “güzellik işi”, bu saydıklarının tam tersi. Tele-pazarlamacılar da zaman zaman benzer kaygıları dile getirirler, amma velakin onlarınki büyük oranda sahtekârlıktan başka bir şey değildir. Yaşlı insanları okumadan bir kenara atacakları dergilere, ödeyemeyecekleri fiyatlarla abone olmaları için kandırmanın yanlış olduğunu bilmek için kapsamlı toplumsal değer kuramlarına ihtiyaç yok. Hemen hiçbirisi müşterilerinin zevk ve tercihleriyle ilgili yargılarda bulunmuyor; hakiki değer içermeyen bir şey sunduklarını kanıtlayanın, kendi yöntemlerinin saldırganlığı ve namussuzluğu olduğunu hissediyorlar.

Diğer kimi itirazlar ise daha eski toplumsal eleştiri geleneklerinden besleniyor. Finans “tefecilikle milletin emeğini iç etmekten” ibaret olduğu için, “bankacılık sektöründe kimsenin değer yarattığı yok, yapılan tüm işler tırışkadan” diyen bankacı Rupert'ı düşünelim. Rupert'ın atıfta bulunduğu, geçmişi en azından Avrupa'nın ortaçağlarına dek uzanan emek değer kuramı, bir malın gerçek değerinin malı var eden emeğe eşdeğer olduğu var-

sayımından hareket eder. Yani ekmek alırken para verdiğimizde aslında buğdayı yetiştiren, ekmeği pişiren, paketleyip taşıyanların emeğinin karşılığını ödüyoruz. Bazı ekmeklerin daha pahalı olmasının sebebiyse ya üretmek ve taşımak için daha fazla emek sarf edilmesidir ya da emeğin kendisini diğerlerine göre daha kaliteli buluyor - daha fazla yetenek, sanatkârlık ve çaba içerdiğini düşünüyor - ve dolayısıyla daha fazla ödemeyi kabul ediyoruzdur. Uluslararası yatırım bankası çalışanı Rupert'ın hissettiği gibi siz de insanların mal varlıklarını iç ediyorsanız, bunları var eden gerçek, üretken emeği çalışıyorsunuz demektir.

Başkalarının sırtından geçinenlerin tarifinde bunun gibi savlar öteden beri kullanılır ama bütün emek değer kuramları tam da tırışkadan işlerin varlığı yüzünden, birtakım sorunlarla karşı karşıya kalıyor. Bütün değer emekten kaynaklandığını söylemekle¹⁵⁹ bütün emeğin değer yarattığını söylemek aynı şey değil. Rupert bankacıların hiçbir şekilde aylaklık ettiğini düşünmüyordu; daha doğrusu epey ter döktükleri kanaatindeydi ama ona sorarsanız bütün bu ter, başkalarının harcadığı *gerçek* emeğin meyvelerini iç etmenin yollarını bulmak için dökülüyordu. Bu bizi “gerçek” değer yaratan işlerle öyle olmayanları nasıl ayırt edeceğimiz sorunundan kurtarmıyor. Saç kesmek değerli bir hizmet ise yatırım portföyleriyle ilgili tavsiyelerde bulunmak niye değerli olmasın?

Yine de Rupert'ın hissettikleri hiç de tuhaf değildi. Bu kaygıları emek değer kuramı çerçevesinde dile getirmesi olağandışı bulunabilir ama finans ve ilgili alanlarda çalışan çoğu insanın

159 Emek-değer kuramını benimseyenlerin çoğunun bu düşüncede olmadığını belirtmem gerekiyor; onlara göre, emek değer kuramının en ünlü savunucusu olan Marx'ın da zaman zaman dile getirdiği gibi, doğa da değer bir kısmını var ediyor.

açıkça hissettiği bir rahatsızlığı dile getiriyordu. Belki de anaakım iktisat kendisine pek yardımcı olmadığı için bu kuramlardan medet umdu. Çağdaş iktisatçılar arasında hâkim yaklaşıma göre, değer son kertede öznel olduğundan bu tür hisleri gerekçelendirebilmek mümkün değil. “Öyleyse,” diyorlar, “yargıda bulunmayı kesip, bir mal ya da hizmetin (buna finans hizmetlerini de ekliyorlar) piyasası varsa birilerine yararı var demektir, daha fazla kurcalamanın manası yoktur” varsayımı üzerinden hareket etmeli. Yukarıda gördüğümüz gibi çalışanların çoğu bir noktaya kadar, yani genel halkın zevkleri ve eğilimleri söz konusu olduğunda iktisatçılarla ilkece hemfikir. Ama sıra kendi işlerine gelince tecrübeleri, bu tür meseleleri piyasaya bırakmanın en iyisi olduğu fikriyle açıkça çelişiyor. Nihayetinde emeğin de piyasası var. Piyasa her zaman haklı olsaydı, bütün gün bilgisayar oynamak ve WhatsApp’ta eski arkadaşlarla dedikodu yapmak için kırk bin dolar alan birinin, bilgisayar oynayıp dedikodu yaparak şirkete verdiği hizmetin gerçekten de kırk bin dolar ettiğini kabul etmesi gerekirdi. Öyle olmadığı ortada. Yani piyasa hep haklı değil. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz; çalışanlar kendi alanlarında piyasanın her şeyi berbat ettiğini görüyorlarsa, birinci elden tecrübe sahibi olmadıkları alanlarda üretilen mal ve hizmetlerin gerçek değerlerinin belirlenmesinde piyasaya güvenilebileceğine nasıl ve neden inansınlar?

Demek ki tırışkadan işler yapan yahut böyle tanıdıkları olan herkes, piyasanın şaşmaz bir değer belirleyici olmadığıнын farkında. Ama sorun şu ki zaten şaşmaz bir belirleyici yok. Değer soruları her zaman biraz bulanıktır. Birçok insan kimi şirketlerin yokluğunun hiçbir şey değiştirmeyeceği konusunda hemfikir olmakla birlikte, neden böyle düşündüklerini açıkça anlatamazlar; fikirleri daha çok bir içgüdüden kaynaklanır. Mevcut, yazılı olmayan ortak aklı şöyle çabuk tarafından özetleyecek olsaydım,

çoğu insanın Tom’la Rupert’in görüşlerinin bileşimiyle hareket ettiklerini söyledim. Şöyle ki mal ya da hizmet bir talebi karşılıyor ya da insan hayatını iyileştiriyorsa gerçekten değerli addedilebilir ama tüm derdi insanları şişman ve çirkin hissettirerek ya da borca sürükleyip faiz işleterek talep *yaratmak*sa değerli değildir. Bana makul görünüyor. Ama “insan yaşamını iyileştirmek” ne demek sorusuna yanıt vermiyor, ki aslında her şey buna bağlı.

günümüz toplumunda çoğu insanın tam dile dökemese de ekonomik değerden bağımsız bir toplumsal değer kavramını kabul etmesinin açıklaması

Dönüp dolaşıp değer kuramlarına geri geldik. Neyin gerçekten insan yaşamını iyileştirdiğini söyleyebiliriz?

İktisatta değer kuramları meta fiyatlarını açıklamanın yollarından biri olarak kullanılır; ekmeğin fiyatı arz ve talep koşullarına göre dalgalanır ama rakam ekmeğin *doğal* fiyatı diyebileceğimiz bir merkezin çekiminde hareket eder. Bu husus ortaçağlarda açıkça bir ahlak meselesi olarak görülüyordu. Bir metanın “adil fiyatı” nasıl belirlenebilir? Savaş zamanı tacirin uyguladığı fiyat artışı nereye kadar kendine ayırdığı meşru risk payı olarak görülebilir, hangi noktadan sonra milleti sağmaya çalıştığından kuşkulandırılabilir? Dönemin hukukçularının tartıştığı bildik örneklerden biri, su ve ekmekle yaşayan ve tüm servetini bir haşlanmış yumurta karşılığında bir başka mahkûma vermeyi kabul eden mahpustu. Bunun özgür bir seçim olduğundan bahsedilebilir mi? Mahkûmlardan ikisi de salıverildiğinde riayet edilmesi gereken bir anlaşma mıdır bu?

Anlaşıldığı üzere, piyasanın nesnelerin fiyatını olması gerekenin altında ya da üstünde belirleyebildiği düşüncesi çok uzun zamandır dolaşımda. Hatta bu, kimsenin elinde bir malın “ger-

çek” değerini veren, dolayısıyla da bir alışverişte ne kadar kazıklandığını ya da kâr ettiğini kesin olarak ortaya koyan bir formül olmadığı halde, ortak aklımızın ayrılmaz bir parçasını oluşturuyor. Aksi halde kazıklanmak ya da kelepir düşürmek gibi lafları duymaz olurduk. Hesaba katılması gereken etmenlerin sayısı çok fazla; kaldı ki manevi değer, bireysel ya da alt kültürlerle mahsus zevkler gibi kimilerinin hiçbir ölçüsü yok. Ama asıl şaşırtıcı olan, amatör ya da meslekten bir dolu iktisatçının, gerçek değer bulunabileceği konusundaki saplantılı ısrarı.

Çoğu insan, diğer değer türlerinin hepsinin öyle ya da böyle asılsız, yahut piyasanın işleyişiyle alakasız olduğu kanaatinde. İktisatçıların genel olarak savunduğu görüş, “değer nihayetinde fayda olarak görüldüğünde, meta fiyatları da zaman içinde gerçek piyasa değerlerine ulaşır” şeklinde özetlenebilir. Ama bu, bir metanın zaman içinde yaklaşma eğilimi gösterdiği fiyat, metanın gerçek piyasa değeri olmalıdır, gibi döngüsel bir önerme haline gelmiş gelmemiş, fark etmez. Marksistler ve diğer kapitalizm karşıtları ise çok daha aşırı bir görüş savunmalarıyla bilinirler. Onlara göre kapitalizm toptancı bir sistem olduğundan, sistemin yarattığından başka değerler peşinde koştuğunu, yahut sistemin dışında hareket ettiğini düşünen kişi, ancak kendini kandırır. Köktenci forumlarda tırıskadan iş konusuna değinmeyivereyim, boğazına dek Marksist kurama batmış birileri hemen ayaklanıp her şeyi yanlış anladığımı ilan ediveriyor. Diyorlar ki işçi işin yararsız olduğunu düşünebilir ama o iş kapitalizm için kâr üretiyorsa, mevcut kapitalist sistem başka şeye kulak asmaz.¹⁶⁰ Bu meselelerin inceliklerine daha vâkıf olanlarsa, aslen Marx’ın “üretken” ve “üretken olmayan” emek ayrımından - Marx burada *kapitalistlerin gözünde* üretken ya da üretken olmayan emeği kas-

160 Köktenci serbest piyasa liberterlerinin de aynı yerde durduğu aşikâr.

tediyor - bahsettiğimi anlatıyor bana. Üretken emek kapitalistlerin kâr olarak alıkoyabilecekleri artı değeri üretir; diğer emek türü ise en iyi ihtimalle, (en çok kullanılan örnekleri verirsem) ev işleri ya da eğitim gibi işçinin “yeniden üretimi” içindir. Bunlar işçinin hayatına devam edebilmesini ve yeni işçi nesilleri yetiştirmesini sağlayan ikincil ama elzem faaliyetlerdir, bu sayede yeni yetişen nesiller de vakti gelince “gerçek” işleri olan sömürülme görevini ifa etmeye başlayabilirler.¹⁶¹

Kapitalistlerin durumu böyle gördüğü kesin. Sözgelimi, şirketlere çalışan lobiler, okulların esasen geleceğin çalışanlarını yetiştiren kurumlara dönüştürülmesi için devlete yaptığı çağrılarla nam salıyorlar. Kapitalizm karşıtlarında da aynı akıl yürütmenin işlediğini görmek biraz garip gelebilir ama bir bakıma mantıklı; zira bu, yarım yamalak önlemlerin hiçbir işe yaramayacağını dile getirmenin yollarından biri. Örneğin adil ticaret belgeli kahve kullanan ve Onur Yürüyüşünde bir dubanın sponsorluğunu üstlenen iyi niyetli liberal, esas iktidar yapılarına ve dünyadaki adaletsizliğe gerçek bir tehdit oluşturmuyor, aksine bunları başka bir düzeyde yeniden üretiyor. Bu önemli bir nokta - mutaassıp liberaller insanın sinirini bozuyorlar, bu gerçeğin habire başlarına kakılmasını da hak ediyorlar - ama en azından benim için asıl sorun; *kapitalizmin bakış açısından* anne sevgisi yahut öğretmenin emeği ancak emek gücünün yeniden üretilmesine araç olması bakımından anlam taşır buyurup, diğer bakış açılarının hepsinin de saçma, yanıltıcı ya da hatalı olduğunu varsaymaları. Kapitalizm varoluşumuzun bütün yönlerini kapsayan ve şekillendiren toptancı bir sistem değil. Nasıl olduysa fabrikalarda ve ofislerde

161 Yeniden üretim teknik olarak “üretimin üretimi” olduğundan, kapitalizmin hizmetindeki fiziksel altyapının, diğer unsurların bakımı da bu görevlere dahildir.

maddi biçim almış bir dizi soyut fikir olarak “kapitalizmden” bahsetmek anlamlı mı, o bile belli değil (mesela Marx bunu hiçbir zaman yapmadı). Dünya çok daha karmaşık ve karışık bir yer. Fabrika ve ofisler insanlar onlara ad vermeden çok önce ortaya çıktılar ve günümüze dek bir dolu tutarsız mantık ve amaç ışığında işleyegeldiler. Değer de benzer biçimde bitmek bilmez bir siyasi tartışma konusu. Kimse ne mene bir şey olduğundan emin değil.

* * *

Bugün konuşulan İngilizcede altının, domuz göbeklerinin, antikaların ve finansal türevlerin değerinden bahsederken kullandığımız tekil “değer” ifadesi ile aile değerleri, dini ahlak, siyasi ülküler, güzellik, gerçek, tutarlılık gibi şeylere atıfla çoğul olarak kullandığımız “değerler” ifadesi arasında ayırım güdüyoruz. “Değer” ifadesini ekonomik meselelerden, en temelde de yapılan iş karşılığında para kazanılan ya da para kazanmaya yönelik bütün insan girişimlerinden bahsederken kullanıyoruz. “Değerler” ise aksi durumda ortaya çıkıyor. Sözelimi ev işi ve çocuk bakımı hiç kuşku yok ki karşılıksız emeğin en yaygın biçimi. “Aile değerlerinin” önemini her gün işitiyorsak sebebi işte bu. Öte yandan kilise faaliyetlerine, hayır işlerine, siyasi kampanyalara katılım yahut bütün sanatsal ve bilimsel uğraşlar da aynı şekilde karşılıksız kalıyor. Heykeltıraşın biri muazzam servete kavuşup bir porno yıldızıyla evlense ya da bir guru Rolls-Royce filosu satın alsa, bu zenginlik ancak bir yan etki olarak görüldüğü ölçüde meşru bulunur, zira kimse bu işlere para için girmiyor.

Para kusursuz nicel kıyaslamalar yapma imkânı kazandırıyor. Para bilmem ne kadar pik demirin değer olarak şu kadar meyveli içeceğe ya da pediküre eşit olduğunu yahut Glastonbury müzik

festivaline birkaç bilete denk geldiğini söylememizi sağlıyor. Aşıkârı ikrar gibi görünebilir ama etkileri muazzam. Bir malın piyasa değerinin, o malın başka bir şeyle kıyaslanmasını (dolayısıyla değiş tokuş edilmesini) sağlayan bir derece olduğunu söylüyor. “Değerler” alanında eksik olan şey işte bu. Çok dert edinirseniz bir sanat eserinin ötekinden daha güzel olduğunu, bir sofunun diğerinden daha dinibütün olduğunu savunabilirsiniz; ama *ne kadar* fazla sorusuna hiçbir şekilde yanıt veremezsiniz; şu keşiş bu keşişten beş kat daha dindar, şu Rembrandt bu Monet’den iki kat daha hoş demeniz mümkün değil.¹⁶² Toplumsal adalet adına yasaların çiğnenmesinin ya da sanat uğruna ailenin ikinci plana atılmasının ne kadar meşru olduğunu hesaplayacak bir formül bulmaya çalışmak gibi daha saçma bir örneğe ne dersiniz? Her gün bu tür kararlar alıyoruz ama tanımları itibariyle bunları nicel ifadelere dökemiyoruz.

Aslında bunların değeri de tam olarak buradan geliyor. Metalar birbirleriyle şaşmaz bir biçimde kıyaslanabildikleri için ekonomik “değere” sahipler, “değerler” ise kıyas kabul etmedikleri için değersizler. Her biri eşsiz, nispetimsiz; özetle bunlara paha biçilemez.

Bana öyle geliyor ki “değer” ve “değerler” kelimeleri böyle karmaşık meseleleri nasıl ele almamız gerektiğinin çerçevesini çizen ortak işaretler haline gelmiş durumdalar. İpe sapa gelmez değiller ama haliyle gerçek hayatın akışını yansıtmaktan çok bizim kafamızdaki, hayatın nasıl olması gerektiğine dair ideal

162 Aynı şekilde, değerler alanında piyasa karşılaştırmaları yapıldığında bile nesnenin gerçek değerini yansıtmayan tesadüfî bir sonuç elde edildiği düşünülüyor. Damien Hirst’ün *Köpekbalığı* adlı eserinin iki yüz bin Vipassana meditasyon merkezi tatili ya da bir tatilin yüz fırın sütlaç edeceğinde kimse ısrarcı olamaz. Öyle denk gelişine belirlenir.

durumu resmediyorlar. Takdir edersiniz ki hayatı, para ve maddi çıkar peşinde koştuğumuz “ekonomi” alanı ve hiç de böyle davranışlar sergilemediğimiz (siyaset, din, aile gibi) bir dizi başka alana bölemeyiz. Davranışlarımızın asıl gerekçeleri her zaman bir dolu alandan bir şeyler taşır. Bu tür ayrımların yapılabileceği düşüncesi bile çok yakın tarihlidir. Saf kişisel çıkar da çıkarını tamamen bir yana bırakmak, yani saf özgecilik de insanlık tarihinin çoğunda, aynen “kişinin zamanını satması” düşüncesi gibi, akıl almaz olgulardı. Bu tür kavramlar ancak milattan önce 600’ler civarında, Avrasya’da gayrişahsi piyasaların ortaya çıkışıyla düşünülebilir oldu.

Paranın icadı, birbirini tanımayan insanların sadece kendi maddi kazançlarına odaklanarak hareket edebildikleri piyasaların önünü açtı; Çin’den Hindistan’a ve Akdeniz dünyasına dek parayla dönen piyasaların ortaya çıktığı her yerde bir sonraki adım, maddi şeylerin önemsiz olduğunu, dinibütünlerin gözünü kırpmadan servetlerini ihtiyaç sahiplerine dağıtmaları gerektiğini vaaz eden evrensel dinlerin ortaya çıkmasıydı. Ancak maddi bencillikle özgeci ülkücülük (değer ve değerler) arasına mutlak bir duvar örme girişimlerinin hiçbiri başarılı olamadı; hep bir çatlak bulup birbirlerinin içine sızdılar. Bu sızıntının tek yönlü olmadığına da dikkat çekmek istiyorum. Evet, birçok sanatçının, ülkücünün, rahibin, devlet görevlisinin gizliden gizliye kişisel çıkar, hatta daha beter şeyler peşinde koştuğu durumlar azımsanmayacak kadar fazla. Öte yandan ticaret erbabı da durmadan şeref ve doğruluklarıyla övünüyor, yoksa işçiler yaptıkları işin bir halta yarayıp yaramadığını düşünene düşünene yataklarında dört dönmekten helak olurdu.

İşlerinin manasıyla ilgili soru işaretleri olan herkesin en temel kaygısı bu. Bana gelen mesajların çoğunda, “anamlı” ve “işe yarar” sözcükleri, “değerli” ve “faydalı” sözcükleri birbirlerinin

yerlerine kullanılıyor. O halde insanların işlerinin değeriyle ilgili düşüncelerine şöyle bir bakalım:

Araba Satıcısı: ABD’de eşik altı piyasalara hitap eden büyük bir ikinci el araba kredisi şirketinde çalışıyorum. Sık sık, patronları dışarıda bırakırsam işimin kimseye herhangi bir değeri olup olmadığını düşünürken buluyorum kendimi.

Uzay Mühendisi: Kıdemli yönetici kadrosu haftada elli altmış saat meşgul görünmeye çalışıp da değerli hiçbir şey üretmemekten hiç şikâyetçi değil (hatta peyklerini de buna teşvik ediyorlar)... Hani, bilgi ve yeni teknolojiler birbirinin yan ürünü olarak yaratılıyorsa, işin yine de bir değeri var denebilir. İşimde kimi zaman bu durumla karşılaşıyorum, ama bu kırk yılda bir oluyor.

Tele-pazarlamacı: Hiçbir toplumsal değeri olmayan bir iş bu. Süpermarkette en azından raf yerleştirtirsin, insanlara faydan dokunur. Meyve sebze, markette satılan diğer şeyler herkese lazım. Çağrı merkezinde bütün görüşmeler temelde zaman israfına neden olan şikâyetler.

Serbest Akademik Çevirmen: Yıllar içinde ekolojiden şirket hukukuna, sosyal bilimlerden bilgisayar bilimine dek her alandan makale çevirdim. Hemen hiçbirinin insanlık için beş kuruşluk değeri yoktu.

Eczacı: Tıp alanına mesleğim anlamlı, işim faydalı olacak diye girdim. Sonradan alanın çoğunun kâğıttan kale olduğunu fark ettim. Doktorların gerçekten faydalı işler yaptığını söyleyenin alnını karışlarım.

Memur: Bu işlerin hiçbirinin kimseye zerre kadar yardımını dokunmadı.¹⁶³

Yabancıları olduğumuz şeyler değil bunlar; hepimiz teoride benzer şeyler söyleriz. Üçüncü bölümde Eric'in babasının, oğlunu dolgun maaşlı işini bıraktığı diye, "aklı beş karış havada andavallı" diye payladıktan sonra dile getirdiği gibi, "işin aslı, bu işten kimseye hayır gelmez."

Yukarıdaki tele-pazarlamacı açıkça toplumsal değer - bir şeyin bütün olarak toplum için değeri - düşüncesine değindi. Bu düşünce gelen mesajlarda tekrar tekrar karşıma çıktı:

Mülk Sahipleri Birliği Yöneticisi: Mülk sahipleri birlikleri yönetimi yüzde yüz tırışka bir iş. Zenginler bir dolu başka zenginle birlikte apartman daireleri satın alıyor, sonra bunları idare etsin, vakti gelince bakımlarıyla uğraşsın diye birilerini tutuyor. Zenginler birbirini sevmediği ya da güvenmediği için icat edilmiş bir iş. Üç yıl bu işi yaptım, zerre kadar toplumsal değer bulamadım.

Dördüncü bölümde yer verdiğimiz, ömrünü var olmayan hataları bulmak için üye kartı bilgilerini tarayarak geçiren veri mükemmelleştirici Nigel'i da ekleyebiliriz:

Veri mükemmelleştirici: Organ nakli kayıtları ya da Glastonbury (rock festivali) biletleri gibi toplumsal değerini daha net görebildiğimiz şeylerle ilgili başvurularla uğraşıyor olsak farklı hissederdik sanırım.

163 Memurlar "değer" yerine özellikle "yardımı" tercih ediyorlar ama elbette yardım ifadesinin kullanımı onlarla sınırlı değil.

Bu iki terimin yan yana gelmesi oldukça ilginç, çünkü “toplumsal değer” birçok insanın gözünde sadece servet ya da boş zaman yaratmakla ilgili olmadığını gösteriyor. Toplumsallık yaratmak da toplumsal değer o denli önemli bir işlevi. Organ bağıışı insanların birbirlerinin hayatını kurtarmasına yarıyor; Glastonbury müzik festivali insanların en sevdikleri müzik eşliğinde hep beraber ot içip çamurlar içinde dolanmalarını sağlıyor — özetle, birbirlerine neşe ve mutluluk veriyorlar. Bu tür ortak deneyimlerin “bariz toplumsal değere” sahip olduğu düşünülebilir. Bunun aksine, zenginlerin birbirlerinden uzak durmalarını kolaylaştırmak (çok zenginlerin hepsinin komşularından tiksindiği iddiası dilden dile dolaşır) “zerre kadar toplumsal fayda barındırmıyor”.

Şimdi, bu tür bir “toplumsal faydanın” ölçülemeyeceği açık. Kaldı ki burada ifadelerine yer verdiğim çalışanlarla oturup konuşsaydık, topluma yararlı olan ve olmayan şeylerle ilgili farklı farklı fikirleri olduğunu görürdük. Ama bana kalırsa herkes en az iki noktada hemfikir. Birincisi, işten elde edilen en önemli iki şeyin, faturalar için para ve dünyaya olumlu katkıda bulunma şansı yaratması. İkincisi ise bu ikisi arasındaki ters bağıntının varlığı. İş topluma ne kadar yardım ediyor, fayda sağlıyor ve toplumsal değer yaratıyorsa alınan ücret o kadar az oluyor.

işin toplumsal değeriyle karşılığında alınacak ücret arasındaki ters bağıntı üzerine

Virtutum omnium pretium in ipsis est^{164*}

—Epictetus

2013 yılındaki özgün tırışkadan işler makalesinde dile getirdiğim bu noktanın farkına, o tarihten iki yıl önce, Occupy Wall

164 Lat. Erdemin ödülü kendisidir. (ç.n.)

Street'teki deneyimler sırasında varmıştım. Hareketin destekçilerinden, özellikle aşırı çalıştıkları için kamplarda pek vakit geçiremeyen ama yürüyüşlere katılan yahut desteklerini internet üzerinden sürdürenlerden en sık duyduğum şikâyetler şöyle özetlenebilirdi: “Şu hayatta işe yarar bir şeyler yapmak istedim. İnsanları olumlu etkileyen, hadi onu da geçtim, kimseye zararı dokunmayan bir baltaya sap olayım dedim. Ama bu ekonomik sistemde, insanları umursayan işler yaparsan eline ancak üç beş kuruş geçiyor, borçtan harçtan ailene bakamaz oluyorsun.” Bu düzenin adaletsizliği karşısında derin mi derin, yerleşik bir öfkenin varlığı açıkça hissedilebiliyordu.¹⁶⁵ Buna kendi kendime “umursayan sınıfların isyanı” demeye başladım. Bu arada Manhattan'daki Zuccotti Parkı işgalcileri hemen her gün yanlarına uğrayan genç Wall Street simsarlarından şuna benzer sözler duyuyorlardı: “Bakın, haklı olduğunuzu biliyorum; dünyaya hiç olumlu katkıda bulunmuyorum, sistem çürük, muhtemelen ben de sorunun parçasıyım. Altı haneli bir maaş almadan New York'ta yaşamayı öğretin, yarın istifayı basayım.”

Daha önceki bölümlerde yer verdiğim kimi ifadeler de aynı ikilemi yansıtıyordu. Okul çağına gelmemiş çocuklara bakan çoğu kadının, yaşam masraflarını karşılayabilmek için ofis işlerine yöneldiğini söyleyen Annie'yi ya da tıp alanındaki deneyimlerinden, “yaptığım işin ücreti işin sağladığı faydayla tamamen ters orantılı” bilgisine ulaşan tıbbi araştırmacı Hannibal'ı hatırlayın.

Gerçek bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu özgün makalede de yer verdiğim basit bir düşünce deneyiyle gösterebilirim. Bir sınıfa mensup insanların bir anda ortadan kaybolduğunu düşünelim. Kısaca açayım. Hemşireler, çöpçüler, tamirciler, olmadı otobüs şoförleri, market çalışanları, itfaiyeciler ya da aşçılar başka

165 Bkz. Graeber 2013:84-87.

bir boyuta gönderilse sonuç felaket olurdu. İlkokul öğretmenleri ortadan kaybolsa öğrencilerin çoğu bir iki gün güler eğlenir ama bunun uzun vadeli etkileri felakete yol açardı. Death metalin klezmer müziğine göre yahut aşk romanlarının bilimkurguya göre daha iyi olduğu öne sürülebilir kuşkusuz, ama birtakım yazar, sanatçı ya da müzisyenlerin bir anda ortadan kaybolması nüfusun kimi kesimlerini hiç ilgilendirmese, hatta kimilerini mutlu etse bile, geri kalan birçok insan dünyayı çok daha kederli ve sıkıcı bir yer olarak görmeye başladılar.¹⁶⁶

Ama aynı şeyi serbest yatırım fonu yöneticileri, siyaset danışmanları, pazarlama guruları, lobiciler, şirket avukatları ya da işi marangoz gelmediği için özür dilemek olan insanlar için söyleyemiyoruz. Dördüncü bölümde dinlediğimiz Finn ne demişti? “Pazartesi günü geldiğimde bina burada olmasa insanlar da takmaz, açıkçası ben de hiç umursamam” Hiç kuşkusuz bir anda ortadan kaybolsalar dünyanın daha rahat nefes alacağı şirket binaları da yok değil, bunu okuyan herkesin aklına bir anda onlarcası gelmiştir.

Ama bu binalarda çalışanlar genellikle en yüksek maaş diliminde yer alıyorlar.

Yeri gelmişken, örgütlerin en üst yönetim kademesindeki mühim koltukların, gözle görülür hiçbir etki yaratmadan, hatta örgütün işleyişini de etkilemeden çok uzun süreler boş durması sıradan bir olgu. Son yıllarda Belçika, geçici olarak hükümete kaldığı bir dizi anayasal kriz geçirdi; ne başbakan, ne de sağlıktan, ulaşımdan ya da eğitimden sorumlu birileri vardı. Hepsisi de uzun krizlerdi, en uzun 541 günü devirdi ama sağlıkta, ulaşımda ya da eğitimde herhangi bir olumsuzluk yaşanmadı. Krizin

166 Herhangi bir müzik türünün, sanatın sinir ettiğinden daha çok insanı mutlu ettiğini düşünüyorum, yanılıyor olabilirim.

on yıllarca sürmesi bir şeyleri değiştirirdi herhalde; ama ne kadar değişiklik olurdu, olumlular olumsuzları geçer miydi bilemem.¹⁶⁷ Aynı şekilde, bu kitabı yazdığım sırada dünyanın en dinamik şirketlerinden biri olarak görülen Uber'in sadece kurucusu Travis Kalanick değil, üst yönetimin de epey bir kısmı istifa etti, dolayısıyla şirket "yönetim kurulu başkanı, genel işleyiş müdürü, mali işler müdürü, pazarlama müdürü olmaksızın" gündelik işleyişinde hiçbir değişiklik olmadan hayatını sürdürüyor.¹⁶⁸

Yine finans alanında çalışanların, daha da genel olarak dudak uçuklatan maaşlar kazananların hemen hiç greve gitmemelerinin de bir sebebi var. 1970 yılında İrlanda'da, Rutger Bergman'ın bahsetmekten pek hoşlandığı, altı ay süren bir banka grevi yaşandı. Örgütleyicilerin varsaydığının aksine ekonomi durma noktasına falan gelmedi, aksine çoğu insan günlük yaşantısını büyük ölçüde eskisi gibi sürdürdü, para yerine çek geçer oldu, insanlar alışverişi çekle yaptılar. İki yıl önce New York'ta çöpçüler on gün grev yapınca şehir yaşanmaz hale gelmiş, grevcilerin talepleri kabul edilmişti.¹⁶⁹

167 Belçikalı arkadaşlarımın anlattığına göre, neticeden olağanüstü fayda sağlanmıştı; Belçika siyasi partilerinin tamamı, o dönem bütün Avrupa'nın üzerinde uzlaştığı kemer sıkma politikalarına onay vermişti ama Belçika'da hükümetin olmaması nedeniyle reformlar uygulanamamış, ülke ekonomisi komşularına oranla daha fazla büyümüştü.

Bu arada ülkedeki krizi etkilenmeden atlatan yedi bölgesel hükümet olduğunu da hatırlatayım.

168 Caitlin Huston, "Uber IPO Prospects May Be Helped by Resignation of CEO Travis Kalanick," *MarketWatch*, son erişim tarihi 22 Haziran 2017, www.marketwatch.com/story/uber-ipo-prospects-may-be-helped-by-resignation-of-ceo-travis-kalanick-2017-06-21.

169 Rutger Bregman, *Utopia for Realists: The Case for Universal Basic Income, Open Borders, and a 15-Hour Workweek* (New York: Little, Brown, 2017).

Mesleklerin bütünsel değerlerinin ölçümü, iktisatçıların pek ilgisini çekmedi; bu fikir çoğuna aptalca gelmiş olmalı. Fakat bu işe girişenlere göre yararlılık ve kazanç arasında gerçekten de ters bağıntı var. ABD’li iktisatçılar Benjamin B. Lockwood, Charles G. Nathanson ve E. Glen Weyl, 2017 yılında çeşitli yüksek maaşlı mesleklerde “dışsallıklar” (toplumsal maliyet) ve “yayılma etkisi” (toplumsal faydalar) üzerine mevcut yazını taradılar. Bu mesleklerin her birinin bütün olarak ekonomiye ne kadar kazandırdığını ya da kaybettirdiğini ölçmeyi amaçlıyorlardı. Bazı durumlarda ve bilhassa yaratıcı sektörlerde söz konusu değerler ölçülemeyecek kadar öznel olmakla birlikte, kabaca tahminlerin mümkün olduğu alanlarla karşılaştılar. Nihai yargılarına göre katkıları ölçülebilenler arasında toplumsal değeri en yüksek meslek, kendilerine ödenen her 1 dolar için topluma toplam 9 dolarlık değer katan tıbbi araştırmacılarıdır. En düşükler ise cebe attıkları her 1 dolar için toplumdan ortalama 1,80 dolarlık değer çalan finans sektörü meslekleriydi (unutmayalım, finans sektörü çalışanlarının cebi epey şişkindir).

Polis grevleri de beklenen etkiyi pek yaratmıyor. 2015’in Aralık ayında New York polisi “acil” işler dışında çalışmayı durdurdu; suç oranlarında hiçbir değişiklik yaşanmazken ceza yazılmadığından kent gelirleri dibe vurdu. Büyük kentlerin genel grev nedeniyle yahut İkinci Dünya Savaşı sırasında Amsterdam polis memurlarının Alman işgalcilerce tutuklanmasına benzer bir şekilde polissiz kalması, soygun gibi mülke yönelik suçlarda artışa yol açarken şiddet içeren suçlarda herhangi bir etki yaratmıyor. Kendi idari gelenekleri olan kırsal bölgelerde de bu yaygın; 1989 ila 1991 yılları arasında Madagaskar’da yaşadığım bölgede IMF’nin kemer sıkma politikaları yüzünden polis kalmamasına rağmen hayat aynı şekilde aktı gitti; yirmi yıl sonraki ziyaretimde hemen herkesten duyduğum şey aynıydı, polisin geri gelmesiyle şiddet suçlarında keskin bir artış yaşanmıştı.

Genel sıralama aşağıda:¹⁷⁰

- Araştırmacılar, + 9
- Öğretmenler, + 1
- Mühendisler, + 0,2
- Danışmanlar ve bilgi teknolojileri personeli, 0
- Avukatlar, – 0,2
- Reklamcılar ve pazarlamacılar, –0,3
- Müdürler, – 0,8
- Finans sektörü, –1,5

Bu sıralama birçok insanın bu mesleklerin değeriyle ilgili sezgilerini doğruluyor, o yüzden birilerinin bunu dile getirdiğini görmek güzel, ancak yüksek maaşlı meslekler ağır bastığı için makale bize çok fazla yardımcı olmuyor. Ortalamaya bakıldığında en düşük maaşlı meslek büyük ihtimalle öğretmenlik. Araştırmacılar da kıt kanaat geçiniyorlar. Sonuçlar işin faydasıyla karşılığında alınan ücret arasında zıt bir ilişki olduğunu yalanlamıyor ama istihdam alanının bütün çeşitliliğini kapsayabilmek için daha geniş bir örneklem gerekiyor.

Daha geniş bir örneklem kullanan, aradığıma en yakın çalışma İngiltere’de Yeni İktisat Vakfı tarafından yapıldı. Yazarlar “Yatırımın Toplumsal Getirisi Analizi” adlı bir yöntem kullanarak, geneli temsi-

170 Benjamin B. Lockwood, Charles G. Nathanson ve E. Glen Weyl, “Taxation and the Allocation of Talent,” *Journal of Political Economy* 125, no. 5 (Ekim 2017): s. 1635–82, www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/693393. Pazarlamacılar bu makalenin aynı adlı ama daha eski (2012) bir baskısından alındı. <https://eighty-thousand-hours-wp-production.s3.amazonaws.com/2014/12/TaxationAndTheAllocationOfTalentpreview.pdf>, s.16.

len üçü düşük maaşlı, üçü yüksek maaşlı altı mesleği incelediler. Özet sonuçlar aşağıda:

- Finansçı - yıllık maaşı yaklaşık 5 milyon sterlin - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 7 sterlinlik toplumsal değer yıkımı;
- Reklamcılık şirketi yöneticisi - yıllık maaşı yaklaşık 500 bin sterlin - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 11,5 sterlinlik toplumsal değer yıkımı;
- Muhasebeci - yıllık maaşı yaklaşık 125 bin sterlin - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 11,2 sterlinlik toplumsal değer yıkımı;
- Hastane temizlikçisi - yıllık maaşı yaklaşık 13 bin sterlin (saatte 6,26 sterlin) - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 10 sterlinlik toplumsal değer yaratımı;
- Geridönüşüm işçisi - yıllık maaşı yaklaşık 12 bin 500 sterlin (saatte 6,10 sterlin) - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 12 sterlinlik toplumsal değer yaratımı;
- Bakımevi çalışanı - yıllık maaşı yaklaşık 11 bin 500 sterlin - kazanılan her 1 sterlin karşılığında tahmini 7 sterlinlik toplumsal değer yaratımı.¹⁷¹

Yazarlar hesaplamalarının kaçınılmaz olarak öznel olduğunu, ki bana kalırsa bu tür tüm çalışmalar kuşkusuz böyledir, ayrıca

171 Eilis Lawlor, Helen Kersley ve Susan Steed, *A Bit Rich: Calculating the Value to Society of Different Professions* (Londra: New Economics Foundation, 2009), http://b3cdn.net/newfoundation/8c16eabdbad83ca79_ojm6b0fzh.pdf. Özgün metinde kimi zaman saatlik kimi zaman yıllık olarak ve belli bir aralık dahilinde verilen ücretleri birbirine uydurdum, kimilerini de yuvarladım.

çalışmanın sadece en üst ve en alt gelir seviyesine odaklandığını kabul ediyorlar. Çalışma bu yüzden kitapta ele aldığımız orta düzey maaşlı ve toplumsal faydası sıfır noktasında seyreden işleri dışarıda bırakıyor. Her şeye rağmen, faydalı işin maaşı az olur genel ilkesini açıkça doğruluyor.

Bu ilkenin istisnaları var. Aklıma hemen doktorlar geliyor. Doktorlar en çok kazananlar arasındadır, hele ki ABD’de, ama fayda sağladıklarını da kimse inkâr edemez. Öyle mi acaba? Sağlık çalışanlarının istisna olmadığını iddia eden meslektaşları da var. Daha birkaç sayfa önceki eczacı, doktorların insan sağlığına ve mutluluğuna zerre faydası olmayan sahte çare dağıtıcıları olduğunu iddia ediyordu. Nedir ne değildir bırakalım, şahsen ben bu konudan hiç anlamam. Lakin hiç değilse şu 1900’lerden itibaren meydana gelen uzun yaşam beklentisinin aslında tıbbi gelişmelerden değil, büyük oranda sağlık kuralları, beslenme ve kamu sağlığı alanındaki iyileşmelerden kaynaklandığı gerçeğinden¹⁷² hareketle, bir hastanede sağlık alanındaki olumlu gelişmelerin sorumlusunun (deveyi havuduyla yutan) doktorlardan çok (üç kuruş kazanan) hemşire ve temizlikçiler olduğunu söyleyebiliriz.

172 Örneğin bkz. Gordon B. Lindsay, Ray M. Merrill ve Riley J. Hedin, “The Contribution of Public Health and Improved Social Conditions to Increased Life Expectancy: An Analysis of Public Awareness,” *Journal of Community Medicine & Health Education* 4 (2014): s. 311–17. Makale bu konudaki bilimsel anlayışla tüm gelişmeleri doktorlara bağlayan genel kanıyı karşılaştırıyor. <https://www.omicsonline.org/open-access/the-contribution-of-public-health-and-improved-social-conditions-to-increased-life-expectancy-an-analysis-of-public-awareness-2161-0711-4-311.php?aid=35861>.

Az buçuk istisnalar vardır. Tesisatçılar ve elektrikçiler sağladıkları faydaya rağmen iyi kazanırlar; kimi düşük maaşlı işler tamamen manasızdır, vesaire. Ama kural genel olarak geçerlidir.¹⁷³

Toplumsal faydayla karşılığında alınan ücret arasındaki ters orantının nedenleriye başka bir dert. Akla geliveren yanıtların hiçbiri işe yaramıyor. Mesela eğitim seviyeleri maaş seviyeleri için önemli ama maaşlar sadece eğitim ve talim üzerinden belirlenseydi, ABD'nin yüksek eğitim sisteminin hali böyle olmazdı; mükemmelen eğitim almış binlerce doktor geçici dersler vererek yoksulluk sınırının epeyce altında, gıda kuponlarına bel bağlayarak yaşam savaşı vermek zorunda kalmazdı.¹⁷⁴ Öte yandan meselenin arz ve talepten ibaret olduğunu varsayarsak, çok şiddetli bir hemşire açığıyla karşı karşıya olan ABD'de hukuk mezunundan geçilmezken, neden hemşirelerin şirket avukatlarından çok daha az kazandığını açıklayamayız.¹⁷⁵

173 Bir diğer istisna olarak iyi kazanan sporcuları ya da eğlence dünyası isimlerini sayabiliriz. Aldıkları yüksek ücretler nedeniyle genelde tırıışkanın ferishtahı olarak görölmekle birlikte, ben tersini savunuyorum. İnsan hayatına mutluluk ya da heyecan getirebiliyorlarsa, niye karşı çıkalım. Bununla birlikte, bu mutluluk ve heyecanın ne kadarını onlara, ne kadarını çok daha az ücret alan bütün o destek ekiplerine, takımlara borçlu olduğumuz sorgulanabilir.

174 Öte yandan, işin tehlikesi üzerinden belirleniyor olsaydı, en yüksek maaşı ABD'de ormancılar ve balıkçılar, İngiltere'deyse çiftçiler alırdı.

175 Alex Tabarrok adlı (bana göre son derece kalın kafalı) iktisatçı ve blog yazarı, özgün tırıışkadan işler makaleme verdiği yanıtta, ücretle toplumsal fayda arasında ters bağıntı olduğu savımı "hatalı iktisadi düşünüşün en bariz örneklerinden biri" olarak betimlemiş, (kökeni ortaçağa dek uzanan ve Adam Smith'in kullanım değeri ve değişim değeri ayrımını anlatmak için başvurduğu), marjinal fayda kavramıyla yüz yıl önce "açıklığa kavuşturulmuş" pırlanta ve su paradoksundan dem vurduğumu dile getirmişti. Bana kalırsa bu paradoks ta Galileo zamanında "halledilmişti" ama bu id-

Sebeup ne olursa olsun, şahsen ben sınıfsal iktidar ve sınıf sadakatinin bu meselede epey rolü olduğuna inanıyorum, beni asıl çileden çıkaran, insanların ters orantının farkında olması ve bunu normal karşılaması. Stoacıların söylediği gibi, ödülü kendisi olan erdemlerden biri herhalde bu.

Bu bela uzundur öğretmenlerin başında. İlk ya da orta öğretimdeki öğretmenlere en azından avukatlar ya da yöneticiler kadar ücret verilmemesi gerektiği, çünkü aksi halde bu mesleği seçenlerin esas güdüsünün açgözlülük olacağı savı herkesin ağızında. Bu sav tutarlı bir biçimde işletilse bir anlam kazanabilirdi belki ama maalesef. (Doktorlar için aynı şeyin söylendiğini hiç duydunuz mu?)

dianın barındırdığı asıl manasızlık şuydu; ters bağıntıyı açıklamak gibi bir çaba içine girmedikten iktisadi düşünüşle hiçbir ilişim olmamıştı, sadece bağıntının varlığını dile getirmiştım. (<http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2013/10/bs-jobs-and-bs-economics.html>). Bir gerçeği dile getirmeye ne zamandır hatalı düşünme adı veriliyor? Hemşire arzına dair verileri ise Peter Frase'in yanıtından edindim (www.jacobinmag.com/2013/10/theethic-of-marginal-value/); avukat fazlası konusunda ise bkz., L. M. Sixel, "A Glut of Lawyers Dims Job Prospects for Many," *Houston Chronicle* çevrimiçi baskı, son değiştirme tarihi 25 Mart 2016, <http://wronchronicle.com/business/article/A-glut-of-lawyers-dims-job-prospects-for-many-7099998.php>.

Tabarrok'un senaryosunun kötü iktisat yazarları arasında oldukça revaçta olduğunu eklemeliyim; basit bir ampirik gözlemin ucundan tut, bunu iktisadi düşünce kılıfına sok sonra da "çürüt". Bir keresinde iyiliksever tacirlerin arada sırada yoksul müşterilerine durumlarından ötürü indirim yaptığına dair gözlemim iktisadi kuramın temellerine "bomba koyma" girişimi olarak nitelenmişti, iddianın sahibi olan blog yazarı derhal sözlerimi çürütmeye koyulmuştu, iktisatçılar tacirlerin hiçbir şekilde iyi niyetle hareket etmediğine gerçekten inanmış gibi!

Topluma faydası dokunanlara iyi ücret verilmemesi gerektiği düşüncesinin, eşitliğin çarpıtılması anlamına geldiğini de söylemek mümkün.

Anlatayım. Ahlak felsefecisi G. A. Cohen'e göre toplumun tüm üyeleri arasında (özetlerken piç etmiş olabileceğim) belli bir mantık çerçevesinde ücret eşitliği savunulabilir. Cohen, neden diye soruyor; neden kimi insanlar diğerlerinden daha fazla kazanıyor? Normal koşullarda bunun gerekçesi o kişilerin daha fazla üretmesi ya da topluma daha fazla fayda sağlamasıdır. O halde neden bambaşka bir yöntem izlendiğini soralım:

1. Yetenek bakımından başkalarına göre öne çıkanlara (sesi güzel olanlara, herkesi gülmekten yere yatıranlara ya da karmaşık matematik sorularını göz açıp kapayana kadar çözenlere) "üstün yetenekli" deriz. Halihazırda bir fayda (üstün yetenek) edinmiş birine bu yüzden ek fayda (daha fazla para) sağlamanın bir manası yok.
2. Biri diğerlerinden daha fazla çalışıyorsa, bunun ne kadarının daha fazla *çalışma* kapasitesine (yine üstün yetenek) sahip olmasından, ne kadarının tercihlerinden kaynaklandığını ölçemeyiz. İlk durumda doğuştan avantajlı olduğu için daha fazla ödüllendirmenin gereği yok.
3. Daha fazla çalışmanın tamamen kişinin seçiminden kaynaklandığı kanıtlanabilse dahi, bunun özgeci saiklerle mi, yani topluma yararlı olmak için mi, yoksa diğerlerinden daha fazla para kazanmak gibi bencilce saiklerle mi yapıldığının belirlenmesi gerekir.
4. İlk durumda, yani eğer bir kişi toplumsal refah artsın diye daha fazla üretiyorsa ona bu refahtan daha fazla pay verilmesi amaçlarına ters düşer. Ahlaken yalnızca bencilce saiklerle hareket edenleri ödüllendirmek gerekir.

5. İnsan karmaşık ve değişken güdülere sahip olduğundan işgücünü benciller ve özgeciler diye ikiye bölemeyiz. İş döner dolaşır daha fazla çaba harcayanları mı harcamayanları mı ödüllendireceğimiz sorusuna gelir. Yanıt ne olursa olsun illaki bir tarafın amacı darbe alır. Özgeciler topluma fayda sağlama çabalarından yılar, bencillerse kendilerine fayda sağlama çabalarından. İlla birini seçmek gerekirse, bencillerin yıldığını görmek ahlaken daha anlamlıdır.
6. Dolayısıyla, daha gayretli ya da verimli çalışanlar ücret dahil hiçbir şekilde ödüllendirilmemelidirler.¹⁷⁶

Mantık kusursuz. Altta yatan bir sürü varsayıma çeşitli noktalardan karşı çıkılabilir ama bu bölümde derdim gerçekten de eşit gelir dağılımına ahlaki bir kanıt sunulup sunulamayacağı değil, bununla pek ilgilenmiyorum. Toplumumuzun 1, 2, 5, 6. noktaları dışarıda bırakarak sadece 3 ve 4. noktaları benimsediğini görmek daha önemli. Hatta toplum, işçileri saiklerine göre ayırmanın mümkün olmadığı varsayımını da reddediyor. Kariyer seçimlerine bakmak yeterli. Paradan başka amaçlarla yapılabilecek işleri seçenler, doğrudan dördüncü maddeye havale ediliyor.

Sonuç itibariyle topluma faydalı olmayı seçenlerin, özellikle de topluma fayda sağladığını *bilmenin* hoşnutluğu içindekilerin, orta sınıf maaşları, bedava tatiller, cömert emeklilik hakları beklememesi gerektiği gibi bir kanı var. Aynı şekilde sadece para

176 Bu savla ilk kez G. A. Cohen'ın İşçi Partisi manifestosunu eleştirdiği "Back to Socialist Basics," *New Left Review*, no. 207 (1994): s. 2-16 kün-yeli çalışmasında karşılaşmıştım. Farklı çalışmalarında bunun çeşitlemeleri görülebilir, özellikle bkz. "Incentives, Inequality, and Community: The Tanner Lectures on Human Values" (21 -23 Mayıs 1991 tarihleri arasında Stanford Üniversitesi'nde verilen dersler, <https://tannerlectures.utah.edu/documents/a-to-z/cohen92.pdf>).

için manasız, hatta zararlı işler yaptıklarını bilmekten mustarip olanların da bu nedenle daha fazla ücret alması gerektiği düşünülüyor.

Buna siyasi düzeyde her gün şahit oluyoruz. Örneğin İngiltere’de sekiz yıl süren “kemer sıkma politikaları”, hemşire, otobüs şoförü, itfaiyeci, demiryolu bekçisi, acil tıp personeli gibi kamuya doğrudan ve açıkça fayda sağlayan kamu çalışanlarının ücretlerinde kesintiye yol açtı. Yoksullar için gıda yardımlarına bağımlı hale gelen tam zamanlı hemşireler oldu. Ama bu durum iktidar partisi için öyle büyük bir gurur vesilesine dönüştü ki hemşire ya da polis maaşına zam tasarıları bir bir reddedilirken sevinçten naralar atanlar oldu. Aynı partinin henüz birkaç yıl önce dünya ekonomisini mahvolmanın eşiğine getirmiş finansçıların maaşlarının hızla artmasına ses çıkarmadığıysa herkesin malumu. Parti bu yüzden popülerliğinden de hiçbir şey kaybetmedi. Sanki dünyayı ortak iyi için ortak fedakârlık ahlakının, iş seçimleri itibariyle zaten ortak iyi için fedakârlıkta bulunanların sırtına daha fazla yük bindirmesi gerektiği algısı yönetiyor.

Bu ancak işin, daha net bir ifadeyle ücretli işin, başlı başına bir değer olduğunu, hatta işe girenin saiklerini ve işin etkilerini ikinci sıraya atacak kadar önemli bir değer olduğunu kabul ettiğimizde anlam kazanıyor. Solcu protestocular “daha fazla iş” talebiyle gösteri yaparken sağcılar “kendinize iş edinin de aylak aylak gezmeyin” diye homurdanarak gelip geçiyorlar. İşin iyi olduğuna değil de, sanki *çalışmamanın* çok kötü bir şey olduğuna dair genel bir uzlaşma var. Bayılmadığı bir şey için normalin üzerinde ter dökmeyen kötü bir insan, beleşçi, iş kaçağı, ne sempatiye ne kamu yardımına layık, rezil bir asalak olarak görülüyor. Bu duygu, “çalışkan insanların” çektiği ıstırapı protesto eden liberal siyasetçinin söylemine de (orta karar bir hız tutturmuş çalışanlar ne olacak?), “refah kraliçelerine” ve işten kaytaranlara karşı mu-

hafazakâr protestolara da aynı şekilde yansıyor. İlginç bir şekilde, kaymak tabaka da bu değerlerden paçasını kurtaramıyor. Boş geçen zenginler ortadan kalkmadılar ama aylaklıkları artık şakşaklanmadığı için kendilerinden pek haber alamıyoruz. 1930'lardaki Büyük Buhran sırasında kemikleri sayılan kalabalıklar, milyoner hovardaların romantik kaçamaklarını konu eden sosyete filmlerini izlemeye bayılırdı. Bugünlerdeyse kendilerini daha çok kahraman icra kurulu başkanının öyküleriyle, onun şafaktan gece yarısına kadar süren işkolik çalışma düzeniyle eğlendiriyor gibiler.¹⁷⁷ İngiltere'deki gazete ve dergiler de artık bildiğimiz üzere bütün zamanlarını geleneksel faaliyetlerine hazırlanmakta ve bunları gerçekleştirmekte kullandıkları için pek özel hayatları kalmayan kraliyet ailesiyle ilgili hep aynı şeyleri yazıyorlar.

“İş özünde değer taşır” ahlakına değinen çok sayıda mesaj aldım. Clement'in, “Orta Batıda bir kamu üniversitesinde burs verilecek öğrencileri değerlendirdiği tırışkadan bir işi” vardı. Epey bol olan boş vakitlerinin çoğunu, internette farklı siyasi bakış açılarını öğrenmeye harcadı ve zamanla, kendi ellerinden

177 Liberterlerle atışmayı henüz bırakmamış olduğum 90'lı yıllarda, eşitsizliği hemen her zaman çalışma üzerinden meşru kıldıklarını fark etmiştim. Toplumsal servetten koca bir parçanın yukarıya doğru dağıtıldığını söylediğimde verdikleri yanıt üç aşağı beş yukarı şöyle oluyordu; “bana öyle geliyor ki bu kimilerinin daha çalışkan ya da zeki olduğunu gösteriyor”. İfadenin kaypaklığından mıdır nedir, bu tanımlama hep kafamın bir yerinde kaldı. İcra kurulu başkanının otobüs şoföründen bin kat daha fazla çalıştığı için bin kat fazla kazandığını söylemek pek akıl işi olmadığından, çalışkanlığın hemen arkasına “daha zeki” ifadesi de yapıştırılıveriliyor. Bu, “daha verimli” demeye gelse de, biraz deştığımızda “gerçek karşılığından çok daha fazlasını kazandıran bir verimliliği” anlattığını görüyoruz. Bu savı (zekiler, çünkü zenginler, çünkü zekiler... gibi) manasız bir kısır döngüden kurtaran tek şey, çok zenginlerin de (çoğunun) iş gücü sahibi olduğu bilgisi.

geçen paranın çoğunun ABD'nin Irak ve Afganistan'daki savaş girişimleriyle yakından ilişkili olduğunu fark etti. İşinden ayrıldı, iş arkadaşlarının şaşkınlık ve hayret dolu ifadeleri eşliğinde yerel belediyede çok daha düşük maaşlı bir işe girdi. Söylediğine göre iş daha zordu ama "en azından ilginçti, insanlara faydası dokunuyor[du]".

Eski işinin Clement'i şaşkınlığa düşüren yönlerinden biri, yapacak pek bir şey olmamasına karşın herkesin sorumlulukları altında eziliyormuş gibi davranmak zorunda hissetmesiydi:

Clement: Hemen her gün daireden ikide üçte çıkan iş arkadaşlarım, işlerin ne kadar arttığından, ne kadar çalıştıklarından konuşup dururlardı. Herkesin görebildiği bir gerçeği reddetmenin bir adı var mı?

Kendimizi ve geri kalan herkesi, aslında yapmamayı yeğleyeceğimiz şeyler için ne kadar ter döktüğümüze göre değerlendirme baskısı hiç aklımdan çıkmıyor. Bu baskı dairede, havada asılıydı sanki. Havadan sudan konuşmalar sırasında istem dışı ama toplumsal bir davranış gibi burnumuza çeker sonra salıverirdik. Dairedeki toplumsal ilişkilerin çerçevesini belirleyen ilkelerden biri şuydu; zihnini ve bedenini ücretli iş yoluyla mahvetmiyorsan, yanlış yaşıyorsun demektir. Yani şimdi, tüm günümüz işte geçtiğinden iki dakika göremediğimiz çocuklarımız yahut başka başka şeyler için fedakârlık ettiğimize inanalım mı?

Clement bu baskının özellikle Orta Batı ABD'nin, Alman-Protestan etkisine maruz kalmış bölgelerinde yoğun olduğu kanaatindeydi. Sorumlunun Püritanizm olduğunu söyleyen de vardı ama bu hal ne Protestan bölgelerle ne de Kuzey Amerika'yla sınırlıydı. Baskı her yerde mevcuttu, yalnızca derecesi ve

şiddeti değişiyordu. İşin değeri kısmen “yapılmaması yeğlenecek” bir şey olmasından geliyorsa, bizzat yapmayı yeğlediğimiz şeyleri işten çok oyun ya da hobi gibi, yani boş vaktimizde ve temelde maddi ödül beklentisini ikinci plana atarak yaptığımız şeyler gibi görmemiz akla daha yakın geliyor. Belki de karşılığında ücret bile almamalıyız.

Kişisel deneyimlerim de aynı şeyi söylüyor. Bir dolu akademisyen bu mesleğe bilgiden ve yeni düşüncelerden heyecan duyduğu için atılıyor. Doktora peşinde yedi yılını harcayabilen hemen herkes, üç yılda hukuku bitirip çok daha yüksek maaşlı işlere konmasını da bilir. Bununla birlikte, aynı bölümde çalışan iki akademisyen kahve içip laflarken, bilgiye duydukları aşktan, yeni fikirlerden ne kadar hoşlandıklarından konuşmazlar elbet. Aksine, akademisyenlerin okumaya yazmaya harcadıkları vakti azaltıp idari sorunlara yoğunlaşmaları beklentisi gibi sıkıntılardan,¹⁷⁸ muhtemelen idari sorumluluklarından bunaldıklarından yakınırlar. Ama heyecan verici bir keşfin eşliğindekilerin bile işlerinden hoşlanmayan insanların ortasında, yaptığından keyif alıyor gibi davranması münasebetsiz bulunur. Bilgi karşılığında daha ileri giden akademik ortamlar da var. Ama hepsinde ortak olan nokta, işin düşünmek gibi hoşya giden yanlarının ücretle ilgisinin olmadığı fikri; bu gibi faaliyetlerin form doldurmaktan ibaret asıl iş yapıldığı için göz yumulan ufak tefek hoşluklar olarak görüldüğü hissiyatı.

Akademisyenler maaşlarını makale yazdıkları, makale eleştirdikleri için almazlar; ama çalıştıkları üniversiteler çok hoşlanmasalar da araştırma faaliyetlerinin iş tanımında yer alması gerektiğini kabul ederler. Ne ki aynı şeyi şirketler dünyasında

178 Yazdıkları kitapların giderek kısalması, basitleşmesi ve daha baştan savma hazırlanmasının nedeni de bu.

bulamazsınız. Mesela, New York Üniversitesi Yazı Yöntemleri bölümünden Geoff Shullenberger, 2013 tarihli makaleme yanıt verdiği blogunda, birçok işletmenin çalışma prensipleri arasında işin hasbelkader tatmin edici bulunan yönleri karşılığında ücret ödenmemesi fikrinin de bulunduğunu öne sürdü:

Graeber’a göre, tırışkadan işler ahlaki bir buyruk içeriyorlar: “Her an bir şeyle, herhangi bir şeyle meşgul olmayan insan kötüdür.” Ama bir de bu mantığın öteki yüzüne bakalım. X faaliyetiyle severek uğraşıyorsanız, bu iş size değerli, anlamlı geliyor, içsel ödüller sunuyorsa, karşılığında (iyi) ücret alma beklentisi içine girmeniz yanlış olur; başkasının kârına kâr katacak da olsanız, hatta aslında tam da bunun için, işinizi karşılık beklemeden yapmalısınız. Başka deyişle, sevdiğiniz şeyleri (bedava) yapmanızdan para kazanacağız ama kendi geçiminiz için nefret ettiğiniz şeyleri yaptırarak sizi denetim altında tutacağız.

Shullenberger örnek olarak çeviri işini veriyor. Bir paragrafı ya da belgeyi dilden dile çevirmek, hele ki kupkuru ticari bir metinle karşı karşıyaysanız, pek matah bir iş sayılmaz. Öte yandan çeviri, paradan başka sebeplerle de yapılabilir (sözgeli mi çevirmen dil becerilerini kusursuzlaştırmak istiyor olabilir). İdareciler bu yüzden içgüdüsel olarak, çevrilmesi gereken bir şey çıkınca, işi bedavaya halledebilecek biri olup olmadığını araştırırlar. Aynı yöneticiler, yan gelip yatmaktan başka işi olmayan “Yaratıcılık Geliştirme Başkan Yardımcılarına” ise güle oynaya fiyakalı maaşlar öderler. (Hatta bu yöneticiler arasında insanlara nasıl beleş iş yaptıracağını düşünmekten başka işi olmayan bir sürü Yaratıcılık Geliştirme Başkan Yardımcısı bulunma ihtimali de son derece yüksektir.)

Shullenberger, kapitalist şirketlerin ücretli emekten çok maaşsız stajyerlerin, internet meraklılarının, eylemcilerin, gönüllülerin ve hobi sahiplerinin emeğinin meyvelerini toplamaya, sonuçları kendilerine mal edip pazarlamak için genel merak ve yaratıcılığın ürünlerine “dijital olarak ortak çıkmaya” başlamasıyla birlikte, “gönüllütarya” denebilecek bir sınıfın ortaya çıktığından bahsediyor.¹⁷⁹ Serbest yazılım sektörünün bu bakımdan bir paradigmaya dönüşmesi sapkınlığın boyutlarını gösteriyor. İkinci bölümde yamacılık kavramını ortaya atan Pablo’yu hatırlayacaksınız. Pablo, yazılım mühendisliğinin iki temel görevi olduğunu söylemişti; bunlardan ilki temel teknolojilerin geliştirilmesi gibi ilginç ve çaba gerektiren bir işti. Ötekisi ise tasarımcılar uyumluluk hususuna hiç kafa yormadığından, temel teknolojilerin bir arada çalışabilmesi için yapılması gereken ve insanı sıkıntıdan patlatan “yama yapıştırma” göreviydi. Ama Pablo’nun asıl altını çizdiği nokta, açık kaynak yazılımlar sayesinde heyecan verici tüm işlerin bedavaya yapılmaya başlamasıydı:

Pablo: Yirmi yıl önce açık kaynak yazılımları reddedip temel teknolojileri kendi bünyelerinde geliştiren şirketler, artık her konuda açık kaynaklara dayanıyorlar. Maaşlı yazılımcıları da beleşe elde ettikleri temel teknolojilere yama geliştirsinler diye çalıştırıyorlar.

Sonuçta ortaya insanların iş saatlerini hiçbir tatmin sağlamayan yamacılık faaliyetleriyle geçirdikleri, geceleri de keyif aldıkları temel teknoloji geliştirme meşgalesine döndükleri bir tablo çıkıyor.

179 Geoff Shullenberger, “The Rise of the Voluntariat,” *Jacobin* çevrimiçi sürüm, son değiştirme 5 Mayıs 2014, www.jacobinmag.com/2014/05/the-rise-of-the-voluntariat.

Bu ilginç bir kısırđöngü yaratıyor. İnsanlar temel teknolojiler üzerine bedava çalışmayı seçtikleri için şirketler bu teknolojilere hiç yatırım yapmıyor. Yatırımsızlık genellikle son haline getirilmemiş, yetersiz kalitede, yontulmamış ve hatalarla dolu temel teknolojiler anlamına geliyor. Bu da daha fazla yamacılık gerektirdiğinden yamacılık işleri artıyor.

Paradoksal olarak yazılım mühendisleri sırf hoşlandıkları için yaratıcı emeklerini bedavaya, insanlığa birer hediye olarak harcadıkları işbirliklerini artırırken, diğer yazılımlarla uyumluluk meselesine pek önem vermiyor, bu yüzden de daha fazla yazılım mühendisi gündelik işlerinde bu hatalarla uğraşmak zorunda kalıyor. Bir anlamda kimsenin bedavaya yapmak istemediğı bakım işlerini yapıyorlar. Pablo'nun çıkarımı şöyle:

Pablo: Bana kalırsa aynı dinamikleri başka mesleklerde de görmeye başlayacağız. Misal insanlar bedavaya haber yazmaya başlarsa, kimse profesyonel gazetecilere para ödemez. Bu para halkla ilişkiler ve reklamcılık sektörlerine aktarılır. Zamanla kaynak yetersizliğı nedeniyle haber kalitesi düşer.

Bunun çoktan başladığı söylenebilir, zira gazetelerin ve haber ajanslarının çalıştırdığı muhabir sayısı giderek azalıyor. Burada benim amacım bu davranış biçimini ortaya çıkaran karmaşık ve genellikle esrarlı emek düzenlemelerini açığa çıkarmak olmadığından, davranış biçiminin varlığının altını çizmekle yetineceğim. Emeğe yönelik tavır değışti. Peki neden? Bunca insan nasıl oldu da en sefil, en gereksiz işleri bile ahlaken işsizliğe yeğ tutar oldu?

İşle ilgili fikirlerin nasıl değıştiğini incelemeye başlayalım.

emeğe yönelik tavırlarımızın dinbilimsel kökenlerine dair

İnsan görünür âlemde var olmak üzere Tanrı'nın suretinde ve benzeri olarak yaratıldı ve bu âleme, yeryüzüne hâkim olmak için yerleştirildi... Ancak insan çalışma becerisine de sahiptir, yalnızca o çalışır ve yeryüzündeki varlığını çalışarak sürdürür.

— Papa John Paul II, *Laborem Exercens* (*İnsan Emeğine Dair*), 1981

Emeği, işten alınan hazdan başka bir iyiyi gerçekleştirmek üzere kısmen ya da bütün gücümüzle giriştiğimiz zihinsel ya da bedensel zahmet olarak tanımlayabiliriz.

—Alfred Marshall, *Ekonominin İlkeleri*, 1890

“İş” nedir? İş oyunun tersi olarak gördüğümüz söylenebilir. Genelde sırf yapmış olmaktan, keyif almaktan başka amaç taşımayan eylemler oyun olarak tanımlanır. Buradan hareketle iş, sırf yapmış olmak için yapılmayan, muhtemelen hiç kimsenin bu amaçla yapmayacağı, çok uzun süre dayanılamayacak ve ancak (gıda ya da örneğin anıt inşası gibi) başka bir şey elde etmek amacıyla girişilen, zahmetli ve tekrar eden eylemlerdir.

Birçok dilde en azından kabaca “iş” anlamı veren kelimeler olmakla birlikte, “iş,” “oyun,” “öğretim,” “öğrenme,” “ayın” yahut “doyum” diyegeldiğimiz kavramlar arasındaki sınırlar kültürden kültüre epeyce değişkenlik gösteriyor. Günümüz dünyasının önemli bir kısmının iş algısını şekillendiren gelenek, Tekvin'in ilk bölümlerine ve Antik Yunan'ın destan şairi Hesiodos'un çalışmalarının gösterdiği gibi Doğu Akdeniz'e dayanıyor. Cennet bahçesi anlatısında da, Prometheus mitinde de çalışma zorunluluğu, kutsal yaratıcıya karşı çıkan insanlara reva görülen bir ceza

olarak resmedildi. Öte yandan her iki metinde de insana gıda ve giysi temin eden, kentler kuran ve daha da önemlisi, insanın maddi evrenini var eden iş, kutsal yaratma kudretinin insan ölçeğindeki dışavurumuna benzetildi. Bizler varoluşçuların dile getirmekten hoşlandıkları gibi özgürlüğe mahkûmuz, kutsal yaratma kudretini istençsizce kullanmaya zorlanmışız. Aksi halde çoğumuz toprak ekip geçim sağlamak için her yerimizi yaralarla nasırlarla dolduracağımıza, cennetteki hayvanlara isim veriyor, Olympos Dağı'nda bir eli nektarda bir eli ambrosiada yaşıyor, yahut Cockayne ülkesinde pişmiş kazların ağzımıza düşmesini bekliyor olurduk.

Bu söylediklerimin genel iş tanımının iki temel yönüne dair şiirsel değerlendirmeler olduğu ileri sürülebilir. İş hiçbir şekilde sırf kendisi için, gönüllü olarak yapmıyor oluşumuz işin birinci yönünü (yani iş cezadır); amacımızın her zaman işin kendisinden başka bir şey elde etmek olması da ikinci yönünü oluşturuyor (yani iş yaratıcılıktır). Ama aslına bakarsanız, “işin kendisinden başka bir amacı olmasının”, “yaratım” olarak görülüp görülme-yeceği çok açık değil. Hatta biraz da tuhaf. Çoğu işin pek bir şey “yarattığı” söylenemez; zira bir dolu iş yalnızca bakım ve düzenlemeyle ilgilidir.¹⁸⁰ Kahve fincanını düşünün. Fincanı bir kez “üretiriz”. Binlerce kez yıkarız. Patates yetiştirmek, kürek yapmak ya da bilgisayar toplamak gibi “üretken” dediğimiz iş-

180 Bertrand Russell “Aylaklığa Övgü” makalesinde gayet güzel anlatıyor: “İş nedir? İki tür iş bulunur; ilki dünyanın yüzeyinde ya da yüzeye yakın bir yerlerde duran maddenin konumunu benzer maddelere nazaran değiştirmektir, ikincisiyse başkalarından bunu yapmalarını istemektir. İlki tat vermez, ücreti de azdır; ikincisi hem memnun eder hem cebi doldurur.” (1935:13).

ler bile rahatlıkla mevcut malzemenin bakımı, dönüştürülmesi, yeniden şekillendirilmesi ve düzenlenmesi olarak ele alınabilir.

Bu yüzden “üretim” kavramımızın ve işin “üretkenlik” üzerinden tanımlandığı varsayımımızın dinbilimsel kökenleri olduğu konusunda ısrarlıyım. Yahudi-Hıristiyan tanrısı evreni yoktan yarattı. (Bu kendi içinde ufak bir tuhaflık içeriyor; zira tanrıların çoğu var olan malzemeyi kullanıyor.) Tanrıya ibadet edenler ve bunların ardılları, kendilerini tanrıyı taklit etmekle lanetlenmiş canlılar olarak görmeye başladılar. Sonra bir hokkabazlıkla, hiçbir şekilde “üretim” olarak görülmeyen, dolayısıyla da yok olmak üzere sarf edilen insan emeği gerektiren işler, toplumsal cinsiyete göre şekillendi. Tekvindeki Düşüş anlatısının bildik satırlarında Tanrı adamı toprağı işlemekle cezalandırıyor (“ekmeğini alınının teriyle elde edeceksin”), kadını da yine berbat koşullar altında çocuk doğurmakla lanetliyor (“Çocuk doğururken acını katlayacağım; sancılı emeğinle dünyaya getireceksin çocuğunu”).¹⁸¹ Erkeğin “üretken” emeği de böylece, erkek bakış açısına göre

181 Tekvin 3.16. Hannah Arendt *Human Condition* (İnsanlık Durumu, çev: Bahadır Sina Şener, İletişim, 2003) (1958:107n53) adlı eserinde İncil’in hiçbir yerinde çalışmanın itaatsizliğin cezası olduğuna dair bir ifade bulunmadığını öne sürer; Tanrı sadece emeği daha eziyetli kılmıştır, öteki yorum *Tekvin*’in Hesiodos üzerinden okunmasından kaynaklanır. Doğru olsa dahi, konu üzerine kafa yoran, yazıp çizen Hıristiyanlar yüzyıllar boyunca parçayı böyle yorumladıklarına göre benim savımı pek de etkilemeyen bir iddia bu. Misal 1664’te Margaret Cavendish şöyle demiş; “tenisten hobi olmaz, boş vakte kan ter içinde didinmek yaraşmaz, emek ilencidir alın teriyle yaşamaya mahkûm insanın” (alıntı Thomas 1999:9’dan). Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Âdem ile Havva’yla ilgili tartışmaları ele alan en iyi kaynak, bütün insanların ilk günah nedeniyle lekелendiğı ve lanetlendiğı düşüncesinin fikir babası olarak Aziz Augustinus’u gösteren Pagels (1988) olabilir.

(kadın bakış açısından çok farklı değil ama burada erkek bakış açısı söz konusu), insanın yoktan yaratmaya en yaklaştığı an olan çocuk doğurmanın - bebek hiçlikten çıkıp tamamen gelişmiş olarak dünyaya geliyor - eşdeğeri olarak kabul edildi.

Bu “emek” de elbette, sancıdan azade değil.

Bu düşünce halen dünyayı yönetiyor; sözgelimi sosyal bilimcilerin “üretim” ve “üreme” kavramlarından bahsetme şekillerinde bunu görebiliriz. İngilizcede üretmek anlamına gelen *produce* fiili, halen söylenegelen “çantasından bir cüzdan peyda etti” örneğinde olduğu gibi, etimolojik olarak “ön plana çıkarmak” ve “uzatmak” gibi anlamlara gelen Latince *producere* fiilinden gelir. “Üretim” ve “üreme” kelimelerinin ikisi de aynı temel metafora dayanır; birinde nesneler, son biçimlerini almış olarak fabrikalardan fırlarlar, ötekinde bebekler son biçimlerini almış olarak kadınların bedenlerinden fırlar. İki durumda da aslında işler böyle yürümüyor. Ama bütün ataerkil toplumsal düzenlerde, kadınların doğallıkla yaptığı düşünülen şeyin aynısını erkeklerin toplumsal yahut kültürel bağlamlarda yaptıkları varsayılır. Yani “üretim” aynı zamanda erkeğin hem çocuk doğurma fantezisinin, hem de eril tanrının yaratma eyleminin bir varyantıdır. Tanrı bütün evreni sadece zihninin ve sözcüklerinin gücüyle yaratıyorken, insanlar da akıllarının ve kollarının gücüyle dünyayı yarattıklarını düşünür ve bunu “işin” en önemli kısmı olarak görürler; bakım ve düzen gibi gerçekten emek gerektiren ve bu yanılısamayı mümkün kılan işleri de kadınlara bırakırlar.

ücretli emeği yetişkinliğin şartlarından sayan kuzey avrupa düşüncesinin kökenlerine dair

Bu düşünme biçiminin dinbilimsel kökenlerini ortaya koymak büyük önem taşıyor. Modern iktisadın temel varsayımlarının ço-

ğunun dinbilimsel savlardan geldiğini söylemiştim. Sözgelimi Aziz Augustinus’a ait, insanın sonlu bir dünyada sonsuz ihtiyaçlarla ve doğal olarak rekabetle lanetlendiğine dair ortaya attığı ve on yedinci yüzyılda Thomas Hobbes tarafından seküler bir bakış açısıyla tekrarlanan sav; akılcı insan eyleminin temelinde “iktisadileştirme” güdüsünün yer aldığı, yani rekabetçi bir dünyada yaşayan akılcı aktörlerin kıt kaynakların en iyi şekilde dağıtılması sorununa odaklandıkları varsayımının temeli haline geldi.

İktisadi meselelerin kilise hukukunun yetki alanına girdiği Ortaçağ Avrupasında kimse bu hususların dinbilimsel olmadığını savunmuyordu. Öte yandan bu dönemde dinle hiçbir alakası olmayan, üstelik daha sonra geliştirilecek emek fikirleri için önemli yadsınamayacak bir unsur daha ortaya çıktı. Ortaçağ “hizmet” kavramını yarattı.¹⁸² Kavram büyük oranda Kuzey Avrupa’dan çıkmaydı.

Feodal toplum kuramsal olarak devasa bir hizmet sistemiydi. Yalnızca serfler değil, alt düzey feodal lordlar da üstlerine “hizmet” ediyorlardı. Feodal hizmet sıradüzen basamaklarını

182 Bundan sonraki bölümün önemli bir kısmında, *The Generalization of Avoidance: Manners and Possessive Individualism in Early Modern Europe* (Chicago, 1987) adlı yüksek lisans tezimin kısa hali olan “Manners, Deference, and Private Property” (1997) adlı makaleyi özetliyorum. Geleneksel Kuzey Avrupa evlilik örüntüleri ve yaşam döngüsü hizmeti üzerine klasikleşmiş eserler arasında Hajnal (1965, 1982), Laslett (1972, 1977, 1983, 1984), Stone (1977), Kassmaul (1981) ve Wall (1983) sayılabilir, yazındaki son durumla ilgili Cooper’a (2005) bakılabilir. Ortaçağdan erken modern döneme dek, Kuzey Avrupa ve Akdeniz evlilik örüntüleri arasındaki en temel fark, Akdeniz’de erkeklerin Avrupa’daki gibi geç evlenmesine karşın kadınların çok daha erken evlenmesi, yaşam döngüsü hizmetinin de norm haline gelmemesi, sadece kimi toplumsal ve profesyonel gruplarca gerçekleştirilen bir uygulama olmasıdır.

tırmanarak krala varıyor, orada son buluyordu. Öte yandan çoğu insanın hayatında en önemli ve nüfuzlu etkiye sahip hizmet biçimi feodal hizmet değil, tarih sosyologlarının “yaşam döngüsü” hizmeti adını verdikleri bir hizmet türüydü. Hemen herkes çalışma hayatının kabaca ilk yedi ila on beş yılını bir başkasının evinde hizmetli olarak geçirirdi. Bunun loncalarda nasıl işlediğini hemen herkes bilirdi. Delikanlılar ustaların yanına çırak verilir, sonra kalfa olur, usta payesine hak kazandığında da evlenip ev kurma, dükkân açıp kendi çıraklarını yetiştirme imkânına kavuşurdu. Bu sistem hiçbir şekilde zanaatkârlarla sınırlı değildi. Köylünün de ergenlik çağını az biraz daha varsıl bir yaşam sürülen bir çiftliğin “idaresi için uşaklık ederek” geçirmesi beklenirdi. Hizmette kadın erkek ayırt edilmez (meşhur sütçü kızlar köylülerin hizmet sürelerini dolduran kızlarıydı), hatta seçkinlerden de hizmet beklenirdi. Akla hemen aynı zamanda şövalye çırağı olan genç uşaklar geliyor ama sıradüzenin en tepesindekiler hariç, bütün soylu kadınlar da ergenlik dönemlerini kişisel hizmetçi olarak geçirirdi, yani kendilerinden biraz daha varsıl, evli bir soylu kadına “refakat ederlerdi”. Bir taraftan aristokrat bir haneye hanım olacağı zamanı “beklerken” bir taraftan da hanımının özel odasını derleyip düzenler, tuvaletine, yemeğine ve benzeri ihtiyaçlarına koşardı. Kraliyet saraylarında da kralın has odadaki hizmetini gören “soylu garsonlar”¹⁸³ vardı.

183 Günümüzde bu sözcük restoranlarda masalara bakan, “hizmet sektörünün” belkemiği olan çalışanları anlatmak için kullanılıyor. Ancak kelime Viktorya döneminde halen kullanımdaydı; uşağın bir altında yer alan ev hizmetlilerini tarif ediyordu. Sözelimi, *dumb* (ahmak) ve *waiter* (hizmetçi, garson) kelimelerinin birleşmesinden oluşan ve servis asansörü manasına gelen *dumbwaiter* kelimesi, efendinin masasına yemek taşıyan hizmetçilerin masada duyduklarını sağda solda anlatmasına atfen oluşturulmuş

Genç soylular için “uşaklık” genelde, mirasa konmayı ya da ebeveynlerinin yeterince akli başında ve terbiyeli olduğuna kanaat getirip unvan ve mülk bağışlamasını beklemek anlamına geliyordu. Aynısı çiftlik hizmetçileri için de geçerli olabilir ama sıradan halktan gelme hizmetçiler genellikle ücret alır, aldıklarının çoğunu da saklarlardı. Erkekler bir evi, dükkânı, çiftliği ve hatta bunlar için gereken serveti çekip çevirmek için ihtiyacı olan deneyim ve bilgiyi edinir, kızlarsa taliplerine uygun çeyiz düzmenin yolunu yordamını öğrenirdi. Ortaçağ insanları bu nedenle görece geç, otuz civarında evleniyorlardı; “gençlikleri” yani azıcık da olsa vahşi, şehvetli ve isyankâr olmaları beklenen delikanlılık çağları, on beş yirmi yıl sürüyordu.

Hizmetçilerin ücret aldığı bilgisi çok önemli, çünkü kapitalizmden yüzyıllar önce Kuzey Avrupa’da ücretli emek olmasına rağmen, ortaçağda ücrete saygıdeğer insanların iş yaşamlarının yalnızca ilk safhasında kabul edilebilir bir şey gözüyle bakıldığını gösteriyor. Hizmet ve ücretli emek büyük oranda özdeşleşmişti; Oliver Cromwell döneminde bile gündelik işçilere “hizmetçi” dendiği oluyordu. Hizmet, gençlerin yalnızca meslek öğrenmekle kalmayıp “edep”, yani sorumlu bir yetişkine yakışan davranışlar da edindiği bir süreç olarak görülüyordu. 1500’lerde İngiltere’yi ziyaret eden bir Venediklinin bilindik ifadesine bakalım:

İngilizlerdeki şefkat yoksunluğu çocuklarına davranışlarında açıkça ortaya çıkıyor; bunları yedi hadi taş çatlasın dokuzuna basana dek evde tutuyorlar, sonra kız erkek ayırmadan yedi ila dokuz yıllığına, başkalarının evinde ağır

bir ifade. Şu an aynı işlevi, sesleri çıkmayan mekanik servis asansörleri görüyor.

şartlarda çalışmaya gönderiyorlar.¹⁸⁴ Bunlara çırak deniyor, bu süre boyunca ne kadar sıradan iş varsa hepsini yapıyorlar. Bu kaderden azade doğan o kadar az ki! Zengin olsun fakir olsun herkes çocuğunu başkasının evine gönderiyor, kendi evine de başkalarının çocuklarını buyur ediyor. Bu haşinliğin sebebini öğrenmeye karar kıldım, meğer çocukları edep öğrensin diye yapıyorlarmış.¹⁸⁵

Ortaçağ ve modern dönemin başlarındaki anlamıyla edep, göstermelik bir şey değildi; insanın yeryüzündeki varoluş ve davranış biçimini, daha genel olarak alışkanlıklarını, beğenilerini ve hassasiyetlerini anlatıyordu. Ruhbana karışıp kendini eğitime, araştırmaya verenler dışındaki gençlerin, başkalarının evinde ücret karşılığında çalışmaları bekleniyordu, çünkü bizim ücretli iş ve eğitim dediğimiz alanlar büyük oranda bir görülüyordu. Her ikisi de insanların özdisiplini öğrendikleri yani “aşağı arzularına hâkim olmayı”¹⁸⁶ ve kendine tamamıyla hâkim bir yetişkin gibi davranmayı becermeye çalıştığı süreçlerdi.

Peki ortaçağ ya da erken modern dönem kültüründe gençlik taşkınlıklarına hiç mi yer yoktu? Tam aksine. Gençler başkalarının evinde hizmet verirken, Kargaşa Efendileri ya da Saçmalık Başpapazları gibi adlara sahip, yatakhane temelli alternatif kültürlerini yaratmışlardı. Hatta kimi halk festivalleri sırasında

184 Bu tutarsız. Çoğu ergenliğinin ilk yıllarında çıraklığa başlıyordu.

185 Parçayı “Manners...” (1997:716–17) makalemden aldım. Özgün eser ve çeviri künyesi ise şöyle: Charlotte A. Sneyd, *A relation, or rather A true account, of the island of England; with sundry particulars of the customs of these people, and of the royal revenues under King Henry the Seventh, about the year 1500, by an Italian, Camden Society volume xxxvi, 1847, s. 14–15.*

186 Susan Brigden, “Youth and the English Reformation,” *Past & Present* 95 (1982): s. 37–38.

bu gruplara iktidarın geçici olarak devredildiği de oluyordu. Bu gençler, yetişkin hane reisinin yönetiminde disiplinli bir biçimde çalışarak zaman içinde özdisiplin sahibi yetişkinlere dönüşecek ve artık başkaları için değil kendileri için çalışmaya başlayacaklardı.

* * *

Kuzey Avrupa Ortaçağında işe yönelik tavırlar, bu düzenlemeler sayesinde klasik çağ Akdeniz kültüründen, hatta Akdeniz’de daha sonra hüküm süren kültürden farklıydı. (Venedik elçisi İngiltere’de tanık olduğu uygulamalardan dehşete düşmüştü.) Klasik Yunan ve Roma dönemlerine dair bilgilerimizin çoğu, fiziksel emeği ya da hizmeti kölelere ve kadınlara yaraşır bulan erkek aristokratlardan geliyor. Aristoteles’e göre iş insanı kesinlikle daha iyi kılmıyor, aksine çok vakit aldığı, kişiyi toplumsal ve siyasal sorumluluklarından uzaklaştırdığı için kötüleştiriyordu. Bu nedenle klasik dönem yazınında işin cezai yönü vurgulanıyor, yaratıcılık yönü, yani insanın tanrı gibi var etme yetisi ise yeterince zengin olduğu için ellerini kirletmeyip başkalarına ne yapmaları gerektiğini buyuran erkek hane reislerinin payına düşüyordu. Kuzey Avrupa’da ise Ortaçağda da Rönesans döneminde de hemen herkesin öyle ya da böyle ellerini kirletmesi bekleniyordu.¹⁸⁷ Dolayısıyla çalışma, özellikle de ücretli emek, dönüştürücü bir işleve sahipti. Bu olgu Protestanlıkla birlikte Protestan iş ahlakı adı verilecek tavrın kimi temel niteliklerinin toplumda mevcut olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşıyor.

187 Rönesans döneminde İngiltere’de kralı sıklıkla temsil eden soylu hizmetçilerden birine “lazımlıkçı” adı verilirdi, çünkü asli görevi kralın lazımlığını temizlemektir (Starkey 1977).

kapitalizmin gelişiyle işin hemen her yerde toplumsal reform aracı yahut kendinde değere sahip bir şey olarak görülmeye başlanmasının ve emekçilerin cevaben emek-değer kuramını benimsemesinin açıklaması

İşin değışen anlamlarının tarihine doğru dürüst eğilen olmadı.

—C. Wright Mills, *Beyaz Yaka: Amerikalı Orta Sınıflar*, 1951

Bütün bunlar kapitalizmin ortaya çıkışıyla değışmeye yazgılıydı. “Kapitalizm” ifadesiyle uzundur var olan piyasalara değil, hizmet ilişkilerinin zamanla biçim değıştirerek kalıcı ücretli emek ilişkilerine, yani sermaye sahipleriyle sermayeleri olmadığı için sermaye sahiplerine çalışmak zorunda kalanlar arasındaki ilişki biçimine dönüşmesine atıfta bulunuyorum. Bunun insanlar üzerindeki ilk etkisi, milyonlarca gencin kalıcı bir toplumsal ergenliğe sıkışıp kalmasıydı. Lonca yapıları bozulduğu için çıraklar kalfalığa y kselebilse dahi bu aşamada kalıyor, ustalık mertebesine erişip kendi işlerini ve ailelerini kuracak aşamaya gelemiyorlardı. Bütün yaşamlarını tamamlanmamış insanlar olarak geçirmekten başka şansları yoktu.¹⁸⁸ Ortalık bitmeyen bekleyişten sıkılıp isyan edenlerden, erken evlenenlerden, ev ve aile kurmak için ustasını terk edenlerden geçilmez oldu. Bu kalkışmaların yeni palazlanan işveren sınıfında yarattığı ahlaki panik dalgası, çok daha sonra ergen hamileliği karşısında yaşanan

188 Babam  rneğin hayatının çoğunu ofset fotoğraf baskı stüdyolarında baskı kalıplarını temizleyerek geçirdi. Ortaçağ tarihi öğrendiğim sıralarda kendisine lonca sisteminden bahsettiğimde, “evet”, demişti, “ben de  ıraklık ettim. ‘Baskıcı kalfası’ olarak emekliye ayrıldım”. Hiç baskı ustası olup olmadığını sorduğumda ise, “Hayır, hiç usta kalmadı artık. Patrona usta diyeceksen o başka” yanıtını almıştım.

panik kadar büyüktü. Aşağıdaki satırlar Philip Stubbes adlı bir Püritenin kaleme aldığı, on altıncı yüzyıldan kalma bir manifesto olan *Anatomie of Abuses* (Suiistimalin Anatomisi) eserinden:

Hepsini geçtim, on yaşındaki, on dört, on altı yahut da yirmisindeki şımarık veletler kendilerine kadın bulup tanrıdan korkmadan evleniveriyorlar... ne nasıl yaşayacaklarını biliyorlar, ne işlerini güçlerini, evlerini barklarını nasıl çekip çevireceklerini. Bu da dert mi yahu! Hiç orali değil, her canı istediğinde oynaşacağı sevdiceği yanında ya, yeter. Her buldukları yere çöküyor, eski tahtalardan derme çatma barınaklar kuruyor, ölene dek sefalet içinde dilenerek yaşayıp gidiyorlar. Ülkeyi dilenci yatağına çevirdiler... başımıza taş yağacak.¹⁸⁹

Bir sınıf olarak proletaryanın doğduğu an işte buydu; Latince, vergilendirilecek kadar serveti olmadığı için sadece asker üreterek fayda sağlayan en yoksul kesim için, “çocuk yapanlar” anlamında kullanılan bu kavram, anlamı hiç değişmeden dilimizde de varlığını sürdürüyor.

Stubbes’ın *Anatomie of Abuses* eseri, Püritenlerin “Edep İnkılabı” adını verdikleri, saray yaşamının şehvet dolu olduğunu düşünen, halk eğlencelerini putperest sapkınlıklar olarak gören bir orta sınıf bakış açısının manifestosu olarak değerlendirilebilir. Üstelik eser, yaşam döngüsü hizmetinin çöküşünü ve proletaryanın ortaya çıkışını anlamadan, Püritanizmle ve Protestan iş

189 Phillip Stubbes, *Anatomie of Abuses*, 1562. Bu reddiye, işçi sınıflarının herkesi sefalete sürükleyecek kadar çoğalacağını öne süren ve fazlalığı ortadan kaldırmak için sağlıksız koşullar yaratılmasını savunan Malthus’la zirvesine ulaştı. Daha sonra atıfta bulunacağım Cazenove de Malthus’un öğrencilerinden biriydi.

ahlakının kökenleriyle ilgili tartışmaları anlamamanın mümkün olmadığını da gösteriyor. İngiliz Calvinciler (Püriten yalnızca Calvincilerden hazzetmeyenlerin kullandığı bir isimdi) büyük oranda usta zanaatkârlardan ve “büyüyen” çiftçilerden, yani yeni ortaya çıkan proletaryaya iş veren insanlardan oluşuyordu. “Edep İnkılabının” ana hedefleri arasında da halk festivalleri, avcılık, içki ve “gençlerin düzeni tersine çevirdiği her türlü yıllık kutlama”¹⁹⁰ vardı. Püritenlerin ülküsü bütün bu “serkeş adamları” toparlayıp, dindar aile reisinin liderliğinde çalışıp ibadet edecekleri bir düzene sokmaktı. Günümüzde yürürlükte olan çalışma refahı ve buna benzer devlet programlarıyla alt sınıftan insanları hale yola sokma planlarının ilk girişimleri, Victoria döneminde yoksullara zaman disiplininin öğretildiği çalışma evlerinde gün yüzüne çıkıyordu.

Orta sınıflar daha önce hiç akıllarına gelmemişken on altıncı yüzyılda neden birdenbire yoksulların ahlaki tavırlarını düzeltmekle ilgilenmeye başlamışlardı? Bu mesele tarihteki gizemlerden biri olmayı sürdürüyor. Ama yaşam döngüsü hizmeti bağlamında düşündüğümüzde her şey açıkça anlaşıyor. Yoksullar yılmış ergenler olarak görülüyordu. İş, özellikle ustanın gözetiminde yapılan ücretli iş, ergenlerin disiplinli, kendine hâkim, doğru düzgün yetişkinler olmalarını sağlıyordu. Püritenlerin de diğer dini reformcuların da yoksulların gerçekten işine yarayacak pek bir şeyleri yoktu. Yoksullara, onları başkalarının emri altında çalışma zorunluluğundan kurtaracak yetişkinlik payeleri dağıtamazlardı. Bunun yerine sadaka, disiplin ve yeni dinsel vaazlar sundular. İşin hem ceza hem kefaret olduğunu öğrettiler. İş kendi kendini cezalandırmaktı, bu yüzden de kendinde değere sahipti. Hatta iş, üründen bile daha önemliydi, ürün dediğin tan-

190 K. Thomas 1976:221.

rının lütfundan başka bir şey değildi (bu yüzden onu da tadında bırakmak lazımdı).¹⁹¹

Sanayi Devrimi'nin ardından Metodistler yeni bir şevkle çalışmaya övgüler düzmeye başladılar. Ama dindarlıkla pek alakası olmayan eğitimli orta sınıflar, onlardan bile daha heyecanlıydı. Çalışmanın en şevkli destekçisi, yeni ihtiras çağında ahlakın çöküşe geçmesinden duyduğu kaygıyla İş İncili yazılması çağrısında bulunan popüler denemeci Thomas Carlyle'dı. Carlyle emeğin maddi ihtiyaçları karşılama aracı olarak değil, yaşamın özü olarak görülmesi gerektiği kanısındaydı: Tanrı dünyayı bitmemiş yarattı ki insanlar eserini emekleriyle tamamlayabilsinler:

Kişi kendini çalışarak kusursuz kılar... Dinleyin, en berbat Emek biçiminde dahi kişi çalışmaya başladığı an ruhu nasıl da hakiki bir ahenkle doluyor! Şüphe, İhtiras, Keder, Kahır, Gazap, Yeis, bütün bunlar cehennem köpekleri gibi ruhunu yaralıyor zavallı gündelikçinin, herkesin; ama ne vakit özgürce, hevesle işe koyuluyor, her şey susuyor, bütün dertler kederler oyuklarına çekiliyor, sesleri kesiliyor. Adam gibi adamdır artık o. İçinde Emeğin kutsal alevi; tüm zehri yakıp yok eden, pirüpak kılan ateş!

Bütün hakiki İşler mukaddestir; el emeğinizi verdiğiniz bütün hakiki işlerde ilahi bir yan bulunur... Kardeşim bu "ibadet" değilse, ibadete acırım; şu dünyada bundan daha

191 Max Weber'in (1905) Calvencilik ve kapitalizmin doğuşu arasındaki ilişkiye yönelik savları bana kalırsa şu bağlamda düşünülmeli: O dönem, Protestanlıkla kişisel iş disiplini etiği ve ekonomik büyüme arasında açık ve net bağlantılar olduğu kanısını hemen herkes paylaşıyordu (Tawney 1924) ama aşağı yukarı aynı dönemlerde ortaya çıkmış olduğu halde Kuzey Avrupa yaşam döngüsü hizmeti, Protestanlık ve kapitalizmin doğuşu arasında ne tür ilişkiler olduğunu inceleme zahmetine pek az kişi katlandı.

ulu bir şey var mı tanrı aşkına? Sen yaşamın zorluklarından şikâyet ederek Rabbine isyan mı ediyorsun? Tövbe et. Kafanı yukarı kaldır yorgun kardeşim; Tanrı'nın Huzurundaki, kendin gibi İşçilere bak, mukaddes Ölümsüzler Gûruhuna, İnsanoğlunun Hükümdarlığının semavi Koruyucularına bak.¹⁹²

Carlyle'in vardığı nokta günümüzde oldukça revaçta. İş soyluysa, en soylu işleri yapanların ücret *almaması* gerekiyor, zira bu kadar değerli bir şeye fiyat biçilemez ("tüm soylu işlerin 'ücreti' ancak Cennettedir, başka hiçbir yerde değil")¹⁹³. Yine de Carlyle,

192 Thomas Carlyle, *Past and Present* (London: Chapman and Hall, 1843), s. 173–74. Ruhu hayatın kaygılarından söküp aldığını söylediği çalışmaya övgüler düzen Carlyle'i, aynı nedenle çalışmayı lanetleyen Nietzsche'yle karşılaştırmak hayli ilginç: "Çalışmanın' yüceltilmesinde, şu hiç ağızlarından düşmeyen 'emek güzellemesinde' gördüğüm tek şey... bireysel olan her şeyden duyulan korku. Zira işe –şafaktan gece yaralarına kadar süren hamallığa– el atar atmaz ondan daha mahir bir inzibat olmadığını fark ediyoruz; kişiyi denetim altına alıyor, aklın, açgözlülüğün, bağımsızlık arzusunun gelişimini baltalıyor. İş beden gücümüzün hemen hepsini tüketip bizi durup düşünmekten, kendi içimize dönmekten, hayallerden, dünyanın yükünden, aşktan ve nefretten alıkoyuyor" (Daybreak, 1881 [1911:176–77]) (Tan Kızıllığı, Çev: Hüseyin Salihoğlu, Ümit Özdağ, İmge, 1997). İnsan bu sözlerin Carlyle'a doğrudan bir yanıt olup olmadığını merak ediyor.

193 Carlyle, *Past and Present*, s. 175. Carlyle makalede "Mammonizm" (para tapıncı) dediği kapitalizmi yerden yere vuruyordu. Benzer on dokuzuncu yüzyıl çalışmalarının hemen hepsi günümüz insanına Marksizmi anımsatan bir hava taşıyordu, muhafazakâr sonuçlara varanlar da istisna değildi: "Emek, para hırsıyla sarılıp sarmalansa dahi şeytan değildir; esir bir Tanrıdır o, bilinçli ya da bilinçsiz para hırsından kaçmak için ter döküp durur!" (257).

yoksullara yaşam masraflarını karşılamalarına yetecek “adil ücret” verilmesini söyleyecek kadar da eli açık bir insandı.

Bu savlar tüm orta sınıfların dilindeydi. Tahmin edileceği gibi Carlyle döneminde Avrupa’da biçimlenmeye başlayan işçi hareketi henüz kamuya pek mal olmamıştı. İşçilerin çoğu Luddcu, Chartist ya da Ricardocu sosyalizm taraftarıydı. İngiltere’de ilk ortaya çıkan köktencilik biçimleri, işin ilahi bir yönü olduğu hususunda muhtemelen uzlaşıyorlardı ama işçi olduklarından bu ilahi niteliğin işin bedene ve ruha etkisinde yatmadığını iyi biliyorlardı. İşin ilahi yönü servete kaynaklık etmesiydi; zengin ve güçlü insanları zengin ve güçlü kılan her şeyi aslında yoksulun alın teri var etmişti. İngiliz iktisadının babaları Adam Smith ve David Ricardo, yeni sanayicilerin hemen hepsi gibi emek-değer kuramını benimsemişti, çünkü bu sayede kendilerini aylak tüketiciler olarak gördükleri toprak sahibi soylulardan ayırabiliyorlardı. Fakat kuram büyük bir hızla sosyalistlerin ve sendikacıların eline geçerek sanayicilere karşı kullanılır oldu. İktisatçılar çok geçmeden siyasi zeminde açık açık alternatif arayışına girdiler. Henüz 1832 yılında, Marx’ın *Kapital*’inden otuz beş yıl önce, çeşitli uyarılar dillendirilmeye başlanmıştı: “Emeğin servetin tek kaynağı olduğu iddiası hatalı olduğu kadar tehlikeli de, varı yoğun işçi sınıfının malı olarak göstermek isteyenlerin, diğerlerinin payına hırsızlık ya da dolandırıcılık diyenlerin önünü açıyor.”¹⁹⁴

194 John Cazenove, *Outlines of Political Economy; Being a Plain and Short View of the Laws Relating to the Production, Distribution and Consumption of Wealth* (London: P. Richardson, 1832), s. 21–22. Bildiğim kadarıyla emek değer kuramının, işçilerin işverenler tarafından sömürüldüğü iddiasına dayanak olacak şekilde ilk kez kullanıldığı yer, İngiliz köktencilerinden John Thelwall’un 1796’da kaleme aldığı *The Rights of Nature Against the Usurpations of Establishments* adlı bir kitapçıktı.

1830'larda dört bir yanda dolanan iddia buydu. Sanayi Devrimi'nin ardından doğan nesiller arasında hâkim görüşün emek-değer kuramı olduğunu tekrar vurguluyorum. Marx'ın eserleri henüz ortada yoktu; Marx bu savlara yeni bir enerji ve daha incelikli kuramsal bir dil kazandırdı. Bu görüşler özellikle İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerinde güçlüydü. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın neferleri olan tamirciler ve tüccarlar, kendilerini İngiliz İmparatorluğu'nun yağmaladığı servetin yaratıcıları olarak görüyorlardı, devrimin ardından geleceğin kapitalistleri karşısında da aynı iddialarını sürdürdüler. Bir tarihçinin dediği gibi, "iyi toplum fikirleri, servetin emek tarafından yaratıldığı" temeline dayanıyordu.¹⁹⁵ O dönemde "kapitalist" aşağılayıcı bir ifadeydi. ABD Başkanı Abraham Lincoln 1861 yılında Kongre'ye ilk hitabında, günümüzde köktenci gelebilecek ama dönemin ruhunu tam anlamıyla yansıtan şu sözleri sarf etmişti:¹⁹⁶ "Emek, sermayeden evvel ve ondan ayrıdır. Sermaye emeğin mahsulüdür, emek olmasaydı o da var olmazdı. Emek, sermayeden uludur, nitekim daha fazla alakaya layıktır."

195 Edward Pessen, *Most Uncommon Jacksonians: The Radical Leaders of the Early Labor Movement* (Albany, NY: SUNY Press, 1967), s. 174: Faler'in (1981), Massachusetts eyaletinde bulunan Lynn kentinin 1780 ve 1860 yılları arasına odaklanan çalışması, devrimin kabaca yüzyıl sonrasında dahi emek-değer kuramının, kamusal söylemin çerçevesinin çizilmesinde ne kadar etkili olduğunu uzun uzadıya belgeliyor.

196 Marx'ın çalışmaları o dönem ABD'de pek bilinmemekle birlikte, kendisinden haberdar olanlar vardı, zira köşe yazarlığı da yapan Marx'ın çeşitli ABD gazetelerinde sık sık yazıları yayımlanıyordu. Marx birkaç yıl sonra, 1865'te Birinci Enternasyonel'in başkanı sıfatıyla Lincoln'a hitaben, Amerika'nın durumunu incelediği bir mektup da göndermişti. Lincoln muhtemelen mektubu okumuşsa da yanıt için yardımcılarından birini görevlendirmişti.

Lincoln burada durmayıp, ABD'yi Avrupa'dan ayıran ve demokrasiye olanak sağlayan şey yevmiyeli işçiliğin olmamasıdır, demişti:

Özgür gündelikçinin bu işi hayat boyu yapmak zorunda olması gibi bir şey söz konusu değil. ABD'nin dört köşesindeki özgür insanların hemen hepsinin yakın geçmişinde gündelikçilik var. Akıllı mantıklı ama beş parasız delikanlılar bir süre gündelikçilik edip kendilerine alet edevat, yahut arazi alacak parayı biriktirir, ardından kendi hesaplarına çalışmaya başlarlar, zaman içinde de başka delikanlıları yanlarına alıp eğitirler.

Başka bir deyişle şimdi sarf edeceğim ifadeleri kullanmakla birlikte Lincoln aslında şunları dile getiriyordu: Ülkenin ekonomik bakımdan hızla gelişmesi ve topraklarını giderek büyümesi sayesinde, herkesin başkalarının yanında çalışarak para kazanmaya başladığı, sonra bu parayla (yerli sahiplerinden zorla ele geçirilmiş topraklar üzerinde) dükkân ya da tarla satın aldığı, en nihayetinde de kendileri için çalışacak gençleri işe alarak kapitalist rolüne soyunduğu, eski feodal sisteme benzer bir yapıyı sürdürmek mümkündü.

İç Savaş öncesi dönemin ideali tam olarak buydu. Gerçi Lincoln sınıra pek uzak olmayan Illinois'dendi; doğu sahil şeridinin köklü kentlerindeki işçi dernekleri bu tür savlara karşı çoktandır mücadele ediyordu.¹⁹⁷ Burada önemli olan nokta, Lincoln'ın tartışma çerçevesi olarak emek-değer kuramını kabul etmesi gerek-

197 1845 yılında New York belediye meclisi üyesi Mike Walsh açıkça kapitalizm karşıtı bir tavır ortaya koyuyordu: "Sermaye dediğiniz üçkâğıtçılık, tamahkârlık ve fesatla bugünün ve tüm çağların emeğinin suyunu sıkıp çıkartan, her şeyi eline geçirmeye azmetmiş bir güçten başka nedir ki?"

tiğini düşünmesiydi. Aslına bakılırsa, herkes böyle düşünüyordu. En azından yüzyılın sonuna dek bu durum değişmedi. Avrupa'dakine benzer sınıfsal gerginliklerin yaşanması ihtimalinin en düşük olduğu Batı sınır bölgesinde dahi hâkim görüş buydu. Yıllarca bütün Batı sınır bölgesini karış karış dolaşmış Protestan bir "ev misyoneri" 1880 yılında şöyle yazıyordu: "Colorado'dan Pasifik'e kadar her yerde madencilerin, çiftlik çalışanlarının ağzından Denis Kearney'in rezil emek safsataları, (ateist hicivci) Robert Ingersoll'un açık saçık, kâfirce zırvaları, yahut Karl Marx'ın sosyalist kuramları dışında bir şey çıkmıyordu."¹⁹⁸

İzlediğim hemen hiçbir kovboy filminin zahmet edip de yer vermediği bir ayrıntı bu! (John Huston'ın yine kendisi gibi bir madenciyi oynayan Humprey Bogart'a emek-değer kuramını

Noel Ignatiev, *How the Irish Became White* (New York: Routledge, 2008), s. 149'dan alıntıdır.

198 E. P. Goodwin, *Home Missionary Sermon*, 1880, Josiah Strong, *Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis* (New York: Baker & Taylor, 1891), s. 159'da. Denis Kearney günümüzde Çinli göçü karşıtı seferberlik çabasıyla hatırlanan, zamanın California'daki işçi liderlerindendi, İncil'i çürüttüğü eserleriyle bilinen Robert Ingersoll ise bugün daha çok dolaylı olarak; Clarence Darrow'un *Inherit the Wind* (Rüzgâr Senin Olsun) oyununda *Tekvin*'in noktasına virgülüne dokunmadan canlandırılmasını eleştiren, doğrudan Ingersoll'un metinlerinden alındığı aşikâr yorumları aracılığıyla biliniyor. Ben de bir anımı anlatayım; büyükbabam Gustavus Adolphus ("Dolly") Graeber, Iş Savaş'tan önce doğmuş, ki ben bunu ailemizin dünyaya kazık çakma sevdasına yoruyorum, tam da Goodwin'in anlattığı dönemlerde Batı cephesinin bir başından bir başına, yıllarca müzisyenlik ederek dolaşmıştı, laf aramızda kendisi mandolini Amerikan müziğiyle tanıştıran adam olarak bilinir. Babam bir keresinde dedemin "Ingersollcu" olduğunu söylemişti, yani allahsızın tekiydi. Dedem Marksizme hiç meyletmedi ama babam geç yaşında Marksist oldu.

anlattığı *The Treasure of the Sierra Madre* filmi bildiğim tek istisna.)¹⁹⁹

on dokuzuncu yüzyılda iyiden iyiye tutulur olan emek-değer kuramındaki hayati kusur üzerine, ardından, sermaye sahiplerinin bu kusuru kendi çıkarları için nasıl sömürdüklerinin açıklaması

Tüm emek biçimleri, başkalarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yardım eden faaliyetler olmaları hasebiyle “bakım” emeği olarak değerlendirilebilir.
—Nancy Folbre

ABD’yi örnek göstermem sebepsiz değil. ABD bu hikâyede son derece önemli bir rol oynuyor. Servetin emek tarafından yaratıldığı ilkesi en çok bu ülkede genel kanı haline gelmiş ama bu ilkeye karşı en hesaplı, istikrarlı ve dolayısıyla etkili saldırılar da yine burada ortaya çıkmıştı. Kovboy filmleri furyasının başladığı yirminci yüzyılın ilk çeyreğine varıldığında, bu saldırılar büyük oranda amaçlarına ulaşmış, çiftlik çalışanlarının sıkı Marx okurları olduğu dönemler çoktan geride kalmıştı. Marx okuru işçi o dönemde de en az günümüzün ABD’sindeki kadar gülünç bir tip haline gelmişti. Daha da önemlisi bu karşı saldırı, işle ilgili büyük oranda Kuzey Amerika’dan türeyen ve habis neticelerini

199 *Treasure of the Sierra Madre* (Sierra Madre Hazineleeri) filmi, B. Traven’in aynı adlı romanından uyarlandı. Ülkesinden kaçıp hayatının çoğunu güney Meksika’da geçiren anarşist bir Alman yazarın takma adı olan B. Traven’in gerçek kimliği hâlâ tartışma konusu.

halen dünyanın dört yanına yaymayı sürdüren tuhaf tutumlara da temel oluşturu.

Lincoln kuşkusuz pireyi deve yapıyordu, ama İç Savaş öncesinin “Zanaatkârlar Cumhuriyeti”nde, eski yaşam döngüsü hizmeti geleneğine benzer bir olgunun varlığını sürdürdüğü doğrudur. Muhtemelen aralarındaki tek önemli fark, artık “hizmetçi” adı verilmeyen işçilerin işverenin hanesinde yaşamıyor olmasıydı. Siyasetçiler bu yeni durumu pek uygun bularak, yapının korunmasını sağlayacak yasalar yapmıştı. Geleceğin kapitalistlerine, ancak açıkça ve tartışmasız bir biçimde “kamu yararına” hizmet eden, sözgelimi kanal açmak, demiryolu döşemek gibi işler için sınırlı sorumlu şirket kurma hakkı tanınmıştı (Başka bir anlatımla, toplumsal fayda düşüncesi gerçek hayatta var olmasının yanı sıra yasayla da koruma altına alınmıştı).²⁰⁰ Sınır boyundaki tanrıtanımazları saymazsak, bu kapitalist karşıtı hissiyatın ekseriyetinde dini inanışlar vardı. Püriten kökenlere sahip hâkim Protestan inancı, işi göklere çıkarmanın yanı sıra, meslektaşlarını Dimitra Doukas ve Paul Durrenberger’in ifadesiyle, “işin kutsal bir görev olduğunu, ayrıca işçiye aylak zenginler karşısında ahlaki ve siyasi üstünlük hakkı verdiğini” savunuyordu. Carlyle’in çağrı yaptığı, işi kendinde değere

200 Mesela, 1837 yılında Massachusetts eyaleti Amherst kenti nüfusuna kayıtlı bir grup işadamı, taşımacılık alanında faaliyet gösterecek, sınırlı sorumlu bir şirket kurmayı planladığında, izin talepleri engellenmeye çalışılmıştı. Karşı dilekçeyi verenler, “kendi işlerinin patronu olup yarattıkları değeri başkalarının eline terk etmeyi bırakacakları günü iple çeken” kalfalardı; dilekçede, “şirketleşmeler deneyimsiz kapitalistlerin eline, yıllarca didinerek edindiğimiz ve yalnızca bize ait olan sanatımızla kazandığımızı almaları için her türlü imkânı veriyor,” diyorlardı (Hanlon 2016:57). O dönemde genelde sadece tren yolu ya da kanal yapımı ve bakımı gibi faydalı bayındırlık hizmetleri sağlayan şirketlere izin veriliyordu.

sahip ve değerin tek üreticisi olarak tanımlayan “iş incilinin” (tarihçiler “üretimcilik” demeyi tercih ediyor) daha dini bir versiyonuydu.

Sivil Savaş’ın hemen ardından, bürokratik şirket kapitalizminin ilk işaretlerinin görülmesiyle işler değişmeye başladı. Yeni kodamanlar ya da halkın verdiği isimle “Soyguncu Baronlar” başta (lakaplarının da gösterdiği gibi) muazzam bir düşmanlıkla karşılandı. 1890’lı yıllardaysa kodamanlar entelektüel bir karşı saldırıya geçerek, Doukas ve Durrenberger’in, Andrew Carnegie’nin bir makalesine atıfla “Servet İncili” ismini koydukları bir metin ortaya çıkardılar:

Yeni filizlenmeye başlayan geleceğin dev holdingleri, arkalarına aldıkları bankacılar ve siyasetçilerle birlikte, üretimci ahlaki söylemlere karşı çıkar oldular. 1890’lardan itibaren eski söylemin tam aksini iddia eden; servetin ve zenginliğin üreticisi olarak emek yerine sermayeyi gösteren yeni bir ideolojiyi kitlelere yaymaya başladılar. Ortak çıkarların bir araya getirdiği kudretli ortaklıklar topluma yekvücut yeni mesajlar veriyordu; okullar, üniversiteler, kiliseler ve hemşeri dernekleri “sanayi toplumunun temel etik ve siyasi sorunları şirketlerce çözülmüştür” söylemini yaymaya başladı.

Çelik devi Andrew Carnegie bu kültür seferberliğinin liderleri arasındaydı. Carnegie kitleleri bugün tüketicilik dediğimiz şeye özendiriyordu: “Yoğunlaşmış” sermayenin, işinin ehli insanların gözetimindeki üretkenliğinin, meta fiyatlarını çok düşüreceğinden ve bu nedenle yarının işçilerinin geçmişin kralları gibi yaşayacağından bahsediyor-

du. Öte yandan seçkinlerin yanında, yoksulları yüksek maaşlarla şımartmanın “ırka” zarar vereceğini söylüyordu.²⁰¹

Tüketiciliğin ilanıyla aynı dönemde, toplumsal bilgi birikimini hedef alan işletmecilik devriminin de ilk kıvılcıkları görülmeye başlandı. Fıçıcular, vagon tamircileri, kadın terzileri kendilerini onurlu birer geleneğin temsilcileri, gizli bilgilerin taşıyıcıları olarak görürken, yeni bürokratik şirketler ve “bilimsel idari personel”, işçileri her hareketi önceden belirlenmiş makine uzantılarına dönüştürmek için ellerinden geleni yaptılar.

Burada sorulması gereken asıl soru şu olsa gerek: Bu seferberlik nasıl başarı sağladı? “Üreticilik” nasıl oldu da bir nesil içinde yerini “tüketiciliğe” bıraktı? Harry Braverman’ın ifadesiyle “artık bir şeyleri yapabilmek değil alabilmek” “statü kaynağı” haline geldi²⁰², “marjinal devrimle” tahtından olan emek-değer kuramı toplumun zihninden o denli silindi ki bugün yüksek lisans öğrencilerinden ve devrimci Marksist kuramcı topluluklarından başka kimse adını sanını bilmiyor. Artık “serveti yaratanlar” den-di mi akla işçiler değil kapitalistler geliyor.

Halkın bilincindeki kayma muazzam. Bu nasıl oldu? Bana sorarsanız asıl sebep özgün emek-değer kuramındaki bir hataydı. Kuram “üretime” odaklanıyordu, bu da daha önce ifade ettiğim gibi temelinde epey ataerkillik taşıyan dinbilimsel bir kavramdı. Ortaçağda bile Hristiyanların tanrısı zanaatkâr ve ustaydı,²⁰³ esasen erkek emeği olarak anlaşılan insan emeği bir şeyler

201 Durrenberger ve Doukas, 2008:216–17.

202 1974:246.

203 Ortaçağ Hristiyan dinbiliminde çalışmanın tanrının yaratma gücünün taklidi mi, yoksa benliği kusursuzlaştırma aracı mı olarak görülmesi gerektiği meselesi epey tartışmalıydı (tartışma için bkz. Ehmer ve Lis 2009:10–15) ama iki ilke de çalışmaya dahilmiş gibi görünüyör.

yapmaktan, inşa etmekten yahut da toprağı şekillendirmekten oluşuyordu. Kadın söz konusu olduğunda ise “emek” sembolik anlamı da olan bebek doğurma manasına geliyordu. Kadının emeğı böylece tartışma dışında kaldı. Bunda Sanayi Devrimi’yle beraber gelen şaşırtıcı, görülmemiş üretkenlik artışının da payı var; makinelerin ve onları kullananların daha öneminin arttığına dair savlar giderek yayıldı ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca ekonomik ve siyasi tartışmaların merkezinde kalmayı sürdürdü.

Fabrika emeğı biraz daha karanlık bir mesele. İlk fabrika sahiplerinin ilk düşündükleri, imalathanelerde erkekleri değil kadın ve çocukları çalıştırmak olmuştı. Ne de olsa çocuklar yumuşak başlıydı, kadınlarsa tekdüze, tekrarlı işlere daha uygundu. Sonuçlar insanlık dışıydı, tüyler ürperticiydi. Fabrikalar geleneksel erkek zanaatkârları da son derece sıkıntılı bir duruma düşürdü; yeni açılan imalathaneler yüzünden işlerinden oldukları gibi eskiden her şeyi kendisine soran karıları ve çocukları eve ekmek getirmeye başlamıştı. Erkeklerin hissettiğı bu baskı, Napolyon Savaşları sırasında ortaya çıkan ve Luddculuk adıyla yayılan makine kırıcılığın arkasında yatan unsurlardan biriydi. Bu kargaşa üstü kapalı bir toplumsal uzlaşmayla nihayete erdi; artık fabrikaların esas işgücünü erkekler oluşturacaktı. Bu uzlaşma ve emek örgütlenmelerinin bir yüzyıldan uzun süre boyunca (örgütlemesi kolay olduğu için) fabrika işçisine odaklanması, bugün tanık olduğumuz neticeye yol açtı. “İşçi sınıfı” denince herkesin gözünün önüne üretim hatlarında ter döken tulumlu adamlar geliyor, normalde akıllı uslu orta sınıf entelektüelleri, fabrika işlerinin azaldığından, efendime söyleyeyim ABD’de, İngiltere’de işçi sınıfının yok olduğundan dem vuruyor. Sanki otobüslerini süren, bitkileri budayan, kablolarını döşeyen, ebeveynlerinin altını temizleyenler, ehil ellerin ürettiğı insansı robotlar.

Zaten işçilerin çoğunluğunun fabrikalarda çalıştığı bir dönem hiç olmadı. Karl Marx'ın ya da Charles Dickens'ın zamanında bile işçi sınıfı mahalleleri kömür madenlerinde, tekstil atölyelerinde ya da demir dökümhanelerinde çalışanlardan çok hizmetçi, ayakkabı boyacısı, çöpçü, aşçı, hemşire, taksici, öğretmen, hayat kadını, bakıcı, seyyar satıcı barındırıyordu. Son saydığım işler “üretken” mi? Ne bakımdan, yahut kime göre? Bir sufleyi kim “üretir”? Bu meseleler bu tür belirsizlikler nedeniyle değer tartışmalarından uzak tutulur. Ama bu çok önemli bir gerçeği göz ardı etmemize sebep oluyor. Kadın ya da erkek işçi sınıfı emeğinin çok büyük bir kısmı, bir şeyleri kesip biçmek, indirip kaldırmak ya da hasat etmekten çok, arketipsel olarak kadın işi olarak nitelendirdiğimiz emek tipini andıran, insanlara bakmak isteklerine ihtiyaçlarına koşmak, patronun ne istediğini önceden sezmek, ne düşündüğünü açıklamak, bu konudaki tereddütleri gidermek, hatta bitkilerin, hayvanların, makine ve diğer nesnelerin bakımı ve korunmasıyla meşgul olmak gibi işlere harcanıyor.

Bu körlük birtakım sonuçlar doğuruyor. Gözünüzde canlanması için bir örnek vereyim. 2014 yılında Londra belediye başkanının yüz kadar metro bileti gişesinin kapatılacağını, yerlerine makinelerin geçeceğini söylemesinin ardından bir ulaşım grevi yaşandı. İşten atılmakla tehdit edilenlerin işinin “tırışkadan” olup olmadığı konusunda birtakım Londralı Marksistler arasında internet üzerinden bir tartışma başladı. Taraflardan biri bir işin kapitalizm için değer yaratması gerektiğini söylüyordu, ki kapitalistlerin gözünde bilet gişelerinin böyle bir işlevi kalmamıştı, ya da diyordu, işin kapitalizm yok olsa dahi gereksinim duyulacak toplumsal bir işlevi yerine getirmesi gerekir, ama komünizmde ulaşım bedava olacağı için gişelerin herhangi bir işlevleri olmayacaktı. Tabii derhal konuya müdahil oldum. Görüşüm istenince, grevcilerin dağıttığı, “Geleceğin Londra Metrosunu Kullanacak-

lara Öneriler” adlı broşürden bahsettim muhataplarıma. İlginç kısımları vardı:

Yolculuğunuza başlamadan önce Londra Metrosunun 11 hattı ve 270 istasyonu hakkında kapsamlı bilgi sahibi olduğunuzdan emin olunuz... Yolculuğunuzda rötar, kaza, acil durum, herhangi bir olay ya da tahliye olmadığından emin olunuz. Lütfen engelli olmayınız. Fakir de olmayınız. Londra’ya yeni gelmişseniz lütfen metroyu kullanmayınız. Ne çok genç olunuz ne de çok yaşlı. Seyahatiniz sırasında lütfen saldırıya ya da tacize uğramayınız. Kişisel eşyalarınızı ya da çocuklarınızı lütfen kaybetmeyiniz. Hiçbir sebeple yardıma ihtiyaç duymamanız özellikle rica olunur.

Proletarya devrimini savunan çoğu insanın aklına ulaşım işçilerinin ne yaptığını araştırmak gelmediğinden, belediye işçilerini milletin parasıyla sefa süren, cebi dolgun aylaklar olarak yansıtan basmakalıp sağ kanat söyleme bağlanıp kalıyorlar.

Metro çalışanlarının işi, feministlerin “bakım emeği” dediği şeye daha yakın. Duvarcının emeğinden çok hemşireninkine benziyor. Kadınların karşılığı ödenmeyen bakım emeği “ekonomi” söylemlerimizden nasıl silindiyse, diğer işçi sınıfı işlerinin bakım emeği içeren yönleri de gözlerden uzak tutuldu. İngiliz işçi sınıfının bakım emeği gelenekleri, aslında baştan sona bir işçi sınıfı ürünü olan popüler kültürde önemli bir yer edindi. Birbirlerine takılan işçilerin kendilerine özgü hareketleri, tavırları ve ses oyunları İngiliz müziğinde, komedisinde, çocuk edebiyatında kendine hatırı sayılır bir yer buldu. Ancak değer yaratan bir emek türü olduğu kabul edilmedi.

“Bakım emeği” çabanın başkalarına yöneldiği, yorumlama, duygudaşlık kurma ve anlama çabasını da içeren emek türü olarak anlaşılır. Bunun gerçek bir iş olmadığı, yaşamın yani doğru dürüst yaşamın ta kendisi olduğu iddia edilebilir, zira duygudaşlık, iletişim kurmak insanın doğasında var. Kendimizi başkalarının yerine koyup diğerlerinin ne düşündüğünü ve hissettiğini anlamaya çalışıyoruz. Bu bile başkalarıyla alakadar olduğumuz anlamına geliyor, amma velakin bütün duygudaşlık ve özdeşleşme yükü bir tarafın omuzlarına biniyorsa bunun adına iş deniyor. Bir meta olarak bakım emeğinin temelini kimilerinin umursadığı kimilerininse umursamadığı varsayımı değil, aldığı “hizmet” için (eski feodal ifadenin hâlâ korunduğuna dikkatinizi çekerim) para ödeyenlerin yorum emeği harcama zahmetine girmemesi oluşturuyor. Duvarcının bile içinde bulunduğu bir durum bu. Başkası için çalışan duvarcı patronun ne düşündüğünü yüzünden gözünden anlamak zorundadır, patron hiç oralı olmaz. Bana kalırsa psikolojik çalışmaların sık sık, işçi sınıfından insanların orta sınıflara ya da zenginlere göre başkalarının hislerini okumakta daha başarılı olduklarını, daha duygudaşça ve duyarlı davrandıklarını ortaya koymasının nedenlerinden biri bu.²⁰⁴ Başkalarının duygularını okuma becerisi, işçi sınıfı işlerinin talep ettiği bir yetinin yan etkilerinden yalnızca biri; zenginler yorum emeğine yabancı kalabilir, zira kendilerine bu iş için başkasını tutabilirler. Başkasının bakış açısını anlaması için işe alınan işçi, başkasına göz kulak olma eğilimini de sergiler.²⁰⁵

204 En klasik çalışmalar Kraus, Cote ve Keltner 2010 ve Stellar, Manzo, Kraus ve Keltner 2011.

205 Özetle, astlar üstlerini, onların astlarını umursadıklarından daha çok umursuyorlar. Bu durum sözgelimi kadın erkek, zengin fakir, siyah beyaz arasındaki ilişkiler gibi yapısal eşitsizlik içeren bütün ilişkiler için geçerli.

Bu bağlamda birçok feminist iktisatçının da dile getirdiği üzere, tüm emek aslında bakım emeği olarak görülebilir. Bölüm başındaki köprü inşaatı örneği için de geçerli bu, çünkü köprü karşıya geçmek isteyen insanlar düşünüldüğü için yapılıyor. Sıralayıp durduğum bütün örneklerden de görüldüğü üzere, insanlar işlerinin “toplumsal değerini” hesaplarken hakikaten bu şekilde düşünüyorlar.²⁰⁶

Emeği değerli kılan şeyin “üretkenlik” olduğunu, üretken emeğin de doğuran kadının acılı ama gizemli “emeğinin” aynını harcadığı büyülü bir dönüşümle, fabrikalardan arabalar, çay poşetleri, ilaçlar saçılmasını sağlayan fabrika işçisinde cisimlendiğini varsaydığımızda, yukarıda söylediklerim buhar olup uçuyor. Fabrika sahibinin, işçinin kullandığı makinelerden hiçbir farkı olmadığı iddiasına da güç kazandırıyor bu. “Bilimsel işletme” denen şeyin güç kazanması, kuşkusuz bu iddianın inanılabilirliğini artırdı ama hiçbir şey halkın zihnindeki “işçi” kavramının aşçı, bahçıvan, masöz gibi meslekleri kapsamasını sağlayamadı.

* * *

İktisatçılar artık emek-değer kuramına, iktisat ilminin ilk günlerinden kalma bir antika gözüyle bakıyorlar; kuşkusuz derdiniz fiyat oluşum örüntülerini anlamaksa başvurabileceğiniz daha iyi araçlar var. Gelgelelim işçi hareketi ve muhte-

Üstüne üstlük, eşitsizliklerin devam edip gitmesine de neden oluyor. (Bu meseleyi çeşitli defalar tartıştım ama en kolay yoldan öğrenmek için bkz. Graeber, *Utopia of Rules*, [*Kurallar Ütopyası*] s. 68–72.)

206 Bu bakış açısıyla, para, piyasalar, finans insanların neleri umursadıklarını bildirme araçları olarak görülebilir, umursadıkları şeyleri doğru kanallara yönlendirmek gerekir, bu da yanlış yönde direten çağdaş bankacılığın kötü bir bakım emeği olduğu anlamına gelir.

melen Karl Marx gibi devrimciler için temel mesele başkaydı. Onların gözünde mesele felsefiydi; toplum olarak içinde yaşadığımız dünyayı ortaklaşa inşa ettiğimiz ve başka biçimlerde de inşa edebileceğimiz düşüncesinin kabulüydü. Elimizin altındaki bütün fiziksel nesneler için geçerli bu. Hepimiz, başkalarının bizimle ilgili düşüncelerine göre imal ediliyor yahut yetiştiriliyoruz. “Kapitalizm”, “toplum”, “devlet” gibi soyutlamalar da böyle oluşturuluyor. Her gün yeniden ürettiğimiz için varlığını koruyan şeyler bunlar. Çağdaş Marksistlerin belki de en şairanesi John Holloway, *Kapitalizmi İnşa Etmeye Son Vermek* adlı bir kitap yazmaktan bahsetmişti.²⁰⁷ Her anımızı gözetleyen bir devmiş gibi yaklaştığımız kapitalizm, sırf biz ürettiğimiz için var, diyordu. Her sabah uyanıyor ve kapitalizmi baştan yaratıyoruz. Bu sabahlardan birinde başka bir şey yaratmaya karar verirsek kapitalizm yok olacak. Başka bir şey gelecek yerine.

Toplumsal kuramın ve devrimci düşüncenin temel sorunsalının, hatta muhtemelen tek sorunsalının bu olduğu söylenebilir. El birliğiyle içinde yaşadığımız dünyayı yaratıyoruz. İçinde yaşamak isteyeceğimiz bir dünya hayal ederken içinde yaşadığımızın aynısını tasarlayan birileri çıkabilir mi? Bence herkes daha iyisini yapabilir. Niye yapamıyoruz o zaman? Kapitalizmi inşa etmeye son vermek neden bu denli inanılmaz geliyor? Ya da devleti? Hiç olmadı kötü hizmet sağlayıcılarını, insanın sinirlerini bozan bürokratik kırtasiyeciliği inşa etmeye son verelim.

207 Kitap, bana ilkin nazaran çok daha sıradan gelen bir başlıkla, *Crack Capitalism* (2010) (Kapitalizmde Çatlaklar Yaratmak, çev: Barış Özçorlu, Bülent Doğan, Eylem Canaslan, Sinem Özer, Otonom, 2011) adıyla çıktı.

İşî üretim olarak düşündüğümüzde bu tür soruları sorabiliyoruz. Bu soruların önemi yadsınamaz. Ancak bu bakış açısının, akla getirdiği soruları yanıtlamaya yarayıp yaramadığı şüpheli. Bana çok çarpıcı gelen bir durum söz konusu; birçok işin üretimden çok bakım emeği içerdiğini, aynı şekilde en kişisellikten uzak işlerin dahi bakım emeği içerdiğini kabul etmek, farklı kurallara sahip yepyeni bir toplum kurmanın düşündüğümüzden çok daha zor olduğunu anlamamızı sağlıyor. Dünyanın işleyişinden hoşlanmasak bile, üretime yönelik olsun olmasın eylemlerimizin hemen hepsi başkalarıyla, genellikle de belirli kimselerle iyi geçinme amacı taşıyor. Eylemlerimiz bakım ilişkileriyle bezeli. Öte yandan bakım ilişkileri genelde dünyayı bulduğumuz gibi bırakmamızı gerektiriyor. İdealist delikanlıların evlenip çoluk çocuğa karıştıklarında daha iyi bir dünya yaratma hayallerini bırakıp yetişkin yaşamının getirdiği özverileri kabul etmeleri gibi, işin içine başkalarını gözetmek girdiğinde, özellikle de uzun vadede, bakım kavramının içeriğinin iyi kötü öngörülebilir olduğu bir dünyanın varlığı da elzem hale geliyor. Yirmi yıl sonra üniversitelerin, hatta paranın yerinde duracağı şüpheliyse, kimse çocuğunun üniversite eğitimi için para biriktirmez. Dolayısıyla insan, hayvan yahut doğaya duyulan aşk, tiksindiğimiz kurumsal yapıların varlığını sürdürmemizi gerektiriyor.

yirminci yüzyılda işin bir disiplin ve özveri biçimi olarak değer kazanma süreci

Herkesin sırtına angarya yüklemek gerektiği gibi saçma sapan bir fikir yüzünden iş üretip duruyoruz; zira Malthusçu-Darwinci kuram kişinin var olma hakkını böyle elde ettiğini varsayıyor.
—Buckminster Fuller

“Servet İncili” atağı her nasılsa başarı kazandı; başta ABD olmak üzere dünyanın hemen her yerinde sanayi liderleri, refahı yaratanın iş verdikleri insanlar değil, kendileri olduğunu halka kabul ettirdi. Ancak bu başarı kaçınılmaz bir soruna yol açtı. Bir nevi robot gibi yaşamlarını işleri etrafında örmeleri istenen ama robotlardan çok da iyi olmadıkları habire kafalarına kakılan işçiler, yaptıkları işlerde nasıl anlam ve amaç bulacaklar?

Çözüm işin kişiliği şekillendirdiğine dair eski inanışta yatıyor; son dönemde bu inanç tekrar devreye sokulmuş gibi görünüyor. Bu dönüşümü Püritanizmin tekrar yükselişe geçmesi olarak algılayanlar olabilir ama fikrin çok daha eskiye dayandığını biliyoruz. Adem’in lanetlendiğine dair Hıristiyan öğretisiyle Kuzey Avrupa’ya özgü, ancak bir efendinin gözetiminde ücretli işçilik ederek yetişkinliğe ulaşılabilceği fikrinin sentezi bu. Bu arka plan sayesinde, işçiler kendilerini seküler keşişler olarak görmeye özendiriliyor; yaptıkları işi servet yaratmak ya da başkalarına yardım etmekten çok bir fedakârlık olarak, neşe ve eğlenceden kaçınarak tüketici oyuncaklarına layık yetişkinlere dönüşme yolu olarak algılıyorlar.

Güncel araştırmalar da bu değerlendirmeyi doğruluyor. Doğrudur, Avrupa ya da Amerika’daki insanlar yaptıkları işleri hiçbir zaman, ölene dek üzerlerinde taşıdıkları birer gömlek gibi görmediler. Mezarlıkta dolaşırken, üzerinde “tesisatçı”, “genel müdür yardımcısı”, “park görevlisi”, “veznedar” yazılı mezar taşları görmeyiz. Zira ölen insanın dünyadaki varlığının özü, genel kanıya göre kocasına, karısına, çocuklarına duyduğu sevgi yahut onlar tarafından ne denli sevildiği, kimi zaman da savaştaki görevi tarafından belirlenir. Can vermeyi, can almayı ve yoğun duygusal bağılılıkları içeren haller bunlar. Gelgelelim, mezar taşlarına rast geldiğimiz kişilerle bu dünyada karşılaşsak, ilk sorumuz muhtemelen “ne iş yapıyorsun?” olacaktı.

“Servet İncilinin” ve akabinde yükselen tüketiciliğin bu algıyı değiştirmesi beklendiği için, insanın işiyle tanımlanması olgusunun halen varlığını koruması, inatçı bir paradoks oluşturuyor. Kendimizi ne ürettiğimizden çok tükettiklerimizle, giydiğimiz kıyafetlerle, dinlediğimiz müziklerle, tuttuğumuz takımlarla tanımlamaya başlamış olmamız gerekiyordu. Özellikle 70’lerden beri, insanların kendilerini, bilimkurgu hastaları, köpek dostları, paintball meraklıları, otçular, Chicago Bulls yahut Manchester United taraftarları gibi her biri birer kabileye benzeyen altkültürlerden birine sokması bekleniyor ama sözgelimi liman işçileri ya da Afet Risk Analistleri gibi gruplar istenmiyor. Bir yerde, işimizden başka şeylerce tanımlanmak istediğimiz doğru.²⁰⁸ Nitekim paradoksal olarak, halen herkes işinin hayatının anlamı olduğunu söyleyip duruyor, işsiz kaldıklarında da psikolojileri yerle yeksan oluyor.

Yirminci yüzyılda iş üzerine muazzam miktarda araştırma, çalışma, anket ve etnografi birikti. İş çalışmaları kendi içinde ufak bir sanayiye döndü sanki. Bu araştırma külliyatından çıkan ve ufak tefek farklılıklar dışında dünyanın her yerindeki mavi ve beyaz yakalılar için geçerli olan sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1. Çoğu insanın onur ve özsaygı algısı ekmeğini kazanmaktan geçiyor.
2. Çoğu insan işinden nefret ediyor.

208 Studs Terkel’in *Working* (Çalışmak) eserinden bildik bir alıntı yapalım: “Akli başında birinin iş düşündüğüne, işten konuştuğuna şahit olamazsınız. Beyzbol konuşur, mesela geçen gece kafayı çekmiştir, biriyle yatmıştır, yatmamıştır. İşten heyecan duyanların sayısı yüzde biri geçmez.” (1972:xxxiv). Ama aynı anlatıda biraz sonra şu satırları da görüyoruz; “bu işi birileri yapmalı. Çocuğum üniversiteye gidecekse biraz saygı görmesini isterim” (1972:xxxv).

Dilerseniz buna “modern iş paradoksu” adını verelim. İş sosyolojisi bölümü, endüstriyel ilişkilerle uğraşmanın yanı sıra temelde bu iki olgunun nasıl yan yana var olabildiğini anlamaya çalışıyor. Alanın en önemli isimleri Al Gini ve Terry Sullivan bu meseleye 1987 yılında parmak basmıştı:

“Son yirmi beş sene içinde gerçekleştirilen yüzü aşkın çalışmanın hepsinde, işçiler işlerini yıpratıcı, sıkıcı olarak tanımlıyor. İşin psikolojik olarak kendilerini değersizleştirdiğini, aşağıladığını ya da önemsizleştirdiğini söylüyorlar.

[Fakat] çalışmaya devam ediyorlar, çünkü işin insan kişiliğinin oluşumunda son derece önemli, hatta muhtemelen eşi benzeri olmayan psikolojik bir rol üstlendiğinin farkındalar. İş geçim yolu olmakla kalmıyor, içsel yaşama en büyük katkıyı sağlayan unsurlardan biri olarak görülüyor... İnsanın çalışmasının engellenmesi, çalışarak alabileceklerini edinmesinin önünü kesmenin yanı sıra, kendini tanımlama ve kendine saygı duyma yetisinin engellenmesi anlamına geliyor.”²⁰⁹

Konu üzerinde yıllarca araştırma yapan Gini, işin başka amaçlara hizmet eden bir araç, (daha önce söylediğim üzere ekonomiyle ilgisi olmayan; aile, siyaset, topluluk, kültür, din gibi değerlerle ilgili) kimi tasarıları gerçekleştirebilmek için gereken kaynak ve deneyimi elde etme yolu olmaktan çıkarak kendinde amaç haline geldiği sonucuna vardı. Ama kendinde amaç olarak iş, çoğunluk tarafından zararlı, yıkıcı ve baskıcı bulunuyordu.

Bu iki gözlemi nasıl birbiriyle uyumlu hale getireceğiz? Üçüncü bölümdeki savlarıma tekrar dönerek bir çözüme ulaşabiliriz.

209 Gini ve Sullivan 1987:649, 651, 654.

İnsanların özünde bir amaçlar dizisi olduğunu, amacımız olmadığında varlığımızın da bir anlamı kalmadığını kabul etmemiz gerektiğini öne sürmüştüm. Bu düşünce epey gerçeklik payı taşıyor. Hepimiz bütün gün hücrelerinde oturup televizyon izlemektense hapishanedeki çamaşırhanede çalışmayı tercih eden mahkûmla aynı durumdayız. Ama sosyologların sıklıkla gözden kaçırdığı bir ihtimal var; iş fedakârlık yahut özveri biçimlerinden biriye, işi kendinde amaca sahip olarak görebilmemizi sağlayan, *modern işin* berbatlığından başka bir şey olamaz. Carlyle'a geri döndük: iş *acı vermeli*, “kişiliği oluşturan şey” işin sefaletidir.

Başka bir deyişle, işçiler işlerinden nefret ettikleri *işin* onur ve özsaygı hisleriyle dolup taşıyorlar.

Clement'in de gözlemlediği üzere, bu tavır havadan sudan konuşmalar sırasında havada asılı kalmayı sürdürecektir. “Kendimizi ve geri kalan herkesi, aslında yapmamayı yeğleyeceğimiz şeyler için ne kadar ter döktüğümüze göre değerlendirme bas-kısı... zihnini ve bedenini ücretli iş yoluyla mahvetmiyorsan, yanlış yaşıyorsun demektir.” Bu elbette göçmen tarım işçileri, valeler yahut basit yemek aşçılarından çok Clement gibi orta sınıf ofis çalışanları arasında yaygın. Ama işçi sınıf ortamlarında da aynı tavrı, olumsuzlanması üzerinden gözlemleyebiliyoruz; her allahın günü pestillerinin çıktığından böbürlenerek varoluşlarını haklı kılma ihtiyacı hissetmeyenler bile, işten kaytaranın geberip gitmesinden yana.

ABD'de hiçbir şeye layık olmayan tembel yoksul tiplemesinin ırkçılıkla yoğun bağları var. Göçmen nesilleri, köle soyundan gelenlere atfedilen, muhayyel disiplinsizlikten tiksintmeleri sağlanarak “çalışkan Amerikalı” olmanın gerçek manasını öğrendiler. Aynen Japon işçilere Korelileri, İngiliz işçilere İrlandalıları

küçümsemelerinin öğretilmesi gibi.²¹⁰ Anaakım medya günümüzde biraz daha üstü örtülü ifadeler kullanmak mecburiyetinde olabilir ama yoksullar, işsizler, özellikle de işsizlik maaşı alanlar durmadan yerden yere vurulmaya devam ediyor. Çoğu insan günümüz ahlakçılarının temel mantığını; yani toplumun bedavacılarla kuşatıldığını, yoksulların çalışamayacak kadar disiplinsiz ve iradesiz olduğundan yoksul kaldığını, ancak istemedikleri işlerde ve mümkünse katı bir amirin emrinde, normalden daha sıkı çalışanların yurttaşların saygı ve ilgisini hak ettiğini kabul etmiş gibi davranıyor. Özetle, dördüncü bölümde bahsettiğim, işyerindeki tepeden aşağı komuta zincirlerinin çirkin ve tahmin edilebilir bir yan etkisi olan sado-mazoşist unsur, işi meşru kılan en temel olgu haline geldi. Ekonomik vatandaşlığın göstergesi ıstırap oldu. Bu ıstırap sanki ev adresiniz gibi. O olmadan hiçbir iddiada bulunma hakkınız yok.

Döndük dolaştık başladığımız yere geldik; ancak bu defa en azından meseleyi tarihsel bağlamına oturtabiliriz. Tırışkadan işlerin artışa geçmesinin başsorumlusu, zengin ekonomilere ve giderek dünyanın her yerine hâkim olmaya başlayan işletmeci feodalizmin kendine özgü doğası. İnsanın mutluluğu dünyaya etki etme hissiyle bağlantılı olduğu için, tırışkadan işler ıstıraba yol açıyor. İnsanlar işlerinden bahsederken bu hissi toplumsal değer üzerinden ifade ediyorlar. Ama işin toplumsal değeri arttıkça, karşılığında alınan ücretin azaldığının da farkındalar. Bir bakıma hemen herkes Annie'nin de içine düştüğü açmazla karşı karşıya; ya çocuklara bakmak gibi faydalı, önemli işler yapıp, başkalarına yardımcı olmanın verdiği hazzın kendilerine yetmesi gerektiği vaazlarını dinleyecekler, faturalarla baş etmek konusundaysa

210 Noel Ignatiev'in *How the Irish Became White* (1995) (İrlandalıların Beyazlaşma Öyküsü) eseri bu olguya dair en klasik çalışma denebilir.

kimseden yardım görmeyecekler; ya da zihni ve bedeni mahveden işlerde çalışmayanın yaşamaya da hakkı olmadığına dair genel kanı uyarınca, bedeni ve zihni mahveden manasız ve onur kırıcı işlerde çalışacaklar.

Son sözü çalışmayı göklere çıkaran eserinde mutluluğu yerden yere vurmak için koskoca bir bölüm ayıran Carlyle'a bırakayım. Kendisi, insan mutluluğunun eksiksiz bir biçimde sayısallaştırılabileceğini, böylelikle de ahlakın “en fazla kişiye en çok mutluluk”²¹¹ sağlayacak şeylerin hesaplanmasına indirgenebileceğini savunan Jeremy Bentham gibilerinin faydacı öğretilerine yanıt veriyor. Carlyle mutluluğun bayağı bir kavram olduğunu öne sürüyor: “Adam olanın kafayı yoracağı tek mutluluk, çalışmasına yetecek mutluluktur. Bu mutluluk çalışmayanın, alinyazısındaki gibi gerçek bir erkek olamayanın duyduğu mutsuzluğa eştir.”²¹²

İnsan hayatının temel amacının haz peşinde koşmak olduğunu savunan Bentham ve faydacılar, günümüz iktisadında “fayda” kuramıyla meşru kılınan modern tüketiciliğin felsefi ataları olarak görülebilir. Öte yandan Carlyle'ın bakış açısı aslında Bentham'ı olumsuzlamıyor, sadece diyalektik bakımdan öyleymiş gibi görünüyor. Birbiriyle mütemediyen mücadele halinde olan iki karşıt görüş, kendi mücadeleleri sırasında farkında olmadan daha üst düzeyde bir birlik inşa ederler. İnsanları zorunlu olarak servet, iktidar, rahatlık ve haz arayışının harekete geçirdiği inancı, işin değerinin yarattığı sefalet, sadizm, boşluk ve çaresizlikten kaynaklandığı, işin fedakârlık olduğu gibi öğretilerle desteklenegeldi. Carlyle şöyle diyor:

211 Bu formül daha sonra “en fazla kişinin faydalandığı azami fayda” haline getirilmişse de Bentham'ın özgün kuramı hazcı bir hesaba dayanıyordu, Carlyle'ın reddettiği de bu yaklaşımdı.

212 Carlyle 1843:134.

Pamuk eğirme dahil bütün işler soyludur; işin kendisi soyludur, bunu burada bir kere daha ifade edeyim. Ama edepten, görgüden de bildiğimiz üzere, haysiyet eziyetlidir. Kendine adam diyenin avarelikle işi olamaz... Ulu dinimizin adı Dert Tapındır. İster iyiye kullansın ister kötüye, krallık tacı değil insanoğlu-na yaraşan, hakkı ancak dikenli bir çelenk zorluklardan!²¹³

213 *A.g.y.*

Yedinci Bölüm

Tırışkadan İşler Siyaseten Ne Tür Etkiler Doğuruyor ve Bu Durumdan Kurtulmanın Yolu Var mı?

Bana sorarsanız, şu yararsız işleri sürdürme içgüdüşü,
en temelde ayaktakımı korkusundan. Bu güruh
(akıllarınca) boş bırakıldıkları an tehlike yaratan
aşağılık hayvanlardan oluşuyor; o yüzden bunları durup
düşünemeyecek kadar meşgul etmek gerekiyor.
—George Orwell, *Down and Out in Paris and London*²¹⁴

Finans kapitalin iktidarını sürdürmesini sağlayacak bir çalış-
ma düzeni istesek, kırk yıl düşünsek daha iyisini akıl edemez-
dik. Gerçekten çalışan, üretken işçiler durmadan ezilip horlanı-
yorlar. Geri kalanlarsa ikiye ayrılıyor; bir tarafta bütün dünyada
yerin dibine batırılan, dehşetten dudağı uçuklamış işsizler
tabakası, diğerk tarafta ise hem yönetici sınıfın (müdürlerin, yö-
neticilerin falan), özellikle de finans dünyasındaki simgelerinin

214 *Paris ve Londra'da Beş Parasız*, çev: Zühre İlkelen, İthaki, 2004. (ç.n.)

bakış açılarını ve hassasiyetlerini benimseyecekleri hem de açık ve net toplumsal değere sahip işlerde çalışan herkese karşı derin bir hınç besleyecekleri mevkilere getirilerek, temelde hiçbir şey yapmasınlar diye para ödenen daha geniş bir tabaka.
—“Tırışkadan İşler Olgusuna Dair”den

Kitaba, mevcut çalışma düzeninin siyasi neticeleri üzerine düşüncelerim ve olası bir çıkış yolu önerisiyle son vermek istiyorum. Son iki bölüm boyunca tırışkadan işlerin artmasının arkasındaki ekonomik güçleri, yani işletmeci feodalizm dediğim olguyu ve bu düzenlemeye katlanmamızı sağlayan kozmolojiyi, başka bir deyişle insanın evrendeki yerini tahayyül etme biçimini betimledim. Ekonomi ganimet dağıtımına indirgendikçe, verimsizlik ve gereksiz emir komuta zincirleri daha akla uygun gelmeye başlıyor, zira bunlar mümkün olan en fazla ganimeti iç etmek için kurgulanmış örgütlenme biçimleri. İşin değeri ürettiğine yahut başkalarına faydasına göre belirlenmez olunca, iş bir fedakârlık biçimi olarak değerli bulunuyor, başka deyişle işi keyifli kılan, işin zahmetini azaltan her şey, hatta başkalarına faydası dokunduğunu bilmenin hazzı bile işin değerini düşürüyor, böyle işlere de daha az ücret ödeniyor.

Dünya tepetaklak olmuş.

Bir bakıma tüketimi boş vakte yeğlediğimiz için haftada on beş saat çalışmaya burun kıvırdığımızı iddia edenler bütünüyle haksız sayılmazlar. Düzeneği yanlış kuruyorlar sadece. Derdimiz gücümüz PlayStation cihazları üretmek veya müşterilere suşi taşımak olduğun için sıkı çalışıyor değiliz. Sanayi üretimi her geçen gün robotların tekeline geçiyor, gerçek hizmet sektörü ise istihdam arzının ancak yüzde yirmisini teşkil ediyor. Tuhaf, sado-mazoşistik bir diyalektik icat ettiğimiz ve haz dolu tüketim kaçamaklarımızı haklı gösterecek tek şeyin işyerinde acı çekmek

olduğunu düşündüğümüz için çalışıyoruz. Üstüne üstlük uyanık olduğumuz zamanın çoğunu çalışarak geçirdiğimiz için, Kathi Weeks'in özlü ifadesiyle "hayatı yaşama" lüksüne sahip değiliz, yani kaçamak tüketici keyiflerimize ancak zaman ayırabiliyoruz. Tüm gün kahve köşelerinde siyaset tartışmak, arkadaşlarımızın karmaşık, çoklu aşk ilişkilerini deşelemek çok zaman alıyor (bütün günü yiyor); aksine mahalledeki spor salonunda ağırlık kaldırmak ya da yoga dersine katılmak, Deliveroo'dan yemek siparişi vermek, bir bölüm *Taht Oyunları* izlemek, el kremi yahut elektronik eşya alışverişi yapmak gibi şeyler, iş aralarına yahut iş yorgunluğunu atarken geçen zamana sıkıştırılabilecekler arasında. Buna "telafi edici tüketicilik" diyorum. Hayatı yahut hayat diyebileceği bir şeyi olmayanın telafi kabilinden yapıp ettiği şeyler bunlar.

işletme feodalizmine ait siyasi kültürün hınç dengesiyle sürdürülmesine dair

Vatandaşların kırık çömlek parçalarına isim yazarak sürgüne gönderilecek siyasetçileri belirledikleri bir dönemde, okuması yazması olmayan, kaba saba biri çömleğini kalabalıktan biri sandığı Aristides'e uzatıp, üstüne Aristides'in adını yazmasını istemiş. Şaşkına dönen Aristides, bu adamın sana ne zararı dokundu diye sorunca, "Bir zararı dokunmadı" demiş adam, "ismini cismini dahi bilmem ama her yerde 'adil Aristides' diye anılmasından gına geldi". Bunu duyan Aristides sessizliğini bozmamış, çömleğe adını yazıp geri vermiş.

—Plutarkos, *Life of Aristides the Just*²¹⁵

215 Plutarkos'un biyografileri, M.E.B. Yayınları tarafından *Hayatlar* adı altında ciltler halinde yayımlandı. (ç.n)

Şüphesiz abartıyorum. Tüketim toplumlarında tırışkadan işler yapanlar dahi ucundan kıyısından hayata müdahil olur. Gerçi bu mesleklerdekilerin yaşam biçiminin uzun vadede ne kadar sürdürülebilir olduğu tartışmalı; zira manasız mesleklere tıkılıp kalmış nüfus yeniden üretimini gerçekleştiremediği gibi, bu insanların klinik depresyondan, başka başka zihinsel rahatsızlıklardan etkilenme ihtimalleri de çok daha yüksek. En azından ihtimal dahilinde olduğunu söyleyebilirim, ancak bu iddianın görgül araştırmalarla doğrulanması gerekiyor.

Başka hiçbir sorun olmasa da bu çalışma düzenlerinin tek başlarına bile nefret ve hınçla kaynaklayan bir siyasi ortam yarattığı bir gerçek. İş arayanlar ve işsizler, çalışanlara dış biliyor. Çalışana işsizden, yoksuldan tiksilmesi öğretiliyor, beleşçi ve asalak olduklarından dem vuruluyor. Tırışkadan işlere hapsolanlar gerçekten verimli ya da faydalı işlere emek harcayanlara bozuk atıyor; hakkı ödenmeyen, aşağı görülen, takdir edilmeyen verimli ve yararlı emek sahipleri de hem gerçekten hayatın tadına varan, hem de az bulunur yararlı, yüce gönüllü yahut göz alıcı işleri tekeline aldığını düşündükleri insanlardan, kendi deyişleriyle “liberal seçkinlerden” hazzetmiyorlar. Bu grupların hepsi (son derece yerinde olarak) yoz gördükleri siyasilerden nefret etme konusunda birlik oluyorlar. Öte yandan siyasiler de bu içi boş nefreti, ilgiyi kendi üzerlerinden uzaklaştırabildikleri müddetçe, kullanışlı buluyorlar.

Yukarıda bahsi geçen kin ve öfke formlarının bazıları, okurun görünce hemen tanıyabileceği kadar bildik. Bazıları ise ilk bakışta fark edilemeyecek kadar anlaşılmaz. Fransız çay fabrikasında çalışanların, tepelerinde yeni türeyen faydasız orta kademe idareciler sürüsüne dış bilemediği kolaylıkla tahmin edilebilir (bu öfkenin doğuşu, idarecilerin tüm işçileri işten atmaya karar

vermesinden önceye tekabül ediyor). Orta kademe idarecilerin fabrika işçilerinden hazzetmemesi için ilk bakışta herhangi bir neden görünmüyor. Ne var ki bu idareciler, hatta bunların idari yardımcıları, fabrika işçilerine pekâlâ dış biliyorlar. Nedeni de aslında çok basit; fabrika işçileri döktükleri terden gurur duyabiliyorlar. Bu işçilerin hak ettiğini alamamasının arkasında da en temelde kıskançlık yatıyor.

Ahlaki kıskançlık, üzerinde ciddiyetle durulmamış bir olgu. Konuyla ilgili basılı bir eser olduğundan bile şüpheliyim. Ama insan ilişkilerinde önemli bir yeri olduğu ortada. “Ahlaki kıskançlık” kavramı, kimilerinin servet sahibi, yetenekli yahut şanslı olduğu için değil, sırf daha yüksek ahlaklı davranışlar sergiledikleri zannıyla karşı karşıya kaldıkları kıskançlık ve hıncı ifade ediyor. Bu duygu “Bu insan, benim davranışlarımdan daha iyi olduğunu bizzat kabul ettiğim eylemler içinde olsa bile, ne hakla benden daha iyi olduğunu öne sürebilir ki?” sorusunda cisimleşiyor. Bu tavırla ilk kez üniversitede karşılaşmıştım; solcu geçinen bir arkadaşım ünlü eylemcilerden birine, adamın eski karısı ve çocuğu için New York’ta pahalı bir daire kiraladığını öğrendiğinden beri saygısını yitirdiğini anlatmıştı. “İkiyüzlülüğe bak!” demişti, “O parayı pekâlâ yoksullara da verebilirdi.” Eylemcinin parasının hemen hepsini zaten yoksullara dağıttığını hatırlattığımda oralı olmamış, kendisinin hiç de fakir olmadığı halde bir kuruş sadaka vermediğini söylediğimdeyse bana küsmüştü. Bir daha görüştük mü hatırlamıyorum. Sonraları bu tavırla daha sık karşılaşır oldum. İyi niyetli insanlardan oluşan her toplulukta, kabul edilen değerleri davranışlarına gereğinden fazla yansıtan kişiler tehdit olarak görülürler; kör gözüm parmağına yapılan iyi davranışlar (bunun adına “erdem kasmak” deniyor), kişi safi alçak gönüllülükle ve hesap gütmeden hareket ediyor olsa bile, ahlaki bir meydan okuma olarak okunur. Hatta alçakgönüllülük

işleri daha da zora sokabilir; zira bu tavırlar, kendilerini o denli mütevazı bulmayanlarca başka bir ahlaki meydan okuma olarak addedilebilir.

Bu ahlaki kıskançlık biçimi aktivist veya dindar çevrelerde oldukça yaygın. Ben aynı şeyin, çok daha üstü örtülü olmakla birlikte, iş çevrelerinde örgütlenen siyasette de mevcut olduğunu öne sürüyorum. Göçmenlere yönelik öfkenin hemen her zaman, hem çok çalıştıklarına hem de az çalıştıklarına dair suçlamalar içermesi gibi, yoksula yönelik hınç da hem tembel olduklarına inanılan işsizleri, hem de (zorla istihdam programlarına alınanlar müstesna) tırışkadan işlerle uğraşmayan çalışanları hedef alır. ABD’li muhafazakârlar halkı sendikalı sağlık ya da otomotiv sektörü çalışanlarına karşı kıskırtmakta nasıl bu kadar başarılılar? 2008’de finans sektörü batmaktan kurtarıldığı sırada, halk bankacıların milyon dolarlık ek ikramiyelerine veryansın etti ama bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmadı. Daha sonra otomotiv sektörü aynı kaderle karşı karşıya kaldığında, montaj hattı işçilerini hedef alan birtakım yaptırımlar dayatıldı. 28 dolar saatlik ücret gibi ayrıcalıklar sunan toplu sözleşmelerle şımartıldıkları düşünülen bu insanların, kazanılmış sağlık, emeklilik ve tatil hakkı gibi birçok edinimi ellerinden alındı. Sorunun asıl sorumluları (en azından boş boş oturmadıkları sıralarda yaptıklarıyla) otomotiv şirketlerinin mali birimlerinde çalışanlardı, ama onlardan benzer fedakârlıklarda bulunmaları istenmedi. Yerel bir gazetenin çizdiği tablo şöyleydi:

Banka kurtarmalarını takiben şubat ayında otomotiv sektörünün de kurtarılması gündeme geldi. Bu şirketlerin tekrar kâr edebilmesi için binlerce işçinin atılması gerektiğine hükmedildi. İş güvenceleri ve sağlık hakları nedeniyle öteden beri kıskançlık uyandıran otomotiv sektörü işçileri

günah keçisi ilan edildi. Michigan'da bir dönemin dillere destan imalat kentleri birbiri ardına ışıklarını söndürürken, sağ kanat radyo yorumcuları, mücadeleleriyle herkese haftada yedi gün, günde kırk saat çalışma şansı sağlanmasında etkin rol oynayan işçilerin, layığını bulduğunu dillendiriyordu.²¹⁶

Amerikalı otomotiv işçilerinin diğer mavi yakalıları kıyasla daha elverişli haklara sahip olmasının başlıca sebebi, bu işçilerin herkesin gerçekten ihtiyaç duyduğu, hatta kültürel olarak önem verilen (tam manasıyla söylersek, kendini Amerikalı olarak hissetmenin tam merkezine yerleştirilen) bir şeyin üretiminde hayati rol oynamasıydı.²¹⁷ İnsanların öfkesinin asıl sebebi buydu sanki. “Beylerimiz araba üretiyor! Yahu daha ne istiyorlar? Ben bütün gün masa başında oturup aptal kâğıt işleriyle uğraşayım, bu piç kuruları grev tehditleri savurup dış bakımı ödeneği diye, çocukları Büyük Kanyon’a, Kolezyum’a götürmek için iki hafta izin diye tuttursun. Semer de var, ister misiniz?”

ABD’de ilk ve ortaokul öğretmenlerine yönelik akıl sır ermez düşmanlığın arkasında da aynı şey yatıyor olsa gerek. Öğretmen-

216 Matthew Kopka, “Bailing Out Wall Street While the Ship of State is Sinking? (Part 2),” *The Gleaner*, 25 Ocak 2010, <http://jamaica-gleaner.com/gleaner/20100125/news/news5.html>, erişim tarihi 22 Temmuz 2017. O dönem otomotiv sanayi işçilerinin saatte 75 dolar kazandığı iddiası oldukça sık dile getiriliyordu ama söz konusu rakam tüm işçilerin ücret, sigorta ve emeklilik maliyetlerinin çalışılan toplam saate bölünmesiyle elde edilmiş sektörel bir halkla ilişkiler metninden alıntıydı. Bu hesabı hangi sektöre uygularsanız uygulayın, gerçek saatlik ücretlerin iki üç katını elde edersiniz.

217 İkinci nedense bu işçilerin aynı yerde çalışması, dolayısıyla daha kolay örgütlenebilmeleri idi. Grev tehdidinde bulunan otomotiv sanayisi işçilerinin talepleri karşılanmadığında ekonomiye ciddi zarar verebiliyorlardı.

lik, düşük maaş ve bunaltıcı şartlara rağmen toplumsal öneme sahip, yüce gönüllülük gerektiren mesleklerin başında geliyor. Dolayısıyla, öğretmenliği ancak başkalarının hayatına olumlu etkide bulunmak isteyenlerin seçtiği söylenebilir. (New York metrosundaki reklamlardan birinde söylendiği gibi; “Yirmi yıl sonra, gelecek vaat eden bir sigorta hasar uzmanı olunca arayıp teşekkür edeceğiniz tek insan öğretmeninizdir.”) Nitekim şımarık, kendine her şeyi hak gören, bol keseden maaş alan ve Amerikan karşıtı seküler insancılık vaazları veren laf ebeleri olarak suçlanmalarının sebebi de bu. Cumhuriyetçi eylemcilerin eğitim sendikalarını hedef almalarının sebebi belli. Bu sendikalar Demokrat Parti’nin en önemli destekçileri arasında bulunuyor. Ancak bu sendikalar hem öğretmenleri hem de Cumhuriyetçi eylemcilerin karşı çıktığı uygulamaların hemen hepsinin asıl sorumlusu olan okul idarecilerini temsil ediyorlar. Öyleyse sağcılar idarecilere neden yüklenmiyorlar? Öğretmenlerin pamuklara sarıldıkları halde şımarıklık yaptıklarını iddia etmektense, okul idarecilerinin ceplerini boş yere doldurulan asalaklar olduğunu savunmak çok daha kolay olmalı. Eli Horowitz’in dediği gibi:

Asıl önemli olan Cumhuriyetçilerin de diğer muhafazakârların da bir zamanlar okul idarecilerinden şikâyet etmiş ama sonradan bundan vazgeçmiş olmaları. Ne hikmetse (zaten üç beş cılız sestten ibaret kalan) bu tartışma daha başlar başlamaz rüzgâra karıştı gitti. Sonuç itibariyle *öğretmenler*, daha değerli bir iş yapmalarına rağmen, daha makul siyasi hedeflere dönüştüler.²¹⁸

218 Eli Horowitz, “No Offense Meant to Individuals Who Work With Bovine Feces,” <http://rustbeltphilosophy.blogspot.co.uk/2013/08/no-offense-meant-to-individuals-who.html>, erişim tarihi 31 Ağustos 2013.

Bana kalırsa bu, olsa olsa ahlaki kıskançlığa yorulabilir. Öğretmenlere, gösterişçi fedakârlıkları ve toplum sevgileriyle kendini ön plana çıkarmaya çalışan, yirmi yıl sonra “bana öğrettiklerin için ne kadar teşekkür etsem azdır” diyeceklerin telefonlarını beklemeye bayılan insanlar gözüyle bakılıyor. Bu gibi insanların sendika kurması, grev tehdidinde bulunması, daha iyi çalışma şartları talep etmesi ise ikiyüzlülük olarak görülüyor.

* * *

Yararlı ve yüce gönüllülük gerektiren işler yapıp da dolgun bir ücret, avantajlı koşullar talep eden ama toplumun hınç duymadığı önemli bir istisna var. Kural askerlere, daha doğrusu askeriyeyle ilişkili hiç kimseye işlemiyor. Aksine askere hınç duyanın ifadesini alıyorlar. Eleştiri üstü bir noktadalar.

Bu tuhaf istisna üzerine başka bir çalışmam var, ancak ana fikri burada kısaca özetlemek yerinde olur, zira sağ kanat popülizmi anlamının yolu buradan geçiyor.²¹⁹ Yine en iyi bildiğim ABD üzerinden gideceğim ama savın kaba hatlarıyla Brezilya’dan Japonya’ya kadar geçerli olduğu varsayımım kayda geçsin. Sağ kanat popülistler için ordu personelinden iyisi yoktur. “Ordu desteklenmeli” lafı bir nevi allah kelamıdır; bu uğurda öyle ya da böyle geri kalan herkes tek kelimeyle haindir. En büyük düşman-sa entelektüellerdir. İşçi sınıfından çıkma muhafazakârlar şirket yöneticilerinden de pek hazzetmezler ama bu nefreti dillendirmeye gereksinim duymazlar. Nefretlerinin esas hedefi “liberal

219 Aşağıdaki fikirler, uzun haliyle “Introduction: The Political Metaphysics of Stupidity,” adıyla, *The Commoner* dergisinin Bahar 2005 sayısında (www.thecommoner.org.uk), kısa haliyle de “Army of Altruists: On the Alienated Right to Do Good,” adıyla *Harper’s* dergisinin Ocak 2007 sayısında, 31. ve 38. sayfalar arasında yer aldı.

seçkinler” (bunlar Hollywood seçkinleri, basın seçkinleri, üniversite seçkinleri, havalı avukatlar, sağlık sistemi düzeni gibi dallara ayrılır); yani büyük sahil kentlerinde yaşayan, radyo televizyon takip eden, bununla da kalmayıp radyo televizyon programı yapan, olmadı bunlara katılan türden insanlardır. Bana kalırsa bu hıncın temelinde iki farklı düşünce yer alıyor: (1) bu seçkinlerin sıradan çalışanları yontulmamış mağara adamları güruhu olarak gördüğü algısı, (2) bu seçkinlerin işçi sınıfının kapitalistleri aşip da giremeyeceği kapalı bir gruba dönüştüğü algısı.

Bu iki algının da son derece yerinde olduğu kanaatindeyim. İlki 2016 yılında Donald Trump’ın seçilmesine verilen tepkilerden açıkça anlaşılıyor. Herhangi bir gruba yöneltildiğinde derhal geri kafalılık damgası yiyen (çirkinlik, aptallık yahut şiddete meyyallık gibi) hakaretler, sadece Amerikalı beyaz işçi sınıfını hedef alınca kibar toplum tarafından da sessizce onaylanıyor. Düşünürseniz ikinci algı da en az ilki kadar doğru. Örneğimizi yine Hollywood’dan verelim. 1930 ve 40’larda “Hollywood” adı herkesin aklına sihirli yükseliş öyküleri getiriyordu. Hollywood bir köylü kızın büyük kente gidip, keşfedilip yıldız olabildiği bir yerdi. Bu başarıyı kaç kişinin yakaladığı meselesi (arada sırada yaşandığını biliyoruz) şu anda bizi ilgilendirmiyor, önemli olan o dönem Amerikalıların bu masalı saçma sapan bulmamasıydı. Bir de günümüzün film aktörlerine bakın bakalım; ailesinin en azından iki nesildir aktör, yazar, yapımcı ya da yönetmenler çıkardığıyla övünmeyecek kaç kişi bulabilirsiniz? Sektör grup içi evlilik yapan bir kastın egemenliği altına girmiş durumda. Hollywood yıldızlarının eşitlikçi siyasetten yanaymış gibi durmalarının işçi sınıfına pek inandırıcı gelmemesi şaşırtıcı değil. Hollywood’un istisna olduğunu da sanmayın. Bu sektörde (belki biraz daha ileri düzeyde) yaşananlar, istisnasız bütün liberal mesleklerde görülüyor.

Bence muhafazakâr seçmen zenginlerden çok kültürlülere dış biliyor, çünkü çocuklarının zengin olabilme ihtimalini kabul ediyor ama onları hiçbir şekilde kültür seçkinlerinin arasında düşünemiyor. Hiç de mantıksız bir iddia değil. Nebraskalı bir kamyon şoförünün kızının oldukça küçük olmakla birlikte zenginliğe kavuşma ihtimali var. ABD gelişmiş ülkeler arasında toplumsal akışkanlığı en düşük ülke, ama *olur mu olur*. Ama bu kızın uluslararası insan hakları avukatı olması ya da *New York Times*'ta tiyatro eleştirmenliği yapması mümkün değil. Doğru okulları seçmiş olsa bile zorunlu ücretsiz stajyerlik yıllarını New York ya da San Fransisco'da geçirebilmesine imkân yok.²²⁰ Veya cam ustasının oğlu, iyi konumlandırıldığı bir tırıskadan işe kapağı attı diyelim, o da aynen Eric gibi konumunu zorunlu bir bağlantı kurma aracı haline getirmeye isteksiz olacak, yahut bunu istese de beceremeyecek. Gözlerin görmediği binlerce engel var.

Bir önceki bölümdeki değer/değerler karşıtlığına geri dönecek olursak, şunu söyleyebiliriz: Mesele çok para kazanmaksa yolu bulunur ama gerçeklik (gazetecilik, akademik), güzellik (sanat dünyası, yayıncılık), adalet (eylemcilik, insan hakları), yardımseverlik gibi başka birtakım değerlerin peşinden gitmeye niyetliyseniz, karşılığında da yaşamaya yetecek bir ücret almayı umuyorsanız, babadan kalma servetiniz, toplumsal bağlantıla-

220 Seçkinler kendi nüfuslarını koruyacak kadar çocuk yapmadığından, doğuştan şanslı çocuk sayısının yeterli olmaması, bu işlerin bir kısmının en dik-kate değer göçmen çocukların eline düşmesine yol açıyor. Bank of America ya da Enron yöneticileri, benzer nüfus sorunlarıyla karşılaştıklarında kendileri gibi daha yoksul ailelerden gelme beyazları tercih ediyorlar. Bunun nedenlerinden biri ırkçılık, bir diğeri ise şirketlerin genel olarak entelektüel karşıtı bir ortamı teşvik etmeleri. Bir zamanlar çalıştığım Yale Üniversitesi'nde iyi bilindiği üzere, yöneticiler ilk planda "en iyi anlaşılabileceklerini düşündükleri insanları," yani Yale'deki "ikinci sınıf" öğrencileri işe alırlardı.

rınız ve kültürel sermayeniz yoksa, avcunuzu yalarsınız. Başka bir deyişle, “liberal seçkinler” para dışında herhangi bir nedenle yapılabilecek işler yapıp karşılığında ücret almanın mümkün olduğu bütün kapıların anahtarlarını ellerinde tutuyorlar. ABD’nin yeni soyluları haline gelmeye çalıştıkları, bunda da epey başarılı oldukları düşünülüyor; aynen Hollywood aristokrasisinin hem iyi yaşatacak hem de büyük bir amaca hizmet ettiğini düşündürecek, yani soylu hissettirecek işlerin hepsini babadan oğula geçen bir hakka dönüştürmesi gibi.

Bu mesele ABD’nin kölelikle yoğrulmuş geçmişi ve köklü ırkçılık propagandaları sebebiyle kuşkusuz iyice içinden çıkılmaz bir hal alıyor. Entelektüellere yönelik sınıfsal hıncın arkasında büyük oranda beyaz işçi sınıfı bulunuyor. Afrika kökenli Amerikalılar, göçmenler ve ikinci nesil göçmenler, entelektüellik karşıtı düzenlemeleri reddediyorlar, çünkü çocuklarının yükselmesinin en olası yolu olarak eğitimi görüyorlar. Yoksul beyazlar ise bu grupların zengin liberal beyazlarla işbirliği içinde olduğu yanlışlamasına düşüyorlar.

İyi de bütün bunların orduyu desteklemekle alakası ne? Kamyon şoförünün kızı hem diğerkâm ve yüce gönüllü hem de kirasını ödeyip düzenli dış bakımı yaptırmasına olanak tanıyan bir iş bulmadan durmamaya kararlıysa, elindeki seçenekler ne? Kafası dine yatkınsa yaşadığı yerin kilisesinde çalışmayı düşünebilir ama çok da umutlanmasın. Neticede, elinde kala kala sadece orduya katılmak kalıyor.

Bu gerçekliği ilk kez on yıl kadar önce, ABD’nin denizaşırı askeri üslerini inceleyen antropolog Catherine Lutz’un bir dersinde fark etmiştim. Lutz bu üslerin hemen hepsinde, askerlerin yerli halkla iyi ilişkiler kurmak için yakın köy ve kasabalara gidip okulları onardığına, bedava dış bakımı yaptığına dair şaşırtıcı bir saptamada bulunmuştu. Bu programların görünüşteki amacı

yerel topluluklarla ilişkilerin geliştirilmesi idi, ancak pek başarılı olmadıkları ortaya çıktı. Ordu bu keşfe rağmen programları iptal etmedi, çünkü bunların askerler üzerindeki psikolojik etkisi muazzamdı. Deneyimlerini anlatan askerlerin gözleri parlıyordu: “Orduya işte bu yüzden girdim” diyordu biri, bir diğeri “Askerlik işte budur, sadece ülke savunması yetmez, insanlara yardım etmek gerekir!” diye anlatıyordu. Kamu hizmeti vermesi sağlanan askerin, orduya tekrar başvurma ihtimalinin iki üç kat yükseldiği anlaşıldı. Bunları öğrenince tam olarak şöyle düşündüğümü hatırlıyorum: “Bir dakika, yani bu insanlar ciddi ciddi barış gücünde yer almak istiyorlar, öyle mi?” Sonra da ilk iş meseleyi didiklemeye giriştim; barış gücünün kapısını üniversite diplomasının açtığını anlamam uzun sürmedi. Meğer ABD ordusu, kanadı kırılmış özgecilerin sığınaklarından biriymiş.

* * *

Sol ve sağ diyegeldiğimiz siyasi duruşlar arasındaki tarihi farkın, aslında “değer” ve “değerler” arasındaki ilişkiler üzerinden yürüdüğü söylenebilir. Sol, saf kişisel çıkarlar alanıyla yüce gönüllü ilkelerin hâkim olduğu alan arasındaki uçurumu kapatmanın peşinde koştu; sağ ise bunların arasını daha da açarak her ikisine de sahip olmayı amaçladı. Her ikisi de *hem* açgözlülüğü *hem* hayırseverliği destekledi. Cumhuriyetçi Parti içindeki serbest piyasa liberterleri ile Hıristiyan sağını temsil eden “değerler seçmenleri” arasındaki ittifak başka türlü açıklanamaz. Bu ittifak gündelik hayatta kabaca iyi polis kötü polis stratejisinin siyasi muadili anlamına geliyordu. Önce piyasayı kargaşaya sürükleyip hayatları ve mevcut gerçeklikleri sars; sonra da kalk, bizzat kilise ve patriarkanın ipini salıverdiği barbarlar karşısında, bu kurumların son kalesi olarak ortaya dikil.

“Ordunun desteklenmesi” çağrılarıyla “liberal seçkinlere” yönelik saldırıyı bir araya getirerek solu ikiyüzlülükle suçlayan sağ siyasete göre, “Altmışların kampüs köktencileri, herkesin mutlu ülkücüler olarak, maddi refah içinde yaşayacağı yeni bir toplum yaratmaya çalıştıkları iddiasındaydı. Komünizmde değer ve değerler arasındaki ayrım ortadan kaldırılacak, herkes toplum yararına çalışacaktı, ne oldu sonra? Tek yaptıkları şey, keyifli işlerin hepsini şımarık çocukları için sağlama almak oldu.”

Bu durum yaşadığımız toplumların doğası üzerinde birtakım etkilerde bulunuyor. Genel hatlarıyla kapitalizme dair ortaya koyduğu şeylerden biri şu; açgözlülük üzerinde yükselen, insanların bencil ve açgözlü olduğunu söyleyen, hatta bu tür davranışları özendiren toplumlar bile kendi öne sürdükleri savlara inanmıyorlar. Açıktan açığa olmasa da oyunu kurallarına göre oynayana mükâfat olarak özgeci davranma hakkı veriyorlar. Yani ancak benciller dünyasında yiğitlik gösterenler diğerkâmlık hakkı kazanıyor. Düzen genel olarak böyle dönüyor. İstirap çeke çeke, dolap çevire çevire yeteri kadar ekonomik değer biriktirebildiysen, milyonlarını eşsiz, ulu, gayrimaddi yahut güzel bir şeylere çevirebilir, yani değeri değerlere dönüştürebilirsin. İster Rembrandt eserleri, ister klasik yarış arabaları topla ya da vakıf kur, hayatını hayır işlerine ada. Ama kısa yoldan sonuca ulaşmaya çalışmak olsa olsa hilekârlık olur.

Döndük dolaştık ortaçağdaki yaşam döngüsü hizmetinin Abraham Lincoln versiyonuna geldik ama bir farkla: Yetişkinlik çoğumuz için en erken emeklilikte elde edilebilecek bir olasılık haline geldi.

Bunun tek meşru istisnası askerler, çünkü hem vatana “hizmet” ediyorlar, hem de sanırım uzun vadede pek bir şey elde edemiyorlar. Bu durum askerleri hizmetleri süresince koşulsuz destekleyen sağ kanat popülistlerin, neden bunların büyük bir kısmının geri kalan hayatlarında evsiz, işsiz kaldığını, yoksul düştüğünü, uyuşturucuya bulaştığını yahut tek bacağıyla sokak-

larda dilendiğini umursamamasını açıklıyor. Yoksul bir delikanlı kendini eğitim ve iş fırsatları için deniz kuvvetlerine katıldığına inandırsa da; herkes bunun zırvadan ibaret olduğunu bilir. Fedakârlığın doğası böyledir, asaleti de bundan gelir.

Buraya kadar konu ettiğim hınç kurbanları, toplumsal fayda ve karşılığı arasındaki ters bağıntı ilkesinin bariz ihlalleri olarak görülebilirler. Sendikalı otomotiv işçileri ve öğretmenler hayati önemde bir işlevi yerine getirmekle birlikte orta sınıf yaşam tarzı talep etmeye cüret ediyorlar. Bu grupların, ruhlarını ezen alt ve orta kademe tırışkadan işlerde kısıp kalmış insanların beslediği özel bir gazezin kurbanı olduklarını düşünüyorum. Bill Maher ya da Angelina Jolie gibi liberal seçkinlerse, her alanda ön saflara koşup dünyaya etki eden mevcut üç beş eğlenceli, bol maaşlı işi kapmaya uğraşıyor, bir taraftan da kendilerini toplumsal adaletin sesi olarak satmaya çalışıyorlar. İşçi sınıfı, bedeni yıpratıcı, sancılı, zorlu ama bir o kadar da toplumsal fayda sağlayan emeklerine zerre kadar ilgi göstermeyen kusursuz liberallere özellikle hınç duyuyorlar. Bu ilgisizlik, daha yüksek düzeyli tırışkadan işlere saplanıp kalmış “liberal sınıfların”, dürüst hayatlar sürebilen işçi sınıfına yönelik düşmanca kıskançlığıyla da pekâlâ örtüşüyor.

günümüzdeki robotizasyon krizi tırışkadan işler meselesine nasıl bağlanıyor

Püritenlik: Birilerinin bir yerlerde mutlu mesut yaşıyor olabileceğinden duyulan dehşetli korku.
—H. L. Mencken

Varsıl ülkelerin siyaseti giderek bu karşılıklı hınç tarafından belirlenmeye başlıyor. Sonumuz kötü.

Sanki solcuların şu eski sorusu tam da bugün için sorulmuş: “Her gün uyanıp birlikte bir dünya inşa ediyoruz; ama lütfen söyleyin, kim kendi haline bırakıldığında şimdiki gibi bir dünyayı düşler ki?” Yirminci yüzyılın başlarında yazılmış bilimkurgu fantezileri artık birçok bakımdan mümkün. Henüz ışınlama ve Mars’ta koloni kurma konusunda pek ilerleme kaydedememiş olabiliriz ama hammaddelere büyük bir kolaylıkla, dünya üzerindeki hemen herkesi daha rahat ve konforlu yaşatacak biçimler verebiliyoruz. Maddi bakımdan pek zorluğu yok bunun. Bilimsel devrimlerin ve teknolojik buluşların meydana gelme hızı, kabaca söylersek 1750 ve 1950 yılları arasında görülen çarpıcı hıza nazaran oldukça düştüyse de, robotbilim ilerlemesini sürdürüyor. Gerçi bu ilerleme, robotbiliminin mevcut teknolojik bilgi birikiminin incelikli bir uygulama sahası olmasından kaynaklanıyor. Robotbilim malzeme bilimindeki ilerlemelerle birlikte, en can sıkıcı, en yorucu mekanik görevlerin çoğunun ortadan kaldırıldığı bir çağı haber veriyor. Yani çalışmanın “üretici” emek kapsamındaki işlerle alakası kalmazken, “bakım” emeğinin payı artacak; neticede bakım kavramı, makinelerin asla yapmasını istemediğimiz şeyleri içeriyor.²²¹

Mekanikleşmenin tehlikeleri üzerine muazzam bir korku edebiyatı türedi. Hemen hepsi de Kurt Vonnegut’ın 1952’de yazdığı ilk romanı *Player Piano*’da²²² geliştirdiği hatlar üzerinden ilerliyor. El emeğinin ortadan kaldırılmasıyla toplum kaçınılmaz

221 Bakım emeği kapsamına göre görevlerin makineler tarafından yapılabilceği, hatta yapılması gerektiği fikrini yaymak için büyük çaba harcıyor ama ben şimdiye kadar başarılı olamadıklarını, gelecekte de bunun değişmeyeceğini düşünüyorum.

222 *Otomatik Piyano*, Kurt Vonnegut, çev: İrma Dolanoğlu Çimen, Metis, 1997.

olarak, biri robotları tasarlayıp üreten zengin seçkinlerden, öteki ise işsizlikten bütün gün içip bilardo oynayan, bezgin, yıkık eski işçi sınıfından oluşan iki sınıfa ayrılacak diye uyarıyor yazarlar. (Orta sınıf ayrılarak bu iki sınıfı oluşturacak.) Bu bakış açısı, gerçek emeğin bakımla ilgili yönlerini bütünüyle göz ardı ettiği gibi, mülk ilişkilerinin değiştirilemez olduğunu varsayıyor. İnsanları ise (en azından, misal bilimkurgu yazarı olmayanları) bunca vakitleri varken kendilerine meşgale bulamayan, hayal gücü gelişmemiş yaratıklar olarak resmediyor.²²³ 1960'ların karşı kültür hareketi ikinci ve üçüncü varsayımı sarstı ama ilkinde hiç dokunmadan geçti, ne de olsa devrimcilerin sloganlarından biri "Tüm İşler Makinelere!" idi. Bu sloganın gerçek hayattaki neticesi, üretimin insan çalıştırmanın halen daha ucuza mal olduğu yoksul ülkelere taşınmasına, ayrıca işin kendinde değere sahip olduğuna dair, altıncı bölümde gördüğümüz türden ahlak savlarının yeniden hortlamasına neden oldu. Altmışların karşı kültür hareketine yönelik bu tepkinin ardından, yetmiş ve seksenlerde ilk işletmecî feodalizm dalgası kendini hissettirmeye başlarken, tırışkadan işler aşırı artış gösterdi.

Son robotlaşma dalgası altmışlarınkine benzer ahlaki kriz ve paniğe neden oldu. Ancak aralarında şöyle bir fark var; mülkiyet rejimleri şöyle dursun, ekonomik modellerde

223 Bu bağlamda şunu da eklemekte yarar görüyorum. Vonnegut savaşın hemen ardından Chicago Üniversitesi'nde antropoloji yüksek lisansına başladı ama tezini tamamlamadı. Kitaptaki ana kişilerden birinin antropolog olması bununla açıklanabilir. Daha sıkı çalışsaydı belki de temel savının, işçilerin fazla boş vakti doğru dürüst idare edemeyeceği fikrinin gerçekle alakası olmadığını fark ederdi. (O dönemi hatırlayan Ray Fogelson Vonnegut'ın yıllar sonra, elinde çalakalem yazılmış bir tezle gelerek fakülteyi iki arada bir derede bıraktığını, en sonunda *Kedi Beşiği*'ni [çev: Sinan Fişek, E Yayınları, 1974] tez olarak kabul etmeye karar verdiklerini anlattı.)

bile dişe dokunur bir değişim söz konusu olmadığı için son krizin tek neticesinin, yüzde 1'in servetine servet, iktidarına iktidar katması olacağı varsayılıyor. Örneğin Martin Ford'un kısa süre önce yazdığı *The Rise of the Robots*²²⁴ mavi yakalı işçilerin çoğunu çoktan ıskartaya çıkarmış Silikon Vadisi'nin, sağlık, eğitim ve diğer serbest mesleklere el atma sürecinde olduğunu ortaya koyuyor. Yazar "tekno-feodalizmin" geleceğini öngörüyor. Ford'a göre işçileri işten atmak yahut makinelerle rekabet etmeye zorlayıp sularını çıkarmak ciddi sorunlara yol açacak, zira maaş olmadan bütün o ışıltılı oyuncaklara, robotların sunacağı hizmetlere kimsenin parası yetmeyecek. Bu epey acımasızca kısaltılmış bir özet ama bu kadarı bile bu tür anlatıların hiçbirinde bulamadığım bir noktanın altını çizmemi sağlıyor; robotlarla ilgili öngörüler gelip insanların yerini almalarına dayanıyor, orada duruyor. Gelecekbilimciler, spor haberleri editörlerinin, sosyologların ya da ne bileyim emlakçıların yerine robotların geçeceğini öngörebilir. Fakat birinin de çıkıp, kapitalistlerin temel işlevlerini, yani mevcut ya da gelecekteki tüketici talebini karşılamak için en uygun yatırım yollarını bulma becerilerini makinelerin de pekâlâ üstlenebileceğini söylediğini görmedim. Neden olmasın? Sovyet ekonomisinin berbat işleme sebebi olarak yönetmesi gereken muazzam miktarda veri arasında otomatik eşgüdüm sağlayabilecek bilgisayar teknolojisini geliştirememiş olmaları sayılabilir. Ama Sovyetler 1980'lerde kaldı. Şimdi bu işler çocuk oyuncağı. Yine de cesaret edebilene aşkolsun. Mühendis Michael Osborne ve iktisatçı Carl Frey'in Oxford'da yaptıkları, insanın yerini

224 *Robotların Yükselişi, Yapay Zeka ve İşsiz Bir Gelecek Tehlikesi*, çev: Cem Duran, Kronik Kitap, 2018.

robotların alabileceği 702 farklı iş kolu sayan meşhur çalış-
ma,²²⁵ hidrolojistleri, makyajcıları, tur rehberlerini sayıyor
ama otomatik girişimcilerden, yatırımcılardan yahut finans-
çılardan hiç bahsetmiyor.

Bu noktada içgüdülerim beni, ilhamımı başka bir bilimkurgu
yazarında, Stanislaw Lem'de aramaya yöneltiyor; Lem'in uzay
gezgini Ijon Tichy, yazarın kör gözüm parmağına Aptalar²²⁶
adını verdiği bir türe ev sahipliği yapan gezegene ziyaretini an-
latıyor. Tichy gezegene vardığı sırada Aptalar klasik Marksist
aşırı üretim krizi yaşıyorlar. Toplum geleneksel olarak Ruhçular
(Rahipler), Muhteremler (Aristokratlar) ve Hamalcıklar (İşçiler)
şeklinde üç tabakadan oluşuyor. Yardımsever bir yerlinin anlat-
tığına göre:

Mucitler çağlar içinde işleri kolaylaştıran aygıtlar yaptılar,
eskilerde terden sıırıslam yüz Hamalcığın çalışmaktan
beli koparken, yüzyıllar içinde makinelere nezaret eden
üçü beşi dışında kimse kalmadı. Bilimcilerimiz makineleri
geliştirdi, insanlar bayram etti, ama daha sonra olanlar
erken sevindiklerini acımasızca yüzlerine vurdu.

225 En çok son sıradaki tele-pazarlamacılar risk altındayken, ilk sıradaki hoş
vakit terapistlerinin yeri dolmaz gibi gözükyor. Antropologlar da kendi-
lerini güvende hissedebilirler, 32. sıradayız. Bkz. Frey ve Osborne (2017)
— makalenin özgün çevrimiçi sürümü 2013 yılında yayımlandı ve çok sa-
yıda habere konu oldu.

226 Özgün metinde *Phools*; aptallar, sersemlemeler anlamına gelen *fools* ile ben-
zer çınıyor. Özgün metinde Ruhçular, *Spiritors*; Muhteremler, *Eminents*;
Hamalcıklar ise *Drudgelings* olarak geçiyor. Kitaptaki bu hikâye sanıyorum
Türkçe baskıda yer almıyor. (ç.n.)

Fabrikalar verimlilikte aşırıya kaçmaya başlamışken, günlerden bir gün mühendisin teki kendi başına çalışabilen makineler yarattı:

Yeni Makineler fabrikalara girince Hamalcıklar birbiri ardına işlerini kaybetmeye başladı; gelirleri olmadığı için açlıktan ölme riskiyle karşı karşıya kaldılar.

“Affedersiniz, Apta,” dedim, “fabrikaların elde ettiği kâr ne oldu?”

“Kârlar,” dedi, “sahiplerine gitti elbette. Şimdi, yani o dönemde, ne diyordum ben, toptan yok olma tehlikesi başlarında asılıy---”

“Ne söylüyorsunuz saygıdeğer Apta!” dedim. “Bütün yapmanız gereken fabrikaları kamulaştırmaktı, Yeni Makineler de bunun için bulunmaz bir fırsat sağlamıştı!”

Bu laflar ağzımdan çıkar çıkmaz Apta titredi, on gözünü birden sinirli sinirli kırıpştırmaya başladı, sözlerimin merdivenlerde boş boş dolanan arkadaşlarından birinin dikkatini çekip çekmediğini anlamak için sağa sola kulak kabarttı.

“Phoo’nun on burnu hürmetine yalvarırım sana ey yabancı, özgürlüğümüzün tam kalbine saldıran böyle küfürler dökülmesin dudaklarından! Yüce kanunumuz Vatandaşlık İnisiyatifi ilkesi kimsenin arzu etmediği bir şeye zorlanamayacağını, mecbur edilemeyeceğini, hatta ikna edilmeye çalışılamayacağını belirtir. O halde herkes aynı şeye sahip olmaya can atarken kim kalkıp da Yücelerin fabrikalarını kamulaştırmaya cesaret edebilir? Akla gelebilecek en iğrenç özgürlük ihlali olurdu bu. Şimdi ne diyorduk; Yeni Makineler üç kuruşa her türlü malı, dağlar kadar nefis yiyeceği ürettiler ama Hamalcıklar bunlardan

bir gıdım bile alamadı, elde yok avuçta yok ne yapacak-sın?”²²⁷

Tichy'nin çevirmeninin ısrarla altını çizdiği gibi, kimselerin mülkiyet hakkına dokunmadıkları müddetçe istediklerini yapmakta tamamen özgür olan Hamalcıklar çok geçmeden sinekler gibi kırılıyor. Büyük tartışmalar çıkıyor, yarım yamalak, işlemeden düzenlemeler yapılıyor. Aptalar yüksek konseyi Moronlar Divanı,²²⁸ tüketici olarak Hamalcıkların yerine geçirmek üzere, yaşayan tüm canlılara parmak ısırtacak kadar yoğun üretim yapabilen Yeni Makinelerin ürettiği bütün o malları yiyip içebilen, kullanabilen, onların tadını çıkartabilen robotlar yaratıyor, bu üretimi satın alacak para da basılıyor, ne var ki bu çözüm tatmin edici olmuyor. Nihayet üretimin de tüketimin de makineler tarafından gerçekleştirildiği bir sistemin manasızlığının farkına varıyorlar ve en iyi çözümün, bütün nüfusun tamamen gönüllü bir biçimde kendilerini fabrikalara teslim etmesi, ıslıl ıslıl, güzel yuvarlak levhalara dönüştürülüp hoş bir üslupla araziye yerleştirilmesi olacağına karar kılıyorlar.

Biraz zalimce gelebilir²²⁹ ama bazen ihtiyacımız olan şeyin şöyle zalimce bir Marksizm olduğunu düşünüyorum. Lem haklı. Ağır, sıkıcı işlerin ortadan kaldırılması olasılığının *sorun* olarak

227 Stanislaw Lem, *Memoirs of a Space Traveler: The Further Reminiscences of Ijon Tichy* (Evanston, IL: Northwestern University Press), 1981 [1971], s. 19–20.

228 Özgün metinde; *Plenum Moronicum*. (ç.n.)

229 Lem 1970'lerde, Sosyalist Polonya'da yazıyordu; ama bilmek isterseniz, Stalinizm eleştirisi de en az kendi ülkesine yönelttiği kadar keskindi. Ijon Tichy başka bir macerasında, kendini devasa bir sulama bürokrasisi tarafından yönetilen bir gezegende bulur; kendilerini işlerine fazla kaptıran bürokratlar, insanın doğal evriminin sonunda balık olacağını savunan bir

görülmesi, insanın mantıksız bir ekonomik sistemle karşı karşıya olduğunun en açık işareti değilse nedir?

Uzay Yolu bu meseleyi çoğaltıcılar yoluyla çözdü. İngiltere'deki kimi genç köktencilerin ağzından da esasen bununla aynı şey anlamına gelen "tam otomatik lüks komünizm" tasavvuru duyuluyor. Herkesin katkıda bulunduğu ulusal kültürün herkese ait olması gibi, yüzyılların ortak mekanik zekâsının ürünü olan robot ve çoğaltıcıların da insanlığın ortak malı olması gerektiği fikri savunulabilir. Kamuya ait, her işini kendi kendine gören fabrikalar yaşamı kolaylaştırır ama Hamalcık ihtiyacını tamamen ortadan kaldırmaları mümkün değil. Lem'in hikâyesinde ve birçok benzerinde, "iş" fabrika işi, yahut "üretim dönük" iş olarak düşünülüyor. Bu anlatılar işçi sınıfı işlerinin gerçek içeriğini; mesela geçen bölümde altını çizdiğim üzere, Londra metrosunda "bilet gişelerinde" çalışanların asıl işinin bilet satmak değil, kayıp çocukları bulmak yahut sarhoşları azarlamak olduğunu göz ardı ediyor. Bu tür işlevlere sahip robotlar görmek için henüz çok erken, kaldı ki robotlar bu becerilere sahip olsalar da, çoğumuz bu tür görevleri robotların üstlenmesini istemez.

Otomasyon yaygınlaştıkça, gerçek değer işin bakımla ilgili yönünden doğduğu daha net görülecek. Gerçi bu da başka bir sorun doğuruyor, çünkü emeğin *sayısallaştırılamayan* bir unsuru olan bakım değeri ölçülemiyor.

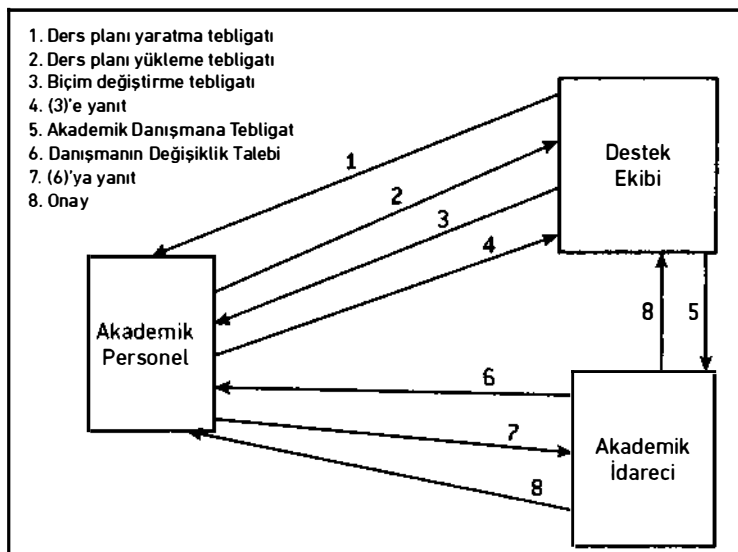
Bana sorarsanız gerçek işlerin tırıskadanlaştırılması, hatta tırıskadan işler sektörünün genişlemesinin en önemli nedeni, sayılamaz olanı sayma arzusu. Daha net ifade edeyim; otomasyonun kimi görevleri çok daha verimli kıldığı kesin ama

ideoloji geliştirir. Gezegen sakinleri her gün süresi artan "suda soluma" çalışmaları yapmaya zorlanır.

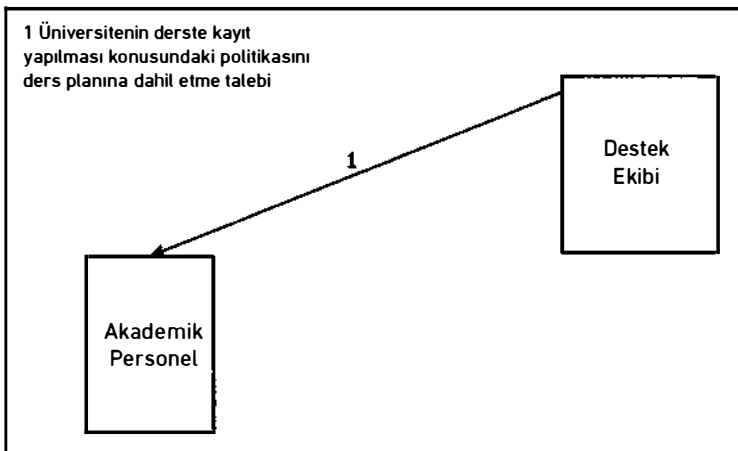
öte yandan geri kalan görevlerin verimliliğini *azaltıyor*. Bakım değerine sahip bir işi oluşturan süreçleri, görevleri ve neticeleri bilgisayarların anlayabileceği biçime sokabilmek muazzam miktarda insan emeği gerektiriyor. Günümüzde taze meyve sebzelerin ham, olgun ve çürüklerini kendi kendine ayırabilecek robotlar üretmek mümkün. Bu iyi bir şey, bir iki saatin ardından iyice sıkmaya başlayan bir iş bu. Bir düzineden fazla tarih dersi okuma listesini kendi kendine tarayıp hangi dersin en iyisi olduğuna karar verebilecek bir robot üretmekse mümkün değil. Bu da pek kötü sayılmaz, çünkü kulağa ilginç geliyor (en azından bu işi ilginç bulacak insanların olması gayet mümkün). Robotların meyve sebze ayıklamasının nedenlerinden biri de; insanlara alacakları tarih dersi, en beğendikleri funk gitaristinin kim olduğu ya da saçlarını ne renge boyatmak istedikleri gibi sayısallaştırılamayan kararlar vermeleri için daha çok zaman kazandırmak. Gelgelelim - bityenîği de burada - bilgisayar en iyi tarih dersini seçebilmiş gibi davranmayı tercih ediyorsak, aslında paranın nereye harcanacağını belirlemek için tüm üniversitede uygulanacak, yeknesak, ölçülebilir “kalite” standartlarına ihtiyacımız olduğuna karar verdiğimiz içindir. Bilgisayarlar bu işleri kendi başlarına halledemezler. Çürük meyveyi çöpe atarsın olur biter. Tarih dersine gelince; gerekli malzemeyi bilgisayarın ne yapması gerektiğini anlayacağı birimlere dönüştürmek dahi muazzam insan emeği gerektirir.

Bu işe kalkıştığınızda başınıza gelecekleri kıyısından köşesinden anlamak için aşağıda yer alan grafiklere bir göz atın. Avusturalya’da (tüm ders malzemelerinin aynı formatta hazırlanması gereken) çağdaş, işletme mantığıyla yönetilen Queensland Üniversitesi’nde sınav basma ya da ders planı yükleme işlemleriyle, geleneksel bir üniversite bölümünde aynı işlemlerin yapılışını karşılaştırıyorlar (bkz. görsel 8.1–8.4).

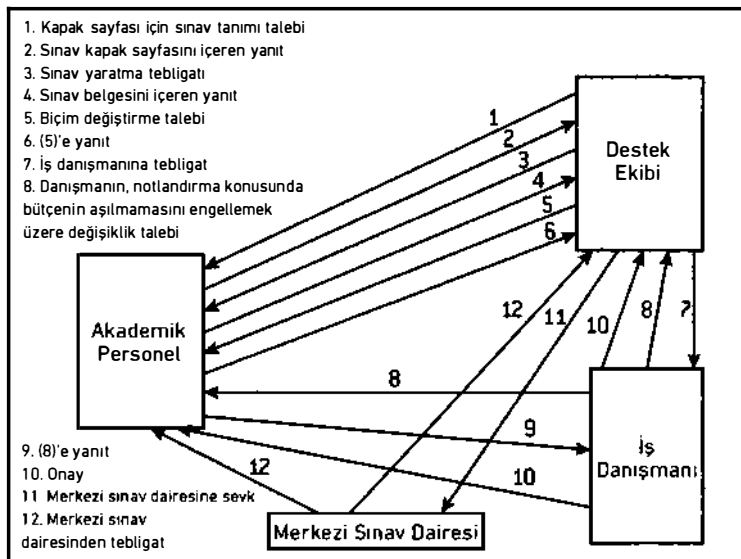
Şekil-8.1: Ders Planı Yaratma (İşletmeci)

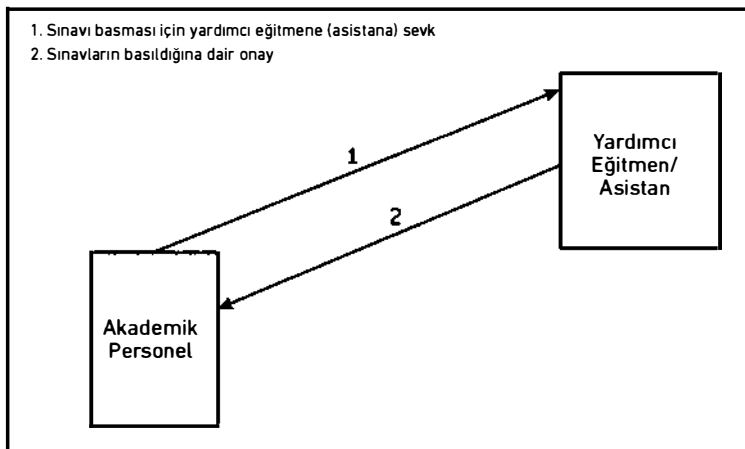
Şekil-8.2: Ders Planı Yaratma (İşletmeci değil)

Şekil-8.3: Sınav Yaratma (İşletmeci)

Şekil-8.4: Sınav Yaratma (İşletmeci değil)

Bu grafikler son derece hayati bir noktayı göz önüne seriyor; gördüğünüz ek satırların her biri, bilgisayarların değil insanların gerçekleştirmesi gereken ek görevlere işaret ediyor.

tırışkadanlaştırmının olası siyasi neticeleri ve bununla beraber bakım sektöründe çalışan sınıfların isyan etme ihtimaliyle bağlantılı düşünülen verimlilik kaybı üzerine

En azından Büyük Buhran'dan bu yana, otomasyonun milyonlarca kişiyi işinden ettiği yahut etmesine ramak kaldığı laflarını duyuyoruz. O kadar ki Keynes, kendi döneminde “teknolojik işsizlik” diye bir kavram dahi üretmişti. Çoğu insan 1930'lardaki kitlesel işsizliğin gelecekte yaşanacakların habercisi olduğu kanaatindeydi. Bu tür iddiaların her daim ortalığı velveleye vermeyi amaçladığı düşünülebilir ama ben tam aksinin geçerli olduğunu iddia ediyorum. Yani uyarılar tamamen doğrudur. Otomasyon gerçekten de kitlesel işsizliğe *neden oldu*. Biz sadece birtakım kukla meslekler uydurarak gidişatı durdurmaya çalıştık. Hem sağın hem solun siyasi baskısı; yalnızca ücretli işin insanı tam anlamıyla ahlaklı kişi haline getireceğine dair yüreğimize kazınmış genel kanı ve son olarak da George Orwell'in ta 1933'te dile getirdiği üst sınıfların emekçi kitlelere çok boş zaman verilmesi halinde nelere kalkışacaklarından duyduğu korku, yaşanan gerçeklik ne olursa olsun, varsıl ülkelerdeki resmi işsizlik rakamlarının mümkün mertebe yüzde 3 ila 8 bandı arasında tutulmasını sağladı. Ne var ki tırışkadan işleri ve onlara destek veren gerçek işleri resimden çıkardığımızda, 1930'larda öngörülen felaketin çoktan kapımızı çaldığını söyleyebiliriz. Nüfusun yüzde 50'sinden fazlası, 60'a yakını işini kaybetti.

Elbette bunun bir felaket olarak görülmesi için kesinlikle hiçbir neden yok. Binlerce yıl boyunca “toplum” adı verilen

binlerce insan grubu geldi geçti ve bunların büyük çoğunluğu alışageldikleri yaşam biçimini korumak için yapılması gereken işleri herkesin katkıda bulunacağı biçimde paylaştırmamanın bir yolunu buldu. Kimse de bugünkü insanların aksine, uyanık geçirdiği vaktin çoğunda yapmak istemediği işleri yapmak zorunda kalmadı.²³⁰ Bu toplumların üyeleri haddinden fazla boş zaman “sorunuyla” karşı karşıya kaldıklarında, kendilerini eğlendirecek ya da vakit geçirecek meşgaleler bulmakta öyle aman aman da zorlanmadı.²³¹ Özetle halimizin geçmiş toplumlarda yaşamış insanlara, Apta toplumunun Ijon Tichy’ye geldiği kadar mantıksız görünme ihtimali hayli yüksek.

Mevcut iş dağılımının durumu ne iktisatla ne insan doğasıyla ilgili. Özünde tamamen siyasi bir mesele bu. Bakım emeğinin değerini ölçmeye çalışmamızın hiç gereği yoktu. Bu çabayı halen sürdürmemizin de gereği yok. Buna bir son verebiliriz. Ama işi ve işe değer biçme biçimimizi yeniden yapılandırmak üzere bir seferberliğe girişmeden önce, mevcut siyasi kuvvetleri tekrar, dikkatlice gözden geçirmekte fayda olduğu kanısındayım.

* * *

230 Ortaçağ köylülerinin iş yükünün dahi haftada kırk saatin yanına yaklaşmadığını unutmayalım.

231 Kimi çevrelerde dile getirilen, çalışma saatlerinin azalmasıyla suç oranlarının, sağlıksız uygulamaların ve diğer olumsuz toplumsal neticelerin artacağı yönündeki savları desteklemeye hiç niyetim yok. Benzer savların kölelerin serbest bırakılması karşısında da kullanılabileceğine, hatta kullanıldığına eminim. İki tavır arasında ahlaken fark görmüyorum. İnsanların aksi halde içkiye tütüne sarılacağı, suç işleyeceği iddiasıyla haftada kırk saat çalışmaya zorlanması gerektiği düşüncesinin, nüfusun tamamını aynı süre boyunca, önleyici gözaltı kapsamında hapiste tutmak gerektiği fikrinden ne farkı var?

Süreci gözden geçirmenin yollarından ilki, “değer” ve “değerler” karşılığına yeniden dönmemizi gerektiriyor. Meseleye bu noktadan yaklaşıncı, birini diğerrinin mantığına tabi kılma çabasıyla karşı karşıya geliyoruz.

Sanayi Devrimi’nden önce insanların çoğı evlerinde çalışıyordu. Bugün yaptığımız gibi toplumdan, bir tarafta fabrikalar ve ofisler (işyerleri) kümesi, öte yanda evler, okullar, kiliseler, su parkları ve benzerleri kümesinden ve muhtemelen uygun bir yerlere konuşlandırılmış devasa bir alışveriş merkezinden müteşekkil bir şeymiş gibi bahsetmek, kabaca 1750’lere, hatta 1800’lere tekabül ediyor. İş “üretim” alanı olarak, ev ise “tüketim” ve kuşkusuz “değerler” alanı olarak görülüyor (yani bu alanda yapılan işlerin hemen hepsi bedavaya yapılıyor). Ancak her şeyin altını üstüne getirip topluma tersten de bakabiliriz. İş eksenli bakış açısına göre ev ve okulların temel işlevi, kuşkusuz işinin ehli işgücünün üretilmesi, yetiştirilmesi ve eğitilmesini kapsıyor. Ama insanı merkeze koyan bir bakışa göre bu, en az insanların yiyecek alacak parası olmadığından üretilenleri tüketmesi için milyonlarca robot üretmek veya (Dünya Bankası’nın zaman zaman yaptığı üzere) herkesin ölmesi ekonomiye darbe vuracağından Afrika ülkelerini HIV’e karşı daha sert önlemler almaya zorlamak kadar akıldan mantıktan yoksun bir düşünce. Karl Marx’ın dile getirdiğı gibi Sanayi Devrimi’nden önce kimsenin aklına en fazla genel serveti hangi koşulların yaratacağına eğilen bir kitap yazmak gelmedi. Öte yandan hangi koşulların en iyi insanları yaratabileceğine, yani arkadaş, âşık, komşu, akraba yahut vatandaş olarak bir arada olmaktan hoşlanacağımız insanlar üretebilmek için toplumun nasıl örgütlenebileceğı üzerine bir sürü kitap yazıldı. Aristoteles’in, Konfüçyüs’ün, İbni Haldun’un ilgilendiğı soru buydu; son tahlilde hâlâ gerçekten önem taşıyan tek soru da bu. İnsan yaşamı, insanlar olarak birbirimizi yarat-

tığımız bir süreç; en aşırı bireyciler dahi ancak akranlarının ilgi ve desteği sayesinde birey haline geliyorlar; “iktisat” ise özünde, bu uğurda ihtiyacımız olan maddi malzemeyi sağlama yolundan başka bir şey değil.

“Değerler” dediğimizde de - bunların değeri rakamlara *indirgenememelerinden* kaynaklanıyor - geleneksel olarak karşılıklı yaratım ve bakım sürecinden bahsediyoruz.²³²

Şimdi, söylediklerimin doğru olduğunu varsayarsak, değer alanının en azından elli yıldır değerler alanını sistemli bir biçimde işgal ettiği açıkça görülüyor. Dolayısıyla siyasi görüşlerin bugün alışkın olduğumuz biçimlerine dönüşmeleri beklenmedik bir gelişme değil. Örneğin ABD’de büyük kentlerin çoğunda en büyük işverenler ya hastaneler ya da üniversiteler. Bu kentlerin ekonomilerinin merkezinde, meşhur Kartezyen anlayışla zihni şekillendiren eğitim kurumları ile bedeninin bakım onarımı için tasarlanmış tıp kurumları arasında bölünmüş devasa bir insan üretim ve bakım teçhizatının yer aldığını görmek zor değil. (New York gibi başka birtakım kentlerdeyse bankalar ilk sırayı alırken, bu kurumlar ikinci ve üçüncü sıraları işgal ediyor. Banka meselesine az sonra değineceğim.) Eskiden en azından fabrika işçilerini temsil ettiği iddiasıyla hareket eden sol partilerin bu yalandan rollerinin hükmü kalmazken, yerlerini okul ve hastane gibi kurumları yöneten profesyonel işletmeci sınıflar aldı. Sağ kanat popülizm ise bu tür kurumların yetkisini, farklı bir dini veya ataerkil “değerler” kümesinden hareketle ve sistemli bir biçimde hedef alıyor. Örneğin, iklim değişikliğini ya da evrimi reddederek üniversitelerin, doğum kontrolü ya da kürtaj karşıtı seferberlikler düzenleyerek tıp sisteminin otoritesine karşı çıkıyorlar. Bunun

232 Adına “insan üretimi” de denebilir, ki başka bir çalışmamda bu kavramı kullandım, ama bu bağlamda gerektiği gibi algılanacağını sanmıyorum.

yanı sıra Endüstri Çağı'na geri dönmek gibi (Trump) imkânsız fantezilerle zaman harcıyorlar. Olmayacak dua bu. Gerçekçi olalım; ABD'de sağ popülistlerin insani üretim ekipmanlarının kontrolünü kurumsal solun elinden alması, Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesi ve ağır sanayiye kamulaştırmasından daha olası değil. Günümüzde iki kanadın birbirine güç yetiremediği söylenebilir. Anaakım sol büyük oranda insanların üretimlerinde söz sahibiyken, anaakım sağ genel olarak teçhizatların üretimini kontrol ediyor.

Başta bakım sektörü olmak üzere kurumsal sektör bu bağlamda ve her geçen gün daha fazla toplumsal maliyet yaratarak finansallaştırılıyor ve tırışkadanlaştırılıyor; hakiki bakım işlerini icra eden kesimler de kendilerini giderek daha fazla cendereye sıkışmış hissediyor. Bakım işlerinde çalışan sınıfların ayaklanması için tüm şartlar oluşmuş gibi. O halde hâlâ neden herhangi bir isyanla karşılaşmış değiliz?

Görebildiğim aşikâr sebeplerden biri, sağ kanat popülizmin ve böl-ve-yönet mantığıyla işleyen ırkçılığın, bakım sektörü sınıflarının çoğu üyesini birbirine zıt kutuplara yerleştirmiş olması. Bu yetmezmiş gibi birçok tartışmalı alanda iki tarafın “aynı” siyasi kampta yer alması, içinden çıkılması çok daha güç bir sorun yaratıyor. Bankalar da tam burada büyük resme dahil oluyor. Banka, üniversite ve hastanelerin oluşturduğu yumak iyiden iyiye tehlikeli oluyor. Finans, araba kredilerinden kredi kartlarına dek her yere yerleşiyor, ancak ABD'de en başta gelen iflas nedeninin tıbbi borçlar, gençlerin tırışkadan işlere yönelmesinin esas sebebinin de öğrenci kredilerini ödeme ihtiyacı olması, oldukça kayda değer. Bununla birlikte ABD'de Clinton'dan, İngiltere'de de Blair'den bu yana, finans dünyasının hâkimiyetini bağrına basanlar, sektörden en çok destek görenler ve bütün bunları mümkün kılacak yasal değişiklikler için finans lobicileriyle kafa kafaya

verenler hep solcu geçinen partiler oldu.²³³ Bu partilerin işçi sınıfı mensubu seçmen bakiyelerini reddederek Tom Frank'ın çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu üzere, doktor ve avukatların yanı sıra bakım sektörü işlerinin tırışkadanlaşmasının asıl sorumlusu olan idareci ve yöneticilerden oluşan profesyonel-işletmecî sınıfın temsilcileri haline gelmeleri de aynı döneme denk geliyor.²³⁴ Hemşireler mesailerinin çoğunu kâğıt işleriyle geçirmelerine isyan etseler, hemşirelerin başına evrak işlerini yıkan hastane yöneticilerinden büyük destek alan Clinton'ın Demokrat Parti'siyle sıkı ittifak içindeki kendi sendika liderlerine karşı ayaklanmış olacaklar. Öğretmenler isyan etseler, yine büyük oranda aynı sendika tarafından temsil edilen kendi okul idarecilerine karşı gelmiş olacaklar. Sesleri biraz yüksek çıktı diyelim, tırışkadanlaşmayı kabul etmekten başka çareleri olmadığı, çünkü aksi takdirde popülist sağın ırkçı barbarlarının dümen suyuna girecekleri söylenecek kendilerine.

Ben bu ikilemin duvarlarına sayısız kez çarptım. 2006 yılında lisansüstü öğrencilerinin başlattığı, öğretmenlerin sendika üyesi olması girişimine destek verdiğim için Yale'den atılmam söz konusu olduğunda (antropoloji bölümü sırf beni atabilmek için yeniden atama kurallarını bir kereliğine, özel izinle değiştirmek zorundaydı), sendikadaki strateji uzmanları MoveOn.org ve benzeri sol liberal haberleşme listelerinde benim için seferberlik başlatmayı düşündüler ama atılmamı isteyen Yale yöneticilerinin

233 Kuşkusuz kimin kimden, hangi koşullarda en fazla parayı aldığı meselesi kılı kırk yarına dek incelenebilir ama Glass-Steagall yasasını iptal ederek finans hizmetlerini "serbestleştiren" ve 2008-09 krizine yol açan Bill Clinton'dı, İngiltere'de ise Tony Blair zamanında üniversite harçları genel kural haline geldi.

234 Frank 2016.

bu ağlarda etkin oldukları hatırlatılınca söz konusu plan suya düştü. Yıllar sonra bakım sektörü sınıflarının ilk büyük kalkışması olarak görülebilecek Occupy Wall Street hareketi sırasında, bu “ilerici” profesyonel-işletmeci seçkinlerin hareketi önce Demokrat Parti saflarına katma girişimlerine, olmayınca da asker bu barışçıl hareketin kafasını ezerken sakince oturup izlemelerine, hatta kaba kuvvete iştirak etmelerine tanıklık ettim.

işin maddi karşılıkla bağıını koparabilecek ve bu kitapta dile getirilen ikilemlere son verebilecek örnek bir program olarak evrensel temel gelire dair

Kitaplarımda siyasi tavsiyelerde bulunmaktan pek hazzetmem. Zira kendi deneyimlerime göre, bir yazar mevcut toplumsal düzenlemeleri eleştirdiğinde, okurun tepkisi genellikle “peki, ne tavsiye ediyorsun?” sorusunu sormak, metni kırk yarıp politika önerisine benzer bir şeyler bulup çıkarmak, kitabın temel derdinin de bu olduğunu sanmak oluyor. Yani, çalışma saatlerinin kitlesel olarak azaltılmasının yahut evrensel temel gelir politikasının kitap boyunca değindiğim sorunlara derman olabileceğini söylesem, eserin çalışma saatlerinin azaltılması ya da evrensel temel gelir üzerine olduğu düşünülecek, kitabın öne sürdüğü gerçeklik ve başarısı ancak bu önerinin uygulanabilmesine, hatta kolaylıkla uygulanıp uygulanamamasına bağılıymış gibi görülecek.

Oysa bu son derece yanıltıcı bir çıkarım. Elinizdeki kitap belirli bir çözüm önermekten çok, varlığını hemen hiç kimsenin kabul etmediğı bir sorunu masaya yatırıyor.

Politika fikrinden hazzetmeyişim de bu tür önerilerden kaçınma nedenlerim arasında sayılabilir. Zira politika en bilindik örneğı devlet yetkilileri olan, bir şeye (“bir politika yöntemine”) karar verip geri kalan herkese dayatán seçkin bir grubun varlığını

da beraberinde getiriyor. Ne vakit bu tür meseleleri tartırsak kendi kendimizi bir nevi oyuna getiririz. Misal, “şu meseleyle ilgili ne yapacağız” deriz; “biz” denen şey öyle ya da böyle kendi aklıyla hareket eden koca bir toplummuş gibi davranırız, amma velakin karar alıcıları etkileyebilen şu yüzde 3'lük, yüzde 5'lik kitleye dahil değilsek, yaptığımız -mış gibi davranmanın bir adım ötesine geçmez. Yani işin aslı şu; güdülen olduğumuz halde kendimizi güdenlerle özdeşleştiririz. Televizyonda siyasetçinin birinin “Toplumsal daha talihsiz kesimleriyle ilgili ne yapacağız?” dediğini duyduğumuzda aklımızdan geçen budur, en az yarımının o bahsedilen daha talihsizler safında yer aldığını fark etmeyiz. Ben bu tür oyunları bilhassa tehlikeli buluyorum, çünkü politika seçkinlerinin taşı tarağı toplayıp gitmesi taraftarıyım. Şahsen anarşistim, bu da demek oluyor ki bugün engizisyonu ve göçebe akınlarını nasıl görüyorsak; devletlerin, şirketlerin ve benzerlerinin birtakım tarihsel garabetler olarak hatırlanacağı zamanı iple çekiyorum. Ayrıca acil sorunlarımız için devlet ya da şirketlerin iktidarını artırmayan, aksine insanlara kendi düzenlerini yürütme imkânı veren çözümleri tercih ediyorum.

Bu tavır nedeniyle toplumsal bir sorunla karşılaştığımda kendimi yetkili yerine koyup tüm topluma uygulatacağım çözümler düşünmeye başlamaktansa, halihazırda oluşmuş, sorunu irdeleyerek kendi çözümlerini aramaya başlamış hareketler bulmaya çalışırım. Lakin tırışkadan işler hususunda insanın karşısına bir sürü beklenmedik zorluk çıkıyor. Tırışkadan iş karşıtı bir hareket oluşmuş değil. Bunun nedenlerinden biri çoğu insanın tırışkadan işlerin artışını bir sorun olarak görmemesi. Ancak sorunun varlığı kabul edilse dahi, tırışkadan iş karşıtı bir hareket yaratmanın epey meşakkatli olması da işi zorlaştırıyor. Böyle bir hareket yerelde ne sunabilir? Sendikaların, başka işçi örgütlerinin kendi işyerlerinde, hatta kimi sektörlerde tırışkadan iş karşıtı seferber-

likler başlatması mümkün olabilir ama bunlar da muhtemelen gereksiz mevkilerdeki insanların kovulması yerine, gerçek işlerin tırışkadanlıktan kurtarılması çağrısına öncelik verirler. Tırışkadan işlere karşı daha kapsamlı bir seferberliğin ne mene bir şey olacağını kestirmek kolay değil. İş günlerinin sayısı azaltılarak toplumun daha iyi bir seyir izlemeye başlaması beklenebilir. Ancak bu da pek olası görünmüyor. Çalışma süresini haftada on beş saatle sınırlayan düzenlemelerin önünü açan başarılı bir seferberlik bile, gereksiz iş ve sektörlerin kendiliğinden terk edilmesine neden olmaz; üstelik bunun için işlerin yararını ölçen yeni bir devlet kurumu oluşturulması gerekebilir ki kurumun kendisinin tırışkadan iş üretetine dönüşmesi kaçınılmaz.

İş garantisi programını bekleyen son da farklı değil.

Toplumsal hareketlerin halihazırda desteklediği, devletin boyutunu ve müdahaleciliğini azaltan tek bir çözüm önerisi bulabildim. Adına, Evrensel Temel Gelir diyorlar.

Meseleyi, siyasi amacı kendisinin ve arkadaşlarının tırışkadan işlerinin gereksizleşmesini sağlamak olan eylemci bir arkadaşın anlatımıyla bağlayayım. Leslie, İngiltere’de yaşayan bir Devlet Yardımları Danışmanı. Kendisi, işten atılanların yahut maddi ihtiyaç çekenlerin, sözümona onlar için ayrılmış paraya erişimini olabildiğince zorlaştırmak için her gelen hükümetin sayısını artırdığı engelleri aşmalarına yardımcı olan bir sivil toplum örgütünde çalışıyor. Hikâyesi aşağıda:

Leslie: Yaptığım işe ihtiyaç duyulmamalı ama duyuluyor işte. Neden mi? Paraya ihtiyacı olan insanların işini zorlaştırmak için icat edilmiş dizi dizi tırışkadan iş yüzünden. Devlet yardımı talep etmek zorunda kalmak yeterince müdahaleci ve aşağılayıcı, Kafkaesk bir durumken, bir de içinden çıkılmaz hale getirmişler. Hak sahibi olmakla iş

bitmiyor; başvuru süreci o kadar karmaşık ki yardım almadan soruları ve haklarınızı anlayabilmeniz mümkün değil.

Leslie, insani bakımı bilgisayarlarca tanınabilen bir biçime indirgemeye uğraşanların kapıldığı cinneti yıllar boyunca sineye çekmek zorunda kaldı. Bilgisayarların bakım emeği gerektiren işleri titizce belirlenmiş bir sınırdan tutmak için tasarlandığından bahsetmiyorum bile. Özetle, Leslie'nin kaderi de ikinci bölümde gördüğümüz, tüm gün işe başvuracakların özgeçmişlerini düzelten, onlara bilgisayara takılmamak için hangi kelimeleri kullanmaları gerektiğini anlatan Tania'ninkine benziyor:

Leslie: Belgelerde kullanılması gereken kimi sözcüklerimiz var, ben bunların toplamına ilmiyal diyorum, bunlar kullanılmazsa başvuru kabul edilmez. Ne yazık ki benim gibi eğitim almış, rehberleri okumuş birkaç kişi dışında kimse bu sözcüklerin farkında değil. Belgede hata olmasa bile, özellikle malullük başvuruları mahkeme koridorlarına taşınır. Başvuru sahiplerini bu süreçten sağ salim çıkarabildiğimde, sevinçten havalara uçuyorum. Ama bu bile aslında herkesin hayatından çalınan devasa zaman israfından kaynaklanan öfkemi dindirmeye yetmiyor. Davacının, benim, DWP'de (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı) davaya bakan heriflerin, mahkemelerde hâkimlerin, iki tarafın da çağırdığı uzmanların zamanı boşa harcanıyor. Herkesin ilgilenmesi gereken, çatıya güneş panelleri yerleştirmek ya da bahçeyi düzenlemek gibi daha iyi işleri yok mu? Sık sık bu kuralların nasıl icat edildiğini düşünüyorum. Karşılığında kaç para aldılar? Ne kadar sürdü? Kaç kişi katıldı? Akıllarınca ihtiyaç ya da hak sahibi olmayanların paraya el uzatmamasını sağlamaya çalışıyorlardı... Sonra aklıma

uzaydan gelen ziyaretçilerin halimize güleceği geliyor; insanlar, kendi yarattıkları bir kavramın, doğası gereği hiç de kıt sayılamayacak paranın maddi örneklerine erişimi engellemek için kurallar icat ediyorlar.

Üstüne üstlük Leslie iyi niyetli bir toplumsal reformcu olsa da işinden elde ettiği kazançla kendisine ancak kıt kanaat bir yaşam kurabiliyor; ofisini idame ettirecek parayı kazanmaya çalışırken de bir taraftan kendini beğenmiş kalem efendilerinin gönlünü hoş tutması gerekiyordu:

Leslie: Bunlar yetmezmiş gibi işimi idame ettirmek için bir de hayır kurumlarından destek alıyorum, al sana başka bir tırışkadan işler zinciri daha. Para talep etmek için örgütlerinin yoksullukla mücadele ettiğini, olmadı “dünyayı daha iyi bir yer yapmaya” çalıştığını iddia eden icra kurulu başkanlarının makamına çıkıyorum. Önce saatler boyu ilgili yardımları incelemek, kuralları okumak, en iyi yaklaşımın ne olduğunu bulmak, belge doldurmak, telefon görüşmeleri yapmak gerekiyor. Bu safhayı başarıyla tamamlayabilirsem her ay saatler süren istatistik toplama ve izleme belgeleri doldurma işi başlıyor. Evrak işlerini hallettirip kendi işlerine güçlerine dönmekten başka derdi olmayan insanlara yardım edebilmek için boğazımıza kadar kurallara, jargona battık ama yardım kuruluşları ne yapıyor? Kendi ilmiyelerine ve gösterge dizilerine sahip bu kurumlar, insanlara “güç kazandırdığımıza”, “değişim yarattığımıza”, yenilik getirdiğimize dair ayrı ayrı, kendi sistemlerine uygun kanıt istiyorlar.

Leslie, hangi mali durum inceleme sistemi kullanılırsa kullanılsın, hukuken yardıma hak kazananların en az yüzde yirmisinin

pes ederek yardıma başvurmadığını gösteren çalışmalar olduğundan bahsetti. Bu yekûn muhtemelen bilgisayarlarca elenen “hilebazların” sayısından katbekat yüksektir. Aslına bakarsanız bilgisizliği yüzünden hata yapanları bilinçli hilebazlara eklediğimizde ancak yüzde 1,6’lık bir oran elde ediyoruz. Yani biçimsel hatalar yüzünden yardım talepleri geri çevrilmeyecek olsa, 20’lik kesim en baştan havlu atmazdı. Ama elbette makul bir çerçeve dahilinde en fazla insanın geri çevrilmesi için düzenlenmiş bir sistemden bahsediyoruz. Yaptırımlar ve yanardöner başvuru kuralları nedeniyle İngiltere’de işsizlik yardımına hak kazanıp da alamayanların oranı yüzde 60’a dayandı. Başka bir deyişle Leslie’nin sıraladığı herkes; insanların doğuştan tembel oldukları ve çalışmak istemedikleri yanılsamasının sürdürülmesine yarayan devasa bir teçhizatın parçaları. Kuralları yazan bürokratlardan tutun, DWP’ye, icra mahkemelerine, avukatlara, bu avukatların müvekkili olan STK’lar için başvuruları inceleyen destek birimi çalışanlarına kadar sayısız kişiyi kapsayan koca bir takımadalar zinciri var karşımızda. Dolayısıyla toplum olarak bu insanların açlıktan ölmelerine izin vermemek gibi bir sorumluluğumuz bulunmakla birlikte, varlıklarını sürdürmeleri için gereken yardım sürecini olabildiğince uzun, kafa karıştırıcı ve aşağılayıcı bir hale getirmek gerekiyor.

Anlattıklarından çıkardığım kadarıyla, Leslie’nin mesleği özünde kutu doldurma ve yamacılığın korkunç bir bileşiminden oluşuyor ve çalışmaması için özenle hazırlanmış bir bakım sisteminin verimsizliğini telafi etmekle uğraşıyor. Yoksullar kaderlerine sövmeyi sürdüsünler diye binlerce insan kıyak maaşlar alıp klimalı ofislerde keyif çatıyor.

Leslie bunu herkesten iyi biliyordu, çünkü masanın iki tarafında da yer almıştı. Tek başına çocuk büyüten Leslie, yıllardır yardım alıyordu; yardım alanların tarafında işlerin nasıl görün-

düğünün çok iyi farkındaydı. Bulduğu çözüm neydi? Bütün teçhizatın yerle bir edilmesi. Maddi durum incelemesi gerektiren devlet yardımlarına sırt çeviren Leslie artık, ülkede yaşayan herkese istisnasız sağlanacak bir sabit ücret çağrısında bulunan Evrensel Temel Gelir hareketine dahil oldu.

Temel Gelir aktivistlerinden biri olan ve ayrıntı vermekten kaçındığı faydasız bir işle iştigal eden Candi ise 1980'lerde Londra'ya taşındıktan sonra bu meselelerle ilgilenmeye başladığını ve Uluslararası Ücretli Ev Emeği Hareketi'ne dahil olduğunu anlattı:

Candi: Ücretli Ev Emeği Hareketi'ne annemin ihtiyacı olduğunu düşündüğüm için katıldım. Kadın, kötü bir evliliğe sıkışıp kalmıştı, kendi parası olsa babamı çoktan bırakırdı. İlişkide istismara uğrayanlar, hatta sıkıcı ilişkiler için bile büyük önem arz ediyor bu. İnsanların istemedikleri ilişkilerden mali açıdan etkilenmeden kurtulabilmeleri lazım.

Londra'da ilk yılımı henüz doldurmuştum. Katılmak için ABD'dekine benzer bir feminist hareket bulmaya çalışıyordum. Beni en çok etkileyen anılarımdan birini anlatayım; dokuz yaşındaydım, annem beni Ohio'da bir farkındalık geliştirme grubuna götürmüştü. *Pavlus'un Mektupları*'nda kadınların yerin dibine batırıldığı yerleri yırtıyorduk, yırt yırt bitmiyordu. En gençleri ben olduğum için kâğıt yığını yakma işi bana düşmüştü. Önce yapmamayı düşündüm, çünkü kibritle oyun oynamamam tembihlenmişti.

David: Ama sonuçta yaktın değil mi?

Candi: Evet. Annem izin verdi. Çok geçmedi, yaşama-ya yetecek kadar para kazandığı bir iş buldu, akabinde de

babamı terk etti. Benim için, yaşamadan bilemezsin tarzı bir şeydi bu.

Candi o dönem Londra'daki çoğu feministin tehlikeli değilse bile uçuk bulduğu Ücretli Ev Emegi Hareketi'nin çekimine kapıldı, çünkü hareket ona göre liberaller ve ayrılıkçılar arasındaki kısır tartışmalara alternatif sunuyordu. En azından kadınların gerçekten karşı karşıya oldukları sorunlardan birine dair ekonomik bir çözümleme vardı. Her geçen gün daha fazla insanı, daha fazla suyunu çıkarmak için ağına alan, gezegenin her yerine yayılmış bir ücretli emek sisteminden, "küresel iş makinesinden" söz edilmeye çoktan başlanmıştı. Öte yandan feministlerin dikkat çektiği başka bir ayrıntı daha vardı; sistem hangi emek türünün zamansal olarak ölçülebileceğine, dolayısıyla da alınıp satılabileceğine karar veriyor, yani "gerçek" emegi de belirliyordu. Kadın emeğinin önemli bir kısmı gerçek emek kategorisine girmiyordu. Gelgelelim, kategori dışına itilen bu emek türü olmasaydı, ona "işten değil" damgasını basan makine bir anda katılıp kalırdı.

Ücretli Ev Emegi hareketi özünde kapitalizme kafa tutma yollarından biriydi; "fabrika işi de dahil birçok iş farklı saiklerle yapılabilir; ama işin ancak pazarlanabilir bir mal olması hasebiyle değer içerdiğinden başka laf bilmezseniz, o zaman en azından sözünüzün eri olun!" Kadınlarla erkekler bu bakımdan eşit olsalardı, küresel servetin devasa bir parçasının derhal kendilerine takdim edilmesi gerekirdi. Bu arada sır değil, servet iktidara gelir. Konuşmaya Leslie de dahil oluyor:

David: Peki, Ücretli Ev İş Hareketi'nde, maaşların fiilen ne tür mekanizmalarla ödeneceği gibi siyasi meselelerle ilgili çok tartışma var mıydı?

Candi: Yo hayır, bizimki sadece bir bakış açısydı, her gün sarf edilen ve hakkında konuşulmayan ücretsiz emeği ifşa etmek istiyorduk. Epey iyi iş çıkardık. Kadınların her gün bedavadan yaptığı işler 1960'larda hemen hiç mesele edilmezken, on yıl kadar sonra, Ücretli Ev İşi Hareketi'nin kurulmasıyla gündem oluşturmaya başladı. Günümüzdeyse bu meselenin icabına boşanırken bakılıyor.

David: Yani talebin kendisi aslında bir nevi tahrikti...

Candi: Plana daha uzak, tahrike daha yakındı, "böyle mi yapsak?" kabilinden bir şeydi. Paranın nereden geleceğini uzun uzun konuştuk. Başta tüm mesele sermayeden para koparmaktı, seksenlerin sonlarında çıkan Wilmette Brown'ın kitabı *Black Women and the Peace Movement* (Siyah Kadınlar ve Barış Hareketi),²³⁵ savaşın ve savaş ekonomisinin herkesten çok kadınları, özellikle de siyah kadınları etkilediğini ortaya koydu, biz de "askere değil kadına ücret" sloganını kullanmaya başladık. Hatta, "ölüm değil bakıma ücret" sloganı hâlâ kullanılıyor.

Paranın geleceği yeri kesin olarak belirlemiştik. Ama işin inceliklerini beceremedik.

David: Bir dakika, "ölüm değil bakıma ücret" mi, kimin sloganı bu?

Leslie: Küresel Kadın Grevinin. Ücretli Ev Emeğinin bugünkü halefi. 2013'te ilk Avrupa ETG (Evrensel Temel Gelir) dilekçesini hazırladığımızda, Küresel Kadın Grevinin yanıtı, iki ay sonra ücretli bakım işleri dilekçesiyle çıkagelmek oldu. Herkesin öyle ya da böyle birilerine bakım sağladığını reddetmedikleri sürece çok da dert değil bence. Baktığınız biri yoksa en azından kendinize bakıyorsunuz,

235 Brown 1983.

bu da zaman ve enerji gerektiren bir iş, ki sistemin bunları sizinle hiç paylaşası yok. Bunu fark ettiğimiz anda yolumuz yine ETG'ye çıkıyor. Herkes bakıcıysa o zaman herkese maddi kaynak sağla, insanlar da ne zaman kimin bakımıyla meşgul olacaklarına kendileri karar verebilsinler.

Candi de benzer sebepler nedeniyle Ücretli Ev Emeginden ayrılıp ETG'ye geçmiş. Bir grup aktivist, gerçek ve işleyen bir program ilan edecek olsak neye benzerdi diye oturup düşünmeye başlamış:

Candi: Sokakta Ücretli Ev Emegi broşürleri dağıtırken, kadınlar ya “Aa ne güzel, hemen katılayım” diyorlardı ya da “benim aşk için yaptığım şeylerin karşılığında para talep edilmesini nasıl istersiniz?” diye çıkışıyorlardı. İkinci tepki görüldüğü kadar mantıksız değil aslında; bu kadınlar ev emeği karşılığında ücret almanın akla düşürdüğü, insan eylemlerinin metalaştırılmasına karşı anlaşılabilir bir direniş gösteriyorlardı.

Candi özellikle Fransız Sosyalist düşünür André Gorz'un fikirlerinden etkilenmişti. Bakım emeğinin sayısallaştırılamaz doğasından bahsettiğimde, Gorz'un aynı şeyi kırk sene önce dile getirdiğini söyledi:

Candi: Gorz'un Ücretli Ev Emegine yönelik eleştirisi şöyleydi; bakımın sırf mali yönüne odaklanarak küresel ekonomi için önemine dikkat çekmeyi sürdürürseniz, bakım emeğinin her türüne, her birimine dolar cinsinden değer biçmeye ve gerçek “değerlerinin” böyle belirlendiğini söylemeye başlamanız yakındır. Ama o zaman da,

bütün bakım emeğinin paraya çevrilmesi, sayılabilmesi ve böylece bokunun çıkması tehlikesiyle karşı karşıya kalırsınız. Çünkü bakımın paraya tahvili, bu işleri belli sırada ve sürede tamamlanması gereken görevlere indirgeyerek bu tür faaliyetlerin nitel değerini azaltır. Gorz ta yetmişlerde ve elbette günümüzde bu sorunla karşı karşıya olduğumuzu dillendiriyordu. Hatta eğitim, hasta bakımı da buna dahildi.²³⁶

Leslie: Bir de benim yaptığım işe bak.

David: Bilmez miyim? “Tırışkadanlaştırma” cuk oturuyor.

Candi: Aynen, kesinlikle tırışkadanlaştırıldı her şey.

Leslie: Öte yandan ETG... Silvia [Federici] geçenlerde bir şey mi yazdı ya da bir yerde mi konuştu ne, BM’nin ve akla gelebilecek bütün dünya kurum ve kuruluşlarının, 1970’lerdeki kapitalist krizi sonlandırabilmek için feminizmin dilini çaldığını anlattı. Tamam dediler, kadınları

236 Gorz’un kendi sözleriyle: “Daha yüksek verimlilik arayışı, çocukların bakımı, beslenmesi, büyütülmesi ve eğitimi başta olmak üzere bütün benzer faaliyetlerin standartlaşmasına ve sanayileşmesine sebep olacak. Bireysel ve toplumsal özerkliğin son adası da böylelikle ortadan kaybolacak; hayatın özerkliğini koruyan son yönlerine de toplumsallaşma, ‘metalaşma’ ve önceden planlama hâkim olacak. Fiziksel ve psikolojik bakım ve sağlık şartlarının, çocuk eğitiminin, yemek pişirmenin ve hatta cinsel tekniklerin ev bilgisayarları aracılığıyla sanayileştirilmesi, kapitalistlerin halen bireysel fantezi alanına ait görülen faaliyetlerden de kâr elde etmesini sağlamak üzere akıl edilmiş bir olgu” (Gorz 1997:84, 1980 yılında Fransızca olarak yayımlanan özgün metin kulağa son derece kâhince geliyor). Ücretli Ev Emeği üzerine daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. *Critique of Economic Reason* 2010:126, 161–64, 222) (İktisadi Aklın Eleştirisi, çev: Işık Ergüden, Ayrıntı, 1995).

ve bakıcıları da işgücüne buyur edelim (işçi sınıfı kadınlarının çoğu halihazırda “çifte mesai” yapıyordu). Ama akıllarındaki kadınlara güç kazandırmak değil, erkekleri sıkıdüzene sokmaktı. O günlerden bugüne ücret eşitliğine biraz daha yaklaştığımız algısının sebebi kadınların daha fazla kazanır olması değil, işçi sınıfı erkeklerinin ücretlerinin *düşmesiydi*. Habire bizi birbirimize düşürmeye çalışıyorlar. Farklı işlerin görece değerini belirleme mekanizmaları da tamamen bununla ilgili.

Hindistan’daki pilot Temel Gelir çalışması bu yüzden benim için çok önemliydi. İnsanı heyecanlandıran o kadar çok yönü vardı ki. Mesela ev içi şiddet epey azaldı. Mantıklı, çünkü ev içi tartışmaların kabaca yüzde sekseni parasal meselelerden çıkıyor. Ama asıl önemlisi, toplumsal eşitsizliklerin azalması. Her şeyin başı herkese eşit para vermektan geçiyor. Bu başlı başına önemli bir konu, çünkü para bir tür sembolik iktidara sahip. Herkes için aynı şeyi ifade ediyor, dolayısıyla kadına, erkeğe; gencine yaşlısına; yüksek tabakaya, alt tabakaya aynı para verildiğinde farklılıklar yok olmaya başlıyor. Hindistan’daki pilot bölgede gözlemlediğimiz yeniliklerden biri, kızlara yer yer erkeklerle aynı oranda yiyecek verilmeye başlanması oldu. Bu daha önce görülmemiş bir şeydi. Engelliler köy faaliyetlerine daha çok kabul edilmeye başlandı, genç kadınlar kendilerine utangaç, edepli olmaları gerektiğini söyleyen toplumsal ahlakı bir kenara atarak erkek akranları gibi sokaklara çıkmaya başladılar... Kızlar toplum hayatına katılmaya başladı.²³⁷

237 Ayrıntılar için bkz. Sarath Davala v.d., *Basic Income: A Transformative Policy for India* (Londra: Bloomsbury Academic Press, 2015).

ETG yaşamak için tek başına yeterli olmalı, hiçbir şart gerektirmemeli. İhtiyaç duymayanlar dahil herkes ETG'den yararlanabilmeli. "Herkes kayıtsız şart-sız eşit yaşamak için gerekli miktarı hak eder" ilkesini yerleştirmek için buna değer. Bu tür bir ilke, ETG'yi hayırseverlik yahut başka gelirlerin eksikliğini kapatan bir yama gibi görölmekten çıkarıp insan hakkı haline getirir. Engelliler gibi ek ihtiyaç sahiplerine dair sorunlar varsa, bunlara da çözüm aranır. Ama ancak herkes maddi varoluş hakkını kazandıktan sonra.

Leslie, Temel Gelir kavramıyla yeni tanışan insanların kafa karışıklığı yaşamasına neden olan unsurlardan birine değindi. Rockefeller'a gerçekten yılda 25 bin dolar (her ne kadarsa işte) verilecek mi yani? Yanıt evet. Herkes demek herkes demek. Korkulacak kadar milyarder yok, gidecek para pek bir yekûn tutmaz; hem mesela zenginlerden alınan vergiyi artırabilirsiniz. Ama işin içine milyarderler için geçim testi gibi icatlar sokulursa yeni bir bürokrasi kurulur. Tarihten ders alıyorsak, bu bürokrasilerin genişlemeye meyyal olduğunu biliyor olmamız lazım.

Temel Gelir en temelde geçimle işi birbirinden ayırmayı öneriyor. İlkenin uygulandığı ülkelerdeki ilk etkisi, bürokrasinin kayda değer ölçüde küçülmesi olacak. Leslie'nin anlattıkları, muazzam devlet teçhizatının yanı sıra zengin ülkelerde devletin çeperlerine yerleşmiş yarı-devlet kılıklı, şirketleşmiş STK'ların sırf yoksullar kaderlerine sövmeyi sürdürsünler diye yaratıldığını gösteriyor. Genel itibariyle manasız küresel iş makinesini desteklemek için oynanan ama aşırı pahalıya patlayan bir ahlaki oyun bu:

Candi: Bir örnek vereyim. Bir süredir çocuk evlat edinsem mi diye düşünüyorum. Koşulları inceledim. Gayet bonkördü. Konseye ait bir eve yerleşiyor, çocuğa baktığınız hafta başına 250 sterlin alıyorsunuz. Bir anda kafama dank etti. Bahsedilen, çocuk başına yılda 13 bin sterlin ve bir daire. Kimsesiz çocukların ana babalarının hayal bile edemeyeceği bir refah düzeyi bu. Bu yardımları en baştan ebeveynlere verseydik, çocuklarını kaybedecek kadar başları belaya girmezdi.

Bu arada çocuk evlat edinme işleriyle uğraşan, bakıcı aileleri izleyen memurların maaşlarını, çalıştıkları dairelerin kira ve bakım masraflarını, bu memurları izleyen ve denetleyen çeşitli kurum ve kuruluşları, bu kurum ve kuruluşların kira ve bakım masraflarını, sonra bunların üstündekilerin masraflarını falan hep dışarıda bırakıyorum.

Temel Gelir programının gerçekte nasıl işleyebileceğine dair savlara girişmenin yeri burası değil.²³⁸ Nüfusun çoğunun bunu mantıksız bulması (“ee, bu para nereden gelecek?”), paranın ne olduğuna, nasıl üretildiğine, verginin amacına ve bu kitabın kapsamı dışında kalan daha binlerce başka konuya dair yanlış varsayımlarla büyümüş olmamızdan kaynaklanıyor. Evrensel gelirin ne olduğuna, neden savunulması gerektiğine dair taban tabana zıt bakış açılarının varlığı da suları daha bir bulandırıyor. Muhafazakârlar üç kuruş temel gelir dağıtıp, bunu bedava eğitim ve sağlık hakkı gibi refah devleti kurumlarını ortadan kaldırmaya ve her şeyi piyasanın eline teslim etmeye bahane olarak kullanıyorlar, Leslie ve Candi’nin desteklediği köktenciler ise İngiliz

238 Temel gelirle ilgili yakın tarihli, en kapsamlı araştırma için, bkz. Standing (2017).

Ulusal Sağlık Hizmetleri gibi koşulsuz güvencelerin ilelebet var olacağı varsayımıyla hareket ediyorlar.²³⁹ Biri Temel Geliri bağımsız hareket alanının daraltılması için kullanırken, ötekisi bu alanın genişletilme yolu olarak görüyor. İkincisi şahsen arkasında durabileceğim türden bir tavra sahip. Bunu devlet karşıtlığını temel alan siyasi duruşuma karşı söylüyorum. Bir anarşist olarak, devletlerin tamamen ortadan kalkacağı günü dört gözle bekliyor, bu süre zarfında da devletlere daha da fazla iktidar kazandıracak siyasi anlayışlara sırt dönüyorum.

Bütün bunlara rağmen neden Temel Gelirin arkasında durabileceğimi anlatayım. Parayı yaratan ve dağıtan büyük ihtimalle devlet (ya da merkez bankası gibi devlete bağlı herhangi bir kurum) olacağından, Temel Gelirin devlet iktidarının muazzam ölçekte genişlemesine yol açacağı söylenebilir ama bunun tam tersi geçerli. Devletin koca koca parçaları, özellikle de sıradan vatandaşın ahlaki gözetiminden sorumlu olan, en müdahaleci ve çirkin kurumlar anında gereksizleşecek ve kapatılmaya hazır hale gelecek.²⁴⁰ Evet milyonlarca küçük memur ve Leslie gibi devlet yardımı danışmanları işinden olacak ama onlar da temel gelirlerini alacaklar. Kimileri Leslie'nin güneş panelleri önerisini hayata

239 Aslına bakarsanız, bu güvenceler kimi yönlerden genişlemek zorunda kalabilir. Evrensel Temel Gelirin rant ekonomisinde işlemeyeceği savunulabilir, çünkü evlerin genelde kiralandığını düşünürsek, mal sahipleri fazladan geliri kendi ceplerine atmak için kiralari artırır, misal iki katına çıkarırdı. Hiç değilse, birtakım denetim mekanizmaları işletmek gerekirdi.

240 Şartlı temel gelir programlarının, iş garantisi programının “daha gelişmiş” Evrensel Temel Gelir yöntemleri olmasını geçtim, ETG ile hiç alakaları bile yok. Zira ETG'nin merkezinde, gelire hak kazanmak için hiçbir koşul olmaması yatıyor. Böylelikle de devletin vatandaşın yaşamına müdahalesi muazzam biçimde azalıyor. Bu sözümona “geliştirilmiş”, “iyileştirilmiş” versiyonlar bu sonuca yol açmadıkları gibi, tam ters yönlü etkiler yaratırlar.

geçirecek ya da kansere çare bulmak gibi gerçekten önemli şeyler yapacak. Ama cam şişelere üfleyerek müzik yapan gruplar kursalar, kendilerini antika mobilya tamirine adasalar, mağaracılıkla, Maya hiyerogliflerini çevirmekle ya da en geç yaşta sevişme rekoru kırmaya çalışmakla iştigal etseler de olur. Canları ne isterse! Ne yaparlarsa yapsınlar, özyaşamöyküsü yazma seminerine geçen işsize ceza vermekle ya da evsizlerin üç kimlik kartını yollarından ayırıp ayırmadığını denetlemekle uğraştıkları şimdiki hallerinden daha mutlu olacakları kesin; herkes yeni kavuştuğu mutlulukla çok daha iyi yaşamlar sürmeye başlayacak.

Vasat bir Temel Gelir programı bile, gelmiş geçmiş en derin dönüşümü yaşamamızın önünü açabilir. Yani işle geçimin birbirinden tamamen ayrılması için sıçrama tahtası olabilir. Son bölümde gördüğümüz üzere, herkese yaptığı işten bağımsız olarak aynı meblağın ödenmesi ahlaken kolaylıkla savunulabilir. Ancak bu sav insanlara *çalışmaları* karşılığında ücret verildiğini varsaydığından, hiç olmazsa ufak tefek bir bürokratik yapılanmaya neden oluyordu, zira insanların ne kadar iyi, ne kadar verimli çalıştıklarını ölçmese de gerçekten çalışıp çalışmadıklarını izlemek zorunluluğu ortadan kalkmıyordu. Eksiksiz bir Temel Gelir ise herkese makul bir yaşam düzeyi sağlayarak çalışma zorunluluğunu ortadan kaldıracak gibi, bütün insanların ne istediklerine kendilerinin karar vermesini sağlayacak. Artık maaşlı bir işe girerek ya da bir şeyler satarak daha fazla servet mi biriktirirler, yoksa zamanlarını başka şekilde mi değerlendirirler, kendileri bilir. Üstelik tüm meta dağıtım yapısını iyileştirecek yolların geliştirilmesinin önü de açılabilir. (Para nihayetinde bir tayın kuponundan başka bir şey değil; ideal bir dünyada, mevcutları nüfusa paylaştırma işine mümkün mertebe kafa yormamayı yeğleriz.) Kuşkusuz bütün bu savlar, insanların çalışmaya ya da en azından yararlı, başkalarına faydalı olduğunu hissettikleri şeyleri yapmaya

zorlanmasına gerek olmadığı varsayımına dayanıyor. Şimdiye kadar görüldüğü üzere, makul bir varsayım bu. İnsanların çoğu tüm zamanlarını televizyon karşısında geçirmek istemeyecektir. Tepeden tırnağa asalak olmaya meyilliler dahi topluma çok yük olmazlar, zira insanlara rahat ve güvenli hayatlar sağlamak için gereken iş yükü o kadar da ürkütücü değil. Yapmaları gerekenin katbekat fazlasını üzerlerine alan saplantılı işkolikler bile, ara sıra ortaya çıkan dalgacıların eksikliğini fazlasıyla kapatır.²⁴¹

Son olarak, kayıtsız şartsız evrensel destek kavramının, kitabın başından bu yana sık sık karşımıza çıkan iki meseleyle de doğrudan ilgisi bulunuyor. Bunların ilki sıradüzenli iş ortamlarındaki sado-mazoşistik dinamik; işin manasız olduğunun herkes tarafından bilindiği durumlarda bu dinamiğin iyiden iyiye katlanılmaz olduğunu hatırlayın. Çalışanların gündelik yaşamlarına sinmiş sefaletin kaynağı işte bu dinamik. Dördüncü bölümde, Lynn Chancer'ın gündelik hayatta sado-mazoşizm kavramından, özellikle de önceden bir güvenlik sözcüğünün belirlendiği gerçek BDSM oyunlarının aksine, normal insanların içine sürüklendiği dinamikten çıkışın hiç kolay olmadığından söz etmiştim.

“Patronunuza, ‘portakal’ diyemezsiniz.”

Bu bakış açısının büyük önem taşıdığı, hatta yeni bir toplumsal özgürleşme kuramına temel olabileceği düşüncesi hep aklımın bir köşesinde durmuştur. Fransız toplum filozofu Michel Fouca-

241 Açıkça görüldüğü üzere ahlak felsefesi “beleşçilik” sorununu, insan özgürlüğüyle ilgili hassasiyetleri aşan, çok önemli bir toplumsal adalet meselesi olarak görmeye meyilli, o yüzden de az sayıda insanın bile başkalarının sırtından geçinmesini olanaksız kılacak bir gözetim ve baskı sisteminin meşru olduğuna hükmediyor (bu az sayıda insanın zengin olması halindeyse, ne hikmetse, hiç sıkıntı çıkmıyor.) Benim görüşümse, ki kendisi tam bir Liberter Sosyalist bakış açısı oluyor, konuya şöyle yaklaşıyor: “Peki ya yaparlarsa?”

ult'nun çalışmaları bu doğrultuda ilerliyordu ama düşünür 1984 yılında trajik bir şekilde hayatını kaybetti. Foucault, tanıyanlara göre, BDSM'yle tanıştıktan sonra çarpıcı bir kişisel dönüşüm geçirdi; eskinin ketum ve mesafeli Foucault'su gitti, yerine sıcak, içten ve arkadaş canlısı bir insan geldi.²⁴² Düşünürün kuramsal dünyası bu dönüşümden payını alsa da, yeni fikirlerini tam olarak geliştirmeye vakti yetmedi. Foucault ününü kuşkusuz, “başkasının edimlerini etkileme” meselesi olarak özetlediği iktidarın bütün insan ilişkilerinde mevcut olduğunu, üstelik insan sosyalliğinin en temelinde yer aldığını öne sürdüğü iktidar kuramına borçlu.²⁴³ Foucault aslında tuhaf bir açmazla karşı karşıyaydı; yazıları çizileri iktidarla hoşlaşmayan bir yetke karşıtı olduğunu ortaya koyarken, kavramı öyle bir tanımlamıştı ki toplumsal yaşam onsuz olamıyordu. Meslek yaşamının sonuna yaklaşırken, bu açmazı ortadan kaldırmak üzere iktidar ve tahakküm kavramları arasında bir ayrım geliştirdi. İlkinin “strateji oyunlarından” ibaret olduğunu söyledi. Herkes durmaksızın iktidar oyunları oynuyor, buna engel olmak kolay iş değil, kaldı ki bunun karşı çıkılacak bir tarafı da yok. Son söyleşisinde şunları dile getiriyor:

İktidar habis değil. İktidar strateji oyunlarından ibaret. İktidarın habis olmadığını çok iyi biliyoruz. Cinsel ilişkileri yahut aşk ilişkilerini ele alalım. Kuralların tersine çev-

242 Foucault'yla tanışıklığım yok, betimlemelerimi kendisini tanıyanlara dayandırıyorum.

243 Foucault'nun “iktidarı” hiçbir zaman tanımlamadığı da söylenir, bu konuyu sıklıkla geçiştirmeye çalıştığı bilinir ama gerek duyduğunda iktidarı “diğer edimleri etkileyen edimler dizisi” olarak tanımlar, iktidar uygulamayı da “bir başkasının edimlerini etkilemeyi amaçlayan edimlerde bulunmak” olarak betimler (1982:789). Şaşırtıcı gelebilir ama Parsoncu geleneğe daha çok yaklaşan başka bir şey bilmiyorum.

rilebileceği bir tür açık strateji oyununda, karşınızdakine iktidar uygulamak habis bir şey değil. Aşkın, tutkunun, cinsel hazzın bir parçası bu...

Bana kalırsa, birinin başkasının davranışlarını belirlemeye çalışmasından kaynaklanan, özgür insanlar arasında oynanan strateji oyunları olarak iktidar ilişkileriyle, alışkanlıkla “iktidar” diyegeldiğimiz tahakküm arasında bir ayrım gütmemiz gerekiyor.²⁴⁴

Foucault bunları nasıl birbirinden ayıracağımız konusunda pek yardımcı olmuyor; tahakkümde ilişkinin açık olmadığını ve değiştirilemeyeceğini söylüyor ama diğer akışkan iktidar ilişkileri de katılışp “kabuk bağlayabiliyor”. Öğrenci ve öğretmen arasındaki karşılıklı etkiyle (iktidar-iyi) yetkeci bir ukalanın zorbalığını (tahakküm-kötü) karşılaştırıyor. Foucault sanki kendi çevresinde dönüp durmaktan vaat edilen topraklara bir türlü ulaşamıyor, oysa güvenlik sözcüğü temelli bir toplumsal özgürleşme kuramına son derece yakın. Sorunun kesin çözümü burada yatıyor. Mesele kimi oyunların değişken olmamasından çok - zira kimileri her nedense bundan hoşlanırlar - kimi zaman oyundan çıkmanın mümkün olmaması. O halde asıl soru şu: Patron karşısında “portakalın” muadili nedir? Çekilmez bürokratlar, kılı kırk yaran akademik danışman, yahut istismarcı erkek arkadaş karşısında ne denir? Yalnızca istediğimiz an çıkabileceğimiz için oynamaktan hoşlandığımız oyunları nasıl yaratırız? En azından ekonomik çözüm ortada. İşyeri siyasetinin yersiz sadizmi, kimsenin ekonomik bakımdan yara almadan “ben bu oyundan çıkıyorum” diyememesinden kaynaklanıyor. Annie aylar önce düzelttiği bir hata yüzünden habire azarlanmaktan bıkip, tiksinti içinde istifayı

244 Foucault 1988:18-19.

basıp gitse dahi ekonomik bakımdan zora düşmeyeceğini bilse, patronu kadını her fırsatta odasına çağırmaktan anında vazgeçerdi. Bu manada Temel Gelir, çalışanların patronlarına gerçekten de “portakal” diyebilmesini sağlıyor.

Buradan ikinci konuya geçeyim. Mesele, gelir derdinin olmadığı bir dünyada, Annie’nin patronunun çalışanına azıcık da olsa kıymet vermek, saygıyla yaklaşmak zorunda olması değil yalnızca. Evrensel Temel Gelire geçilirse, Annie’ninki gibi işler uzun yaşamaz. Yaşamak için çalışmak zorunda olmayan insanlar, diş hekimi stajyeri, oyuncakçı, yer gösterici, gemi çekicisi sürücüsü, pis su arıtma tesisi denetçisi olmayı tercih edebilir. Hatta bunların üçünü beşini birden yapmaları mümkün olur. Öte yandan mali zorunluluklardan azade bir insanın, zamanının çoğunu astların konuşmasına izin verilmeyen bir ortamda, tıbbi bakım maliyet yönetimi şirketi için belge doldurarak geçirmeyi tercih edebileceğini aklım almıyor. Böyle bir dünyada Annie’nin okul öncesi öğretmenliğinden sıkılana kadar işini bırakması gerekmezdi, bu dönüşümden sağ kurtulan tıbbi bakım maliyet şirketi olursa, o da gerekli belgeleri doldurmanın başka bir yolunu icat ederdi.

Tıbbi bakım maliyet şirketlerinin uzun ömürlü olacaklarını sanmam. Bu şirketlere yönelik ihtiyaç (bu “ihtiyaçtan” sayılıyorsa artık), çoğu Amerikalının aptalca ve adaletsiz bulduğu, genel sağlık sigortası ya da genel halk sağlığı hizmetleriyle değiştirilmesini istediği, tuhaf, dolambaçlı sağlık sisteminden kaynaklanıyor. Gördüğümüz üzere bu sistemin değiştirilmemesinin esas nedeni - Başkan Obama’nın sözüne güvenilebilirsek - sistemin verimsizliğinin Annie’ninki gibi işler yaratmasıydı. Evrensel Temel Gelir hiçbir derde derman olmasa bile, artık insanlar sekiz saat belge doldurmaya zorlanmayacakları, yahut (ille de faydalı bir şey yapayım isterlerse) aynı süre boyunca ay sonunu

nasıl getireceğini düşünün düşünün tavuk gibi gezinmeyecekleri için durumun saçmalığının farkında olan milyonlarca insana sistemi değiştirmek üzere örgütlenebilecek vakit sağlar.

Obama gibi tırışkadan işlerin gerektiğini savunanların çoğu, sanki bunun sistemin en çekici yönü olduğunda hemfikir. Orwell'in dediği gibi, isterse tamamen beyhude yere olsun, çalışmakla meşgul nüfus başka şeye vakit bulamaz. Sadece bu bile sorunun farkında değilmiş gibi davranmak için gerekçe sağlıyor.

Varsayalım öyle, dert değil, zira bu ikinci ve son savıma zemin hazırlıyor. Herkese çalışıp çalışmadığından bağımsız olarak geçim kaynağı sağlanması fikri ortaya atılınca hemen, “o zaman insanlar çalışmaz,” deniyor. Bu savın yanlışlığı ortada, geldiğimiz noktada bu iddiayı ciddiye almaya lüzum yok. İkinci ve daha ciddi itiraz, çoğu insanın çalışacağını kabul etmekle birlikte, hemen herkesin sadece kendilerini ilgilendiren işlerle meşgul olacağını savunuyor. Sokakların kötü şairlerle, sinir bozucu pantomimcilerle, uçuk kaçık bilimsel kuramlar geliştiren laf cambazlarıyla dolup taşacağını ama hiçbir şeyin işlemeyeceğini iddia ediyorlar. Tırışkadan işler olgusunun gözümüze soktuğu üzere, bu tür varsayımlar oldukça aptalca. Özgür bir toplumda nüfusun bir kısmı kuşkusuz herkesin saçma, manasız bulduğu projelere verecektir kendini; ancak bunun yüzde 10'u, hadi diyelim 20'yi geçeceğini düşünmek pek olası değil. Amma velakin, varsıl ülkelerdeki çalışanların yüzde 37 ila 40'ı *halihazırda* işlerinin manasız olduğu kanısındalar. Ekonominin kabaca yarısı ya doğrudan tırışkadan ya da tırışkadan işlere destek kuvvet vazifesi görüyor. Hani tırışkadır ama ilginçtir, o bile yok. İnsanlardan, hiçbir kural koymadan, insanlığa en iyi nasıl katkıda bulunabileceklerini belirlemelerini istesek, *bugünkünden daha verimsiz bir emek dağılımı ortaya çıkma ihtimali var mı allasen?*

İnsan özgürlüğü bakımından son derece güçlü bir sav bu. Çoğumuz özgürlükten dem vurmaya bayılırız. Uğruna dövüşülecek, hatta ölünecek bir şey olduğuna varıncaya dek atar tutarız, ancak özgür olmanın, özgürlüğü yaşamamanın ne mene bir şey olduğuna pek kafa yormayız. Bu kitabın amacı açık ve net siyasi reçeteler önermek değil, hepimizi gerçekten özgür bir toplumun şeklini şemailini düşünmeye ve tartışmaya sevk etmektir.

Kaynaklar

Ackroyd, Stephen ve Paul Thompson. *Organizational Misbehaviour*. London: Sage, 1999.

Anderson, Perry. *Passages from Antiquity to Feudalism*. London: Verso Press, 1974.

Applebaum, Herbert. *The Concept of Work: Ancient, Medieval, and Modern* (SUNY Series in the Anthropology of Work). Albany, NY: SUNY Press, 1992.

Arendt, Hannah. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.

Baumeister, Roy, Sara Wotman ve Arlene Stillwell. "Unrequited Love: On Heartbreak, Anger, Guilt, Scriptlessness, and Humiliation." *Journal of Personality and Social Psychology* 64, no. 3 (1993): s. 377-94.

Beder, Sharon. *Selling the Work Ethic: From Puritan Pulpit to Corporate PR*. London: Zed Books, 2000.

Black, Bob. "The Abolition of Work." *The Abolition of Work and Other Essays*. Port Townsend, WA: Loompanics, 1986.

Bloch, Maurice. *Anthropology and the Cognitive Challenge*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

Braverman, Harry. *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press, 1974.

Bregman, Rutger. *Utopia for Realists: The Case for Universal Basic Income, Open Borders, and a 15-Hour Workweek*. Amsterdam: The Correspondent, 2016.

Brigden, Susan. "Youth and the English Reformation." *Past & Present* 95 (1982): s. 37–67.

Broucek, Francis. "The Sense of Self." *Bulletin of the Menninger Clinic* 41 (1977): s. 85–90.

-----, "Efficacy in Infancy: A Review of Some Experimental Studies and Their Possible Implications for Clinical Theory." *International Journal of Psycho-Analysis* 60 (1 Ocak 1979): s. 311–16.

Brown, Wilmette. *Black Women and the Peace Movement*. Bristol, UK: Falling Wall Press, 1983.

Brygo, Julien ve Olivier Cyran. *Boulots de Merde! Enquête sur l'utilité et la nuisance sociales des métiers*. Paris: La Decouverte, 2016.

Budd, John W. *The Thought of Work*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2011.

Carlyle, Thomas. *Past and Present*. London: Chapman and Hall, 1843.

Chancer, Lynn. *Sadomasochism in Everyday Life: The Dynamics of Power and Powerlessness*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992.

Clark, Alice. *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. London: George Routledge and Sons, 1919.

Cooper, Sheila McIsaac. "Service to Servitude? The Decline and Demise of Life-Cycle Service in England." *History of the Family* 10 (2005): s. 367–86.

Davala, Sarath, Renana Jhabrala, Soumya Kapor v.d. *Basic Income: A Transformative Policy for India*. London: Bloomsbury Academic Press, 2015.

Doukas, Dimitra. *Worked Over: The Corporate Sabotage of an American Community*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003.

Durrenberger, E. Paul ve Dimitra Doukas. "Gospel of Wealth, Gospel of Work: Counterhegemony in the U.S. Working Class," *American Anthropologist* (new series) 110, no. 2 (2008): s. 214–24.

Ehmer, Josef ve Catharina Lis. "Introduction: Historical Studies in Perception of Work." *The Idea of Work in Europe from Antiquity to Modern Times* içinde, ed. Ehmer ve Lis, 33–70. Farnham, UK: Ashgate, 2009.

Ehrenreich, Barbara. *Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class*. New York: Pantheon, 1989.

Ehrenreich, Barbara ve John Ehrenreich. "The Professional-Managerial Class." *Between Labor and Capital* içinde, ed. Paul Walker. Boston: South End Press, 1979, s. 5–45.

Evans-Pritchard, E. E. *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutes of a Nilotic People*. Oxford: Clarendon Press, 1940.

Faler, Paul G. *Mechanics and Manufacturers in the Early Industrial Revolution: Lynn, Massachusetts, 1780–1860*. Albany, NY: State University of New York Press, 1981.

Finley, Moses I. *The Ancient Economy*. Berkeley: University of California Press, 1973.

Fleming, Peter. *The Mythology of Work: How Capitalism Persists Despite Itself*. London: Pluto Press, 2015.

Ford, Martin. *The Rise of the Robots: Technology and the Threat of Mass Unemployment*. London: Oneworld, 2015.

Foucault, Michel. "The Subject and Power." *Critical Inquiry* 8, no. 4 (1982): s. 777–95.

----. *The Final Foucault*. Cambridge, MA: MIT Press, 1988.

Frank, Thomas. *Listen Liberal, Or What Ever Happened to the Party of the People?* New York: Henry Holt, 2016.

Frayne, David. *The Refusal of Work: The Theory and Practice of Resistance to Work*. London: Zed Books, 2015.

Frey, Carl B. ve Michael A. Osborne. "The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation?" *Technological Forecasting and Social Change* 114 (2017): s. 254–80.

Fromm, Erich. *The Anatomy of Human Destructiveness*. New York: Henry Holt, 1973.

Galbraith, John Kenneth. *American Capitalism: The Concept of Countervailing Power*. Harmondsworth, UK: Penguin, 1963.

----. *The New Industrial State*. Harmondsworth, UK: Penguin, 1967.

----. *The Affluent Society*. Harmondsworth, UK: Penguin, 1969.----. "On Post-Keynesian Economics." *Journal of Post-Keynesian Economics* 1, no. 1 (1978): s. 8–11.

Gini, Al. "Work, Identity and Self: How We Are Formed by the Work We Do." *Journal of Business Ethics* 17 (1998): s. 707–14.

----. *My Job, My Self: Work and the Creation of the Modern Individual*. London: Routledge, 2012.

Gini, Al ve Terry Sullivan. "Work: The Process and the Person." *Journal of Business Ethics* 6 (1987): s. 649–55.

Ginsberg, Benjamin. *The Fall of the Faculty*. New York: Oxford University Press, 2013.

Glenn, Joshua ve Mark Kingwell. *The Wage Slave's Glossary*. Windsor, Can.: Biblioasis, 2011.

Gorz, Andre. *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-industrial Socialism*. London: Pluto, 1997.

---- . *Critique of Economic Reason*. London: Verso, 2010.

Graeber, David. "Manners, Deference, and Private Property." *Comparative Studies in Society and History* 39, no. 4 (1997): s. 694–728.

---- . *Debt: The First 5,000 Years*. Brooklyn, NY: Melville House, 2011.

---- . "Of Flying Cars and the Declining Rate of Profit." *Baffler*, no. 19 (Spring 2012): s. 66–84.

---- . *The Utopia of Rules: Technology, Stupidity, and the Secret Joys of Bureaucracy*. Brooklyn, NY: Melville House, 2015.

Gutman, Herbert G. "Protestantism and the American Labor Movement: The Christian Spirit in the Gilded Age." *American Historical Review* 72, no.1 (1966): s. 74–101.

Hajnal, John. "European Marriage Patterns in Perspective." *Population in History: Essays in Historical Demography* içinde, ed. D. V. Glass ve D. E. C. Eversley, s. 101–43. London: Edward Arnold, 1965.

---- . "Two Kinds of Preindustrial Household Formation System." *Population and Development Review* 8, no. 3 (September 1982): s. 449–94.

Hanlon, Gerard. *The Dark Side of Management: A Secret History of Management Theory*. London: Routledge, 2016.

Hardt, Michael ve Antonio Negri. *Labor of Dionysus: A Critique of the State Form*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

---- . *Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000.

Hayes, Robert M. "A Simplified Model for the Fine Structure of National Information Economies." *Proceedings of NIT*

1992: *The Fifth International Conference on New Information Technology* içinde, s. 175–94. W. Newton, MA. MicroUse Information, 1992.

Hochschild, Arlie Russell. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley: University of California Press, 2012.

Holloway, John. *Crack Capitalism*. London: Pluto Press, 2010.

Ignatiev, Noel. *How the Irish Became White*. New York: Routledge, 1995.

Kazin, Michael. *The Populist Persuasion: An American History*. New York: Basic Books, 1995.

Keen, Steve. *Debunking Economics: The Naked Emperor Dethroned?* London: Zed, 2011.

Klein, G. S. “The Vital Pleasures.” *Psychoanalytic Theory: An Exploration of Essentials* içinde, ed. M. M. Gill ve Leo Roseberger, s. 210–38. New York: International Universities Press, 1967.

Kraus, M. W., S. Cote ve D. Keltner. “Social Class, Contextualism, and Empathic Accuracy.” *Psychological Science* 21, no. 11 (2010): s. 1716–23.

Kussmaul, Anne. *Servants in Husbandry in Early-Modern England*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Laslett, Peter. “Characteristics of the Western Family Considered over Time.” *Household and Family in Past Time* içinde, ed. P. Laslett ve R. Wall. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.

----. *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.

----. "Family and Household as Work Group and Kin Group." *Family Forms in Historic Europe* içinde, ed. R. Wall. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

----. *The World We Have Lost, Further Explored: England Before the Industrial Revolution*. New York: Charles Scribner's Sons, 1984.

Lazerow, Jama. *Religion and the Working Class in Antebellum America*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press, 1995.

Lazzarato, Maurizio. "Immaterial Labor." *Radical Thought in Italy* içinde, ed. Paolo Virno ve Michael Hardt, 133–47. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

Le Goff, Jacques. *Time, Work and Culture in the Middle Ages*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Lockwood, Benjamin B., Charles G. Nathanson ve E. Glen Weyl, "Taxation and the Allocation of Talent." *Journal of Political Economy* 125, no. 5 (Ekim 2017): s. 1635–82, www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/693393.

Maier, Corinne. *Bonjour Paresse: De l'art et la nécessité d'en faire le moins possible en entreprise*. Paris: Editions Michalan, 2004.

Mills, C. Wright. *White Collar: The American Middle Classes*. New York: Galaxy Books, 1951.

Morse, Nancy ve Robert Weiss. "The Function and Meaning of Work and the Job." *American Sociological Review* 20, no. 2 (1966): s. 191–98.

Nietzsche, Friedrich. *Dawn of the Day*. 1911). New York: Macmillan, 1911.

Orr, Yancey ve Raymond Orr. "The Death of Socrates: Managerialism, Metrics and Bureaucratization in Universities." *Australian Universities' Review* 58, no. 2 (2016): s. 15–25.

Pagels, Elaine. *Adam, Eve and the Serpent*. New York: Vintage Books, 1988.

Paulsen, Roland. *Empty Labor: Idleness and Workplace Resistance*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

Pessen, Edward. *Most Uncommon Jacksonians: The Radical Leaders of the Early Labor Movement*. Albany, NY: SUNY Press, 1967.

Ray, Benjamin C. *Myth, Ritual and Kingship in Buganda*. London: Oxford University Press, 1991.

Rediker, Marcus. *The Slave Ship: A Human History*. London: Penguin, 2004.

Reich, Robert. *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. New York: Alfred A. Knopf, 1992.

Russell, Bertrand. *In Praise of Idleness*. London: Unwin Hyman, 1935.

Schmidt, Jeff. *Disciplined Minds: A Critical Look at Salaried Professionals and the Soul-Battering System That Shapes Their Lives*. London: Rowman & Littlefield, 2001.

Sennett, Richard. *The Fall of Public Man*. London: Penguin, 2003.

----. *Respect: The Formation of Character in an Age of Inequality*. London: Penguin, 2004.

----. *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: Norton, 2008.

----. *The Craftsman*. New York: Penguin, 2009.

Standing, Guy. *The Precariat: The New Dangerous Class* (Bloomsbury Revelations). London: Bloomsbury Academic Press, 2016.

----. *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Pelican, 2017.

Starkey, David. "Representation Through Intimacy: A Study in the Symbolism of Monarchy and Court Office in Early Modern England." *Symbols and Sentiments: Cross-Cultural Studies in*

Symbolism içinde, ed. Ioan Lewis, s. 187–224. London: Academic Press, 1977.

Stellar, Jennifer, Vida Manzo, Michael Kraus ve Dacher Keltner. “Class and Compassion: Socioeconomic Factors Predict Responses to Suffering.” *Emotion* 12, no. 3 (2011): s. 1–11.

Stone, Lawrence. *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1977.

Summers, John. *The Politics of Truth: Selected Writings of C. Wright Mills*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Tawney, R. H. *Religion and the Rise of Capitalism*. New York: Harcourt, Brace & World, 1924.

Terkel, Studs. *Working: People Talk About What They Do All Day and How They Feel About What They Do*. New York: New Press, 1972.

Thomas, Keith. *Religion and the Decline of Magic*. New York: Scribner Press, 1971.

----. “Age and Authority in Early Modern England.” *Proceedings of the British Academy* 62 (1976): s. 1–46.

----. *The Oxford Book of Work*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Thompson, E. P. *The Making of the English Working Class*. London: Victor Gollancz, 1963.

----. “Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism.” *Past & Present* 38 (1967): s. 56–97.

Thompson, Paul. *The Nature of Work: An Introduction to Debates on the Labour Process*. London: Macmillan, 1983.

Veltman, Andrea. *Meaningful Work*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Wall, Richard. *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Weber, Max. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Unwin Press, 1930.

Weeks, Kathi. *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Durham, NC: Duke University Press, 2011.

Western, Mark ve Erik Olin Wright. "The Permeability of Class Boundaries to Intergenerational Mobility Among Men in the United States, Canada, Norway, and Sweden." *American Sociological Review* 59, no. 4 (Ağustos 1994): s. 606–29.

White, R. "Motivation Reconsidered: The Concept of Competence." *Psychological Review* 66 (1959): s. 297–333.

Williams, Eric. *Capitalism and Slavery*. New York: Capricorn Books, 1966.

Wood, Ellen Meiksins. *The Origins of Capitalism: A Longer View*. London: Verso, 2002.

Dürüst olun, yapmakta olduğunuz iş aniden yok olsa, hayattan bir şey eksilir mi?

London School of Economics'te öğretim üyeliği yapmış olan, antropolog ve anarşist aktivist David Graeber (1961-2020), *Tırıskadan İşler*'de, kimseye faydası dokunmayan, hiçbir anlamı olmayan, hatta belki varlığıyla topluma zarar veren işleri didik didik ediyor ve bunların kuşaklar boyunca nasıl katlanarak çoğaldığını, cesurca ve sağlam değerlendirmelerle ortaya koyuyor. David Graeber'in, bu kitabın temelini oluşturan "Tırıskadan İşler Üzerine" başlıklı makalesi, 2013'te, yayınlandığı an milyonların dikkatini çekmişti. Bankacılardan avukatlara, iletişimcilerden sivil toplum çalışanlarına hemen her sektörden birçok insan, yazara içinde bulunduğu durumu anlatmak için e-postalar göndermişti. Makalenin bu denli büyük bir sarsıntı yaratmasının nedeni, yapmakta olduğu işin tırıskadan olduğunu aslında herkesin bilmesi, dile dökülemese de bunun içten içe hissedilmesi idi.

"Occupy Wall Street" hareketinin de öncülerinden olan David Graeber, açık ofislerin kuytularında, plazaların koridorlarında, etrafında olup bitenle biraz olsun ilgilenen çalışanların birbirlerine fışıldadıkları malumu, *Tırıskadan İşler*'de yüksek sesle ilan ediyor. Bununla da kalmayarak topluma, kamu kurumlarına, şirketlere ve bireylere, içine sıkıştıkları bu sistemden kurtulmanın şaşılabilecek kadar basit bir yolunu da anlatıyor... İnsanlık, tırıskadan işlere mahkûm değil...

GÜNDEM / inceleme

EVEREST

www.everestyayinlari.com

[f/everestyayinlari](https://www.facebook.com/everestyayinlari)

[t/everestkitap](https://www.instagram.com/everestkitap)

[@everestyayinlari](https://www.instagram.com/everestyayinlari)

